



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

**BARIŞ ANTLAŞMALARINDA SAVAŞ TAZMİNATI VE KARABAĞ SORUNUNA
YANSIMALARI**

Arzu SADIGZADE

Doktora Tezi

Ankara, 2024

BARIŞ ANTLAŞMALARINDA SAVAŞ TAZMİNATI VE KARABAĞ SORUNUNA
YANSIMALARI

Arzu SADIGZADE

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Arzu SADIGZADE tarafından hazırlanan "Barış Antlaşmalarında Savaş Tazminatı ve Karabağ Sorununa Yansımaları" başlıklı bu çalışma, 25.04.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Cavid ABDULLAHZADE (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Bahadır Bumin ÖZARSLAN (Danışman)

Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Yasin POYRAZ (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Onur URAZ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Arzu SADIGZADE

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Dr. Öğr. Üyesi Bahadır Bumin ÖZARSLAN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Arzu SADIGZADE

ÖZET

SADIGZADE, Arzu. *Barış Antlaşmalarında Savaş Tazminatı ve Karabağ Sorununa Yansımaları*, Doktora Tezi, Ankara, 2024.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Yukarı Karabağ sorunu, her iki devletin 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bir savaşa dönüşmüştür. Eylül 2020’de gerçekleşen II. Karabağ Savaşı’nın ardından, taraflar arasında savaşı durduran bir silah bırakışımı antlaşması imzalanmıştır.

Silah bırakışımı antlaşması, uluslararası hukukta barış antlaşmasının imzalanması yönünde atılan bir adım olarak kabul edilir. Ancak silah bırakışımı antlaşması savaşı bitirmez, sadece askeri çatışmaları bir süreliğine askıya alır. Savaşı bitiren ise barış antlaşmasıdır. Barış antlaşması, savaşa veya silahlı çatışmaya son veren ve tarafların barış ilişkilerinin yeniden tesisi amacıyla imzalanan bir antlaşmadır. Barış antlaşmasında düzenlenen en önemli konulardan biri de savaş sonucu ortaya çıkan zararların giderilmesi için savaş tazminatının belirlenmesidir. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşlarının ardından imzalanan barış antlaşmalarında düzenlenen savaş tazminatı, günümüzde devletin sorumluluğu çerçevesinde ortaya çıkan onarım yükümlülüğünün bir alt türü olarak değerlendirilmektedir. Uygulamada savaş tazminatının hem nakdi olarak hem de aynı olarak ödenmesi kabul edilmektedir. Nitekim Lozan Barış Antlaşmasında Türkiye, uğradığı zararlardan dolayı Yunanistan’dan aynı tazminat olarak Karaağaç bölgesini geri almıştır.

Bu çerçevede, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanması öngörülen barış antlaşmasının en önemli konularından birini de savaş tazminatı oluşturacaktır. Zira Ermenistan, ister I. ve II. Karabağ Savaşları sırasında olsun isterse de 30 yıllık işgal süresince olsun, Azerbaycan’ı çok ciddi maddi ve manevi zarara uğratmıştır. Bu da Azerbaycan’a savaş sonucu uğradığı zararların giderilmesi için nakdi ve/veya aynı tazminat talep etme hakkı vermektedir. Bu tezde, Azerbaycan’ın barış antlaşması müzakerelerinde savaş tazminatı talep etme hakkının hukuki dayanağı tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Barış Antlaşması, Savaş Tazminatı, Devletin Sorumluluğu, Yukarı Karabağ, Azerbaycan, Ermenistan

ABSTRACT

SADIGZADE, Arzu. *War Reparations in the Peace Treaties and Reflections to Karabakh Problem*, Ph.D Thesis, Ankara, 2024

The Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia, which has a long history, turned into a war after both states gained their independence in 1991. Following the Second Karabakh War in September 2020, a treaty of armistice was signed between the parties, which stopped the war.

A treaty of armistice is recognised in international law as a step towards the signing of a peace treaty. However, the treaty of armistice does not end the war, it only suspends military conflicts for a period of time. It is the peace treaty that ends the war. A peace treaty is an agreement that puts an end to the war or armed conflict and signed with the aim of re-establishing peace relations between the parties. One of the most important issues regulated in the peace treaty is the determination of war reparation in order to compensate for the damages caused by the war. War reparation, which is regulated especially in the peace treaties signed after World Wars I and II, is nowadays evaluated as a sub-type of the reparation obligation arising within the framework of the responsibility of the state. In practice, it is accepted to pay war reparation both in cash and in kind. As a matter of fact, in the Lausanne Peace Treaty, Türkiye took back the Karaağaç region from Greece as reparation in kind for the damages suffered.

In this framework, one of the most important issues of the peace treaty to be signed between Azerbaijan and Armenia will be war reparations. This is because Armenia has caused serious material and moral damages to Azerbaijan, both during the First and Second Karabakh Wars and during the 30-year occupation. This gives Azerbaijan the right to demand reparations in cash and/or in kind for the damages suffered as a result of the war. In this thesis, the legal basis of Azerbaijan's right to demand war reparations in peace treaty negotiations will be discussed.

Keywords: Peace Treaty, War Reparation, Responsibility of the State, Nagorno-Karabakh, Azerbaijan, Armenia

İÇİNDEKİLER:

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: SAVAŞIN HUKUKİ YAPISI	5
1.1. SAVAŞIN TARİHİ GELİŞİMİ	5
1.1.1. 1945 Öncesi Dönemde Savaş Olgusu.....	5
1.1.1.1. Antik Çağ'da ve Orta Çağ'da Savaş.....	6
1.1.1.2. Westphalia Sonrası Dönemde Savaş.....	9
1.1.1.3. MC Misakı'nda Savaş.....	12
1.1.1.4. Briand - Kellog Paktı ve Savaşın Yasaklanması.....	14
1.1.2. 1945 Sonrası Dönem ve BM Şartı.....	16
1.2. SAVAŞIN TANIMLANMASI MESELESİ	19
1.2.1. Savaş Kavramının Tanımı.....	19
1.2.2. Savaş Kavramının Kriterleri.....	21
1.2.2.1. Savaşın Devletler Arasında Gerçekleşmesi.....	21
1.2.2.2. Savaşın İlan Edilmesi.....	21
1.2.2.3. Savaşma Niyeti (Animus Belligerendi)	23
1.2.2.4. Savaşın Süresi ve Yoğunluğu.....	23
1.2.3. Savaş ve Silahlı Çatışma.....	24
1.3. SAVAŞIN YARATTIĞI HUKUKİ DURUM	25
1.4. SAVAŞ SIRASINDA UYGULANACAK HUKUK KURALLARI	28
1.4.1. Cenevre Sözleşmeleri.....	30
1.4.2. La Haye Sözleşmeleri.....	32
1.5. SAVAŞIN DURDURULMASI VE SONLANDIRILMASI MESELELERİ	34

1.5.1. Savaşın Durdurulması.....	34
1.5.1.1. Ateşkes (Cease-Fire)	34
1.5.1.2. Silah Bırakışımı veya Mütareke (Armistice or Truce).....	35
1.5.1.3. Teslim / Kapitülasyon.....	37
1.5.2. Savaşın Sonlandırılması.....	39
1.5.2.1. Debellatio.....	39
1.5.2.2. Çatışmaların Fiilen Sona Ermesi.....	40
1.5.2.3. Barış Antlaşması.....	41
1.5.2.3.1. Barış Antlaşmasının Tanımı.....	41
1.5.2.3.2. Barış Ön-Antlaşması (Preliminaries).....	42
1.5.2.3.3. Barış Antlaşmasının Kapsamı.....	42
1.5.2.3.4. Barış Antlaşmasının Hukuki Sonuçları.....	44

2. BÖLÜM: DEVLETLERİN SAVAŞ TAZMİNATI TALEP ETME HAKKI.....46

2.1. SAVAŞ TAZMİNATININ TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ.....46

2.1.1. Antik Çağ'dan I. Dünya Savaşı'na Kadar Savaş Tazminatı.....	47
2.1.2. I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Savaş Tazminatı.....	51
2.1.2.1. Paris Barış Konferansı'nda Savaş Tazminatının Ele Alınması.....	51
2.1.2.2. Versailles Antlaşması ve Almanya'nın Ödeyeceği Savaş Tazminatı.....	53
2.1.2.2.1. Dawes Planı.....	56
2.1.2.2.2. Young Planı.....	58
2.1.2.3. İttifak Devletleri İle İmzalanan Diğer Antlaşmalarda Savaş Tazminatı.....	59
2.1.2.4. Lozan Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nda Savaş Tazminatı.....	61
2.1.3. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Savaş Tazminatı.....	63
2.1.3.1. Yalta (Kırım) Konferansı.....	64
2.1.3.2. Potsdam (Berlin) Konferansı.....	65
2.1.4. Soğuk Savaş Döneminde ve Sonrasında Savaş Tazminatı.....	67

2.2. SAVAŞ TAZMİNATININ TANIMI VE HUKUKİ TEMELİ.....72

2.3. DEVLETİN SORUMLULUĞU ÇERÇEVESİNDE SAVAŞ TAZMİNATI.....	75
2.3.1. Uluslararası Hukuka Aykırı Fiil.....	77
2.3.1.1 BM Şartı'nın 2/4. Maddesinin İhlali (Jus Ad Bellum).....	78
2.3.1.2 İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali (Jus In Bello)	81
2.3.2 Zarar / Savaş Zararları (War Damages)	83
2.3.3. Uluslararası Hukuk İhlalinin Devlete Atfedilmesi.....	87
2.3.4. Zararın Tazmin Edilmesi.....	91

3. BÖLÜM: KARABAĞ SORUNU ÇERÇEVESİNDE SAVAŞ TAZMİNATI MESELESİ.....

3.1. KARABAĞ SORUNUNDA TARİHİ ARKA PLAN.....	98
3.1.1. 1994 Tarihli Bişkek Protokolü'ne Kadar Olan Süreçte Yukarı Karabağ.....	99
3.1.2. Bişkek Protokolü Sonrası Süreç ve II. Karabağ Savaşı.....	110
3.1.3. 10 Kasım 2020 Tarihli Silah Bırakışımı Antlaşması.....	114
3.2. II. KARABAĞ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE AZERBAYCAN'IN MÜDAHALE HAKKINI KULLANMASI.....	117
3.2.1. SSCB İç Hukukuna Göre Yukarı Karabağ'ın Statüsü ve Ayrılma Hakkı Meselesi.....	117
3.2.1.1. SSCB ve Azerbaycan SSC Anayasası.....	117
3.2.1.2. 3 Nisan 1990 Tarihli Kanun.....	119
3.2.2. Uluslararası Hukuka Göre Yukarı Karabağ'ın Ayrılma Hakkı Meselesi.....	121
3.2.2.1. Uti Possidetis Juris İlkesi.....	121
3.2.2.2. Ülke Bütünlüğüne Saygı İlkesi.....	125
3.2.2.3. Kendi Kaderini Tayin Etme (Self-Determinasyon) Hakkı...128	
3.2.3. Yukarı Karabağ Sorunu Çerçevesinde Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı.....	139
3.2.3.1. Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı.....	140
3.2.3.2. Silahlı Saldırının Varlığı.....	141
3.2.3.3. Zaruret ve Orantılılık.....	144
3.2.3.4. Aciliyet.....	146
3.2.3.5. BM Güvenlik Konseyi'ni Bilgilendirme.....	149

3.3. ERMENİSTAN'IN ULUSLARARASI HUKUKTAN DOĞAN SORUMLULUĞU.....	150
3.3.1. BM Şartı'nın 2/4. Maddesinin İhlali.....	150
3.3.2. İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali.....	155
3.3.2.1. I. Karabağ Savaşı Sırasında Gerçekleştirilen Eylemler.....	155
3.3.2.1.1. Demografik Yapıyı Değiştirme.....	155
3.3.2.1.2. Malların Yağmalanması ve İmha Edilmesi.....	157
3.3.2.1.3. Kültürel Malların Zarar Görmesi.....	158
3.3.2.2. II. Karabağ Savaşı Sırasında Gerçekleştirilen Eylemler.....	160
3.3.2.2.1. Sivillere ve Sivil Yerleşim Yerlerine Yönelik Saldırıları.....	160
3.3.2.2.2. Yasaklı Silahların ve Yöntemlerin Kullanılması.....	161
3.3.2.2.3. Kültürel Malların Zarar Görmesi.....	164
3.3.2.2.4. Çocuk Askerlerin Kullanılması.....	165
3.3.3. Sorumluluğun Ermenistan'a Atfedilmesi.....	166
3.4. AZERBAJCAN'IN UĞRADIĞI ZARAR VE SAVAŞ TAZMİNATI TALEP ETME HAKKI.....	170
SONUÇ.....	176
KAYNAKÇA.....	181
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	222
EK 2. ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	224

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ASSC	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
DKÖB	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
DKC	Dağlık Karabağ Cumhuriyet
DHM	Daimi Hakemlik Mahkemesi
EDC	Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti
EETK	Eritre-Etiyopya Talepler Komisyonu
ESSC	Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti
EYUCM	Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
MC	Milletler Cemiyeti
NÖSSC	Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAD	Uluslararası Adalet Divanı
UHK	Uluslararası Hukuk Komisyonu
USSC	Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
VAHS	Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan savaş, toplumların tarihin her döneminde karşı karşıya kaldıkları ve ahlaki, dini, siyasi veya hukuki açıdan biçimlendirmeye çalıştıkları olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik Çağ'da ve Orta Çağ'da daha çok haklı savaş doktrini çerçevesinde ele alınan ve haksızlığı cezalandırma, kendini savunma ve barışı tesis etme aracı olarak ortaya çıkan savaş, egemen devlet anlayışının gelişmesiyle birlikte devletlerin egemenliklerinin bir sonucu olarak istedikleri zaman başvurabildikleri ulusal politikalarının bir aracı haline gelmiştir.

I. ve II. Dünya Savaşlarının sebep olduğu büyük yıkımlar devletleri, önce Milletler Cemiyeti (MC) Misakı ile savaşı sınırlandırmaya, ardından da Birleşmiş Milletler (BM) Şartı ile tamamen yasaklamaya itmiştir. Devletlerin silahlı kuvvetleri aracılığıyla birbirlerine üstünlük sağlamak ve mağlup tarafa barış koşullarını dayatmak anlamına gelen savaş, her ne kadar uluslararası hukuk tarafından yasaklanmış olsa da günümüzde hâlâ devletlerin ilişkilerinde savaşa / kuvvet kullanmaya başvurdukları gözükmektedir. Bu çerçevede Azerbaycan ve Ermenistan arasında uzun yıllar süren Yukarı Karabağ sorunu, 20. yüzyılın sonlarında bir savaşa dönüşmüş, taraflar arasında her ne kadar 1994 yılında bir ateşkes antlaşması imzalanmışsa da Ermenistan'ın saldırgan politikası sonucunda savaş sona ermemiş ve bir barış durumu tesis edilememiştir. Nitekim 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan silahlı kuvvetlerinin bir kez daha uluslararası hukuku ihlal ederek Azerbaycan'ın devlet ülkesine karşı geniş çaplı provokasyon başlatması, taraflar arasında savaşın tekrar patlak vermesine sebep olmuştur.

II. Karabağ Savaşı olarak adlandırılan bu savaş sonucunda, iki devlet arasında bir silah bırakışımı antlaşması imzalanmıştır. Ancak uluslararası hukukta ateşkes veya silah bırakışımı antlaşmaları savaşı sonlandırmamaktadır. Bu antlaşmalar, tarafların aralarındaki savaşı bir süreliğine dondurmak ve barış müzakerelerine başlamak için bir araç olarak kabul edilmektedir. Savaşı sonlandıran ise barış antlaşmasıdır. Barış antlaşmalarında taraflar, aralarındaki savaşı hangi koşullarda sonlandıracaklarını, gerekli

gördükleri durumlarda da savaşın ortaya çıkardığı zararın giderilmesi, diğer bir ifade ile savaş tazminatının belirlenmesi gibi hususları da düzenlemektedirler.

Genel olarak barış antlaşmalarında düzenlenen ve 19. yüzyıla kadar daha çok galip devletlerin takdirine bağlı olarak uygulanan savaş tazminatı, özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından tesis edilen yeni barış halinin ve siyasi düzenlemelerin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Günümüzde savaş tazminatı, devletin uluslararası haksız fiilinden doğan sorumluluğu çerçevesinde tazmin etme yükümlülüğünün bir türü olarak ele alınmakta ve kuvvet kullanma yasağını düzenleyen BM Şartı'nın 2/4. maddesinin ihlali ile insancıl hukuk kuralları ihlaline dayanmaktadır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen hem I. ve II. Karabağ Savaşları hem de 30 yıla yakın işgal süresi boyunca uluslararası hukuka aykırı eylemleri sonucunda Ermenistan, Azerbaycan'a çok ciddi maddi ve manevi zararlar vermiştir. Her ne kadar Ermenistan uzun bir süre Yukarı Karabağ sorununa taraf olmadığını iddia etse de 10 Kasım 2020 tarihinde silah bırakışımı antlaşmasını imzalayarak taraf olduğunu kabul etmiştir. Ermenistan, 10 Kasım 2020 tarihli silah bırakışımı antlaşmasını imzalayarak soruna kendisinin taraf olduğunu, Yukarı Karabağ dışında olan bölgelerden de askeri güçlerin çekilmesini kabul ederek sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni taraf olarak kabul etmediğini ortaya koymuştur. Bu sebeple uluslararası hukuk açısından sorumluluk bağlamında devlet dışı aktörler bu çalışmada değerlendirilmeyecektir. Dolayısıyla Ermenistan'ın bu ikrarı, Yukarı Karabağ ve diğer bölgelerde gerçekleşen hukuka aykırı eylemler sonucunda ortaya çıkan zarar Azerbaycan'a, Ermenistan'dan nakdi ve/veya aynı savaş tazminatı talep etme hakkı doğurmaktadır.

Bu çalışmada barış antlaşmasında savaş tazminatı Karabağ sorunu çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Savaşın hukuki yapısının inceleneceği ilk bölümde savaşın tarihi gelişim süreci çerçevesinde savaşın, BM Şartı ile yasaklanmadan önceki dönemde ve sonrasında geçirdiği değişim ele alınacaktır. Daha sonra savaşın tanımlanması meselesi incelenecek, hukukçular tarafından savaşın tanımlanması için kullanılan kriterler ele alınacak, savaş kavramının günümüzde yerini daha çok silahlı çatışma kavramına bırakmasının sebepleri incelenecektir. Ardından devletler arasında oluşan savaş halinin yarattığı hukuki durum ve savaş sırasında

uygulanacak savaş kuralları da irdelenecektir. Son olarak bu bölümde savaşın durdurulma ve sonlandırılma yöntemlerine de yer verilecektir. Bu bağlamda öncelikle savaşı durdurma yöntemleri olan ateşkes, silah bırakışımı veya mütareke ve teslim yöntemlerine tek tek değinilecektir. Ardından da sonlandırma yöntemleri olan debellatio ile çatışmanın fiilen sonlanması ele alınacak ve konumuz açasından önem arz eden barış antlaşması da detaylı bir Şekilde incelenecektir.

İkinci bölümde devletlerin savaş sırasında uğradıkları zarardan dolayı savaş tazminatı talep etme hakkı ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle tarihi süreçte savaş tazminatı incelenecek, Antik Çağ'dan günümüze kadar savaş tazminatı kavramının geçirdiği değışim anlatılacaktır. Burada özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sonucunda gerçekte barış konferanslarında savaş tazminatının ele alınması ve imzalanan barış antlaşmalarında savaş tazminatının düzenlenmesi meseleleri irdelenecektir. Ardından savaş tazminatının tanımı ve hukuki temeli üzerinde durulacaktır. Uygulanan uluslararası hukukta savaş tazminatı, devletin ortaya çıkan zararı tazmin etme yükümlülüğünün bir alt türü olarak değerdendirildiğinden bu bölümde son olarak, devletin sorumluluğu çerçevesinde savaş tazminatı ele alınacak; devletin sorumluluğunu ortaya çıkaran uluslararası hukuka aykırı fiil, söz konusu fiilden ortaya çıkan savaş zararları, hukuk ihlalinin devlete atfedilmesi ve zararın tazmin edilmesi meseleleri değerdendirilecektir.

Üçüncü ve son bölümde ise savaş tazminatı, Karabağ sorunu bağlamında incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle Karabağ sorununun tarihi süreci anlatılacak, I. ve II. Karabağ savaşlarına ve taraflar arasında imzalanan ateşkes ve silah bırakışımı antlaşmalarına yer verilecektir. Ardından Karabağ sorunu çerçevesinde Azerbaycan'ın müdahale hakkı değerdendirilecektir. Burada ilk olarak Yukarı Karabağ'ın SSCB mevzuatına, daha sonra da uluslararası hukuka göre ayrılma hakkı ele alınacak; uti possidetis juris, ülke bütünlüğüne saygı ve kendi kaderini tayin etme ilkelerinin Karabağ sorunu açasından uygulanabilirliği incelenecektir. Ayrıca Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı çerçevesinde müdahalesi de bu bağlamda ele alınacaktır. Daha sonra Karabağ sorunu çerçevesinde, Ermenistan'ın uluslararası hukuktan doğan sorumluluğu kapsamında Ermenistan'ın hem I. ve II. Karabağ Savaşları sırasında hem de Azerbaycan ülkesinin %20'sinin işgal altında olduğu süreçte gerçekte yaptığı uluslararası haksız eylemleri

üzerinde durulacak ve sorumluluğun Ermenistan'a atfedilmesi meselesi de incelenecektir. Son olarak da Azerbaycan'ın yaklaşık 30 yıldır uğradığı zararın sonucunda oluşan savaş tazminatı talep etme hakkı değerlendirilecektir.

1. BÖLÜM

SAVAŞIN HUKUKİ YAPISI

Savaşın hukuki yapısının ele alınacağı bu bölümde, öncelikle savaşın tarihi gelişim süreci incelenecektir. Bu çerçevede, savaşın antik çağdan günümüze kadar geçirdiği değişim ele alınacak; savaşın uluslararası belgelerle sınırlandırılması ve yasaklanması incelenecektir. Daha sonra savaş kavramının tanımı, kriterleri ve kavramın giderek yerini silahlı çatışma kavramına bırakması anlatılacaktır. Ardından savaşın yarattığı hukuki duruma ve savaş sırasında uygulanacak hukuk kurallarına yer verilecektir.

Bu bölümde son olarak savaşın durdurulma ve sonlandırılma yöntemleri incelenecek, söz konusu yöntemlerin hukuki sonuçları ele alınacaktır. Bu çerçevede, konumuz açısından önem arz eden savaş sonlandırma yöntemlerinden biri olan barış antlaşması incelenecek; antlaşmanın tanımı, kapsamı ve hukuki sonuçları irdelenecektir.

1.1. SAVAŞIN TARİHİ GELİŞİMİ

Savaşın tarihi gelişiminin anlatılacağı bu bölümde, savaşın 1945 öncesi ve sonrası dönemde geçirdiği değişim incelenecektir. Bu çerçevede, öncelikle haklı savaş doktrinine kısaca değinilecek, savaşın devletlerin egemenliğinin bir sonucu olduğu dönem anlatılacaktır. Son olarak, savaşa başvurmanın MC Misakı ile sınırlandırılması ve ardından BM Şartı ile tamamen yasaklanması hususları ele alınacaktır.

1.1.1. 1945 Öncesi Dönemde Savaş Olgusu

Her ne kadar BM Şartı ile devletlerin kuvvet kullanmalarının, doğal olarak da savaşa başvurmalarının yasaklanmasından sonra savaşın hukuksal bir durum olarak varlığını sürdürüp sürdürmediği bir kısım yazarlar arasında tartışma konusu olsa da uluslararası ilişkilerde silahlı kuvvet kullanımını içeren fiili bir durum olarak savaş, hâlâ varlığını

korumaktadır.¹ Bu sebeple öncelikle 1945'e kadar olan dönemin incelenmesi gerekmektedir. Aşağıda, 1945 öncesi dönemde savaş kavramı ele alınmıştır.

1.1.1.1. Antik Çağ'da ve Orta Çağ'da Savaş

Antik Çağ düşünürleri doğal savaşı, dini ve felsefi sistemlerin bir parçası haline getirip kuramsallaştırmak ve hukuk ilkelerine tabi kılmak için ciddi girişimlerde bulunmuşlardır. Yunan tarihçi *Thucydides* savaşı, bir düşmandan veya saldırgandan intikam almak için haklı bir eylem olarak değerlendirirken² *Aristo*, doğası gereği yönetilmek için var olan ancak boyun eğmeyen insanlara karşı “*savaş sanatının*” öğrenilmesi gerektiğini zira bu tür savaşların haklı olduğunu vurgulamıştır. *Aristo*'ya göre savaşın amacı, barışın tesis edilmesi olmalıdır.³

Antik Çağ'da temeli atılan haklı savaş tezi, Orta Çağ'da da skolastik filozoflar tarafından geliştirilmiş ve gelişmekte olan uluslararası hukukta yerini almıştır. *Cicero*'nun fikirlerini benimseyen *St. Augustine* savaşı, savunma ve cezalandırma zorunluluğuyla meşrulaştırmıştır. *Augustine*'ye göre savaşa, haksızlığı cezalandırmak ve barış halini geri getirmek için başvurulmalıydı.⁴ *St. Thomas Aquinas* ise savaşın haklı olduğunu gösterecek üç şart ileri sürmüştür. Birinci şart, savaşın egemen bir otorite tarafından yürütülmesidir. Bu çerçevede, savaşı ilan etmek gerçek bir kişinin görevi değildir. Egemen bir otoritenin kamu yararını gözetmek gibi bir görevi olduğundan, otoriteye tabi olan krallığın veya şehrin menfaatini korumak için kötülük yapanlara karşı veya iç karışıklıklara karşı kılıca başvurmaları da meşru sayılmaktadır. İkinci şart, savaşa başvuranların meşru bir sebebinin olmasıdır. Diğer bir ifade ile saldırıya maruz kalanların bazı kusurları sebebiyle saldırıya uğramaları gerekmektedir. Bu çerçevede haklı savaş, haksızlığın intikamını almak için başvuru bir savaştır. Son olarak, tarafların haklı / adil bir niyetinin olması gerekmektedir. Bu çerçevede, iyiliğin

¹ GREENWOOD, Christopher: “The Concept of War in Modern International Law”, **International and Comparative Law Quarterly**, 1987, Vol: 36/02, ss. 283-284

² ELBE, Joachim Von: “The Evolution of the Concept of the Just War in International Law”, **The American Journal of International Law**, 1939, Vo. 33, No. 4, ss. 665-666

³ ARISTOTLE, **Politics**, (Eng. Translation: H. Rackham), William Heinemann LTD, Harvard University Press, London, 1959, ss. 37, 607

⁴ SHAW, Maclolm N., **Uluslararası Hukuk**, (çev. Y.Acer, İ.Kaya, M. T. Demirtepe, G. E. Şimşek), 8. Baskı, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2018, ss. 815-816; BROWNLIE, Ian, **International Law and the Use of Force by States**, Oxford University Press, New York, 1963, s. 5; ELBE, **1939**, s. 669

yayılması, kötülüğün de önünün alınması amaçlanmaktadır. *Aquinas*, egemen bir otorite tarafından ilan edilen ve meşru bir sebebe dayanan savaşların bile kötü niyetle yürütülmesinin savaşı haksız hale getireceğini ifade etmiştir.⁵

Orta Çağ'da haklı savaş doktrini, ayrıca Hristiyan olmayan devletlere karşı sürdürülen dini savaşların yasal olduğu inancıyla da bağdaştırılmıştır. İslam hukukunda ise kafirlere karşı girişilen savaş (cihat) sadece bir hak değil aynı zamanda yükümlülük olarak da kabul edilmiştir.⁶

Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte haklı savaş doktrini de değişime uğramıştır. Çünkü artık Avrupa'da güç dengesi sistemi çerçevesinde, sıkıntılı bir şekilde bir arada bulunan bir dizi bağımsız devlet bulunmaktaydı. Bu da devletlerin kendi aralarındaki uyuşmazlıkları kuvvete başvurmadan önce barışçıl yollarla çözüme kavuşturmalarının gerekliliğini ortaya koymuştur. Zira devletlerin birbirlerine karşı kuvvet kullanmaları, oluşan yeni düzeni güçlendirmek yerine, aksine zayıflamasına ilişkin ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu yüzden, hukuk doktrininde artık haksızlığa sebep olanları bastırmak niyetiyle kuvvet kullanmaktan ziyade düzeni sağlamak için barışçıl yollara başvurmak öne çıkmıştır. Böylelikle 16. yy.'da İspanyol yazar *Vitoria*, her yanlısın bir savaşın başlatılması için yeterli bir sebep olmayacağını vurgulamıştır.⁷ Savaş ilanını meşru kılan tek sebep, devletin ağır bir saldırıya maruz kalmasıdır. *Vitoria*'ya göre savaşın gayesi, düşman tarafın mahvedilmesi değil maruz kalınan ve ortaya çıkan zararın tazmin edilmesidir. Bu haklı gayeye ulaşmak için de zalimane ve merhametsiz davranışlar yasak sayılmaktadır. Bunların yanı sıra, yazara göre savaşın galibinin mağlup tarafı istismar etme hakkı bulunmamaktadır. Galip devlet, sadece maruz kalınan zararın tazmini ve barışın tesisi için yaptırım uygulayabilmelidir.⁸

16. yy.'ın diğer önemli düşünürlerinden olan *Francisco Suarez*, uluslararası sistemde üstün egemen otoritenin bulunmamasının devlete, haksızlığa uğraması halinde savaşa

⁵ AQUINAS, Thomas, **Summa Theologica**, Benziger Bros. Edition, Perrysburg, Ohio, 1947, ss. 1813-1814

⁶ MENG, Werner: "War", **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 282

⁷ BROWNLIE, 1963, ss. 7-8; SHAW, 2018, s. 816

⁸ CROZAT, Charles, **Devletler Umumi Hukuku, Cilt: I, Umumi Prensipler ve Tarihçe**, (çev. ÇELİK, Edip F.), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1950, s. 207

başvurma yetkisi verdiğini savunmaktadır.⁹ *Suarez'e* göre devletlerin savaşa girmeden yani kuvvet kullanmadan önce düşman tarafa bunun sebebini belirtmeleri ve uğradıklarını iddia ettikleri zararların tazmini için bir talepte bulunmaları gerekmektedir. *Suarez*, meşru ve gerekli bir sebep olmaksızın adil bir savaştan bahsedilemeyeceğini savunmaktadır. Böyle bir haklı ve yeterli bir sebep de intikamı alınamayan veya başka herhangi bir şekilde onarılamayan ciddi bir haksızlığın varlığıdır. Bu çerçevede savaş, devletin kendini tacizden koruyabilmesi için başvurabileceği bir yöntemdir çünkü diğer türlü savaş, sebep olduğu katliamlar, maddi kayıplar ve diğer felaketler yüzünden insan ırkının refahına aykırıdır ve haklı sebebin ortadan kalkmasıyla savaşın adaleti de ortadan kalkmış olacaktır. Bunun yanı sıra, savaşta insanlar mülklerini, yaşamlarını ve özgürlüklerini kaybettiklerinden savaşın güçlü bir adil sebebe ihtiyacı vardır.¹⁰

Suarez ve *Vitoria*, haklı savaş doktrinine orantılılık fikrini de dahil etmişlerdir. Yazarlara göre devletlerin savaşa başvurmalarını haklı kılabilmeleri için uğradıkları zararın savaşta ortaya çıkacak zararla orantılı olması gerekmektedir.¹¹ Ayrıca haklı savaş doktrini, saldırılarda masum kişilerin dokunulmaz olması ve düşmana karşı merhametli olunması, elçilerin zarar görmemesi konularını da kapsamaktadır.¹²

Milletler hukuku üzerine ilk kapsamlı incelemeyi yapan ve uluslararası hukukun kurucusu olarak tanınan *Hugo Grotius*, "*De Jure Belli ac Pacis*" adlı eserinde haklı savaş için gerekli olan şartları ele almıştır. Öncelikle savaşın başlatılması için egemen bir otorite tarafından üstlenilmesi gerektiğini savunan *Grotius*, eserinde bir savaşın haklı olabilmesi için gereken koşulları saymıştır. *Grotius'a* göre ilk olarak kişilerin ve mülkün savunulması yani meşru savunma, bir savaş için haklı bir sebep oluşturacaktır. Yazar, önleyici meşru müdafaa'nın da mümkün olduğunu savunarak gerçekleşmemiş ama kişiyi ve mülkü tehdit eden, ani ve zaman bakımından yakın olan bir saldırıya yanıt vermek için savaşa / kuvvete başvurmanın yasal olduğunu belirtmiştir. Savaşın diğer haklı bir sebebi olarak da haksızlığa sebep olan devletin cezalandırılmasını öne sürmüştür.

⁹ MUTLU, Erdem İlker, **Savaşın ve Barışın Hukuku: Modern Dönemin İkilemleri**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. 65

¹⁰ SUAREZ, Francisco: "A Work on the Three Theological Virtues Faith, Hope and Charity", in SCOTT, J. B. (ed), **Selections from Three Works of Francisco Suarez**, Oxford, 1944, s. 816

¹¹ AREND, Anthony Clark / BECK, Robert J., **International Law and The Use of Force: Beyond the UN Charter Paradigm**, Routledge, 2013, s. 14

¹² SHAW, 2018, s. 816

Bunların yanı sıra *Grotius*, söz konusu eserinde savaşı haksız kılan birkaç neden de saymıştır. Bunlar arasında devletlerin daha zengin toprak arzusu, gereksiz bir çıkarı gözeterek savaşa başvurma, halk arasında özgürlük arzusu ve onların iyiliği için olduğu bahanesiyle başkalarını iradeleri dışında yönetme arzusu gibi nedenler bulunmaktadır.¹³

Haklı savaş teorisini savunanların ortak görüşü, siyasi topluluğun bazen ahlaki olarak savaşa başvurmalarına izin verilebilir şeklinde ortaya çıkmaktadır. Haklı savaş teorisinin temel amacı, savaşın etkisini ve yıkıcılığını sınırlamaktır. Bu çerçevede, haklı savaş teorisi savaşa başvurmayı haklı kılacak sebepleri en aza indirmeyi ve toplulukların savaşı yürütecekleri araçları kısıtlamayı hedeflemiştir. Haklı savaş teorisi, aslında savaşı savunan bir teori değildir. Daha ziyade, savaşın korkunç ve insanlık dışı sonuçlarının farkında olan ve bu sebeple de savaştan tarafların savaşın acımasız koşullarında mümkün olduğunca insan haklarına saygı duymalarına ısrar ederek, savaşın sonuçlarını azaltmayı ve insanlık dışı durumları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir teoridir.¹⁴

1.1.1.2. Westphalia Sonrası Dönemde Savaş

Orta Çağ döneminin ve feodalizmin sona ermesiyle birlikte Avrupa'da yeni egemen devlet anlayışı ortaya çıkmış ve Otuz Yıl Savaşlarına son veren, 1648 yılında imzalanan Westphalia Barış Antlaşmaları ile de söz konusu egemenlik doktrini kodifiye edilmiştir. Egemenliğin uluslararası sistemin düzenleyici bir ilkesi olarak ortaya çıkmasıyla beraber hukukçular, pozitivizm doktrinini formüle etmişlerdir. Pozitivizme göre devletler, daha üstün bir yasaya bağlı olamayacaklarından, var olabilecek tek yasa devletlerin kendi rızalarıyla oluşturdukları yasalardır. Bu yasalar da antlaşmalar, gelenek kuralları ve genel ilkelerle ortaya çıkmaktadır. Söz konusu pozitivizm, kuvvet kullanımı ile ilgili hukuk normlarının oluşumunda da önemli bir yere sahiptir. Bu gelişmelerin savaşa başvurmaya ilişkin hukuk üzerinde yarattığı en önemli etki, haklı savaş kavramının artık ortadan kalkması olmuştur.¹⁵ Devletler egemen ve eşit olduklarından, hiçbir devlet bir diğer devletin savaşa başvurmasının haklı olup olmadığını yargılayamayacaktır.¹⁶

¹³ GROTIUS, Hugo, *Savaş ve Barış Hukuku (De Jure Belli Ac Pacis)*, (çev. MERAY, S.L.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, ss. 28, 51, 156 - 157

¹⁴ OREND, Brian, *The Morality of War*, Broadview Press, Canada, 2006, s. 31

¹⁵ AREND / BECK, 2013, ss. 15 - 17

¹⁶ SHAW, 2018, s. 816

Haklı savaş doktrininin ortadan kalkması ve egemenlik anlayışının gelişmesiyle savaş artık ulusal politikanın bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Savaşa başvurma hakkı, devletlerin egemenliğinin bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar savaşa başvurma konusunda bazı ahlaki sınırlamalar olsa da hukuk doktrini, devletin istediği zaman savaşa başvurma hakkının varlığını kabul etmiştir.¹⁷

Ulus-devletlerin ortaya çıkışı, savaşın etkilerini hafifletmeyi amaçlayan kuralların geliştirilmesine de katkıda bulunmuştur. Devletler, üniformalarından kolaylıkla tanınan silahlı kuvvetleri aracılığıyla birbirleriyle savaşmış, savaşta yer almayan sivil nüfusa, yaralı askerlere ve teslim olanlara merhametli davranmak gerekmiştir. Devletler adil olmayan savaş yöntemlerinin kullanılmasından vazgeçmişler, gereksiz acıya sebep olan ve ayrıca savaşın tek meşru amacı olan düşmanın askeri güçlerini zayıflatmak için orantılı olmayan silahların kullanımını yasaklamışlardır. Söz konusu kurallar daha sonra Cenevre ve Lahey Sözleşmelerinde de ayrıntılı olarak kodifiye edilmiştir.¹⁸

Savaşın etkisini hafifleten hukuk normlarının gelişmesiyle birlikte egemen devletler, savaşa başvurma haklarını ileri sürerek bunun sınırlandırılmasını veya yasaklanmasını istememişlerdir. Zira her ne kadar savaşın kanlı, acımasız bir kurum olduğu kabul edilse de uzun yıllar boyunca savaşa başvurmak, devletlerin kendilerini koruma ve aralarındaki uyuşmazlıkları çözme konusunda tek yöntem olmuştur.¹⁹

20. yüzyılın başında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sonucunda, savaşlar artık sadece bir meydanda iki devletin ordusunu karşı karşıya getirmekle kalmayıp sivil halkın, orduya mensup olmayan insanların da yaşamını derinden etkileyen bir hale gelmiştir. Bu da savaş olgusunun artık siyasi zeminde tartışılmasına yol açmıştır. Ancak devletler, uzun süredir sahip oldukları böyle bir haktan hemen vazgeçmek istememişlerdir. Böylece devletler, savaş yerine savaşa varmayan kuvvet kullanma yollarını ortaya

¹⁷ AREND / BECK, 2013, ss. 15 - 17

¹⁸ БЮНЬОН, Франсуа: “Справедливая Война, Агрессивная Война и Международное Гуманитарное Право”, **Международный Журнал Красного Креста**, Сборник Статей, (BUNYON, Fransua: “Spravedlivaya Voyna, Agresivnaya Voyna i Mejdunarodniye Gumanitarnoye Pravo”, Mejdunarodniy Jurnal Krasnogo Kresta, Sbornik Stately), 2002, ss. 209-210

¹⁹ EAGLETON, Clyde: “The Attempt to Define War”, **International Conciliation**, 15, 1933, s. 239

çıkarmış ve uyguladıkları kuvveti savaştan ayırma yolunu seçmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da amaçları savaşa göre daha sınırlı olan ve savaştan ayrılan misilleme, ambargo, barış içinde abluka gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.²⁰

Uluslararası hukukta savaşa başvurma özgürlüğünü kısıtlamak için ilk adımlar 1899 ve 1907 tarihli iki Lahey Barış Konferansı'nda atılmıştır. “*Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin*” 1899²¹ ve 1907²² Lahey Sözleşmelerinin 2. maddesine göre taraflar, ciddi bir anlaşmazlık durumunda şartların izin verdiği ölçüde silaha başvurmadan önce dost devletlerin dostça girişimine veya arabuluculuğuna başvuracaklarını taahhüt etmişlerdir. Savaşa başvurma özgürlüğü burada, kuvvet kullanma veya anlaşmazlığı çözmek için barışçıl yollar arama kararı tarafların takdirine bırakılarak, çok ihtiyati bir şekilde sınırlandırılmıştır. Ayrıca 1907 “*Borçlarının Tahsili için Güç Kullanımının Sınırlandırılmasına İlişkin Lahey Sözleşmesi*”nin²³ 1. maddesi de borçlu devletin bir tahkim teklifini veya tahkim kararını reddetmedikçe ya da bir uzlaşma anlaşmasını engellemedikçe, bir devlet hükümetinden diğer bir devlet hükümetinin kendi vatandaşları nedeniyle talep ettiği sözleşme borçlarının tahsil edilmesi için silahlı güce başvurmamayı akit taraflara zorunlu kılmıştır. Sözleşmede düzenlenen sınırlamanın kapsamı oldukça dardır zira savaşa belli şartlarda hala izin verilmektedir. Ayrıca sözleşme, doğrudan hükümetlerarası kredilere değil talepleri ilgili hükümetler tarafından kabul edilen yabancı uyrukluların sözleşmeye dayalı borçlarına uygulanmaktadır.²⁴

1899 ve 1907 Lahey Barış Konferansları ile devletler, silahlı kuvvete başvurmanın haklı sebeplerini tanımlamaya çalışmaktan ziyade, Birinci Konferans'ta uyuşmazlıkların çözümü için savaşa alternatif oluşturmaya ve İkinci Konferans'ta da savaşın

²⁰ KESKİN, Funda, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları Tezler Dizisi: 4, Ankara, 1998, ss. 28-29

²¹ 1899 Tarihli Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin La Haye Sözleşmesinin İngilizce tam metni için bkz.: 1899 Convention for the Pacific Settlement of International Disputes, <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf> (Erişim Tarihi: 24.07.2022)

²² 1907 Tarihli Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin La Haye Sözleşmesinin İngilizce tam metni için bkz.: 1907 Convention for the Pacific Settlement of International Disputes, <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1907-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf> (Erişim Tarihi: 24.07.2022)

²³ 1907 tarihli Borçlarının Tahsili için Güç Kullanımının Sınırlandırılmasına İlişkin Lahey Sözleşmesinin İngilizce tam metni için bkz.: Convention (II) Respecting the Limitation of the Employment of Force for the Recovery of Contract Debts, <https://www.legal-tools.org/doc/af0649/pdf> (Erişim Tarihi: 24.07.2022)

²⁴ DINSTEN, Yoram, **War, Aggression and Self-Defence**, Cambridge University Press, Fifth Edition, 2011, s. 81

yürütülmesine ilişkin ayrıntılı kurallar koymaya çalışmışlardır. Böylece *jus ad bellum* yerini artık *jus in belluma* bırakmaya başlamıştır. Diğer bir ifade ile savaşın haklı nedenlerinden ziyade, savaş başladıktan sonra taraflar arasındaki ilişkilerin gidişatı, savaşın yürütülmesi, sivillerin durumu vs. gibi konular ön plana çıkmıştır.²⁵

1914 - 1918 yılları arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük çaplı tahribat, devletleri uluslararası alanda barışı sağlamak için daha somut adımlar atmaya itmiştir. 1919 yılında Versailles Sarayı'nda toplanan Paris Barış Konferansı delegelerinin öncelikli hedefi, böyle bir savaşın bir daha asla yaşanmamasını sağlamak olmuştur. Böylece söz konusu konferansta tekrar böyle bir savaşın gerçekleşmesini önlemek için gerekli kontrolleri sağlayabilecek küresel bir uluslararası örgütün kurulması kararlaştırılmıştır.²⁶ I. Dünya Savaşı'na kadar egemenliklerinden taviz vermek istemeyen ve böyle geniş çaplı siyasi bir zeminde bir araya gelmeyi reddeden devletler, Savaş'ın sebep olduğu yıkımın bir daha tekrarlanmaması ve barışçıl bir sürecin başlatılması için, böyle bir çatı altında birleşmeyi kabul etmişlerdir. Sonuç olarak, 1920 yılında Milletler Cemiyeti kurulmuştur.²⁷

1.1.1.3. MC Misakı'nda Savaş

MC'nin kurulmasından itibaren devletler arasında barışçıl ilişkilerin tesisinde, savaşa başvurma hakkını sınırlayan hükümler esaslı bir yer tutmaktadır. Artık uluslararası hukukun savaşı, devletlerin istedikleri zaman kurabilecekleri bir ilişki olarak kabul ettiğini söylemek doğru değildir.²⁸ MC Misakı'nın girişinde üye devletlerin savaşa başvurmama yükümlülüğünü kabul ettikleri ifade edilmiştir. Misak'ın 10. maddesine göre üye devletler, Cemiyet'in bütün üyelerinin ülke bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını dış saldırıya karşı korumayı üstlenmişlerdir. 11. maddede de her türlü savaşın veya savaş tehdidinin bütün Cemiyet üyelerini ilgilendiren bir konu olduğu ve Cemiyet'in, uluslararası barışı korumak için doğru ve etkili önlemler alacağı

²⁵ SHEARER, Ivan: "A Revival of the Just War Theory?" in SCHMITT, M. / PEJIC (ed.), **International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines**, Essays in Honour of Yoram Dinstein, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2007, s. 6

²⁶ AREND / BECK, 2013, s. 19

²⁷ ORALLI, Levent Ersin: "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu", **TESAM Akademi Dergisi**, C.: 1, Sayı: 1, 2014, s. 106

²⁸ BRIERLY, J. L.: "International law and Resort to Armed Force", **The Cambridge Law Journal**, Vol. 4, No. 3, 1932, s. 310

belirtilmiştir. Misak'ın 12. maddesinde üye devletlerin, aralarında çatışmaya yol açacak herhangi bir uyuşmazlığın çıkması halinde, söz konusu uyuşmazlığı hakemliğe, yargıya ya da MC Konseyi'ne sunacaklarını ve hakim, yargı veya Konsey kararından 3 ay sonrasına kadar savaşa başvurmayacaklarını kabul ettikleri ifade edilmiştir.²⁹

Anlaşılabacağı üzere MC Misakı, savaşa başvurma hakkını tamamen devletlerin elinden almamış; devletlere öncelikle aralarındaki uyuşmazlığı çözmek için barışçı yöntemlere başvurmayı zorunlu kılmış, söz konusu yöntemlerin başarısız olması halinde yine savaşa başvurma hakkını kabul etmiştir. Böylece Misak'ın 12, 13. ve 15. maddelerinden, bazı koşulların yerine getirilmesi sonucunda devletlerin yine savaşa başvurma haklarının varlığını koruduğu anlaşılmaktadır.³⁰

Söz konusu hükümlerin amacı açıktır. Misak bir devletin, davasını uluslararası bir karara bağlamadan veya en azından uluslararası bir değerlendirmeye sunmadan savaşa başvurmamasını sağlamayı amaçlamıştır.³¹ Her ne kadar MC Misakı kuvvet kullanmayı tam anlamıyla yasaklamamış olsa da bu konuda evrensel anlamda bazı düzenlemeler getirdiği için önemli bir belgedir. Zira savaşı önlemek için bazı sınırlamalar getirmesinin yanı sıra Misak, savaşa sadece bir devletin çıkarına karşı değil bütün toplumun barışını ve istikrarını ilgilendiren ve tehdit eden bir hareket olması sebebiyle de ilgilenen ilk belge olmuştur. Misak'a göre savaş, artık sadece iki devlet arasındaki özel bir çatışma değil bütün uluslararası toplumu etkileyen evrensel bir sorundur.³²

MC Misakı'nın, savaşı açıkça yasaklamasa da savaşın hukuk dışı ilan edilmesi şeklindeki yeni bir fikre geçişi temsil ettiği söylenebilir.³³ MC Misakı'nın, savaş yasağı getirmese de 1928 yılında Briand-Kellog Paktı ile savaşın tamamen yasaklanmasına, daha sonra da BM Şartı ile uluslararası ilişkilerde her türlü tehdidin ve güç kullanımının yasaklanmasına ivme kazandırdığı söylenebilir.³⁴

²⁹ Milletler Cemiyeti Misakı'nın İngilizce tam metni için bkz.: The Covenant of the League of Nations, https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=32971179 (Erişim Tarihi: 29.07.2022)

³⁰ KESKİN, 1998, ss. 29-30

³¹ BRIERLY, 1932, ss. 310-311

³² KESKİN, 1998, ss. 29-30

³³ EAGLETON, 1933, s. 241

³⁴ MENG, 1982, s. 289

Savaşa başvurma hakkını sınırlama konusunda yapılan bir diğer girişim de MC Meclisi'nin 1924 yılında kabul ettiği ancak yürürlüğe girmeyen “*Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin Cenevre Protokolü*” olmuştur. Söz konusu protokolün en temel hükmü, üye devletlerin saldırı eylemlerine karşı veya MC Konseyi'nin ya da MC Meclisi'nin rızasıyla hareket etmek dışında hiç bir şekilde savaşa başvurmayacaklarını kabul ettiklerini belirten 2. maddesi olmuştur.³⁵ Böylece, adı geçen protokolle savaşa başvurma koşulları, saldırganlığa karşı kendini savunma ve yetkili organın rızasıyla kuvvet kullanma olarak sınırlandırılmıştır. Ancak protokol gerekli sayıda onay alamadığından yürürlüğe girememiştir.³⁶

1.1.1.4. Briand - Kellog Paktı ve Savaşın Yasaklanması

1927 yılında Fransa Dışişleri Bakanı *A. Briand*, ABD Dışişleri Bakan'ı *F. Kellog*'a, iki devlet arasında savaşı yasaklayan ve uluslararası politikanın bir aracı olmasını reddeden bir antlaşma imzalanmasını teklif etmiştir. Buna karşılık olarak *F. Kellog*, söz konusu antlaşmanın sadece iki devletle sınırlı kalmaması, bütün büyük devletler tarafından imzalanması ve diğer devletlerin de katılımına açık tutulması gerektiğini bildirmiştir. Böylece 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te, “*Savaşın Milli Siyasetin Bir Aracı Olarak Yasaklanmasına Dair Genel Antlaşma*”, diğer adıyla Briand-Kellog Paktı veya Paris Paktı imzalanmıştır.³⁷

Pakt'ın 1. maddesinde, taraf devletlerin uluslararası uyuşmazlıklarının çözümü için savaşa başvurmayı reddettikleri ve aralarındaki ilişkilerinde ulusal siyasetin bir aracı olarak savaşı kullanmaktan vazgeçtikleri belirtilmiştir. 2. madde ise tarafların aralarındaki anlaşmazlıkların ve ihtilafların çözümü için sadece barışçıl yollar arayacağını öngörmektedir.³⁸

³⁵ 1924 tarihli Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin Cenevre Protokolü'nün İngilizce tam metni için bkz.: Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes, 2 October 1924, <https://www.refworld.org/docid/40421a204.html> (Erişim Tarihi: 29.07.2022)

³⁶ DINSTEN, 2011, s. 84

³⁷ WALLACE, Cynthia D.: “Kellogg-Briand Pact (1928)”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. III, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 237

³⁸ KESKİN, 1998, ss. 32-34

Maddelerden de anlaşılacağı üzere söz konusu Pakt, daha önceki girişimlerin aksine savaşa başvurmayı tamamen hukuka aykırı ilan etmiştir. Her ne kadar Pakt metninde bu genel kuralın istisnaları belirtilmemiş olsa da metne koyulan çekincelerle meşru savunmanın bir istisna olduğu kabul edilmiştir. Aralarında ABD de olmak üzere bazı devletler, meşru müdafaa durumunda savaşa başvurmanın yasal olacağını çekincelerinde bildirmişlerdir.³⁹ Söz konusu çekincelerde meşru müdafaa, “*saldırıya ve yabancı istilasına / işgaline karşı koruma*” olarak ele alınmıştır. Örnek olarak, ABD’nin 23 Haziran 1928 tarihli notasında, “*Sözleşme taslağında meşru müdafaa hakkını herhangi bir şekilde kısıtlayan veya ona zarar veren hiçbir şey bulunmamaktadır. Bu hak her egemen devletin doğasında vardır ve her sözleşmede örtülü olarak yer almaktadır. Her ulus, kendi topraklarını saldırıdan veya işgalden korumak konusunda her zaman ve sözleşme hükümlerinden asılı olmayarak özgürdür*”⁴⁰ şeklinde bir ifade yer almaktadır.

Briand-Kellog Paktı ile devletlerin silahlı kuvvetlerini, saldırı amaçlı değil sadece savunma amaçlı kullanılabilecekleri düzenlenmiştir.⁴¹ Bunun yanı sıra, MC üyelerinin isteği üzerine Cemiyet’in yetkili organlarının kararı ile saldırgan bir devlete karşı kollektif hareket de bir istisna olarak kabul edilmiştir.⁴²

Briand-Kellog Paktı da MC Misakı gibi hem sadece savaşı ele alarak savaşa varmayan kuvvet kullanma yollarını kapsam dışı bırakmış hem de savaşın tanımını yapmamıştır. Bu da devletlerin kuvvete başvururken, sadece 1907 III. Lahey Sözleşmesi’nde öngörülen savaş ilan etme yükümlülüğünü artık yerine getirmemelerine sebep olmuştur. Zira savaş yasaklanmıştır ancak savaşa varmayan yollar yasak değildir.⁴³ Bu da devletlerin savaşa varmayan yollara başvurarak ancak bunu savaş olarak nitelendirmediklerinden Pakt’ın ihlali olmadığını iddia etmelerine sebep olmuştur. Pakt metnindeki bu boşluğun aradan kaldırılması için ileride BM Şartı ile her türlü kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidinin yasaklanması hedeflenmiştir. Böylece artık

³⁹ AREND / BECK, 2013, s. 23; KESKİN, 1998, ss. 32-34; Sözleşme metnine koyulan çekincelerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: BAŞEREN, Sertaç, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, ss. 39 - 44

⁴⁰ MYERS, Denys P, **Origin and Conclusion of The Paris Pact, The Renunciation of War as an Instrument of National Policy**, World Peace Foundation Pamphlets, Boston, 1929, p. 135-136

⁴¹ MUTLU, 2016, s. 96

⁴² AREND / BECK, 2013, s. 23; KESKİN, 1998, ss. 32-34

⁴³ KESKİN, 1998, s. 33

herhangi bir kuvvet kullanmanın savaş olarak tanımlanıp tanımlanmaması, önemini kaybedecektir.⁴⁴

Paris Paktı, MC Misakı'ndan bir adım öteye geçerek barışçıl çözüm yolları tükendikten sonra bile savaşa başvurmayı yasaklamıştır ancak MC Misakı'ndan farklı olarak Pakt'ta, yaptırım veya kolektif güvenlik eylemleriyle ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte Pakt'ın hükümlerinin ihlali, taraflar için Pakt'ın metninden olmasa da genel antlaşmalar hukukundan kaynaklanan sonuçlar doğuracaktır. Pakt'ın ihlalinin doğuracağı sonuçlardan biri, saldırının hedefi olan bir devletin saldırgan devletten yasal tazminat talebinde bulunabilmesidir. Saldırgan devlet, sebep olduğu bütün zararlardan sorumlu tutulacaktır. İhlalin diğer bir sonucu, Pakt'a taraf bütün devletler saldırgana karşı zararlar karşılık çerçevesinde yanıt verebileceklerdir. Zira Pakt'ın ihlali sadece bir devlete karşı değil bütün taraf devletlere karşı yapılmış bir ihlal teşkil etmektedir. Söz konusu zararlar karşılık, antlaşmaların askıya alınmasından silahlı eylemlere kadar farklı çeşitlerde olabilir. Pakt'ı ihlal ederek savaşa başvurmanın diğer bir sonucu da (daha sonra Stimson Doktrini olarak adlandırılacak olan) üçüncü devletlerin saldırgan savaşın yasal hakların kaynağı olmasına izin vermeyi reddetmesi olacaktır.⁴⁵

1928 tarihli Briand-Kellog Paktı hâlâ geçerliliğini korumaktadır zira II. Dünya Savaşı'ndan sonra hiçbir devlet bu Pakt'ı sona erdirmemiştir. Pakt'a taraf olan devletlerin savaşa başvurması yasaktır ancak günümüzde bu Pakt, kuvvet kullanmayı düzenlemesi açısından çok sınırlı bir yere sahiptir zira bu konuda temel kodifikasyonu oluşturan BM Şartı'nın ancak bir bölümüne tekabül etmektedir.⁴⁶

1.1.2. 1945 Sonrası Dönem ve BM Şartı

Hem MC Misakı hem de Briand-Kellog Paktı, uluslararası barış ve güvenliği korumakta yetersiz kalmış ve bir dünya savaşının daha patlak vermesinin önüne geçememişlerdir.

⁴⁴ LAUTERPACHT, Elihu: "The Legal Irrelevance of The "State of War", Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921-1969), **Cambridge University Press**, Vol. 62, 1969, s. 62

⁴⁵ NEFF, Stephen C., **War and The Law of Nations, A General History**, Cambridge University Press, 2005, ss. 295-296

⁴⁶ KESKİN, **1998**, s. 34

II. Dünya Savaşı sırasında Müttefik Devletler, uluslararası uyuşmazlıkların idare edilmesinden sorumlu yeni bir evrensel uluslararası örgütün kurulması gerektiğine karar vermişlerdir. Böylece 1945 yılında delegeler San Francisco’da BM Şartı’nın taslağını hazırlamak için bir araya gelmişlerdir.⁴⁷

Şart’ın girişinde belirtildiği üzere devletler, hayatları boyunca iki kez insanlığa tarif edilemez acılar yaşatan savaş felaketinden gelecek nesilleri korumayı taahhüt etmişlerdir. BM Şartı, devletlerin uyuşmazlıklarını çözmek için meşru olarak kuvvete başvurabilecekleri durumları sınırlama girişimlerinin doruk noktasını ifade etmektedir.⁴⁸

Günümüzde uluslararası hukukta kuvvet kullanma ile ilgili temel düzenleme, BM Şartı’nın 1. maddesinde ifade edilen örgütün amaçlarına ulaşmak için uyulması gereken ilkeleri kapsayan 2. maddenin 4. fıkrasıdır. Şart’ın 1. maddesinde örgütün ilk amacının *“uluslararası barış ve güvenliği korumak”* olduğu belirtilmiştir. Bu amaca ulaşmak için de Şart’ın 2. maddesinin 4. fıkrasında *“tüm üyelerin uluslararası ilişkilerinde gerek devletlerin ülke bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerekse BM’nin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınacakları”* düzenlenmiştir.

Şart’ın metninden de anlaşılacağı üzere 2/4. madde, hem kuvvet kullanmaya hem de kuvvet kullanma tehdidine yasak getirmektedir. Şart’ın metninde *“savaş”* kavramını kullanmayarak devletler, daha önceki antlaşmalarda olan boşluğu ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. Böyle bir düzenlemeyle Briand-Kellog Paktı ile getirilen savaş yasağının küçük çaplı kuvvet kullanımlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve savaş dışı silahlı misillemeler ile kuvvet kullanma tehditlerine uygulanması da amaçlanmıştır.⁴⁹ *“Kuvvet”* kelimesinin kullanımı, sadece savaşa başvurmanın değil devletlerin siyasi bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne karşı her türlü silahlı eylemin ve müdahalenin yasak olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede kuvvet kullanımının en ağır biçimi olan savaş, artık uluslararası hukukta hakların ve çıkarların elde edilmesi için

⁴⁷ AREND / BECK, 2013, s. 29

⁴⁸ BM Şartı’nın Türkçe tam metni için bkz.: https://turkiye.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf (Erişim Tarihi: 07.08.2022)

⁴⁹ RUY, Tom, *‘Armed Attack’ and Article 51 of The UN Charter: Evolutions in Customary Law and Practice*, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 55

uluslararası hukuk kurallarının ihlaline yönelik bir yaptırım türü olmaktan çıkmıştır. BM Şartı, haklı ve haksız savaşları, saldırı ve savunma savaşlarını tanınamakta; sadece hukuki ve hukuk dışı güç kullanımından bahsetmektedir.⁵⁰ Uluslararası Adalet Divanı (UAD), “*Kongo Topraklarındaki Silahlı Faaliyetler Davası (Demokratik Kongo Cumhuriyeti / Uganda)*” kararında kuvvet kullanma yasağının BM Şartı’nın temel taşı olduğunu ifade etmiştir.⁵¹

BM Şartı’nın 51. maddesi, kuvvet kullanma yasağının istisnası olan meşru müdafaa hakkını düzenlemektedir. 51. maddeye göre silahlı bir saldırıya uğrayan devlet, BM Güvenlik Konseyi gerekli tedbirleri alana kadar saldırıyı gerçekleştiren devlete karşı güç kullanarak kendisini savunma hakkına sahiptir. Burada meşru müdafaa doğal bir hak ve devlet söz konusu hakkını ister tek başına, isterse de başka devletlerle ortak bir şekilde kullanabilir.

Meşru müdafaa, kuvvet kullanımının yasaklanmasının doğal bir istisnası olarak ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar MC Misakı’nda ve Briand-Kellog Pakti’nde belirtilmemiş olsa da meşru müdafaa hakkı, o dönemde de devletlerin doğal bir hakkı olarak varlığını korumuştur. Diğer bir ifadeyle devletler, haksız bir saldırı karşısında her zaman kendilerini savunma hakkını haiz olmuşlardır. BM Şartı’nda da meşru müdafaa’nın doğal bir hak olduğu belirtilerek kuvvet kullanma yasağının istisnası olarak düzenlenmiştir.⁵²

3. Bölüm’de meşru müdafaa hakkı daha detaylı incelenecektir.

BM Şartı’nda kuvvet kullanmanın diğer bir istisnası da Şart’ın 7. Bölüm’ü çerçevesinde BM Güvenlik Konseyi’nin harekete geçmesidir. BM Şartı’nın 39. maddesine göre BM Güvenlik Konseyi, eğer barışın tehdit edildiğini veya bir saldırı eyleminin gerçekleştiğini saptarsa, 41. ve 42. maddelerde düzenlenen önlemleri alabilecektir. 41. maddede düzenlenen ve kuvvet içermeyen önlemlerin yetersiz kalması durumunda BM

⁵⁰ MILOJEVIC, Movir: “Prohibition of Use of Force and Threats in International Relations”, **Law and Politics**, Vol. 1, No. 5, 2001, s. 592

⁵¹ UAD Kararı’nın tam metni için bkz.: International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment of 19 December 2005, par. 148, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/116/10455.pdf> (Erişim Tarihi: 07.08.2022)

⁵² KESKİN, 1998, s. 44

Güvenlik Konseyi, 42. maddede sayılan ve güç kullanmayı içeren abluka, gösteri ve diğer önlemleri alabilecektir.

Yukarıda ele alınan hususlardan da anlaşılacağı üzere MC Misakı, savaşın sınırlandırılması açısından ilk evrensel nitelikli girişim olup savaşı belli koşullara bağlamaktadır. Bu çerçevede, MC Misakı'na göre devletlerin önceliği aralarındaki uyuşmazlığı barışçıl yöntemlerle çözmek olmuş, bunun başarısız olması durumunda ise savaşa başvurmak yasaklanmamıştır. Diğer bir ifade ile savaş yasaklanmamış, sadece sınırlandırılmıştır. Kuvvet kullanmayı yasaklayan ilk uluslararası belge olan Briand-Kellog Paktı ile de savaş ilk kez hukuk dışı bir eylem olarak kabul edilmiştir. Ancak hem her iki sözleşmede de sadece savaşın ele alınıp savaşa varmayan kuvvet kullanma yollarının kapsam dışı bırakılması hem de sözleşmelerin II. Dünya Savaşı'nı önleyememesi, 1945 yılında imzalanan BM Şartı'nda kuvvet kullanma yasağının düzenlenmesine yol açmıştır. Bu çerçevede, her ne kadar BM Şartı'nın 2. maddesinin 4. fıkrasında “*yasak*” kelimesi kullanılmamış ve devletlerin kuvvet kullanma tehdidine veya kuvvet kullanılmasına başvurmadan “*kaçınacakları*” ifade edilmiş olsa da Şart'ın ruhundan, kuvvet kullanmanın ve tehdidinin tamamen yasaklanmış olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. SAVAŞIN TANIMLANMASI MESELESİ

Bu kısımda, savaşın tanımlanması meselesi çerçevesinde öncelikle savaş kavramının tanımına yer verilecektir. Daha sonra savaşın devletler arasında gerçekleşmesi, ilan edilmesi, savaşa niyeti, süresi ve yoğunluğu gibi savaşın çeşitli kriterleri incelenecektir. Son olarak da savaş kavramının giderek yerini silahlı çatışma kavramına bırakması ele alınacaktır.

1.2.1. Savaş Kavramının Tanımı

Uluslararası hukukta savaşın herkes tarafından kabul edilmiş, herhangi bir uluslararası belgede düzenlenen tek bir tanımı bulunmamaktadır. Bu sebeple savaşı tarif etmek için genelde farklı hukukçuların veya yazarların tanımlarına başvurulmaktadır. Örneğin, *Clausewitz* savaşı, düşmana kendi irademizi zorla kabul ettirmek için kullandığımız bir

güç eylemi olarak tanımlamaktadır.⁵³ *Grotius'a* göre her ne kadar *Cicero* savaşı güç kullanarak çatışma olarak tanımlasa da uygulama, savaş kavramının bir eylemi ifade etmek için değil taraflar arasındaki hukuksal durumu nitelendirmek için kullanıldığını göstermektedir.⁵⁴ *Oppenheim'a* göre ise savaş, iki veya daha fazla devlet arasında silahlı kuvvetleri aracılığıyla, birbirlerini yenmek ve galip gelenin istediği gibi barış koşullarını dayatmak amacıyla yapılan bir çatışmadır.⁵⁵

Vattel, savaşı güç yoluyla hakkın savunulduğu bir yöntem olarak nitelendirmektedir. Yazara göre savaş, sadece egemen bir otorite tarafından yürütülebilmektedir.⁵⁶ *Lawrence'a* göre savaş, egemen otorite tarafından devletler arasında yürütülen ve tarafların barışçıl ilişkilerini sona erdirip düşmancıl ilişkileri tesis etme niyetiyle yapılan bir çekişmedir.⁵⁷

Dinstein ise savaşı iki ya da daha fazla devlet arasında gerçekleşen teknik veya maddi anlamda düşmanca etkileşim olarak ifade etmektedir. Teknik anlamıyla savaş, ilan edilme yoluyla oluşan resmi bir statüdür. Maddi anlamda ise savaş, taraflardan en az birinin kapsamlı bir şekilde silahlı gücünü fiilen kullanımıyla gerçekleşmektedir.⁵⁸

Bu tanımlardan savaşın, devletler arasında tarafların silahlı güçleri aracılığıyla karşı tarafın gücünü yok etmek ve barış koşullarını dayatmak için yapılan büyük çaplı bir çatışma olduğu söylenebilir. Aşağıda, savaş kavramının kriterleri ele alınacaktır.

⁵³ CLAUSEWITZ, Carl Von, **On War**, (tr. Howard M. / Paret Peter), Oxford University Press, 2007, s. 13

⁵⁴ GROTIUS, 1967, s. 17

⁵⁵ OPPENHEIM, L., **International Law, A Treatise**, Vol II. War and Neutrality, Gece Kitaplığı, Ankara, Mart 2018, s. 64

⁵⁶ VATTEL, Emer de, **The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on The Origin and Nature of Natural Law and on Luxury**, (ed. KAPOSSY Bela / WHATMORE, Richard), Liberty Fund, 2008, s. 469

⁵⁷ LAWRENCE, Thomas Joseph, **The Principles of International Law**, 4th Edition, D. C. Heath & Co., Publishers, Boston, 1895, s. 331

⁵⁸ DINSTEIN, 2011, s. 15

1.2.2. Savaş Kavramının Kriterleri

Savaş ile ilgili yapılan tanımlardan yola çıkarak savaşın tanımlanması için literatürde kullanılan kriterlerden bahsedilmektedir. Söz konusu kriterler genel olarak şunlardır: Savaşın devletler arasında gerçekleşmesi, savaşın ilan edilmesi, savaşan tarafların niyeti, çatışmaların süresi ve yoğunluğu. Bu kriterler aşağıda tek tek incelenecektir.

1.2.2.1. Savaşın Devletler Arasında Gerçekleşmesi

Savaşın tanımlarından yola çıkarak belirtilen ilk kriter, savaşın devletler arasında gerçekleşen bir çatışma olmasıdır ki bu özellik, savaşla ilgili yapılan bütün tanımların ortak noktasıdır.⁵⁹ *Rousseau* 'ya göre savaş, bireyler arası bir ilişki değil bireylerin asker olarak sadece rastlantısal bir şekilde düşman oldukları devletler arası bir ilişkidir.⁶⁰

Savaş devletler arasında, devletlerin silahlı kuvvetleri aracılığıyla yürütülmektedir. Bu çerçevede, iç çatışmalar uluslararası hukuk bağlamında savaş kavramının dışında kalmaktadır.⁶¹ Her ne kadar BM Şartı'nda savaş kelimesi kullanılmamış olsa da genel olarak BM sonrası dönemde de sadece devletler arasında gerçekleşen çatışmaların uluslararası hukuk bağlamında savaş olarak nitelendirildiği gözlemlenebilir.

1.2.2.2. Savaşın İlan Edilmesi

Savaş tanımıyla ilgili öne sürülen ikinci kriter, savaşın ilan edilmesiyle ilgilidir. Savaş ilanı, bir devletin başka bir devletle bir çatışmaya girişme niyetini belli eden ve kendi yasalarına uygun olarak yayınladığı bir bildirimdir.⁶² Savaşı taraflar arasında hukuksal bir statü olarak değerlendiren *Grotius* 'a göre, savaşın ilan edilmesi bir zorunluluktur. Devletler savaş ilan ederek, böyle bir statüyle bağlı olduklarını kabul eder ve bunu diğer devletlere ilan etmiş olurlar.⁶³ *Grotius* barış antlaşmaları veya savaş ilanı gibi

⁵⁹ EAGLETON, 1933, s. 281

⁶⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques, *The Social Contract and The First and Second Discourses*, (ed. Susan Dunn), Yale University Press, London, 2002, s. 160

⁶¹ KESKİN, 1998, s. 65

⁶² FAZAL, Tanisha M., *Wars of Law: Unintended Consequences in the Regulation of Armed Conflict*, Cornell University Press, 2018, s. 75

⁶³ GROTIUS, 1967, s. 17; KESKİN, 1998, s. 65

formalitelere olmadığı savaşların kusurlu olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ *Vattel* ise savaş ilanını devletler arası çatışmanın kan dökülmeden halledilmesi için son bir girişim olarak görmektedir. Böylece tehdit yoluyla karşı tarafın daha insafli düşünceye sevk edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sebeple de savaş ilanı, savaşma niyeti ile birlikte devletin silaha başvurma sebebini de içermelidir.⁶⁵

Uluslararası hukukta savaş ilanı, sadece 1907 tarihli III. La Haye Sözleşmesi ile kodifiye edilmiştir. Sözleşme'nin 1. maddesinde, devletlerin aralarındaki çatışmaları önceden ve açık bir şekilde yapılmış gerekçeli veya şartlı savaş ilanı olmadan başlamamaları gerektiği düzenlenmiştir.⁶⁶ I. Dünya Savaşı resmi savaş ilanlarıyla başlasa da savaş sırasında bir dizi devlet, savaş ilan etmeden silahlı çatışmalara fiilen katılarak Savaş'a dahil olmuşlardır.⁶⁷ I. Dünya Savaşı'nın ardından da Briand-Kellog Paketi'nin savaşı yasaklaması sonucu, savaş ilanı olmadan gerçekleşen maskelenmiş savaşlar (*wars in disguise*) artmıştır.⁶⁸

Diğer taraftan, savaşa başvurmanın bir hak olduğu dönemlerde bile devletler savaş ilan etmekten ve aralarındaki çatışmayı savaş olarak adlandırmaktan çekinmişlerdir. Öncelikle savaş ilanı uygulamasının giderek azalmasının askeri ve siyasi sebepleri mevcuttur. İlan edilmeyen ani bir saldırı, saldırgan tarafa her zaman bir avantaj sağlamaktadır. Modern silah teknolojileri de özellikle bu anilik unsuruyla daha etkili bir sonuç göstermektedir. Bunun yanı sıra devletler, savaş ilanını düzenleyen ulusal yasaların yükümlülüğünden de kaçınma eğilimindedir.⁶⁹ Diğer taraftan, savaş ilanı taraflar arasında bir savaş durumu yaratmaktadır ve bunun da uluslararası hukukta belli sonuçları vardır. Bunun yanı sıra, savaşın Briand-Kellog Paketi ile daha sonra da BM Şartı ile yasaklanmasının ardından, artık savaş ilanının da uluslararası hukukta yasaklandığı kabul edilmiştir. Zira savaş ilanı devletlerin savaşma niyetini ortaya

⁶⁴ FAZAL, 2018, s. 74

⁶⁵ VATTEL, 2008, s. 501

⁶⁶ 1907 Tarihli La Haye Sözleşmesinin İngilizce tam metni için bkz.: Convention (III) relative to the Opening of Hostilities, The Hague, 18 October 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/190?OpenDocument> (Erişim Tarihi: 15.08.2022)

⁶⁷ EAGLETON, 1933, s. 266

⁶⁸ MENG, 1982, s. 286

⁶⁹ MENG, 1982, s. 287

çıkarmakta, bu da öncelikle kuvvet kullanma tehdidi çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁷⁰

1.2.2.3. Savaşma Niyeti (Animus Belligerendi)

Savaşla ilgili ileri sürülen diğer bir kriter, tarafların amacı ve niyetidir.⁷¹ Uluslararası hukukta savaş durumunun yaratılması için tarafların amacı, her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bazı yazarlara göre savaşma niyeti, yani *animus belligerendi* ile yapılmayan saldırılar, savaş durumu yaratmayacaktır. Söz konusu görüşe göre diğer taraftan da eğer bir devlet savaş ilan ederek veya başka bir şekilde savaşma niyetini belli etmişse, herhangi bir silahlı çatışma olmadan da savaş durumu ortaya çıkabilecektir.⁷²

Bununla birlikte, eğer her iki çatışan taraf aralarında savaş durumunun olmadığını iddia ediyorsa taraflar arasında savaş durumu oluşmayacaktır. Savaş, devletlerin düşman tarafın gücünü yok etmek ve diledikleri barış koşullarını dayatmak maksadıyla yapılan bir çatışma olduğundan daha sınırlı amaçla yapılan çatışmalar, savaşa varmayan silahlı zorlama yöntemi olarak nitelendirilecektir. Ancak BM Şartı'nın imzalanmasıyla *animus belligerendi*, belirleyici niteliğini kaybetmiştir zira kuvvet kullanımının yasaklanmasıyla birlikte artık devletler düşman devleti yıkmak, yok etmek gibi nedenlerle de kuvvete başvuramazlar.⁷³

1.2.2.4. Savaşın Süresi ve Yoğunluğu

Savaşın tanımıyla ilgili son bir kriter de çatışmaların süresiyle ve yoğunluğuyla ilgilidir. Bu bağlamda tarafların niyetinden veya savaşın ilan edilip edilmemesinden bağımsız olarak çatışmanın varlığı, uzun süre devam etmesi ve yoğun olması, söz konusu çatışmanın savaş olarak nitelendirilebileceğine işaret etmektedir.⁷⁴

⁷⁰ DETTER, Ingrid, *The Law of War*, Cambridge University Press, Second Edition, UK, 2000, s. 12; LAUTERPACHT, 1969, s. 63

⁷¹ EAGLETON, 1933, s. 265; KESKİN, 1998, s. 65

⁷² Detaylı bilgi için bkz.: NEFF, 2005, s. 173

⁷³ KESKİN, 1998, ss. 67-72; PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, IV. Kitap, Gözden Geçirilmiş 4. Bası, Ankara, 2020, s. 157

⁷⁴ KESKİN, 1998, s. 68

1.2.3. Savaş ve Silahlı Çatışma

MC Misakı ve Briand-Kellog Paketi savaş tanımını yapmamış, sadece savaşa başvurmayı düzenlemiştir. Bu dönemde devletler, aralarındaki çatışmaları savaş olarak tanımlamayıp savaş durumu yaratmamaya ve böylece savaş durumunun doğurduğu sonuçlardan kaçınmaya çalışmışlardır. BM Şartı'nda ise savaş kelimesinin kullanılmaması, Şart'ı hazırlayanların savaşı tanımlamaktan kaçındıklarını göstermektedir.⁷⁵

II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaş boyutuna ulaşmayan veya savaş olarak nitelendirilmeyen iç savaşlar, iç savaş olarak başlayıp daha sonra devletler arası çatışmaya dönüşen savaşlar, iç savaş ya da uluslararası savaş niteliğinin ayırt edilmesinin zor olduğu bir çok silahlı çatışma gerçekleşmiştir. Savaş kavramı günlük kullanımda mevcudiyetini korusa da savaş yasaklandığından, hukuk dilinde geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır.⁷⁶

İlk kez 1949 Cenevre Sözleşmelerinde,⁷⁷ “savaş” kelimesiyle birlikte “*silahlı çatışma*” (*armed conflict*) kelimesi kullanılmıştır. Cenevre Sözleşmelerinin ortak 2. maddesinde, antlaşma hükümlerinin taraflar arasındaki savaş veya her türlü silahlı çatışmaya uygulanacağı düzenlenmiştir. Daha sonra La Haye Sözleşmelerinde de “*silahlı çatışma*” kelimesinin kullanılması uluslararası hukukta artık yeni bir terminolojiye geçildiğini göstermektedir.⁷⁸ Ancak ne Cenevre Sözleşmelerinde ne de La Haye Sözleşmelerinde silahlı çatışma kavramının tanımı yapılmıştır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi silahlı çatışmayı, iki devlet arasında ortaya çıkan ve silahlı kuvvet mensuplarının müdahalesine yol açan herhangi bir ihtilaf olarak tanımlamıştır.⁷⁹ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) ise devletler arasında veya hükümet yetkilileri ile organize

⁷⁵ KESKİN, A. F.: “Uluslararası Hukukta Savaş ve Barış”, **Mülkiye Dergisi**, 38 (3), 2014, s. 84

⁷⁶ SOLIS, Gary D., **The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War**, Cambridge University Press, 2010, s. 21

⁷⁷ Cenevre Sözleşmelerinin İngilizce tam metinleri için bkz.: The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm> (Erişim Tarihi: 17.08.2022)

⁷⁸ MIKOS-SKUZA, Elzbieta: “International Law’s Changing Terms: “War” becomes “Armed Conflict”, in O’CONNELL, Mary Ellen (ed), **What Is War? An Investigation in the Wake of 9/11**, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2012, ss. 23-24

⁷⁹ “How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law?”, **International Committee of the Red Cross (ICRC) Opinion Paper**, March 2008, s. 1

silahlı gruplar arasında ya da bir ülke içinde bu tür gruplar arasında uzun süreli silahlı şiddete başvurulması durumunda, bir silahlı çatışmanın varlığından bahsedilebileceğini belirtmiştir.⁸⁰

Dolayısıyla silahlı çatışma kavramı, savaş ve savaşa varmayan kuvvet kullanma yöntemleri dahil her türlü saldırgan eylemi kapsamaktadır. Bu sebeple de savaş kavramından daha kapsamlı olduğu kabul edilmektedir. Böylece devletler artık savaş durumu olduğunu inkar etseler bile aralarındaki her türlü çatışma, “*silahlı çatışma*” olarak nitelendirilecektir.⁸¹

1.3. SAVAŞIN YARATTIĞI HUKUKİ DURUM

BM'nin kuruluşuna kadar savaş kavramı, uluslararası hukukta önemli bir yere sahipti. Devletler bir savaşa girdikleri zaman aralarındaki ilişki barış zamanındakinden çok farklı olan yasal bir rejime tabi olmaktadır. Bu bağlamda, 19. yy.'da savaş durumunun uluslararası hukukta doğurduğu temel üç sonucu vardır: Savaş hukuku kurallarının yürürlüğe girmesi, devletler arasındaki düşmanca olmayan ilişkilerin etkilenmesi ve tarafların üçüncü devletlerle ilişkilerinin tarafsızlık hukukuna tabi olması. BM kurulduktan sonra bir grup hukukçu, savaş halinin yaratılmasının Şart'ın kuvvet kullanma yasağını düzenleyen 2. maddesinin 4. fıkrasıyla bağdaşmayacağı gerekçesiyle savaşın hukuki bir statü olmaktan çıktığını savunmuştur. Devlet uygulamalarına bakıldığında ise her ne kadar birçok devlet söz konusu tezi desteklese de bazı devletlerin hâlâ bir savaş halinin yaratılmasının hukuki bir olasılık olarak değerlendirdiğine dair örnekler bulunmaktadır.⁸²

Devletler arasında savaş durumunun yaratılmasının öncelikli sonucu, söz konusu çatışmalarda savaş hukuku kurallarının uygulanacak olmasıdır. 1949 Cenevre Sözleşmelerine göre Sözleşme hükümleri, taraflardan biri savaş durumunu kabul etmese bile taraflar arasındaki ilan edilmiş savaşa veya her türlü silahlı çatışmaya

⁸⁰ International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *Prosecutor v. Dusko Tadic*, **Case No. IT-94-1**, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction of October 2, 1995, par. 70, <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm> (Erişim Tarihi: 17.08.2022)

⁸¹ MIKOS-SKUZA, **2012**, ss. 23-24

⁸² 1945'ten Sonra Devlet Uygulamasında Savaş Durumuyla İlgili Ayrıntılı Bilgi İçin bkz.: GREENWOOD, **1987**, ss. 290 - 294

uygulanacaktır (2. madde). Maddeden de anlaşılacağı üzere taraflar, savaş halinin oluştuğunu kabul etmeseler veya aralarındaki çatışmayı savaş olarak nitelendirmeseler bile Sözleşme hükümleri, söz konusu çatışma sırasında geçerli olacaktır. Ancak bu çerçevede, savaş ilanı taraflar arasında fiili bir çatışma olmadığı zaman yine bir önem arz edecektir. Zira bir devlet diğerine savaş ilan ederse aralarında herhangi bir çatışma olmasa bile bu ilan sonucunda Cenevre Sözleşmeleri yürürlüğe girecektir.⁸³

Savaş durumunun yaratılması, devletler arasındaki düşmanca olmayan bazı ilişkileri de etkilemektedir. Devletler arasında imzalanan antlaşmaların savaş durumuyla otomatik olarak sona erdiği kabul edilmekteydi. Günümüzde ise savaş veya silahlı çatışma tek başına taraflar arasındaki antlaşmaların feshedilmesi için yeterli değildir. Antlaşmaların sona ermesi, tarafların niyetine bağlıdır.⁸⁴ Uluslararası Hukuk Enstitüsü, 1985 yılında silahlı çatışmaların antlaşmalar üzerinde etkisine ilişkin bir karar kabul etmiştir. Söz konusu kararda, savaş ile diğer silahlı çatışma türleri arasında net bir ayırım yapılmamaktadır. Karara göre devletler arasında bir çatışmanın patlak vermesi, sadece tarafların böyle bir amacının olması ya da barışçıl ilişkilerin sürdürülmesinin antlaşma için gerekli olması halinde, antlaşmanın askıya alınmasına veya feshedilmesine yol açacaktır.⁸⁵ Diğer bir ifade ile söz konusu çatışmanın savaş veya silahlı çatışma olarak nitelendirilmesi, bu savaşın / silahlı çatışmanın antlaşmalara etkisini değiştirmeyecektir.

Savaş durumunun yaratılması, savaşan devletler arasındaki diplomatik ilişkileri de etkilemektedir. Her ne kadar herhangi bir uluslararası antlaşma ile böyle bir düzenleme yapılmamış olsa da barış halinin sona ermesinin doğal bir sonucu olarak savaşan taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmektedir.⁸⁶ Bu daha çok devletlerin aralarındaki ilişkinin savaş hali yaratacak kadar kötüleşmesi durumunda, diplomatik ilişkilerini sürdürme isteğinin olmayacağından kaynaklanmaktadır.⁸⁷ Ancak son zamanlarda devletlerin uygulamalarına bakıldığında, 1971 yılında Hindistan ve Pakistan arasında gerçekleşen geniş çaplı bir çatışmada olduğu gibi, diplomatik ilişkilerin kesilmediği

⁸³ GREENWOOD, 1987, s. 295

⁸⁴ ЛУКАШУК, И. И., **Современное Право Международных Договоров. Том II. Действие Международных Договоров**, (LUKAŞUK, İ. İ., *Sovremennoye Pravo Mejdunarodnix Dogovorov. Tom II. Deystviye Mejdunarodnix Dogovorov*), Wolters Kluwer, 2006, s. 258

⁸⁵ Kararın İngilizce tam metni için bkz.: *The Effects of Armed Conflicts on Treaties*, Helsinki 1985, https://www.idi-iiil.org/app/uploads/2017/06/1985_hel_03_en.pdf (Erişim Tarihi: 23.08.2022)

⁸⁶ PAZARCI, 2020, s. 180

⁸⁷ GREENWOOD, 1987, s. 297

örnekler de mevcuttur. Dolayısıyla ister savaş hukuku kurallarının uygulanması açısından olsun ister düşmanca olmayan ilişkilerin etkilenmesi açısından olsun, son zamanlarda savaş ve savaşa varmayan kuvvet kullanma yöntemleri arasındaki farkların artık kaybolmaya başladığı görülmektedir.⁸⁸

Savaş durumunun doğurduğu sonuçlardan en önemlisi, savaşan tarafların üçüncü devletlerle olan ilişkilerinin tarafsızlık hukukuna tabi olmasıdır. Ancak uygulanan uluslararası hukukta klasik anlamda her iki tarafa da eşit derecede uzak kalmayı gerektiren tarafsızlık, yerini nitelikli bir tarafsızlığa bırakmıştır. Zira salt tarafsızlık, savaşın ulusal politikanın bir aracı olarak yasaklanmasından sonra geçerliliğini yitirmiştir.⁸⁹

Devletlerin uygulamasına bakıldığında hâlâ tarafsızlık hukukunun geçerliliğine dair bir inanç olduğu söylenebilir. Ancak BM Şartı'ndan sonra söz konusu tarafsızlık hukuku, büyük bir değişime maruz kalmıştır. BM Şartı'nın 39. maddesi uyarınca eğer BM Güvenlik Konseyi barışın bozulduğuna veya saldırı eyleminin gerçekleştiğine ve saldırgan devlete karşı zorlama tedbiri uygulamaya karar verirse örgüt üyesi devletlerin tarafsız kalmamak ve mağdur olan devletin yanında bulunmak gibi yükümlülükleri vardır. Bunun yanı sıra eğer BM Güvenlik Konseyi, saldırı eyleminin meydana geldiğini belirlemiş ancak zorlama tedbiri kararı vermemişse devletlerin nitelikli tarafsızlık benimsemeleri gerekmektedir.⁹⁰

Genel olarak savaşın, eskiden olduğu gibi geniş kapsamlı hukuki bir statü olmadığı söylenebilir. Zira artık savaş durumunun yaratılması, eskiden olduğu gibi farklı hukuki sonuçlar doğurmamaktadır. Ancak her ne kadar savaş eski hukuki anlamını kaybetmiş olsa da devlet uygulamaları, hâlâ savaş durumu yaratmanın mümkün olduğunu göstermektedir.⁹¹

⁸⁸ KESKİN, 1998, s. 75

⁸⁹ GREENWOOD, 1987, ss. 297-298

⁹⁰ KESKİN, 1998, ss. 76-78

⁹¹ GREENWOOD, 1987, ss. 304-305

1.4. SAVAŞ SIRASINDA UYGULANACAK HUKUK KURALLARI

İnsanlık tarihi boyunca savaş, toplumların kendi haklarını sağlamak için başvurdukları bir yöntem olmuştur. Ancak bu savaşların getirdiği yıkımlar, uluslararası toplumun bu yıkımlardan kaçınmak ya da mümkün olduğu derecede bu yıkımların etkisini azaltmak için savaş yapılırken uyulması gereken bir takım kurallar getirmesine yol açmıştır. Bu kurallar önceden savaşı, çatışan devletler ve üçüncü devletler açısından hukuki etkileri ile birlikte değerlendirilerek savaş hukuku olarak adlandırılmış; daha sonra BM Şartı ile savaş kavramının kullanım dışı kalması sonucu bu kurallar, silahlı çatışmalar hukuku olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Genel olarak örf - âdete dayanan savaş hukuku veya silahlı çatışmalar hukukunun yazılı hale gelmesi, özellikle 19. yy.'da başlamıştır.⁹² Adı geçen kurallar, silahlı çatışmanın kimin tarafından başlatıldığına veya hangi sebeple başlatıldığına bakılmaksızın, hatta resmen ilan edilmiş savaş hali olmadığı durumlarda bile bütün taraflara ve sivillerin korunması gerektiği bütün durumlara uygulanacak kurallar haline gelmiştir. Bu sebeple özellikle bireylerin korunmasını öne çıkaran kurallar olduğundan, söz konusu kuralları ifade etmek için silahlı çatışmalar hukuku kavramı yerine giderek uluslararası insancıl hukuk kavramının kullanılmasının tercih edildiği gözlemlenmektedir.⁹³

Savaşın mümkün olduğu derecede insancılaştırılmasına yönelik ilk adım, Amerikan İç Savaşı sırasında 1863 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı *Lincoln* tarafından yayımlanan “*Savaş Alanındaki ABD Ordusu İçin Yönerge*”⁹⁴ ile atılmıştır. Kamu hukuku Profesörü *Francis Lieber* tarafından hazırlanan ve “*Lieber Kanunları*” olarak da bilinen söz konusu yönerge, ordunun savaş alanındaki davranışlarını kontrol etmek için yapılan ilk girişim olmuştur.⁹⁵ Her ne kadar bu yönerge sadece ABD ordusunu bağlayan bir iç hukuk düzenlemesi olsa da *Lieber*, yönergeyi oluşturan kuralların genel kabul görmüş kurallar olduğunu savunmuştur. Yönergede diğerlerinin yanı sıra, askeri zaruretten zulum kabul etmemesi gerektiği; silahsız bir vatandaşın, onun

⁹² SHAW, 2018, s. 853; PAZARCI, 2020, ss. 144-145; AKSAR, Y., **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II**, Güncellenmiş 5. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019 (b), s. 151

⁹³ DÜLGER, Kenan, **Devletin Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlalinden Doğan Sorumluluğu**, Beta Basım, İstanbul, 2015, ss. 8-9

⁹⁴ Yönerge'nin İngilizce tam metni için bkz.: Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, 1863, <https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/l1mlp/Instructions-gov-armies/Instructions-gov-armies.pdf> (Erişim Tarihi: 25.08.2022)

⁹⁵ NUSSBAUM, Arthur, **A Concise History of the Law of Nations**, The Macmillan Company, New York, 1954, s. 227

mülkünün ve onurunun, ayrıca düşman devletin zararsız vatandaşının korunması gerektiği gibi konular düzenlenmiştir.⁹⁶ Liber Kanunları zamanla birçok iç hukuk düzenlemesine örnek oluşturmuş ve ABD'nin ötesinde de savaş hukukunu olumlu yönde etkilemiştir. İleride bu alanda yapılacak birçok uluslararası müzakerenin ve antlaşmanın temelini oluşturmuştur.⁹⁷

İnsancıl hukuk kuralları ile ilgili yapılan diğer önemli bir düzenleme de 1868 yılında imzalanan “*Savaş Zamanında 400 Gram Ağırlığın Altında Patlayıcı Mermilerin Kullanılmamasına İlişkin St. Petersburg Bildirisi*”dir.⁹⁸ Her ne kadar bildirinin konusu nisbeten dar olsa da bildirinin önsözünde, uygarlığın ilerlemesinin savaşın felaketlerini mümkün olduğu derecede hafifletme etkisine sahip olması gerektiği düzenlenmiştir.⁹⁹ Bildiride, savaş sırasında devletlerin ulaşmaya çalışacakları tek hedefin düşman devletin askeri kuvvetlerini zayıflamak olması gerektiği, bu sebeple de gereksiz yaralanmalara ve ölümlere sebep olacak silahların kullanımının söz konusu hedefi aşacağını ve insancıl hukuka aykırı olacağı belirtilmiştir.

Günümüzde insancıl hukuk kurallarını düzenleyen en önemli sözleşmeler, La Haye ve Cenevre Sözleşmeleridir. La Haye Hukuku olarak da isimlendirilen La Haye Sözleşmeleri, genel anlamda savaş sırasında tarafların davranışı, uygulanacak yöntemler, kullanılacak silahları düzenlerken; Cenevre Hukuku yani Cenevre Sözleşmeleri savaş mağdurlarının korunması ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Birçok yazar, silahlı çatışmalarda savaşan taraflar arasında uygulanan kurallarla bu savaşın mağdurlarını ilgilendiren kurallar arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bir tesadüf sonucu, savaş yöntemlerine ilişkin sözleşmelerin La Haye’de, mağdurlara ilişkin sözleşmelerin ise Cenevre’de imzalanmış olması, iki kural

⁹⁶ GREEN, Leslie C., **The Contemporary Law of Armed Conflict**, Second Edition, Juris Publishing, 2000, ss. 29-30

⁹⁷ NUSSBAUM, 1954, s. 227

⁹⁸ Bildirinin İngilizce tam metni için bkz.: Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=568842C2B90F4A29C12563CD0051547C> (Erişim Tarihi: 25.08.2022)

⁹⁹ DINSTEIN, Yoram, **The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict**, Cambridge University Press, 2004, s. 9

dizisi arasındaki ayrımı sağlamlaştırmıştır. Ancak günümüzde La Haye ile Cenevre Sözleşmelerinin birbirinden ayrılması kabul edilmemektedir.¹⁰⁰

1.4.1. Cenevre Sözleşmeleri

1859 yılında Solferino Savaşı sırasında yaşanan dehşet verici olaylara ve savaşın gaddarlığına şahit olan *Henry Dunant*, acı tecrübelerini savaştan 3 yıl sonra yayımladığı kitabında paylaşmıştır. Savaş zamanında yaralıları tedavi edebilecek gönüllüleri eğitmek için barış zamanında tarafsız yardım komitelerinin kurulması gibi fikirler içeren bu kitap, uluslararası toplumda büyük ses getirmiş ve devletleri bu konuda bir şeyler yapmaya teşvik etmiştir. 1863 yılında, aralarında *Dunant* da olmak üzere beş İsviçreli aristokrat, “*Uluslararası Yaralılara Yardım Komitesi*”ni kurmuşlardır. Bunun üzerine, 1864 yılında İsviçre hükümetinin önderliğinde yeni kurulan organın temel ilkelerinin belirlenmesi için 16 devletin temsilcilerinin de bulunduğu bir konferans toplanmıştır. Söz konusu konferansta, “*Savaş Alanındaki Yaralıların Durumunun İyileştirilmesine İlişkin*”¹⁰¹ ilk Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır. Ayrıca sözleşmeye üye her devletin ülkesinde, uyuşu ne olursa olsun yaralılara yardım etmek için gönüllü hekimlerden oluşan grupların kurulacağı kararlaştırılmış ve komitenin adı da Uluslararası Kızılhaç Komitesi olarak değiştirilmiştir.¹⁰²

22 Ağustos 1864 tarihli Sözleşme, savaş sırasında ordulardaki yaralılarla ilgili olup, 1906 ve 1929 yıllarında gözden geçirilerek tekrar düzenlenmiştir. Son olarak 1949 yılında, 1906 ve 1929 sözleşmeleri silahlı kuvvetlerdeki yaralıların ve hastaların durumlarının iyileştirilmesine (I No’lu Sözleşme)¹⁰³; denizde hastaların, yaralıların ve kazazedelerin durumlarının iyileştirilmesine (II No’lu sözleşme)¹⁰⁴; savaş esirlerine

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz.: DETTER, 2000, ss. 158-159

¹⁰¹ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bkz.: Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, Geneva, 22 August 1864, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument> (Erişim Tarihi: 03.09.2022)

¹⁰² SOLIS, 2010, ss. 46-49

¹⁰³ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bkz.: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=4825657B0C7E6BF0C12563CD002D6B0B&action=openDocument> (Erişim Tarihi: 03.09.2022)

¹⁰⁴ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bkz.: Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea. Geneva, 12 August 1949, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=2F5AA9B07AB61934C12563CD002D6B25&action=openDocument> (Erişim Tarihi: 03.09.2022)

yapılacak muameleye (III No’lu Sözleşme)¹⁰⁵ ve sivillerin korunmasına (IV No’lu Sözleşme)¹⁰⁶ ilişkin dört Sözleşme ile yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüzde Cenevre hukuku, Ağustos 1949 tarihli dört sözleşmeden ve 1977 tarihli iki Ek Protokolden oluşmaktadır.¹⁰⁷

1949 Cenevre Sözleşmelerine, 1977 yılında uluslararası nitelikte olan (I)¹⁰⁸ ve uluslararası nitelikte olmayan (II)¹⁰⁹ silahlı çatışmaların mağdurlarının korunmasına ilişkin iki ek protokol imzalanmıştır. I No’lu Protokol, mağdurların korunmasını esas alan Cenevre Sözleşmelerinin sınırlarının ötesine geçerek silahlı çatışmaların fiilen yürütülmesiyle ilgili birçok konuyu ele almıştır. Bu Protokoller, 1949 Cenevre Sözleşmelerini yürürlükten kaldırmamaktadır. 1977 Ek I No’lu Protokol’ün önsözünde vurgulandığı gibi her iki Sözleşme metni geçerli olup, Ek Protokol metinleri 1949 Cenevre Sözleşmelerini tamamlamaktadır.¹¹⁰

Cenevre Sözleşmeleri sistemi genel olarak savaşa etkin olarak katılmayan kişilere karşı insanca muamele ilkesini temel almaktadır. Bu sebeple de sözleşmeler rehine almak, işkence etmek, yargısız infazda bulunmak vs. gibi yasaklar getirmenin yanında; savaş esirleriyle veya işgal altındaki topraklarda malların imhasının önlenmesi gibi özel konularla ilgili düzenlemelere de yer vermektedir. Ek Protokoller ile söz konusu kurallar daha da genişletilmiştir. Ek Protokollerde düzenlenen birçok hüküm örf - âdet kuralları olsa da bazı hükümlerin böyle bir niteliği bulunmamaktadır. Ayrıca, 196 devlet

¹⁰⁵ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bkz.: Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=77CB9983BE01D004C12563CD002D6B3E&action=openDocument> (Erişim Tarihi: 03.09.2022)

¹⁰⁶ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bkz.: Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AE2D398352C5B028C12563CD002D6B5C&action=openDocument> (Erişim Tarihi: 03.09.2022)

¹⁰⁷ DINSTEIN, 2004, s.11

¹⁰⁸ Protokol’ün İngilizce tam metni için bkz.: Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=D9E6B6264D7723C3C12563CD002D6CE4&action=openDocument> (Erişim Tarihi: 03.09.2022)

¹⁰⁹ Protokol’ün İngilizce tam metni için bkz.: Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AA0C5BCBAB5C4A85C12563CD002D6D09&action=openDocument> (Erişim Tarihi: 03.09.2022)

¹¹⁰ OTTO, Roland, **Targeted Killings and International Law: With Special Regard to Human Rights and International Humanitarian Law**, Springer, Heidelberg, 2012, ss. 211-213; DINSTEIN, 2004, s.11

tarafından onaylanan ve evrensel nitelik kazanan 1949 Cenevre Sözleşmelerinin aksine, Ek Protokoller evrensel olarak kabul edilmemiş olup hâlâ taraf olmayan devletler mevcuttur. Bu sebeple de Protokoller, taraf olmayan devletler bakımından bir yükümlülük oluşturmamaktadır.¹¹¹

1.4.2. La Haye Sözleşmeleri

Sanayi devriminin bir sonucu olarak 19. yy'da devletler arasındaki etkileşim yatırım ve ticaret yoluyla artmış, bu da silah endüstrisinin gelişmesine yol açmıştır. Yeni silahların seri üretimi, devletlerin savaşma kabiliyetini de artırmıştır. 1898 yılının Ağustos ayında Rus Çarı II. Nikola, silahsızlanma ve anlaşmazlıkların barışçıl çözümü gibi konuların ele alınacağı bir konferansın yapılmasına dair bir genelge yayımlamıştır. Çar'ın böyle bir konferansın yapılmasını istemesinin esas sebebi, Rusya ekonomisinin yeni silahların artan maliyetini kaldıramayacağı yönündeki endişesi olmuştur. Yayımlanan yönergede, özellikle savaşın mali yüklerine vurgu yapılmış; silahlara harcanan ve sürekli artan mali yüklerin kamu refahını felç ettiği ve ekonomik ilerlemenin önünü kestiği ifade edilmiştir.¹¹²

İlk barış konferansı, 1899 yılında La Haye'de 28 devlet temsilcisinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferansta, üç adet sözleşme¹¹³ ve üç adet bildiri¹¹⁴ kabul edilmiştir. İkinci La Haye Barış Konferansı da 1907 yılında ABD'nin girişimiyle yapılmış; konferans neticesinde, bazıları 1899 La Haye Sözleşmelerinin gözden geçirilmiş hali olan 13 sözleşme imzalanmıştır.¹¹⁵ La Haye Sözleşmelerinde genel olarak kara ve deniz

¹¹¹ SHAW, 2018, s. 853

¹¹² SOLIS, 2010, ss. 51-52

¹¹³ 1899 La Haye Sözleşmeleri: I No'lu Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümüne İlişkin Sözleşme, II No'lu Kara Savaşlarındaki Kurallara İlişkin Sözleşme, III No'lu 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesinin Deniz Savaşına Uygulanmasına İlişkin Sözleşme. İngilizce tam metinleri için bkz.: http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2022)

¹¹⁴ 1899 La Haye Bildirileri: Yayılan Dumdum Mermilerinin Kullanımını Yasaklayan I No'lu Bildiri, Balonlardan Mermi ve Patlayıcıların Atılmasını Yasaklayan ve 5 Yıllık Bir Süre İçin İmzalanan II No'lu Bildiri, Boğucu ve Zararlı Gazların Kullanımını Yasaklayan III No'lu Bildiri. Bildirilerin İngilizce tam metni için bkz.: http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2022)

¹¹⁵ 1907 La Haye Sözleşmeleri: I No'lu Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümüne İlişkin Sözleşme, II No'lu Sözleşme Borçlarının Ödenmesinde Kuvvet Kullanımının Sınırlanmasına İlişkin Sözleşme, III No'lu Savaşın Başlamasına İlişkin Sözleşme, IV No'lu Kara Savaşındaki Kurallara İlişkin Sözleşme, V No'lu Kara Savaşında Tarafsız Güç ve Kişilerin Hak ve Yükümlülüklerine İlişkin Sözleşme, VI No'lu Savaşın Başlangıcında Düşman Ticaret Gemilerinin Statüsüne İlişkin Sözleşme, VII No'lu Ticaret Gemilerinin Savaş Gemilerine Dönüştürülmesine İlişkin Sözleşme, VIII No'lu Otomatik Denizaltı

savaşlarıyla ilgili kurallar, tarafsızlık, savaşın başlaması ve yürütülmesi, savaşta kullanılacak silahlar, tarafların savaş sırasındaki davranışları, savaşın araç ve yöntemlerinin sınırlandırılması vs. gibi konular düzenlenmiştir.

1907 IV No’lu sözleşmenin 2. maddesinde “*si omnes clause*”, yani dayanışma koşulu bulunmaktadır. Buna göre söz konusu sözleşmenin bir savaş sırasında uygulanabilmesi için çatışan tarafların hepsinin sözleşmeye taraf olması gerekmektedir. Ancak bununla birlikte, 1899 ve 1907 La Haye Sözleşmelerinin birçok hükmü gibi kara savaşıyla ilgili kurallar örf-âdet hukuku kurallarının kodifiye edilmiş hali olarak kabul edilmiştir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Nürnberg Mahkemesi de Sözleşmelerdeki düzenlemelerin bütün devletlerin uyması gerektiği teamül kuralları olduğunu bildirmiştir.¹¹⁶

1907 La Haye Sözleşmelerinin üçüncü barış konferansına kadar yürürlükte kalması amaçlanmış ancak I. Dünya Savaşı’nın başlaması bunu engellemiş ve daha sonra La Haye Sözleşmelerinin gözden geçirilmesi amacıyla herhangi bir konferans toplanmamıştır. Bununla birlikte, silahlı çatışma hukuku 1954 “*Silahlı Çatışmalarda Kültürel Değerlerin Korunmasına İlişkin Sözleşme*”¹¹⁷, 1976 “*Çevre Değiştirme Tekniklerinin Askeri Amaçlı Kullanımının Engellenmesine İlişkin Sözleşme*”¹¹⁸, 1980 “*Konvansiyonel Silahların Kullanımına İlişkin Sözleşme*”¹¹⁹ vs. sözleşmelerle geliştirilmiştir.

Mayınlarının Döşenmesine İlişkin Sözleşme, IX No’lu Savaşta Deniz Kuvvetlerinin Bombardımanına İlişkin Sözleşme, X No’lu Cenevre Sözleşmesi İlkelerinin Deniz Savaşına Uygulanmasına İlişkin Sözleşme, XI No’lu Deniz Savaşında Zapt Hakkının Kullanılmasına Dair Bazı Sınırlamalara İlişkin Sözleşme, XII No’lu Uluslararası Savaş Ganimetleri Mahkemesinin Kurulmasına İlişkin Sözleşme, XIII No’lu Deniz Savaşında Tarafsız Güçlerin Hak ve Yükümlülüklerine İlişkin Sözleşme. İngilizce tam metinleri için bkz.: http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2022)

¹¹⁶ MERAY, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş II**, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, s. 473

¹¹⁷ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bkz.: Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 14 May 1954, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/400> (Erişim Tarihi: 07.09.2022)

¹¹⁸ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bkz.: 1976 Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Environmental Modification Techniques, <https://www.icrc.org/en/document/1976-convention-prohibition-military-or-any-hostile-use-environmental-modification> (Erişim Tarihi: 07.09.2022)

¹¹⁹ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bkz.: The Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons, Geneva, 1980, <https://www.icrc.org/en/document/1980-convention-certain-conventional-weapons> (Erişim Tarihi: 07.09.2022)

1.5. SAVAŞIN DURDURULMASI VE SONLANDIRILMASI MESELELERİ

Bu kısımda savaşın durdurulması ve sonlandırılması hususları ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle savaşı durdurma yöntemleri olan ateşkes, silah bırakışımı ve teslim konuları incelenecektir. Daha sonra ise *debellatio*, çatışmaların fiilen sona ermesi ve taraflar arasında barış antlaşmalarının imzalanması gibi savaşı sonlandırma yöntemleri üzerinde durulacaktır.

1.5.1. Savaşın Durdurulması

Devletler savaş sırasında, çatışmaların gidişatına göre savaşı durdurma veya sonlandırma kararı alabilirler. Savaşı durdurma kararı kısa bir süreliğine veya sadece belli bir bölgeyle sınırlı olarak verilebildiği gibi uzun süreli ve genel bir durdurma kararı olarak da ortaya çıkabilmektedir. Buna göre literatürde savaşı durdurmayla ilgili ateşkes (*cease-fire*) ve silah bırakışımı veya mütareke (*armistice or truce*) gibi terimler kullanılmaktadır. Ateşkes veya silah bırakışımı savaşı tamamen bitirmemekte, sadece çatışmaları belli bir süreliğine askıya almaktadır.¹²⁰ Aşağıda, bu kavramlar ele alınacaktır.

1.5.1.1. Ateşkes (Cease-Fire)

Ateşkes antlaşması, taraflar arasında çatışmayı durduran bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte çatışmanın durması, genel veya sınırlı olabilir. Bu açıdan bakıldığında ateşkes antlaşması, tüm savaşı etkilemeden sadece belirli bir alanda savaşı durduran yerel bir ateşkes olabilir. Bu çerçevede ateşkes, savaş devam ederken cephenin belli bir bölgesinde tarafların yaralılarını tahliye etmesi veya ölülerini gömmesi için yapılan bir antlaşmadır. Yerel ateşkes genel olarak çatışma alanındaki askeri komutan tarafından gerçekleştirilmekte ve bunun üst makamlar tarafından teyid edilmesi gerekmemektedir.¹²¹

¹²⁰ VATTEL, 2008, s. 619

¹²¹ DINSTEIN, 2011, s. 52

Bazen ateşkes, daha geniş anlamda savaş bölgesinin tamamında taraflar arasındaki çatışmaları durdurmak için de kullanılmaktadır. Bunun bir örneği olarak BM'nin taraflara, silahlı çatışmaları durdurmak için ateşkes çağrısında bulunması gösterilebilir. Literatürde ateşkesin 1907 La Haye (IV) Kara Savaşları Sözleşmesi'ne ek yönetmeliğinde düzenlenen “*silah bırakışımı*” (m. 37) ile aynı anlamda kullanıldığı da görülmektedir.¹²²

1.5.1.2. Silah Bırakışımı veya Mütareke (Armistice or Truce)

“*Silah bırakışımı*”, “*mütareke*” ve “*ateşkes*” terimlerinin kesin anlamı konusunda uluslararası hukukta kafa karışıklığı yaşanmaktadır. Aralarında en eski kelime olan “*mütareke*” (*truce*), *Hugo Grotius* tarafından savaş hali devam etse bile askeri eylemleri bir süreliğine durduran bir anlaşmayı ifade etmek için kullanılmıştır. *Grotius*'a göre mütarekeden sonra savaş eylemlerinin tekrar başlaması yeni bir savaş ilanını gerektirmez zira savaş durumu sonlanmamış sadece dondurulmuştur. 19. yy'ın ikinci yarısında uluslararası hukukun kodifikasyonunun başladığı zaman mütareke, savaşan tarafların müzakerelere başlama prosedürünü ifade ederken “*silah bırakışımı*” (*armistice*), tarafların askeri operasyonları durdurmak için imzalanan fiili bir anlaşmayı ifade etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru “*mütareke*” ve “*silah bırakışımı*” eş anlamlı kelimeler olarak kullanılsa da, “*mütareke*” giderek yerini “*silah bırakışımına*” bırakmıştır.¹²³ 1899 ve 1907 La Haye Kara Savaşları Sözleşmelerine ek yönetmeliğin 36-41. maddelerinde de silahlı çatışmaların durdurulması için “*silah bırakışımı*” terimi kullanılmıştır.

Silah bırakışımı, savaşan tarafların geçici de olsa resmi olarak silahlı çatışmaları durdurmayı kabul ettikleri bir antlaşmadır. Uygulamada silah bırakışımı, devletlerin karşılıklı müzakereleri sonucu imzalanabileceği gibi tarafsız bir devletin veya Uluslararası Kızılhaç Komitesi gibi kuruluşların girişimi ile de imzalanabilmektedir. Silah bırakışımı antlaşmasının temel amacı, siyasi veya ekonomik sorunları çözmek değil sadece askeri çatışmaların bir süreliğine askıya alınmasıdır. Böylece söz konusu

¹²² PAZARCI, 2020, ss. 348-349

¹²³ BAILEY, Sydney D.: “Cease-Fires, Truces, and Armistices in the Practice of the UN Security Council”, *The American Journal of International Law*, Vol. 71, No. 3, 1977, ss. 461-463

antlaşma, taraflar arasındaki ilk müzakereleri oluşturmakta ve bu süreç de genelde barış antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmaktadır.¹²⁴

Silah bırakışımı antlaşmaları yazılı şekilde yapılmaktadır. Silah bırakışımı ile ateşkes arasındaki önemli farklardan birini, söz konusu antlaşmaları yapmaya yetkili kişiler oluşturmaktadır. Ateşkes askeri amaçlı olduğundan ve daha kısa bir süre için imzalandığından, her komutanın ateşkes yapma yetkisi bulunmaktadır. Ancak silah bırakışımının, her ne kadar siyasi sorunları çözmek gibi bir amacı olmasa da yine de söz konusu antlaşmaların siyasi sonuçları bulunmaktadır. Bu yüzden silah bırakışımı antlaşmasını imzalamaya, savaşan hükümetler veya onları temsilen Başkomutanlar yetkililerdir.¹²⁵

Silah bırakışımı, belirli bir bölgede kısmi olarak çatışmayı durdurabileceği gibi genel olarak taraflar arasındaki bütün çatışmaları da durdurabilmektedir. Söz konusu antlaşmanın üst komutanlar veya siyasi temsilciler tarafından imzalanması, ayrıca onaylanması veya hükümet tarafından resmen kabul edilmesi gerekmektedir. Bu özellik, silah bırakışımını ateşkestten ayırmaktadır.¹²⁶

Silah bırakışımı antlaşmasında genel olarak çatışmaların askıya alınacağı süreye, silah bırakışımının kapsadığı coğrafi bölgeye, antlaşma süresince yasaklı olan eylemlere yer verilmektedir. Bunların yanı sıra antlaşmada yabancı askeri birliklerin yerli halkla olan ilişkileri, savaş esirlerinin durumu, ayrıca antlaşmanın uygulanmasını denetlemek için izleme komisyonunun oluşturulması gibi konular da düzenlenebilmektedir.¹²⁷

Silah bırakışımı antlaşması tek taraflı feshedilemez. *Pacta sunt servanda* (ahde vefa) ve iyi niyet ilkeleri silahlı çatışma hukukuna da uygulanmaktadır.¹²⁸ Antlaşmanın ihlali durumunda da 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60/1. maddesi devreye

¹²⁴ BAILEY, 1977, ss. 461-463

¹²⁵ MERAY, 1975, s. 619

¹²⁶ PAZARCI, 2020, s. 327

¹²⁷ FLECK, Dieter: "Suspension of Hostilities", *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 240

¹²⁸ FLECK, 1982, s. 240

girecektir.¹²⁹ Bu çerçevede taraflardan birinin antlaşmayı ağır bir şekilde ihlal etmesi durumunda, diğer taraf da antlaşmayı feshedebilir. Benzer bir düzenleme 1907 La Haye Kara Savaşları Sözleşmesi'ne ek yönetmeliğin 40. maddesinde de yapılmıştır. Söz konusu maddeye göre taraflardan birinin silah bırakışımı antlaşmasını ciddi bir şekilde ihlal etmesi durumunda, karşı tarafın antlaşmayı feshetme ve acil durumlarda silahlı çatışmalara başvurma hakkı doğacaktır. Ek yönetmelikte yapılan diğer bir düzenlemeye göre de kendi iradesiyle hareket eden özel kişilerin silah bırakışımı antlaşmasını ihlal etmesi, sadece zarar gören tarafa suçluların cezalandırılması ya da gerekirse meydana gelen kayıpların tazminini talep etme hakkı vermektedir (41. madde).

Silah bırakışımı, barış antlaşmasının yapılması yönünde bir adım olmakla birlikte, savaşın fiilen ve hukuki açıdan sonlandırılmasına varmayabilir. Söz konusu antlaşmayla savaş sona ermez, sadece dondurulur. Silah bırakışımı antlaşmasında saptanan sürenin sona ermesi ve barış antlaşmasının imzalanmaması halinde veya savaşan taraflardan birinin tekrar silahlı çatışmalara başlaması halinde, savaş sürüp gidebilir. Diğer taraftan, eğer saptanan sürenin tamamlanması durumunda barış antlaşması imzalanmışsa, savaş da sona erecektir.¹³⁰

1.5.1.3. Teslim / Kapitülasyon

Savaşta, çatışan bir tarafın düşmanın silahlı kuvvetlerinin gücüne bağlı olarak askeri faaliyetlerini bitirmesini ve düşmanın iradesini kabul etmesini ifade etmek için kullanılan teslim kelimesi, uluslararası hukukta yazılı olan teslim antlaşması (*kapitülasyon, capitulation*) ve sözlü yapılan teslim / basit teslim (*simple surrender*) olarak iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Kapitülasyon, savaşan tarafların silahlı kuvvetleri arasında belirli bir bölgedeki kalelerin, kasabaların, gemilerin veya bir bölgede faaliyet gösteren birliklerin teslim edilmesinin koşullarını saptayan bir

¹²⁹ “Madde 60 - Bir andlaşmanın ihlal edilmesi sonucu sona erdirilmesi veya yürürlüğünün askıya alınması

1. İki taraflı bir andlaşmanın akıt taraflardan birisi tarafından esaslı bir şekilde ihlali (*material breach*), diğer tarafa andlaşmayı sona erdirme veya tamamen veya kısmen yürürlüğünü askıya alma gerekçesi olarak bu ihlale başvurma hakkını verir.”, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin Türkçe tam metni için bkz.: https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=438 (Erişim Tarihi: 13.09.2022)

¹³⁰ MERAY, 1975, s. 620

antlaşmayı ifade ederken¹³¹ basit teslim, koşulsuz bir teslim halini ifade etmektedir. Lakin günümüzde bu iki kelime arasında bir ayırım yapılmadığı ve her iki kelimenin de teslim olgusunu ifade etmek için kullanılabileceği görülmektedir.¹³²

Kapitülasyon antlaşmaları askeri antlaşmalar olup siyasi veya ekonomik konuları kapsamazlar. Kapitülasyon antlaşmasında genellikle teslim şartları; subayların, erlerin, hastaların ve yaralıların durumu ve akıbeti; savaş tutsaklarının mallarının durumu vs. gibi konular düzenlenmektedir. Kapitülasyon antlaşması, askeri yetkililer tarafından imzalanır. Söz konusu antlaşmaları ihlal edenler savaş suçlusu olarak yargılanabilirler.¹³³

Teslim (*capitulation*), 1907 La Haye Kara Savaşları Sözleşmesi'nin ek yönetmeliğinin 35. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu maddede, teslim antlaşmasının tanımı yapılmamış; sadece teslim antlaşması imzalanırken askeri onur kurallarının taraflarca dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.

Teslim antlaşmalarıyla bir savaşın durdurulması, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanmıştır. Söz gelimi, 8 Mayıs 1945 tarihinde Almanya ile Müttefikler arasında, Reims'te teslim antlaşması imzalanmıştır. Teslim antlaşmasının silah bırakışımı ile benzerlikleri bulunsa da silah bırakışımı antlaşmasında, savaşan taraflar kendi koşullarını ve isteklerini ileri sürebilirken teslim antlaşmasında teslim olan veya yenilen tarafın böyle bir imkânı bulunmamaktadır.¹³⁴ Teslim olan taraf teslim olduğu anda, elinde bulundurduğu askeri malzemeleri ve silahları galip tarafa teslim etmek zorundadır. Teslim antlaşması, savaş hali süresince geçerli olup teslim olan tarafa, tekrar silahlı çatışmaya başlamama yükümlülüğü de doğurmaktadır.¹³⁵

¹³¹ FIEDLER, Wilfried: "Surrender", **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982, ss. 235-237

¹³² PAZARCI, 2020, s. 328

¹³³ MERAY, 1975, s. 617

¹³⁴ MERAY, 1975, ss. 622-623

¹³⁵ PAZARCI, 2020, s. 334

1.5.2. Savaşın Sonlandırılması

Uluslararası hukukta savaşı sonlandırmanın farklı yöntemleri bulunmaktadır. Bunlar genel olarak debellatio (savaşın tarafın ortadan kalkması), çatışmaların fiilen sona ermesi ve en yaygın yöntem olarak barış antlaşmasının imzalanmasıdır. Savaşın durdurulmasının aksine savaşın sonlandırılması, sadece fiili olarak silahlı çatışmaları durdurmamakta; aynı zamanda genel olarak savaş halinin sonlandırılması anlamına gelmektedir.

1.5.2.1. Debellatio

Debellatio bir savaşın tarafın düşmanın gücü karşısında direncinin tamamen kırılmasının yanı sıra, söz konusu yenilen devletin siyasi ve idari kurum olarak dağılıp galip devletin hakimiyetine geçmesini ifade etmektedir.¹³⁶ Diğer bir ifade ile debellatio, savaşın taraflardan birinin mağlubiyeti sonucu bir devlet olarak egemenliğini kaybetmesini belirtmektedir. Böylece artık taraflardan birisi devlet olarak ortadan kalktığı ve savaş da devletler arası niteliğini kaybettiği için savaş, kendiliğinden sona ermektedir.¹³⁷

Yazarların birçoğu debellatio'nun boyun eğdirme (*subjugation*) ile aynı anlama geldiğini ve ilhakla bağlantılı olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda debellatio, ilhakla (*annexation*) sonuçlanan fetih (*conquest*) anlamına gelmektedir. Bu sebeple debellatio'nun egemenliğin devrini içerecek kadar kapsamlı bir şekilde yabancı ülkenin fethi olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla debellatio'nun temel özelliği, bir devletin ortadan kalkması ve diğerinin de egemenliği kazanmasıdır. Bununla birlikte, fetih sonucunda egemenliğin devri zorunlu veya kalıcı olmak durumunda değildir. Galip devletin mağlup devletin topraklarında bir veya daha fazla yeni devlet kurma imkanı bulunmaktadır.¹³⁸

¹³⁶ ABADAN, Nermin: “Kayıtsız Şartsız Teslim”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 6, Sayı 01, 1951, s. 253

¹³⁷ DINSTEIN, 2011, ss. 49-50

¹³⁸ MEYN, Karl - Ulrich, “Debellatio”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. III, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 146

Uygulanan uluslararası hukukta fetih yoluyla ülke kazanımı, BM Şartı'nın 2/4. maddesi ile yasaklandığından mağlup devletin ortadan kalkması, söz konusu devletin kendi varlığına son vermesi ve ülkesinin galip devletin ülkesine dahil olmayı kabul etmesi ile mümkün olmaktadır. Yani günümüzde debellatio, mağlup devletin bir barış antlaşması veya başka bir şekilde iradesini bildirerek galip devlete katılmayı kabul etmesi sonucu olanaklı görünmektedir.¹³⁹

Bugün savaşın tek yasal nedeni meşru müdafaadır. Ancak önceki saldırganlığı sebebiyle bir devleti yok etmek orantılı bir yanıt olmayacaktır. Devletlerin egemenliği uluslararası hukukun ve BM sisteminin temelini oluşturmaktadır, buna saldırgan devlet de dahildir. Eğer böyle bir devlet temel varoluş hakkını kaybetmiyorsa, askeri yenilginin yasal sonucu olarak bir debelliatodan bahsetmek olanaksızdır.¹⁴⁰

1.5.2.2. Çatışmaların Fiilen Sona Ermesi

Savaşı sonlandırma yöntemlerinden bir diğeri de savaşan taraflardan birinin tek taraflı bildiri ile çatışmaların fiilen durdurulmasıdır. Bu bildiriye düşman tarafın da sessiz kalması veya bir bildiri ile uyacağını belirtmesi halinde savaş, fiilen sona ermektedir. Burada savaşın hukuki durumu, ilk bildirimde bulunan tarafın iradesi ile belirlenecektir. Eğer savaşan taraf, yaptığı bildiri ile sadece çatışmaları askıya almayı hedefliyorsa burada tek taraflı silah bırakışımından söz edilecektir. Bu sebeple savaşın tamamen sonlandırılması için tek taraflı bildiri ile savaşan taraf, silahlı çatışmalara son verme niyetini açıkça belirtmelidir. Uygulamada özellikle I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra Müttefik Devletlerin bir kısmı, Almanya ile savaşı sonlandırdıklarını ilan ederek barış halinin doğmasını sağlamışlardır.¹⁴¹

Silahlı çatışmaların fiilen sona ermesi durumunda savaşan taraflar arasında barış koşullarını belirleyecek bir barış antlaşması olmadığından, savaşın sona ermesiyle taraflar arasındaki durumun veya statünün savaşın başlamasından önce var olan durumla aynı mı olacağı, yoksa savaşın sona erdiği anda var olan statünün mü geçerli olacağı

¹³⁹ PAZARCI, 2020, s. 332

¹⁴⁰ MEYN, 1982, s. 147

¹⁴¹ PAZARCI, 2020, ss. 330-331

sorusu ortaya çıkmaktadır. Birçok yazara göre savaşın sona erdiği an oluşmuş statü, zımni bir şekilde taraflarca kabul edilmektedir ve bu sebeple de taraflar arasındaki gelecek ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.¹⁴²

1.5.2.3. Barış Antlaşması

Savaşı sonlandırmanın en yaygın yöntemlerinden biri de barış antlaşmasının imzalanmasıdır. Bu kısımda barış antlaşmasının tanımı, barış antlaşması öncesi imzalanan barış ön-antlaşması, barış antlaşmasının kapsamı ve hukuki sonuçları ele alınacaktır.

1.5.2.3.1. Barış Antlaşmasının Tanımı

Her ne kadar barış antlaşması terimi, BM belgeleri dahil birçok uluslararası belgede kullanılsa da kavramın resmi bir tanımı söz konusu belgelerde bulunmamaktadır. Bu sebeple barış antlaşmasının tanımı için uluslararası hukuk yazarlarının yaptıkları tanımlara başvurmak gerekmektedir. *Ch. Bell*'in tanımına göre barış antlaşması, “*çatışmanın ana karakterlerinin bir kısmı veya tamamı ile tartıştıktan sonra ve askeri şiddet içeren çatışmaları sona erdirmek amacıyla hazırlanan bir belgedir.*”¹⁴³ *Vattel*'e göre “*savaşan güçler silahlarını bırakma konusunda anlaşmışlarında, barış koşullarını belirledikleri ve barışın nasıl onarılacağını düzenledikleri antlaşmaya barış antlaşması denir*”.¹⁴⁴ *S. Meray* ise barış antlaşmasını, “*tarafların hangi koşullar altında savaşa son vereceklerini ve savaştan sonra barış içindeki ilişkilerinin temellerini saptayan bir anlaşma*” olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁵ *T. Fazal*'a göre de barış antlaşması, “*savaşanlar arasındaki düşmanlıkları sona erdirmek ve uyumsuzluklarını çözmek için taraflarca imzalanması ve onaylanması gereken yazılı bir belgedir.*”¹⁴⁶ Söz konusu tanımlardan yola çıkarak barış antlaşmasının, savaşan taraflar arasında savaş durumunu tamamen

¹⁴² OPPENHEIM, 2018, s. 339

¹⁴³ BELL, Christine / O'ROURKE, Catherine: “Peace Agreements or Pieces of Paper? The Impact of UNSC Resolution 1325 on Peace Processes and Their Agreements”, **International and Comparative Law Quarterly**, Volume 59, Issue 04, 2010, s. 950

¹⁴⁴ VATTEL, 2008, s. 655

¹⁴⁵ MERAY, 1975, s. 623

¹⁴⁶ FAZAL, 2018, s. 135

sonlandıran ve aralarındaki barış ilişkilerini yeniden tesis etme amacıyla imzalanan uluslararası bir antlaşma olduğu söylenebilir.

1.5.2.3.2. Barış Ön-Antlaşması (Preliminaries)

Uygulamada, bir barış antlaşmasıyla savaşı bitirmeye amaçlayan taraflar bazen barışın tüm koşulları üzerinde anlaşamayabilirler. Bu durumda silahlı çatışmalar, bir barış ön-antlaşması ile sonuçlanmaktadır.¹⁴⁷ Barış ön-antlaşmaları, barışın temel şartlarını ve ilkelerini düzenleyen bir antlaşma olup, barış antlaşmasından önce imzalanmaktadır.¹⁴⁸ Geçmişte barış ön-antlaşmaları düşmanlıklara son verirken, nihai barış antlaşması da savaştan taraflar arasındaki ilişkilerin normalleşmesi sürecine odaklanmaktaydı. Günümüzde bu tür barış ön-antlaşmalarının işlevi, genellikle silah bırakışımı antlaşmasıyla yerine getirilmektedir.¹⁴⁹ Örnek olarak, 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nın ardından iki devlet arasında yapılan Ayastafanos (Yeşilköy) Antlaşması gösterilebilir. İki devlet arasında öncelikle 31.01.1878 tarihli Edirne Silah Bırakışımı Antlaşması imzalanmış, ardından 05.03.1878 tarihli Ayastafanos (Yeşilköy) "Mukaddeme-i Sulhiye" yapılmış, son olarak da 13.07.1878 tarihli Berlin Barış Antlaşması imzalanmıştır.¹⁵⁰ Ayastafanos Antlaşması, barış ön-antlaşması niteliği taşımaktadır. Berlin Antlaşması ise nihai barış antlaşmasıdır.

1.5.2.3.3. Barış Antlaşmasının Kapsamı

Barış antlaşmaları, genellikle antlaşmalar hukuku çerçevesinde yerleşmiş olan geleneksel bir şema halinde hazırlanmaktadır. Antlaşmada öncelikle taraf devletlerin amaçlarını ve hedeflerini belirten, ayrıca suçluluk atfeden ve af ile bağışlamayı şart koşan, gelecek için barışı ve dostluğu vaat eden bir girişe yer verilir. Devamında genel olarak barışla ilgili (savaş durumunun sona ermesi ve barış ilişkilerinin yeniden kurulması gibi) konular, detaylı bölgesel ve siyasi sorunlar düzenlenir. Ardından da mali, ekonomik ve hukuki sorunlarla ilgili hükümler yer alır.¹⁵¹ Barış antlaşması,

¹⁴⁷ OPPENHEIM, 2018, s. 344

¹⁴⁸ PAZARCI, 2020, s. 330

¹⁴⁹ DINSTEN, 2011, s. 38

¹⁵⁰ MERAY, 1975, s. 624

¹⁵¹ GREWE, Wilhelm G.: "Peace Treaties", *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 106

taraflar arasındaki ilişkilerin normalleşmesini amaçlayarak taraflar arasındaki diplomatik ve kültürel paylaşımlar, ticari ilişkiler, kültürel ve bilimsel işbirliği ile ilgili düzenlemeleri de içerebilmektedir.¹⁵² Ayrıca antlaşma, savaş eylemlerinin sona erdiği tarih, savaş esirlerinin serbest bırakılması, söz konusu antlaşmanın uygulanması vs. ile ilgili hükümler de barındırır.¹⁵³

Barış antlaşmasında aksi belirtilmediği sürece, antlaşmanın imzalanmasıyla savaş hali sona ermekte ve barış durumu doğmaktadır. Barış antlaşması onaylanana kadar söz konusu antlaşma, silah bırakışımı olarak kabul edilmekte ve onaylanmadığı takdirde de silahlı çatışmalar yeniden başlayabilmektedir. Bunun yanı sıra, bazen barış antlaşmasında silahlı çatışmaların sonlandırılması ve barış durumunun doğması için ileri bir tarih belirtilebilir. Bu da genellikle savaşın farklı ve birbirinden uzak bölgelerde yürütüldüğü ve silahlı kuvvetlere barışın imzalandığını hemen bildirmenin mümkün olmadığı durumlarda gerçekleşmektedir. Hatta antlaşmada, farklı bölgelerde askeri eylemlerin sonlandırılması için farklı tarihler de belirtilebilmektedir.¹⁵⁴ Günümüzde bu son durum, fiilen geçerliliğini yitirmiştir.

Barış antlaşmalarında düzenlenen en önemli konulardan biri de savaş tazminatıdır. Özellikle 20. yy. barış antlaşmalarında sivil nüfusa verilen zarar da dahil olmak üzere savaş sırasında ortaya çıkan tüm zararların tazmini konusuna yer verilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından barış antlaşmalarında uygulanan tazminat rejiminin yol açtığı ekonomik sıkıntılar neticesinde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaş tazminatında yeni uygulamalara gidilmiştir. Barış antlaşmalarında artık endüstriyel ekipmanların alınması, tazminatların mevcut üretimden ödenmesi, dış varlıkların tasfiyesi gibi yeni tazminat yöntemlerinin düzenlendiği görülmektedir.¹⁵⁵ Bu konu, aşağıda detaylı olarak ele alınacaktır.

¹⁵² DINSTEN, 2011, s. 36

¹⁵³ OPPENHEIM, 2018, s. 345

¹⁵⁴ OPPENHEIM, 2018, s. 347

¹⁵⁵ GREWE, 1982, ss. 106-107

1.5.2.3.4. Barış Antlaşmasının Hukuki Sonuçları

Barış antlaşmaları genel olarak savaşı sona erdirmekte ve savaşanlar arasında barış ilişkilerini yeniden tesis etmektedir. Aralarındaki ilişkileri normalleştirmeye, uyuşmazlıkları çözmeye ve ihtilafli bölgelerden askerlerini çıkarmaya çalışan taraflar için silahlı çatışmalar fiilen sona ermiş olsa bile barış antlaşmasının imzalanmaması bir zorluk yaratacaktır. Örneğin, II. Dünya Savaşı'nın ardından Rusya ve Japonya arasında barış antlaşmasının olmaması, iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesini uzun süre engellemiştir.¹⁵⁶

Barış antlaşmasının imzalanmasıyla savaş hukukunun ve tarafsızlık hukukunun uygulanmasına son verilmektedir. Söz gelimi, savaş eylemlerine artık girişilememekte, gemilere zapt ve müsadere uygulanmamakta, savaş halinde meşru olan eylemler barış antlaşmasının imzalanmasıyla artık meşruiyetini kaybetmektedir. Ayrıca, savaşan devletler ve vatandaşları arasındaki ilişkiler onarılmakta, diplomatik ve konsolosluk ilişkileri de tekrar tesis edilmektedir.¹⁵⁷

Barış antlaşmaları, taraflarca aksi kararlaştırılmadığı sürece barışın akdedilmesi sırasında mevcut olan durumu korumaktadır. Bir başka deyişle savaşan tarafın savaş sırasında ele geçirdiği silahlar, ulaşım araçları vs. gibi taşınır mallarla taşınmaz mallardan elde edilen gelirler onun mülkü olarak kalmaktadır. Eğer savaş sırasında fethedilen toprakla ilgili antlaşmada bir hüküm bulunmuyorsa söz konusu toprak, fetheden devletin elinde kalmaktadır.¹⁵⁸

Barış antlaşmasının en önemli sonuçlarından biri savaş esaretinin sona ermesidir. Bu durum 1907 La Haye Kara Savaşları Sözleşmesi'ne ek yönetmeliğin 20. maddesinde de düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre barışın sağlanmasının ardından, savaş esirlerinin mümkün olan en kısa zamanda ülkelerine geri gönderilmeleri gerekmektedir. Bununla birlikte, adi suçlar sebebiyle cezai kovuşturmayaya tabi olan savaş esirleri

¹⁵⁶ FAZAL, 2018, s. 134

¹⁵⁷ MERAY, 1975, s. 625

¹⁵⁸ OPPENHEIM, 2018, s. 349

yargılamanın sonuna kadar veya gerekirse cezanın sona ermesine kadar tutuklu kalabileceklerdir.¹⁵⁹

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra devlet uygulamalarına bakıldığında, devletlerin hem savaş ilan etmekten ve savaş durumu yaratmaktan hem de savaşın sonucu olarak bir barış antlaşması imzalamaktan kaçındıkları anlaşılmaktadır. Günümüzde devletler arası savaşları sonuçlandırmak için imzalanan barış antlaşmalarının oranı, 19. ve 20. yy.'nın başlarındaki oranın dörtte birinden azdır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, uluslararası insancıl hukuk kurallarının kodifiye edilmesinin yaygınlaşmasıdır. Zira barış antlaşması imzalayan devletler, aralarında bir savaş hali olduğunu kabul etmekteledir ve bir savaş halinde de savaş kurallarının uygulanabilirliği tartışmasıdır. Barış antlaşması müzakereleri bir sorumluluk toplantısı haline gelebilmektedir çünkü müzakerelerde, savaş sırasında işlenen suçlar sayılmakta ve cezalar belirlenmektedir. Bu sebeple de savaş kurallarının artması ve kodifiye edilmesi de daha çok cezanın varlığına işaret etmektedir. Bu da özellikle savaş sırasında savaş kurallarına uymadıklarının farkında olan devletlerin barış antlaşması imzalamaktan caymalarına bir sebep oluşturmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ OPPENHEIM, 2018, s. 352

¹⁶⁰ FAZAL, 2018, ss. 131-132

2. BÖLÜM

DEVLETLERİN SAVAŞ TAZMİNATI TALEP ETME HAKKI

Devletlerin savaş tazminatı talep etme hakkının ele alınacağı bu bölümde, öncelikle savaş tazminatının tarihi gelişim süreci incelenecektir. Bu çerçevede, savaş tazminatı politikasının özellikle I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra geçirdiği değişim irdelenecek; UAD ve BM Güvenlik Konseyi'nin savaş tazminatıyla ilgili verdiği kararlar ele alınacaktır. Daha sonra savaş tazminatının tanımı ve hukuki temeli üzerinde durulacaktır.

2. Bölüm'ün son ana alt başlığında, savaş tazminatı devletin sorumluluğu çerçevesinde ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle devletin sorumluluğunun bir koşulu olan uluslararası hukuka aykırı fiil incelenecek; *jus ad bellum* ve *jus in bello* ihlalleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra genel olarak zarar ve savaş zararları, ihlalin devlete atfedilmesi gibi hususlar ve zararın tazmin edilmesi konusu irdelenecektir.

2.1. SAVAŞ TAZMİNATININ TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

Savaşın sonlandırılmasının ardından barış düzeninin oluşturulması bağlamında ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri de savaş tazminatının belirlenmesi meselesidir. Barış antlaşmalarıyla düzenlenen savaş tazminatı, her ne kadar günümüzde devletin uluslararası hukuka aykırı fiilinden doğan sorumluluğu kapsamında tazminat yükümlülüğünün bir alt kategorisi olarak kabul edilse de savaş tazminatı talep etme ve ödeme uygulaması Antik Çağ'a kadar uzanmaktadır.¹⁶¹ Aşağıda, Antik Çağ'dan başlayıp günümüze kadar uzanan tarihi süreç ele alınacaktır.

¹⁶¹ SULLO, Pietro / WYATT, Julian: “*War Reparations*”, **Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, 2014, par.: 1

2.1.1. Antik Çağ'dan I. Dünya Savaşı'na Kadar Savaş Tazminatı

Antik Çağ'da galip devletlere haraç ödemek, mağlup olan halkların kaderiydi. Savaş tazminatı ödeme yükümlülüğü de söz konusu gelenekten kaynaklanmaktadır.¹⁶² Savaş masrafları ve kayıplar için yaygın bir tazminat biçimi olan haraç sayesinde savaş, kazanan devletlerin bütçesini büyütmekteydi. Söz konusu haraçlar, bazı devletlerin bütçelerinde yer alan düzenli bir gelir kalemini oluşturmuştur. Haracın toplanması tamamen galip devletin takdirinde olan bir uygulama olup, galibiyet dışında herhangi başka bir gerekçeye dayalı değildi. Genelde haksız savaşı başlatan taraf savaşın galibi olduğundan ve mağlup taraftan haraç alındığından, haraç toplamak için kusurun ve zararın varlığı aranmamıştır.¹⁶³

Savaşın devletlerin çıkarlarını koruma ve uyuşmazlıklarını çözme aracı olarak meşruiyetini koruduğu 20. yüzyıla kadar savaş tazminatı, mağlup devletler tarafından galip devletlere bir tazminat şekli olarak ödeniyordu. Mağlup tarafa bir cezai yaptırım olarak da uygulanan savaş tazminatı, toprak devri ve para ödemesi gibi farklı şekillerde uygulanmaktaydı.¹⁶⁴

18. yy'dan itibaren savaş sırasında askeri kayıpların tazmini için savaş tazminatı (*war indemnity*), mağlupların kazanana savaş sırasında yaptığı ödemeler dışında ateşkes ve barış antlaşmalarında düzenlenen genel bir ödeme yükümlülüğü olarak da yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle Napolyon Savaşlarından sonra savaş tazminatı kavramı, hem savaş sırasında düşman birlikleri tarafından işgal edilen ülkenin nüfusundan alınan her türlü zorunlu mali katkıyı hem de yenilen devletin barış antlaşması hükümlerine göre galip devlete yaptığı ödemeyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁶⁵

¹⁶² SEIDL-HOHENVELDERN, IGNAZ: "Reparations", **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 178

¹⁶³ ЕВГЕНЬЕВ, В. В., **Международно-Правовое Регулирование Reparаций После Второй Мировой Войны**, Гос. Издательство Юридической Литературы, Москва, (YEVGENYEV, V. V.: *Mejdunarodno-Pravovoye Regulirovaniye Reparaciy Posle Vtoroy Mirovoy Voyni*, İzd. Yur. Literaturi, Moskva), 1950, ss. 9-10

¹⁶⁴ SULLO / WYATT, 2014, par.: 5

¹⁶⁵ YEVGENYEV, 1950, s. 14

Napolyon Savaşlarını sonlandıran ve 1815 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Fransa'nın, kendisini mağlup eden güçlere 700 milyon frank ödemesi ve birkaç sömürgesinden vazgeçmesi düzenlenmiştir. Söz konusu antlaşmayla 19. yy'ın savaş sonrası antlaşmalarının çoğunluğunu karakterize eden savaş masraflarına dayalı savaş tazminatı talebinin hukuken düzenlenmesi ve haklı gösterilmesi eğilimi başlamıştır. Diğer bir ifadeyle 1815 Paris Antlaşması, uluslararası hukuka göre savaş tazminatı talebinin hukuken düzenlemesine yönelik yapılan birçok girişimin ilkinin oluşturmaktadır. Savaş tazminatının gerekçesi olarak da galip tarafın savaş sırasında uğradığı zarar ve yaptığı savaş masrafları öne sürülmüştür. Bu yaklaşım daha sonra 1866 yılında Avusturya - Prusya Savaşı'nın ardından Prag'da imzalanan barış antlaşmasında ve 1871 Fransa - Prusya Savaşı'nın ardından imzalanan Versailles Antlaşması'nda da onaylanmıştır.¹⁶⁶ 1871 yılında imzalanan Versailles ve ardından imzalanan Frankfurt Barış Antlaşmalarıyla Fransa'nın galiplerin savaş masraflarının tazmini için 5 milyon frank ödemesi gerektiği kararlaştırılmıştır.¹⁶⁷

Sonraki dönemde savaş tazminatı hususunu düzenleyen bir diğer antlaşma da 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Edirne Silah Bırakışımı (Mütareke) Antlaşması olmuştur. Söz konusu antlaşma ile Rusya'nın savaş harcamalarının, maruz kaldığı zararın ve kayıpların tazmin edilmesi Osmanlı tarafından üstlenilmiş ancak tazminatın miktarı ve niteliği daha sonra kararlaştırılmak üzere belirtilmemiştir.¹⁶⁸ Taraflar arasında 5 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastafanos (Yeşilköy) Antlaşması'nda ise savaş tazminatının miktarı ve niteliği düzenlenmiştir. Antlaşma'nın 19. maddesinde, Osmanlı'nın ödeyeceği savaş tazminatı miktarı 1.410.000.000 ruble olarak belirtilmiştir. Bu miktar ordunun idaresi, savaş araçlarının ve gereçlerinin siparişi gibi savaş harcamalarını; demiryollarına, sanayiye, ihracata, Osmanlı ülkesindeki Rus halkına ve müesseselerine verilen zararların tazminini kapsamaktadır. 19. maddede ayrıca Kars, Ardahan, Batum, Soğanlı ve Bayezid bölgelerinin Rusya'ya terki öngörülmüş olup, bunun karşılığında toplam tazminat miktarından indirim yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁹ Savaş tazminatı miktarından yapılan indirimler sonucunda

¹⁶⁶ SULLO / WYATT, 2014, par.: 7

¹⁶⁷ SULLO / WYATT, 2014, par.: 8

¹⁶⁸ Edirne Silah Bırakışımı (Mütareke) Antlaşması'nın tam metni için bkz.: ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinler Tarihi**, Cilt I, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, ss. 381-385

¹⁶⁹ Ayastafanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın tam metni için bkz ERİM, 1953, ss. 387-400

Ayastafanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın 19. maddesinde son miktar 300.000.000 ruble olarak tespit edilmiş, söz konusu tutarın 10.000.000 rublesi zarara uğrayan Osmanlı ülkesindeki Rus halkı ve müesseseleri için belirlenmiştir

8 Şubat 1879'da Osmanlı ile Rusya arasında savaş tazminatı konusunun ayrıntılı bir şekilde düzenlendiği İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma'nın 4. maddesinde Rusya'ya bırakılan toprakların değerinin çıkarılması sonucunda kalan savaş tazminatı 802.000.000 frank olarak belirlenmiştir. 5. maddede ise Osmanlı'daki Rus halkının ve kurumlarının uğradıkları zararların tazminine ilişkin talepler, İstanbul'daki Rus elçiliği tarafından ele alınıp Osmanlı Devleti'ne bildirildiği zaman ödeneceği düzenlenmiştir.¹⁷⁰ Bunun üzerine Rus elçiliğinde bir ad hoc komisyon kurulmuş ve söz konusu komisyon, çalışmaları sonucunda Rus halkına verilen zararın değerinin 6.186.543 frank olduğunu tespit etmiştir. Söz konusu miktar, elçilik tarafından Osmanlı Devleti'ne bildirilmiş ve Osmanlı tarafından tazminat miktarına herhangi bir itiraz edilmemiştir. Osmanlı, 1884-1902 yılları arasında söz konusu miktarın bir kısmını gecikmelerle ödemiş, bu süreçte de Rus elçiliği defalarca gecikmeden dolayı zararın arttığını ve Osmanlı'nın bundan sorumlu olduğunu bildirerek ödeme yapılmasını talep etmiştir.¹⁷¹

İki devlet, gecikmeden dolayı oluşan faiz konusunda anlaşamayınca 4 Ağustos 1910'da bir tahkimname imzalayarak konuyu Daimi Hakemlik Mahkemesi'ne (DHM) sunmuştur. Tahkimname'nin 3. maddesinde tarafların DHM'nin karar vermesini talep ettikleri hususlar düzenlenmiştir. Maddede belirtilen ilk soru, Osmanlı'nın İstanbul Antlaşması'nın 5. maddesi uyarınca belirlenen savaş tazminatının gecikmeli olarak ödemesinden doğan zararın / faizin ödemek zorunda olup olmadığı hususudur. İkinci soru ise böyle bir ödemenin yapılması gerektiği takdirde, söz konusu zararın / faizin miktarının ne kadar olacağına ilişkindir.¹⁷² Rusya, talebini devletin maddi borcunu ödememesinden doğan sorumluluğuna dayandırmıştır. Rusya'ya göre bu sorumluluk, para borçlarında gecikme sebebiyle ortaya çıkan zararı ve temerrüt faizini ödeme

¹⁷⁰ İstanbul Antlaşması'nın tam metni için bkz.: ERİM, 1953, ss. 425-427

¹⁷¹ BAYILLIOĞLU, Uğur.: "Daimi Hakemlik Mahkemesi'nin Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Arasındaki Tazminat Faizi Uyuşmazlığına İlişkin Kararı Hakkında Bir Değerlendirme", **Çankaya University Journal of Law**, 7/2, Şubat 2011, ss. 180-181

¹⁷² Tahkimname'nin İngilizce tam metni için bkz.: Compromis of Arbitration between the Imperial Government of Russia and the Imperial Ottoman Government signed at Constantinople, July 22/August 4, 1910, <https://pcacases.com/web/sendAttach/1251> (Erişim Tarihi: 15.10.2022)

yükümlülüğünü içermektedir. Bunun üzerine Osmanlı, uluslararası kamu hukukunda “açıkça öngörülmediği takdirde” temerrüt faizinin bulunmadığını, devletin diğer borçlular gibi değerlendirilemeyeceğini, ayrıca bireyler arasında uygulanan hiçbir ilkenin devletler arasında uygulanamayacağını ifade etmiştir.¹⁷³ Ancak Mahkeme, devletin para borcunun ödenmesindeki gecikme konusunda özel bir sorumluluğunun bulunduğunu ve temerrüt faizini ödemekle yükümlü olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, 11 Kasım 1912’de aldığı kararında, Osmanlı’nın temerrüt faizi ödemekle yükümlü olduğuna ancak Rusya’nın tek taraflı vazgeçmeyle sonuçlanan davranışları sebebiyle Osmanlı’nın ödemenin gecikmesinden dolayı ortaya çıkan zararlardan sorumlu tutulamayacağına hükmetmiştir.¹⁷⁴

Aynı dönemde imzalanan diğer antlaşmalar da 19. yy’ın sonunda savaş tazminatı kurumunun sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Savaş tazminatı, artık kazanan güçlerin keyfi takdirine tabi olan uygulama olmaktan çıkıp daha çok silahlı çatışmayı takiben barış koşullarının ve siyasi düzenlemelerin tesis edilmesinde önemli bir unsur haline gelmeye başlamıştır.¹⁷⁵

19. yy’ın sonu - 20. yy’ın başına kadar savaş tazminatının en önemli özelliği, cezai niteliği ve düşmanın zayıflaması için kullanılan bir uygulama olmasıdır. Mağlup olan taraf, suçlu olarak kabul edildiğinden galip devletler, bütün savaş masraflarını söz konusu mağlup devlete yüklemektedirler. Böylece savaş tazminatının cezai niteliği ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, galip devletler tazminat tutarlarını belirlerken özellikle düşman tarafın ekonomik ve askeri gücünü zayıflatmak, kendilerinin ise aksine bu savaş tazminatları sayesinde güçlenmelerini hedeflemektedirler.¹⁷⁶

1899 yılında La Haye’de toplanan barış konferansında savaş tazminatı konusu ele alınmış ve 1907 IV No’lu La Haye Sözleşmesi’nin 3. maddesinde, savaşan tarafların sözleşme hükümlerini ihlal etmesi halinde tazminat ödeme yükümlülükleri

¹⁷³ Daimi Hakemlik Mahkemesi Kararı’nın İngilizce metni için bkz.: Permanent Court of Arbitration, Russian Claim for Interest on Indemnities (Damages Claimed by Russia for Delay in Payment if Compensation owed to Russians Injured During the War of 1877-1878), Russia v. Turkey, Award of the Tribunal, p. 8, <https://pcacases.com/web/sendAttach/643> (Erişim Tarihi: 15.10.2022)

¹⁷⁴ Mahkeme’nin kararının daha detaylı incelemesi için bkz.: BAYILLIOĞLU, 2011, ss. 182-191

¹⁷⁵ SULLO / WYATT, 2014, par.: 8

¹⁷⁶ YEVGENYEV, 1950, ss. 17-18

düzenlenmiştir.¹⁷⁷ Böylece ilk kez savaş tazminatı, çok taraflı ve kural koyucu bir uluslararası belgede yer almıştır.

2.1.2. I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Savaş Tazminatı

Savaş tazminatının kapsamlı bir şekilde ele alınması özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış antlaşmalarında gerçekleşmiştir. Bu kısımda öncelikle Versailles Antlaşması, daha sonra ise İttifak Devletleri ile imzalanan diğer barış antlaşmalarında savaş tazminatı ele alınacaktır. Ardından Lozan Konferansı'nda savaş tazminatı meselesinin görüşülmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nda savaş tazminatının düzenlenmesi incelenecektir.

2.1.2.1. Paris Barış Konferansı'nda Savaş Tazminatının Ele Alınması

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919 tarihinde Versailles Sarayı'nda Almanya'ya karşı savaşıyor veya savaş ilan eden 27 galip devletin katılımıyla açılmıştır. Söz konusu konferans her ne kadar savaş sonrası galip devletleri bir araya getiren bir konferans olsa da özellikle dünyanın önde gelen devletleri olan ABD, Fransa ve İngiltere arasında güç mücadelesine sahne olan bir konferans haline gelmiştir. Bu mücadele, dünyanın savaş sonrasında düzenlenmesiyle ilgili devletlerin çıkar çatışmasından ve çelişkilerinden kaynaklanmaktaydı. Konferans sonucunda İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasında şu barış antlaşmaları imzalanmıştır: Almanya ile Versailles Barış Antlaşması, Macaristan ile Trianon Barış Antlaşması, Avusturya ile Saint - Germain Barış Antlaşması, Bulgaristan ile Neuilly Barış Antlaşması ve Osmanlı Devleti ile Sevr, daha sonra ise Türkiye ile Lozan Barış Antlaşması. Konferans sırasında devletler arasında uzlaşamayan en ciddi sorunlardan biri de savaş tazminatı konusu olmuştur.

¹⁷⁷ 1907 IV No'lu La Haye Sözleşmesi'nin İngilizce tam metni için bkz.: Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=144930FB7D15DBF6C12563CD00516582> (Erişim Tarihi: 15.10.2022)

Anlaşmazlık hem savaş tazminatının toplam tutarının hem de her galip devletin söz konusu tutardan alacağı hisseyle ilgili olmuştur.¹⁷⁸

Batıdaki savaşın neredeyse tamamının kendi ülkesinde sürdüğünü ve bu sebeple de ekonomisinin ciddi zarara uğradığını bildiren Fransa, Almanya'dan savaş tazminatı alınması gerektiği konusunda en kararlı devlet olmuştur. Bunun yanı sıra Fransa, Almanya'dan aldığı tazminatlarla İtilaf devletlere savaş borçlarını ödemeyi de hedeflemiştir. Fransa, Almanya'dan büyük miktarda savaş tazminatı talep edilmesinin ayrıca Almanya'nın askeri gücünün tekrar canlanmasının önüne geçeceğini savunmuştur.¹⁷⁹ Sonuç olarak Fransa, hem maddi hasarı hem de askeri harcamaları telafi edecek savaş tazminatını 450 milyar altın mark olarak belirlemiştir.¹⁸⁰

Fransa ile birlikte İngiltere de özellikle ABD'ye olan savaş borçlarını ödemek, ayrıca savaşta ölen İngiliz askerlerinin ailelerine emekli maaşı vermek için savaş tazminatına ihtiyaç duymaktaydı. Diğer taraftan Fransa'nın güçlenmesini önleme ve Almanya'yı da Avrupa'da Fransa'ya karşı bir denge olarak tutma isteği, İngiltere'nin Almanya'dan yüklü miktarda tazminat talep etmesinin önüne geçmekteydi. Ayrıca İngiltere, kendi mallarının satışı için ciddi bir tüketim piyasası olan Almanya'nın ekonomik gücünün zayıflamasını ve alım gücünün azalmasını da istemiyordu. İngiltere'ye göre yüklü miktarda savaş tazminatı, Almanya ile birlikte savaş sırasında oldukça zayıflayan Avrupa ekonomisinin toparlanmasını da yavaşlatacaktı.¹⁸¹

Savaşta Fransa'dan ve İngiltere'den daha az hasar alan ABD ise bu iki devletin Almanya'dan yüklü miktarda savaş tazminatı talep etmesine karşıydı. ABD, savaş tazminatını belirlerken siyasi gerekliliklerin dikkate alınması, Almanya'nın tamamen yok olmasına sebep olacak bir tazminatın belirlenmemesi, Almanya'nın savaştan önce olduğu gibi güçlü bir ekonomiye sahip olmadığını, aksine ödeme kapasitesi ciddi

¹⁷⁸ ГОРОХОВ, В. Н., **История Международных Отношений 1918-1939**, Курс Лекций, Издательство Московского Университета, Москва, (GOROHOV, V. N.: İstoriya Mejdunarodnix Otnoşeniy 1918-1939, İzd. Moskovskogo Universiteta, Moskva), 2004, ss. 40 - 55

¹⁷⁹ БОГАТУРОВ, А. Д., **Системная История Международных Отношений В Четырех Томах, 1918-1991**, Том Первый. События 1918-1945, Московский Рабочий, Москва, (BOGATUROV, A. D., Sistemnaya İstoriya Mejdunarodnix Otnoşeniy v Çetireh Tomah, 1918-1991, Tom Perviy. Sobitiya 1918-1945, Moskovskiy Raboçiy, Moskva), 2000, s. 35; YEVGENYEV, **1950**, ss. 32-33

¹⁸⁰ ГОРОХОВ, **2004**, s. 55

¹⁸¹ YEVGENYEV, **1950**, s. 33; BOGATUROV, **2000**, s. 35

derecede çökmüş bir devlet olduğunun göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸² Zira İtilaf devletlerin ABD'ye olan savaş borçlarını ödeyebilmesi, aslında Almanya'dan aldıkları tazminata bağlıydı. Bu sebeple de Almanya'nın tazminatı ödeme kabiliyetinin korunması gerekmekteydi. Sonuç olarak ABD, Almanya'dan talep edilecek savaş tazminatının 25-30 milyar dolardan fazla olmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸³

Savaş tazminatı miktarının belirlenmesinde yaşanan anlaşmazlıklar, toplam tutarın taraflar arasında paylaşılması konusunda da devam etmiştir. İngiltere toplam tazminatın % 30'unun kendine, % 50'sinin Fransa'ya, % 20'sinin de diğer devletlere ödenmesi gerektiğini savunurken; Fransa kendisine toplam tutarın % 58'nin ödenmesini talep etmiştir.¹⁸⁴

Devletler, savaş tazminatı konusunda uzlaşmaya varamayınca söz konusu sorunun Versailles'den sonra çözülmesi gerektiği konusunda mutabakata varmışlardır. Bu çerçevede, Alman uzmanlarla işbirliği yapılmış ve Almanya'nın ödeme kapasitesi dikkate alınarak savaş tazminatının tutarını belirleyecek tazminat komisyonunun kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁵

2.1.2.2. Versailles Antlaşması ve Almanya'nın Ödeyeceği Savaş Tazminatı

Yukarıda da bahsedildiği üzere, I. Dünya Savaşı sonrasında Haziran 1919'da Almanya ile Versailles Antlaşması imzalanmıştır. Savaş tazminatı da Versailles Antlaşması'nın "*Reparations*" başlıklı 8. bölümünde (231 - 244. maddeler) düzenlenmiştir. Öncelikle galip devletler, daha önceki antlaşmalarda "*war indemnity*" olarak kullanılan savaş tazminatı terimini "*reparations*" olarak değiştirmişlerdir. Bununla galip devletler amaçlarının, mağlup devletleri cezalandırmaktan ziyade savaşa sebep olan devletlerin

¹⁸² COHRS, Patrick O., **The Unfinished Peace after World War I, America, Britain and the Stabilisation of Europe, 1919-1932**, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 59

¹⁸³ ПОТЕМКИН, В. П., **История Дипломатии, Том Третий, Дипломатия в Период Подготовки Второй Мировой Войны (1919-1939 гг.)**, Гос. Издательство Политической Литературы, Москва, (POTEMNKIN, V. P., **İstoriya Diplomatii, Tom Tretiy, Diplomatiya v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoy Voynı (1919-1939 gg.)**, Gos. İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva), 1945, s. 40

¹⁸⁴ ПОТЕМНКІН, 1945, s. 40

¹⁸⁵ COHRS, 2006, s. 59

savaş eylemleriyle sivil nüfusa verilen zararlar dahi tüm zararların tazmin edilmesi olduğunu göstermeyi hedeflemişlerdir.¹⁸⁶

Versailles Antlaşması'nın, daha sonra savaş suçu maddesi (*war guilt clause*)¹⁸⁷ olarak da bilinen 231. maddesine göre Almanya'nın ve diğer İttifak devletlerinin saldırganlığı sonucu, İtilaf ve ilişkili hükümetlere dayatılan savaş sebebiyle söz konusu hükümetlerin ve vatandaşlarının maruz kaldıkları “*tüm kayıplardan ve zararlardan*” Almanya'nın ve müttefiklerinin sorumlu olduğunu İtilaf devletler beyan etmişlerdir. Almanya da bu durumu kabul etmiştir.¹⁸⁸ Bununla birlikte, İtilaf devletler tüm bu kayıpların ve zararların tazmini için Almanya'nın kaynaklarının yeterli olmadığını kabul etmişlerdir. Bu sebeple savaş sırasında İtilaf devletlerin her birinin sivil nüfusuna ve onların mülklerine verilen zararın tazmin edilmesini talep etmişlerdir (232. madde). 232. madde ile belli kategorilerdeki sivil zararların tazmin edileceği, bu kategorilerin de Antlaşma'nın 8. bölümünün 1. Eki'nde şu şekilde belirtildiği düzenlenmiştir: Savaş eylemleri, zulüm, şiddet ve kötü muamelenin sivil kurbanlara verdiği zarar, savaş esirlerine yapılan kötü muameleden doğan zarar, ücret ödenmeden zorla çalıştırılan sivillere verilen zarar, Almanya ve müttefikleri tarafından sivil nüfusa uygulanan harç, para cezaları ve benzeri vergilerin getirdiği vs. zararlar. Anlaşılacağı üzere, Antlaşma ile her ne kadar Almanya'nın savaş sonucu ortaya çıkan tüm zararlardan ve kayıplardan sorumlu olduğu kabul edilse de İtilaf devletler, Almanya'nın ödeme kapasitesini ve savaş sonrası ekonomik durumunu da dikkate alarak, ödenecek savaş tazminatının kapsamını sadece sivil nüfusa yapılan zararlara indirgemişlerdir. Bu çerçevede, daha önceki barış antlaşmalarının aksine Versailles Antlaşması'nda düzenlenen savaş tazminatı uygulamasının amacı, kazanan devletlerin savaş masraflarını karşılamak, galip devletleri ekonomik olarak güçlendirmek ve mağlupları zayıflatmak olmamıştır.¹⁸⁹

Versailles Antlaşması'nda ödenecek savaş tazminatının toplam tutarı belirtilmemiş olup, tazmin edilmesi gereken zararın hesaplanması Tazminat Komisyonu'na bırakılmıştır.

¹⁸⁶ SEIDL-HOHENVELDERN, 1982, s. 178

¹⁸⁷ SULLO / WYATT, 2014, par.: 10

¹⁸⁸ Versailles Antlaşması'nın İngilizce tam metni için bkz.: Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles), 28 June 1919, https://www.census.gov/history/pdf/treaty_of_versailles-112018.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2022)

¹⁸⁹ CZAPLINSKI, Wladyslaw: “Concept of War Reparations in International Law and Reparations after World War II”, *Polish Quarterly of International Affairs* 69, 14(1), 2005, s. 71

Antlaşmaya göre Komisyon, Almanya'nın da kendi meramını beyan etmesine fırsat vererek en geç 1 Mayıs 1921 tarihine kadar ödenecek savaş tazminatını Almanya'ya bildirecektir (m. 233). Bununla birlikte 235. maddeye göre de Almanya'nın, İttifak devletlerinin ekonomik olarak daha hızlı toparlanmasını sağlamak için savaş tazminatı miktarının tam olarak belirleneceği Mayıs 1921'e kadar 20 milyar altın mark ödemesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, 8. Bölümün 2. Eki'nde Tazminat Komisyonu'nun yetkileri, işleyişi düzenlenmiş olup, 2. Eki'nin 12. maddesinde de tazminat sorununun kontrolü ve ele alınması konusunda geniş serbestliğe sahip olacağı belirtilmiştir.

Antlaşma'da nakdi tazminatın yanında aynı tazminat da belirtilmiştir. Bu çerçevede, 8. Bölüm'ün 3. Eki'nde aynı tazminat olarak gemiler, kömür, canlı hayvan ve birçok malzeme öngörülmüştür. Antlaşma ile İtilaf deniz taşımacılığının Alman gemileriyle değiştirilmesi, kömür sevkiyatının büyük kısmının Fransa'ya, besi hayvanlarının çoğunun ise Belçika'ya verilmesi düzenlenmiştir.

Versailles Antlaşması'nın imzalanmasından sonra savaş tazminatı konusu, 1920 - 1923 yılları arasında tam 23 konferansta tartışılmıştır. Söz konusu konferanslardan en önemlisi, Mayıs 1921'de gerçekleşen ve Tazminat Komisyonu'nun çalışmalarının nihai bir sonuca ulaştığı Londra Konferansı olmuştur. Londra Konferansı'nda Almanya'nın ödeyeceği tazminatın miktarı, uzun tartışmaların sonucunda 269 milyar altın marktan 132 milyar altın marka indirilmiş ve bir ödeme planı oluşturulmuştur. Ayrıca toplam tutarın % 52'sinin Fransa'ya, % 22'sinin de İngiltere'ye ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹⁰

Almanya, belirlenen savaş tazminatı miktarını reddetmemekle birlikte ödemelerin 5 yıllık bir süre için ertelenmesini istemiştir. Her ne kadar İngiltere bu isteği kabul etme eğiliminde olsa da Fransa, savaş tazminatının hemen ödenmesini talep etmiştir. Almanya'nın savaş tazminatını ödememesi durumunda Fransa, Versailles Antlaşması'na

¹⁹⁰ СОЗОНОВ, М. Н.: “Репарационный Вопрос в Контексте Англо-Германских Отношений 1924-1929 г.”, **Вестник Кемеровского Государственного Университета**, (SOZONOV, M. N.: “Reparatsionnyy Vopros v Kontekste Anglo-Germanskikh Otnoşeniy 1924-1929 g.”, Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta), N: 3 (63), T. 2, 2015, s. 241

uygun olarak İtilaf devletlerin Ruhr bölgesindeki Alman madenlerini işgal etme ve kullanma hakkına sahip olduklarını belirtmiştir.¹⁹¹

26 Aralık 1922 tarihinde Fransa, Almanya'nın temerrüde düştüğünü ilan etmiştir. Versailles Antlaşması'nın 8. Bölümü'nün 2. Eki'nin 18. paragrafında, Almanya'nın temerrüde düşmesi (*default*) halinde İtilaf devletlerin ekonomik ve mali yasaklar, zararlar karşılık ve gerekli gördükleri diğer önlemleri alma hakları olduğu düzenlenmiştir. Söz konusu hükme dayanarak Fransa, Ocak 1923'te Belçika'nın desteği ile Ruhr bölgesini işgal etmiştir.¹⁹²

2.1.2.2.1. Dawes Planı

1920'lerin başında yaşanan diplomatik kriz, Ruhr bölgesinin işgali ve hiperenflasyon sonucunda Almanya'nın ekonomik durumu ciddi bir şekilde kötüleşmiştir. Savaş tazminatını ödeme konusunda zorluk çeken Almanya, Versailles Antlaşması'nın Tazminat Komisyonu'nun 1 Mayıs 1921 tarihinden sonra zaman zaman Almanya'nın kaynaklarını ve ödeme kapasitesini değerlendirerek, gerekli gördüğü takdirde ödeme tarihini ve şeklini uzatma yetkisine sahip olduğunu düzenleyen 234. maddesine dayanarak Tazminat Komisyonu'na başvurmuştur. Sonuç olarak, tazminat sorununu çözmek için İngiliz arabuluculuğu ile 16 Temmuz - 30 Ağustos 1924 tarihlerinde Londra'da düzenlenen konferansta, Amerikalı bankacı *Charles Dawes* başkanlığındaki bir uzmanlar komitesi, Tazminat Komisyonu'na "*Dawes Planı*" olarak da bilinen Alman para birimini istikrara kavuşturmanın ve Alman bütçesini dengeye getirmenin yolları hakkında bir rapor sunmuştur. Bu plan 1 Eylül 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Dawes Planı'nın özgünlüğü, savaş tazminatı ödemelerini Almanya'nın ödeme kapasitesiyle uyumlulaştırmaya çalışması olmuştur.¹⁹³

¹⁹¹ АБОЛМАСОВ, В. В.: “Репарационный Кризис 1923 года и Пути Его Решения”, Сборник Статей Международной Научно-Практической Конференции “**Личность и Общество в Историческом Процессе**”, (ABOLMASOV, V. V.: “Reparatsionnyy Krizis 1923 goda i Puti Yego Reşeniya”, Sbornik Statey Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii “Liçnost i Obşestvo v İstoričeskom Protsese”), 2020, s. 8

¹⁹² SOZONOV, 2015, s. 241

¹⁹³ SULLO / WYATT, 2014, par.: 15; YEVGENYEV, 1950, ss. 43-45

Almanya'nın tazminat ödeme yükümlülüğünün olağan bütçeden, demiryolu tahvillerinden ve nakliye vergilerinden, endüstriyel tahvillerden yerine getirilmesini öneren Dawes Raporu'nun¹⁹⁴ esas hükümleri şunlardır: Savaş tazminatı miktarının azaltılması, iki senelik moratoryum, özel amir bankanın (*issuing bank*) kurulması, Almanya'ya uluslararası kredinin ödenmesi, tazminat ödemelerinin denetlenmesi için transfer komisyonunun kurulması vs.¹⁹⁵

Dawes Planı, tazminat sorununun nihai bir çözümü olmayı hedeflememiştir. Raporda bu planın, nihai ve kapsamlı bir çözümü gerektiren geçici bir önlem olduğu açıkça öngörülmüştür. Öte yandan, Almanya'nın toplam ödeyeceği tutar belirtilmemekle birlikte, belirsiz bir süre için ödenecek yıllık bir ödemeye yer verilmiştir. Dawes Planı sonucunda Almanya, yurt dışından kredi ve borç alarak savaş tazminatının bir kısmını ödemeyi başarmıştır.¹⁹⁶

Dawes Planı'nın zamanla gerçekten de işe yaradığı gözlemlenmiştir. Almanya'da ekonomik istikrar sağlanmış, siyasi ruh hali daha iyiye doğru değişmiştir.¹⁹⁷ Dawes Planı sonucunda Almanya, aldığı uluslararası krediler ve yabancı yatırımlar sayesinde yıllık ödemelerinin önemli bir kısmını karşılamıştır. Bu bağlamda, Dawes Planı'nın yürürlükte olduğu süreçte Almanya, yaklaşık 30 milyar altın mark tutarında kredi almış, 8 milyar mark savaş tazminatı ödemiştir.¹⁹⁸ Plan'ın sonuç vermesi, devletlerin savaş tazminatı sorununun artık nihai bir çözüme ulaştırmak için Dawes Planı'nı revize etmelerini teşvik etmiştir.

¹⁹⁴ COING, Helmut: "Dawes Plan", **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982 (a), s. 142

¹⁹⁵ Dawes Planı hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: ЛЮБИМОВ Н. Н., **План Дауэса, Финансовое Восстановление Германии, Доклад Комиссии Дауэса**, Финансовое Издательство, Москва, (LYUBIMOV, N. N., **Plan Dauesa, Finansovoye Vosstanovleniye Germanii, Doklad Komissii Dauesa**, Finansovoye İzdatelstvo, Moskva), 1925

¹⁹⁶ JERVEY, Huger W.: "Reparations and War Debts", **The American Scholar**, Vol. 1, No. 4, 1932, s. 455

¹⁹⁷ ERPELDING, Michel / HESS, Burkhard / RUIZ FABRI, Helene, **Peace Through Law, The Versailles Peace Treaty and Dispute Settlement After World War I**, Nomos Verlagsgesellschaft, Germany, 2019, s. 209

¹⁹⁸ SOZONOV, 2015, s. 245

2.1.2.2.2. Young Planı

1929 yılında Dawes komitesinin eski bir üyesi olan *D. Young* başkanlığında yeni bir uzmanlar komitesi kurulmuştur. Bu yeni komitenin esas amacı, Dawes Planı'nın revize edilmesi ve tazminat sorununun nihai çözümü için öneri sunulması olmuştur. Uzun müzakereler sonucunda uzmanlar tarafından 7 Haziran 1929 tarihinde Young Planı olarak da bilinen bir rapor yayımlanmıştır.¹⁹⁹ Söz konusu rapor, 20 Ocak 1930 tarihinde La Haye Konferansında onaylanmıştır.²⁰⁰ Dawes Planı'nı iptal eden bu plana göre Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatı, 37 milyar altın mark olarak belirlenmiştir. Raporda, bu miktarın yıllık ödeme şeklinde ve 59 yılda ödenmesi öngörülmüştür.²⁰¹ Ayrıca bu plana göre Tazminat Komisyonu feshedilmiş, Almanya'nın savaş tazminatını ödemesini yapacağı ve bu ödemeden devletlerin yıllık paylarının ödenmesini yönetecek bir uluslararası ödemeler bankasının kurulacağı kararlaştırılmıştır.²⁰²

1930'lu yıllarda yaşanan Büyük Buhran, Almanya'nın ödeme kapasitesini oldukça azaltmıştır. Bunun üzerine Almanya, *rebus sic stantibus*²⁰³ ilkesine dayanarak tazminat ödemelerinin yeniden müzakere edilmesini talep etmiştir. 1932 yılında Lozan Konferansı'nda, Almanya'nın Uluslararası Takas Bankası'na 3 milyar altın mark ve bunun yanı sıra Dawes ve Young Planları sonucunda aldığı kredilerin ödemesi gerektiği kararlaştırılmıştır.²⁰⁴ Ancak Lozan Konferansı sonucunda imzalanan antlaşma yürürlüğe girmemiştir. Bu sebeple Almanya, yeni bir diplomatik konferans çağrısında bulunmuş ancak bu konferans bir türlü toplanamamıştır. 30 Ocak 1933'te *Hitler*, Şansölye olarak atandıktan sonra bütün tazminat ödemelerini askıya almıştır.²⁰⁵

¹⁹⁹ COING, Helmut: "Young Plan", **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982 (b), s. 363

²⁰⁰ ERPELDING / HESS / RUIZ FABRI, 2019, s. 209

²⁰¹ COING, 1982 (b), s. 363

²⁰² ERPELDING / HESS / RUIZ FABRI, 2019, s. 210

²⁰³ *Rebus sic stantibus* veya antlaşma koşullarında köklü değişiklik ilkesi, bir antlaşmanın yapıldığı sırada var olan ve antlaşmanın yapılışını etkileyen koşulların köklü bir şekilde değişmesiyle antlaşmanın sona ermesini veya uygulamasının durdurulmasını ifade etmektedir. Daha etraflı bilgi için bkz.. PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, I. Kitap, Gözden Geçirilmiş 14. Bası, Ankara, 2017 (a), ss. 232-233; AKSAR, Y., **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I**, Güncellenmiş 5. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019, ss. 161-162

²⁰⁴ SULLO / WYATT, 2014, par.: 15

²⁰⁵ ERPELDING / HESS / RUIZ FABRI, 2019, s. 211

Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatı sorunu ancak 1953 yılında Almanya ve diğer 33 devlet arasında imzalanan Alman Dış Borçlarına İlişkin Londra Antlaşması ile çözülmüştür. Alman İmparatorluğu'nun halefi olduğunu teyit eden Federal Almanya Cumhuriyeti, 7,5 milyar mark borcu miras almıştır. 1980 yılında Almanya, Young Planı ile o tarihe kadar belirlenmiş borcunu ödemiştir. 1990 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti, kalan 176 milyon marklık borcunu ödemeye başlamıştır. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra ödediği toplam savaş tazminatının miktarı tartışma konusu olmuştur.²⁰⁶

2.1.2.3. İttifak Devletleri İle İmzalanan Diğer Antlaşmalarda Savaş Tazminatı

Paris Barış Konferansı'nda, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın müttefiki olan devletlerle de barış antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan biri de 10 Eylül 1919 tarihinde Avusturya ile imzalanan Saint-Germain Antlaşması'dır.²⁰⁷ Versailles Antlaşması'nda olduğu gibi bu antlaşmada da 8. Bölüm (md. 177-196), "*Savaş Tazminatı*"na ayrılmıştır. Antlaşma'nın 177. maddesiyle Avusturya'nın saldırganlığı sonucu ortaya çıkan kayıplardan ve zararlardan Avusturya'nın sorumlu olduğuna hükmedilmiştir. Görüldüğü gibi Versailles Antlaşması'nda kullanılan "*tüm kayıp ve zararlar*" ("*all the loss and damage*") ibaresi burada kullanılmamış, sadece "*kayıp ve zararlar*" ("*the loss and damage*") ile yetinilmiştir. Antlaşma'nın savaş tazminatı ile ilgili diğer maddeleri Versailles Antlaşması ile benzerlik göstermektedir. Almanya gibi Avusturya da savaş sonucu ortaya çıkan zararlardan sorumlu tutulmuş ve savaş tazminatı ödemesine hükmedilmiştir. Ancak ödenecek savaş tazminatı miktarı antlaşmada belirtilmemiş olup, tazminat tutarının belirlenmesi Tazminat Komisyonu'na bırakılmıştır (179. madde).

Benzer bir antlaşma, diğer İttifak devleti olan Macaristan ile de imzalanmıştır. 4 Haziran 1920 tarihinde imzalanan Trianon Barış Antlaşması'nın²⁰⁸ 8. Bölümü'nde savaş tazminatı ele alınmış, 161. maddesinde Macaristan'ın ortaya çıkan kayıplardan ve

²⁰⁶ SULLO / WYATT, 2014, par.: 16

²⁰⁷ Saint-Germain Barış Antlaşması'nın İngilizce tam metni için bkz.: Treaty of Peace Between the Principal Allied and Associated Powers and Austria (Signed at St. Germain-en-Laye, 1919, 10 September), <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf> (Erişim Tarihi: 23.10.2022)

²⁰⁸ Trianon Barış Antlaşması'nın İngilizce tam metni için bkz.: Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920, <http://www.hungarianhistory.com/lib/trianon/trianon.pdf> (Erişim Tarihi: 23.10.2022)

zararlardan sorumlu olduğu belirtilerek savaş tazminatı ödemesine hükmedilmiştir. Burada da yine Macaristan'ın sorumluluğu belirtilirken “*tüm kayıp ve zararlar*” yerine sadece “*kayıp ve zararlar*” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca savaş tazminatının miktarı antlaşma metninde düzenlenmemiş olup tutarın belirlenmesi yine Tazminat Komisyonu'na bırakılmıştır (163. madde).

Paris Barış Konferansı sonucunda imzalanan ve savaş tazminatını ele alan diğer bir antlaşma, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neuilly Barış Antlaşması'dır. Antlaşma'nın 7. Bölüm'ü (121 - 131 maddeler), savaş tazminatı konusuna ayrılmış olup 121. maddesinde Bulgaristan'ın, Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın İtilaf devletlere karşı giriştikleri savaşa katılarak verdiği zararlardan ve kayıplardan sorumlu olduğundan savaş tazminatı ödemesi gerektiği ifade edilmiştir. Yukarıda bahsedilen antlaşmalardan farklı olarak Neuilly Barış Antlaşması'nda, Bulgaristan'ın ödeyeceği savaş tazminatı miktarı belirtilmiştir. Antlaşmaya göre Bulgaristan, galip devletlere 2.250 milyon altın frank savaş tazminatı ödeyecektir. Bu tazminat tutarının Bulgaristan'ın ödeme kapasitesi dikkate alınarak belirlendiği ifade edilmiştir. Antlaşma'da söz konusu tazminatın taşınır ve taşınmaz mallar, haklar ve imtiyazlar, gemiler, tahviller, hisse senetleri ve kıymetli evraklar şeklinde ödenebileceği de belirtilmiştir.²⁰⁹

Paris Barış Konferansı'nda İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti ile ilgili toprakların bölünmesi, Batılı devletlerin vesayeti altına alınması, Türk Boğazlarının uluslararasılaştırılması gibi farklı planları bulunmaktaydı. Ancak bu planlarla ilgili taraflar arasındaki çeşitli anlaşmazlıklar, İtilaf devletlerinin bu planları hemen hayata geçirmelerine izin vermemiştir. Bu süreçte Osmanlı topraklarının işgali devam etmiş ve 10 Ağustos 1920 tarihinde İtilaf devletlerinin şartlarını yansıtan Sevr Antlaşması²¹⁰ imzalanmıştır.²¹¹

²⁰⁹ Neuilly Barış Antlaşması'nın İngilizce tam metni için bkz.: Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919, <https://www.dipublico.org/1009/treaty-of-neuilly-and-protocol-the-united-states-of-america-the-british-empire-france-italy-and-japan/> (Erişim Tarihi: 24.10.2022)

²¹⁰ Sevr Antlaşması'nın Türkçe tam metni için bkz.: ERİM, **1953**, s. 525

²¹¹ WEBER, Ludwig: “Lausanne Peace Treaty”, **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 243

Paris Barış Konferansı'nda imzalanan antlaşmalara bakıldığında, İttifak devletlerinden sadece Osmanlı Devleti'nin antlaşmaya göre savaş tazminatı ödemesi gerekmemiştir. Her ne kadar Sevr Antlaşması'nın 231. maddesine göre Osmanlı Devleti'nin, İtilaf devletlerine karşı girişilen savaşa katılarak verdiği zararlardan ve kayıplardan sorumlu olduğu ve savaş tazminatı ödeme yükümlülüğü bulursa da maddenin devamında, savaş sonucunda Osmanlı Devleti'nin uğradığı toprak kayıpları sebebiyle tazminat ödemelerinden muaf tutulduğu belirtilmiştir. Osmanlı, sadece 235. ve 236. maddelere göre İtilaf devletlerinin vatandaşlarının uğradıkları zararları belli bir dereceye kadar tazmin etmeyi üstlenmiştir. Sevr Antlaşması, Türkiye tarafından onaylanmamış ve 1923 yılında Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla da hükmünü kaybetmiştir.

2.1.2.4. Lozan Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nda Savaş Tazminatı

Sevr Antlaşması'nın ağır hükümleri sonucunda Türk devletinin topraklarının işgali ve egemenliğinin sınırlanması, *Mustafa Kemal Atatürk* önderliğinde Türkiye'nin egemenlik haklarının ve ülke bütünlüğünün yeniden tesisi için Milli Mücadele'nin başlamasına sebep olmuştur.²¹² Bu savaş neticesinde Türkiye'nin yeniden güçlenmesi ve İtilaf devletlerinin onaylanmamış Sevr Antlaşması'nı uygulayamaması, Türkiye ile İtilaf devletlerini Kasım 1922'de Lozan Konferansı'nda bir araya getirmiştir.²¹³

Lozan Konferansı'nda tartışılan en önemli konulardan biri Türkiye ile Yunanistan arasındaki tazminat meselesi olmuştur. Lozan Konferansı'nda Türkiye, bir taraftan İtilaf devletleriyle Osmanlı'dan kalan meselelerle ilgili müzakereleri yürütürken diğer taraftan da Yunanistan ile Milli Mücadele'nin ardından ortaya çıkan yeni duruma uygun olarak hukuki bir zemin için görüşmeler gerçekleştirmiştir. İki devlet arasındaki müzakerelerde ön plana çıkan konu, tazminat meselesi olmuştur. İtilaf devletler, savaş sonucunda ortaya çıkan zararlardan karşılıklı olarak vazgeçmeyi teklif etseler de Türkiye, askeri zararlardan ve giderlerden vazgeçeceğini ancak savaş sebebiyle sivil nüfusa ve Anadolu'ya verilen zararın tazmininden feragat edemeyeceğini bildirmiştir.²¹⁴ Bu çerçevede, Lozan Konferansı'nda tazminat konusu 27 Kasım 1922 tarihinde İktisat ve

²¹² GOROHOV, 2004, s. 73

²¹³ WEBER, 1982, s. 243

²¹⁴ DEMİR, Şerif: "Lozan Barış Antlaşması ve Türkiye-Yunanistan Arasındaki Tazminat Meselesi", **Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi**, Ankara, 2017, s. 563

Maliye Sorunları Komisyonu'nun oturumunda gündeme gelmiştir. Söz konusu oturumda *İsmet Paşa*, Yunanlıların işgal edilmiş illeri yıkmaları sebebiyle ortaya çıkan tüm zararları onarmaları gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁵ Savaş tazminatı konusu Lozan Konferansı'nın devam eden oturumlarında da ele alınmıştır. Yunanistan, Türkiye'nin taleplerine karşı Yunan ordusunun Anadolu'da sebep olduğu yıkımların zafer kazandıkları süreçte değil geri çekilirken askeri zorunluluk sebebi ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca Yunanistan, savaşı başlatanın Osmanlı Devleti olduğunu ve sorumluluğun da ona ait olduğunu, Yunanistan'ın ise Anadolu'ya İtilaf devletlerin çağrısı üzerine geldiğini söyleyerek, kendisinin de Türkiye'den tazminat talebinde bulunacağını belirtmiştir. Yunanistan'a göre Türkiye, Yunan halkını Anadolu'dan kovarak onların mülklerine el koymuş, Anadolu'dan kovularak Yunanistan'a sığınan Rumlar için Yunan Hükümeti epey bir masraf yapmıştır. Sonuç olarak Yunanistan, Türkiye'nin kendisine verdiği zararın da tazmin edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²¹⁶

İki devlet arasındaki savaş tazminatı meselesinin bir türlü sonuca bağlanamaması üzerine Yunanistan, Türkiye'nin tazminat talebinden vazgeçmesi durumunda Karaağaç ile birlikte Meriç ile Arda nehirleri arasındaki bir bölgeyi Türkiye'ye teklif etmeyi planlamıştır. 14 Mayıs 1923 tarihinde Yunan temsilcisi *Venizelos* ile *İsmet Paşa'nın* yaptıkları toplantıda *Venizelos*, Yunanistan'ın kendi sorumluluğunu bir bildiri ile üstleneceğini ancak Türkiye'nin, Yunanistan'ın böyle bir tazminat ödemek için mali durumunun el vermediğini kabul ederek tazminat talebinden vazgeçmesini, bunun üzerine Karaağaç'ta Türk Yunan sınırının düzeltileceğini vurgulamıştır.²¹⁷

Türkiye ile Yunanistan arasındaki tazminat meselesinin çözülmesindeki engellerden biri de İtilaf devletlerinin Türkiye'den tazminat taleplerinde ısrar etmeleri olmuştur. Bu sırada Yunan ordusu bir taraftan Türklere karşı yürümeye hazırlanırken, diğer taraftan da 24 Mayıs'ta Yunan temsilcileri, tazminat sorununun çözülmemesi durumunda iki gün içinde konferansı terk edeceklerini bildirmişlerdir.²¹⁸ Türklere karşı yeni bir savaşa

²¹⁵ MERAY, Seha (çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları No: 320, Takım I, Cilt 3, Ankara, 2018 (a), ss. 1-3

²¹⁶ MERAY, **2018 (a)**, ss. 10-11

²¹⁷ SONYEL, Salahi R.: "Lozan'da Türk Diplomasisi", **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu, Sayı: 149, Cilt: 38, Ankara, 1974, s. 101; MERAY, Seha (çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları No: 338, Takım 2, Cilt 1, Kitap 1, Ankara, 2018 (b), s. 275

²¹⁸ SONYEL, **1974**, ss. 101-102; MERAY, **2018 (b)**, s. 285

başlama tehdidi, Yunanistan tarafından hem Türkiye'ye hem de İtilaf devletlerine karşı Lozan'da pazarlık payını güçlendirmek için kullanılan bir argüman olmuştur zira Yunanistan'ın böyle bir girişimde bulunması için mali durumunun el vermediği açıktır.

Yunanistan'ın ifadeleri üzerine yeni bir savaşın ortaya çıkmasından çekinen İtilaf devletleri, Türkiye'den savaş tazminatı taleplerinden vazgeçtiklerini ilan etmişlerdir. Sonuç olarak 26 Mayıs 1923 tarihinde gerçekleşen oturumda *İsmet Paşa*, Yunanistan'ın savaş tazminatı ödeme yükümlülüğünü kabul etmesi ve Karaağaç'ı Türkiye'ye geri vermesine karşılık, savaş tazminatını nakdi olarak talep etmekten vazgeçtiğini belirtmiştir.²¹⁹

Lozan Konferansı'nda varılan mutabakat sonucunda, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma'nın 59. maddesinde Yunanistan'ın, Anadolu'da sebep olduğu zararları onarma yükümlülüğünü kabul ettiği, Türkiye'nin ise Yunanistan'ın mali durumunu dikkate alarak Yunan Hükümeti'nden savaş tazminatı talebinden vazgeçtiği hükme bağlanmıştır.²²⁰

Sonuç olarak Sevr Antlaşması'nın aksine Lozan Antlaşması'nda, Türkiye'nin ödeyeceği herhangi bir savaş tazminatından bahsedilmemiş; sadece İtilaf devletlerinin zaten ellerinde bulunan varlıklar üzerindeki hak iddiasından vazgeçmesi öngörülmüştür. Bu çerçevede Türkiye, İttifak devletleri arasında tazminat ödemesi gerekmeyen tek devlet olmuştur.²²¹

2.1.3. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Savaş Tazminatı

II. Dünya Savaşı daha önce benzeri görülmemiş boyutta maddi ve manevi kayıpların verildiği, çok sayıda askerin ve sivilin öldüğü bir savaş olmasına rağmen savaş sırasında devletler, Versailles'teki tazminat uygulaması hatalarının tekrarlanmaması için Almanya'ya tazminat yükümlülüğü getirilmemesi gerektiği konusunda başta hemfikir

²¹⁹ SONYEL, 1974, ss. 101-102; MERAY, 2018 (b), s. 285

²²⁰ Lozan Barış Antlaşması'nın Türkçe tam metni için bkz.: MERAY, Seha (çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları No: 348, Takım 2, Cilt 2, Ankara, 2018 (c), s. 22

²²¹ WEBER, 1982, s. 244

olduklarından, savaş sırasında düzenlenen ilk konferanslarda tazminat sorunu gündeme getirilmemiştir. Ancak savaştan ciddi anlamda zarar gören devletlerin, özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) ısrarı üzerine daha savaş devam ederken toplanan Yalta (Kırım) Konferansı'nda tazminat konusu ele alınmıştır.²²² Yalta Konferansı'nın ardından savaş tazminatı meselesi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan Potsdam (Berlin) Konferansı'nda da tartışılan önemli konulardan biri olmuştur. Aşağıda her iki konferansta yapılan savaş tazminatı müzakereleri ele alınacaktır.

2.1.3.1. Yalta (Kırım) Konferansı

5 Şubat 1945 tarihinde Yalta Konferansı'nın ikinci oturumunda, *Stalin'in* teklifi üzerine savaş tazminatı konusu gündeme getirilmiş; Sovyetler Birliği temsilcisi *İ. M. Mayskiy*, konferansta bir tazminat planı sunmuştur. Söz konusu planın amacı, Alman askeri gücünün geri kazanılması için kullanılabilir askeri dahil her türlü sanayiye ortadan kaldırarak Alman ekonomisinin yeniden yapılandırılması, Alman ekonomisi üzerinde galip devletlerin 10 yıl boyunca kontrolünün sağlanması, askeri amaçlarla kullanılabilir araştırma enstitülerinin kapatılması, Almanya'da hafif sanayinin ve tarımın geliştirilmesidir. I. Dünya Savaşı'nın ardından uygulanan başarısız tazminat deneyiminin aksine, tazminatın nakdi olarak değil aynı olarak ödenmesi planlanmıştır. Aynı tazminat iki şekilde öngörülmüştür: Birincisi, savaşın sona ermesinden sonra Almanya'nın hem kendi topraklarında hem de toprakları dışında bulunan ulusal zenginliklerinden (fabrikalar, tesisler, gemiler, demiryolu araçları, yabancı şirketlerdeki yatırımlar vs.) tek seferlik kazandırma yapılacaktır. İkincisi ise savaştan sonra 10 yıl boyunca yıllık mal teslimatları yapılacaktır. Ayrıca tazminat konularının görüşülmesi için Moskova'da bir Tazminat Komisyonu'nun kurulması önerilmiştir.²²³

Yalta Konferansı'nda *Mayskiy*, Versailles tazminat sisteminin başarısızlığının sebebinin toplam tazminat miktarının yüksek olmasından kaynaklanmadığını ifade etmiştir.

²²² DOLZER, Rudolf: "The Settlement of War-Related Claims: Does International Law Recognize a Victim's Private Right of Action? Lessons after 1945", **Berkeley Journal of International Law**, Vol: 20:296, 2002, ss. 314-315

²²³ САНАКОЕВ, Ш. П. / ЦЫБУЛЕВСКИЙ, Б. Л., Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник Документов, 2-е изд., Издательство "Международные Отношения", (SANAKOYEV, Ş. P. / TSIBULEVSKİY, B. L., Tegeran - Yalta - Potsdam: Sbornik Dokumentov, 2-ye izd., İzdatelstvo "Mejdunarodniye Otnoşeniya"), 1970, ss. 116-124

Mayskiy'e göre belirlenen tutar, Almanya'nın milli geliri ve serveti temelinde kolaylıkla ödeyebileceği bir tutar olmasına rağmen zorlukların yaşanmasının sebebi, tazminatın aynı olarak değil nakdi olarak talep edilmesi olmuştur. Dolayısıyla Almanya, gerekli miktarda döviz elde etmenin yollarını bulmak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak Alman markalarının sterline, dolara ve franka çevrilmesi temelinde transfer sorunları yaşanmış, bu da savaş tazminatı sisteminin başarısızlığına sebep olmuştur.²²⁴

Sonuç olarak 11 Şubat 1945 tarihli Yalta Konferansı Protokolü'nde Almanya'nın, Müttefik Devletlere savaş sonucunda verdiği zararı mümkün olan en geniş ölçüde aynı olarak ödemekle yükümlü olduğu düzenlenmiştir. Ayrıca Moskova'da çalışacak ve zararın kapsamı ile tazminat yöntemleri konusunu ele alacak olan Zarar Tazmini Komisyonu'nun kurulması da karara bağlanmıştır.²²⁵

2.1.3.2. Potsdam (Berlin) Konferansı

II. Dünya Savaşı'nın ardından, Almanya'nın yenilgisinden ve teslim olmasından sonra, 17 Temmuz 1945 tarihinde ABD, İngiltere ve SSCB, Potsdam'da bir araya geldiler. Tazminat konusu, yine devletler arasında uzun tartışmalara sebep olmuş ve Potsdam Konferansı'nın Protokolü'nde yer almıştır. Protokole göre SSCB'nin tazminat talebi, Almanya'nın SSCB tarafından işgal edilen bölgesinden ve Alman dış varlıklarından karşılanacak; ABD, İngiltere ve tazminata hakkı olan diğer devletlerin tazminat talepleri ise Batı bölgelerinden ve Alman dış varlıklarından karşılanacaktır. Buna göre galip devletler, kendi işgal bölgelerinden çıkarılmak üzere endüstriyel ekipman biçiminde ve Alman dış varlıklarından tazminat alacaklardır. Ayrıca Batılı devletler, SSCB'nin batı bölgesinden belli bir yüzdede endüstriyel varlık almasını da kabul etmişlerdir.²²⁶

Almanya'nın müttefiki olan diğer devletlerle imzalanan antlaşmalarda da savaş tazminatı konusu ele alınmıştır. Bu çerçevede 10 Şubat 1947'de imzalanan barış antlaşmalarında İtalya'nın 360 milyon dolar, Romanya'nın ve Finlandiya'nın 300 milyon dolar, Macaristan'ın 300 milyon dolar, Bulgaristan'ın ise 70 milyon dolar

²²⁴ SANAKOYEV / TSIBULEVSKİY, 1970, ss. 126-127

²²⁵ GRENVILLE, John / WASSERSTEIN, Bernard, **The Major International Treaties of the Twentieth Century, A History and Guide with Texts**, Routledge, 2013, s. 268

²²⁶ GRENVILLE / WASSERSTEIN, 2013, s. 274

tutarında savaş tazminatı ödeme yükümlülükleri düzenlenmiştir. Savaş tazminatı ödemelerinin bir kaç yıl boyunca aynı olarak yapılması kararlaştırılmıştır. İtalya ile yapılan antlaşmada, tazminat çerçevesinde mevcut üretimden yapılacak teslimatlarının savaş sonrası ekonominin yeniden yapılanmasını tehlikeye atmaması gerektiği de belirtilmiştir. Söz konusu tazminatların bir kısmı daha sonra kaldırılmış, sadece Finlandiya tazminatının tamamını ödemiştir.²²⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra barış antlaşmalarında ele alınan tazminat ödemesi sisteminin en önemli özelliği, tazminat ödemekle yükümlü olan devletin ödeme kapasitesinin dikkate alınması olmuştur. Galip devletler, Mihver devletlerin yalnızca kendi temel ekonomik ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, arta kalan fonlardan tazminatı ödemeleri gerektiği konusunda hemfikir olmuşlardır. Bu da tazminat miktarının, şeklinin ve ödeme yönteminin düzenlemesi; bazen de antlaşmalarda savaş tazminatının bir koşulu olarak belirtilmesi yoluyla yapılmıştır.²²⁸

Ödeme kapasitesinin dikkate alınması hususu daha sonra Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun (UHK) Taslak Maddelerinin hazırlık çalışmalarında da ele alınmıştır. Bu çerçevede, tazminatın hiç bir şekilde devletin nüfusunu kendi geçim araçlarından mahrum bırakmayacağı öngörülmüştür. Ancak bazı devletler, böyle bir hükmün metinde yer almaması yönünde çağrıda bulunmuştur.²²⁹ Örneğin ABD'ye göre söz konusu hüküm, bu durumun kötüye kullanılmasına sebep olacaktır.²³⁰ Japonya ise bu hususun, tazminat ödemekle yükümlü devlet tarafından tam tazminatın ödenmemesi için bir bahane olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir.²³¹ Sonuç olarak Taslak Maddelerin nihai metninde böyle bir husus ele alınmamıştır.

²²⁷ GRENVILLE / WASSERSTEIN, 2013, s. 284; SEIDL-HOHENVELDERN, IGNAZ: "Reparations After World War II", **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 183

²²⁸ SULLO / WYATT, 2014, par.: 19

²²⁹ GATTINI, Andrea: "The UN Compensation Commission: Old Rules, New Procedures on War Reparations", **EJIL**, 13, 2002, s. 162

²³⁰ State Responsibility, Comments and Observations Received by Governments, **UN Doc. A/CN.4/488**, 1998, s. 146

²³¹ State Responsibility, Comments and Observations Received by Governments, **UN Doc. A/CN.4/492**, 1999, s. 108

2.1.4. Soğuk Savaş Döneminde ve Sonrasında Savaş Tazminatı

Soğuk Savaş dönemindeki uygulamalar, devletlerin savaş sonucu ortaya çıkan zararların tazmini için savaş tazminatı ödenmesinin bir uluslararası hukuk kuralı olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Ancak tazminat ödemelerinde yaşanan ekonomik ve siyasi zorluklar devletleri, barış antlaşmalarında tazminat ödenmesinden karşılıklı olarak vazgeçmeye veya tazminat konusunu hiç ele almamaya itmiştir. Bunun diğer bir sebebi, devletlerarası ilişkilerin daha da bozulmasına sebep olabilecek çatışmanın sorumluluğunun ve ortaya çıkan zararın incelenmesinden kaçınma isteği olmuştur. Örneğin Falkland Savaşı'nın ardından İngiltere, Arjantin'in saldırılarından zarar gördüğünü ve tazminat talep etme hakkına sahip olduğunu ifade etmekle birlikte, böyle bir talebin ortaya çıkaracağı siyasi engeller yüzünden tazminat talebi hakkında vazgeçtiğini bildirmiştir. Soğuk Savaş döneminde BM Güvenlik Konseyi uygulaması da uluslararası hukuka aykırı güç kullanımı sonucunda savaş tazminatı hakkının yerleşik bir uygulama haline geldiğini göstermektedir.²³² Örneğin İsrail'in 1968 yılında Lübnan'ın başkenti Beyrut'taki havalimanına yaptığı askeri hareket sonucunda BM Güvenlik Konseyi, Lübnan'ın ortaya çıkan zararın tazminini talep etme hakkı bulunduğuna karar vermiştir.²³³

Soğuk Savaş döneminde BM Güvenlik Konseyi tarafından kuvvet kullanma yasağının ihlali temelinde mağdur devletin savaş tazminatı hakkı defalarca kez onaylanmış olsa da Konsey tarafından kabul edilen kararların hiçbirisi, devletler arasında savaş tazminatı kararının yerine getirilmesiyle sonuçlanmamıştır. Bunun üzerine 1991 yılında Konsey, daha güçlü bir şekilde harekete geçerek Irak'ın Kuveyt'i ilhakının ardında, VII. Bölüm çerçevesindeki yetkisine başvurarak Birleşmiş Milletler Tazminat Komisyonu'nu kurmuştur.²³⁴ BM Güvenlik Konseyi'nin 674²³⁵, 686²³⁶, 687²³⁷ ve 692²³⁸ sayılı

²³² SULLO / WYATT, 2014, par.: 23-26

²³³ BM Güvenlik Konseyi'nin 262 Sayılı Kararı'nın tam metni için bkz.: UN Security Council, Resolution 262 (31 December 1968), **UN Doc. S/RES/262 (1968)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/262> (Erişim Tarihi: 29.10.2022)

²³⁴ HATHAWAY, Oona / MILLS, Maggie / POSTON, Thomas: "War Reparations: The Case for Countermeasures", **Stanford Law Review**, Vol. 76, 2024, s. 16

²³⁵ BM Güvenlik Konseyi'nin 674 Sayılı Kararı'nın tam metni için bkz.: UN Security Council Resolution 674 (29 October 1990), **UN Doc. S/RES/674 (1990)**, par: 8, 9, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/674> (Erişim Tarihi: 29.10.2022)

²³⁶ BM Güvenlik Konseyi'nin 686 Sayılı Kararı'nın tam metni için bkz.: UN Security Council Resolution 686 (2 March 1991), **UN Doc. S/RES/686 (1991)**, par: 2, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/686> (Erişim Tarihi: 29.10.2022)

kararlarında, Kuveyt'in ilhakı sonucunda ortaya çıkan kayıplardan ve zararlardan Irak'ın sorumlu olduğu ve bu zararların tazmin edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. 687 ve 692 sayılı kararlarda, tazminat ödemesi olarak Irak'ın petrol gelirinin BM nezdinde kurulan Tazminat Komisyonu'na yönlendirilmesi, söz konusu ödemenin Irak'ın ödeme gücüne ve ekonomik ihtiyaçlarına göre ayarlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Silahlı çatışmalar sonucunda savaş tazminatının belirlenmesi konusunda BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri her zaman görüş birliği sağlayamadıklarından Konsey'de bu konuda bir kararın çıkması bir zorluk teşkil etmiştir. Bu yüzden savaş tazminatı sorunu ya taraflar arasında halledilmiş ya da UAD önüne getirilmiştir. Örneğin Bosna'nın UAD'de Sırbistan'a karşı açtığı "*Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmenin Uygulanması Davası*"nda²³⁹ Bosna, savaş sırasında ortaya çıkan zararlar ve kayıplar için mali tazminat talep etmiştir. Ancak Mahkeme, Bosna'nın davalının soykırımı önleme yükümlülüğünün ihlali ile Srebrenica'daki soykırımdan kaynaklanan zarar arasında nedensellik bağına kanıtlayamadığından, mali tazminatın önleme yükümlülüğünün ihlali için uygun bir tazminat biçimi olmadığına karar vermiştir (par. 462).

UAD'nin savaş tazminatı ile ilgili verdiği en son karar 9 Şubat 2022 tarihli, tazminatlara ilişkin "*Kongo Topraklarındaki Silahlı Faaliyetler Davası (Demokratik Kongo Cumhuriyeti / Uganda)*"²⁴⁰ kararı olmuştur. Davanın esasına ilişkin 19 Aralık 2005 tarihli kararda UAD, İkinci Kongo Savaşı sırasında uluslararası hukuka aykırı eylemleriyle (güç kullanımı, egemenliğin ve ülke bütünlüğünün ihlali, askeri müdahale, işgal, uluslararası insan hakları hukuku ve insancıl hukuk kuralları ihlali, doğal

²³⁷ BM Güvenlik Konseyi'nin 687 Sayılı Kararı'nın tam metni için bkz.: UN Security Council Resolution 687 (3 April 1991), **UN Doc. S/RES/687 (1991)**, par: 16-19, <https://www.un.org/depts/unmovic/documents/687.pdf> (Erişim Tarihi: 29.10.2022)

²³⁸ BM Güvenlik Konseyi'nin 692 Sayılı Kararı'nın tam metni için bkz.: UN Security Council Resolution 692 (20 May 1991), **UN Doc. S/RES/692 (1991)**, par: 3-9, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/692> (Erişim Tarihi: 29.10.2022)

²³⁹ UAD Kararının İngilizce tam metni için bkz.: International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment of 26 February 2007, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 05.11.2022)

²⁴⁰ UAD Kararının tam metni için bkz.: International Court of Justice, Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment of 9 February 2022, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/116/116-20220209-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 05.11.2022)

kaynakların yağmalanması ve sömürülmesi) sebep olduğu zararlardan dolayı Uganda'nın Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne tazminat ödeme yükümlülüğünün bulunduğunu ifade etmiştir.²⁴¹

Söz konusu davada Demokratik Kongo Cumhuriyeti kişilere, mallara ve doğal kaynaklara verilen zararlar ile makroekonomik zararlar için tazminat talebinde bulunmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonucunda 9 Şubat 2022 tarihli kararında UAD, tazminatın tam miktarını belirleyerek, Uganda'nın Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne kişilere, mülklere ve doğal kaynaklara verilen zararların tazmini için 2026 yılına kadar yıllık taksitler şeklinde, toplam 325 milyon ABD Dolar ödemesine hükmetmiştir (par.: 405, 406). Bununla UAD, Uganda'nın 1998 – 2003 yılları arasında Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne karşı hukuka aykırı güç kullanılmasının sebep olduğu zararların tazmin edilmesi için mahkeme tarafından şimdiye kadar belirlenen en yüksek miktarda tazminatın ödenmesine hükmetmiştir. 2022 yılının Eylül ayında bu tazminat ödemelerinin ilk taksidi (65 milyon ABD Doları), Uganda tarafından Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne ödenmiştir.²⁴²

Savaş tazminatının gündeme geldiği diğer bir olay, Eritre ve Etiyopya arasındaki savaş olmuştur. 1998-2000 yıllarında toprak anlaşmazlığı sebebiyle Eritre ve Etiyopya arasında on binlerce insanın ölümüne ve milyonlarca dolarlık hasara yol açan bir savaş yaşanmıştır. Silahlı çatışmaların durdurulmasının ardından taraflar, aralarındaki uyuşmazlığı tahkim yoluyla çözmeyi kararlaştırarak 12 Aralık 2000 tarihinde Cezayir'de bir antlaşma imzalamıştır. Söz konusu antlaşmaya göre taraflar arasındaki uluslararası hukuk ihlallerinin incelenmesi ve savaş tazminatı meselesinin ele alınması için bir Eritre-Etiyopya Talepler Komisyonu (EETK) kurulmuştur.²⁴³ 19 Aralık 2005 tarihinde EETK, Eritre'nin 12 Mayıs 1998 tarihinde silahlı çatışmalara başladığını tespit etmiş ve bu çerçevede, BM Şartı'nın 2/4. maddesinin ihlalden dolayı sorumlu olduğuna karar

²⁴¹ ICJ, Reports of Judgments, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Judgment of 19 December 2005, par. 259

²⁴² KAVANAGH, Michael J. / OJAMBO, Fred: "Uganda Pays Congo First Tranche of \$325 Million War Reparations", 12 September 2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-09-12/uganda-pays-congo-first-tranche-of-325-million-war-reparations#xj4y7vzkg> (Erişim Tarihi: 05.11.2022)

²⁴³ KOPPE, Erik V.: "Compensation for War Damage Resulting from Breaches of Jus ad Bellum", **The 1998-2000 Eritrea - Ethiopia War and Its Aftermath in International Legal Perspective, From the 2000 Algiers Agreements to the 2018 Peace Agreement**, (ed. Guttry, Andrea de / Post, Harry H. G. / Venturini, Gabriella), Second Edition, Springer, 2021, s. 510

vermiştir. Sonuç olarak, 17 Ağustos 2009 tarihinde EETK, verdiği nihai kararında Eritre'nin *jus ad bellum*'u ihlali neticesinde ortaya çıkan vatandaşların mülküne verilen zarardan Etiyopya Havayollarının kâr kaybına kadar çeşitli zararların tazmini için toplam 87.260.520 ABD Doları²⁴⁴ tazminata hükmetmiştir.

Bunların yanı sıra, savaş tazminatına BM Genel Kurulu kararlarında da rastanılmaktadır. Nitekim Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya karşı başlattığı savaşın ardından BM Genel Kurulu 14 Kasım 2022 tarihli kararıyla, Rusya Federasyonu'nun saldırganlık da dahil olmak üzere Ukrayna'ya karşı gerçekleştirdiği her türlü uluslararası hukuk, uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları ihlallerinden dolayı sorumlu tutulması ve bu tür eylemler sonucunda ortaya çıkan zararları tazmin etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kurul, ayrıca Ukrayna ile işbirliği çerçevesinde Rusya'nın gerçekleştirdiği uluslararası haksız fiillerden kaynaklanan zararların tazmini için bir uluslararası mekanizmanın kurulmasını ve üye devletler tarafından Ukrayna devletinin yanı sıra ilgili tüm gerçek ve tüzel kişilerin zararlarına, kayıplarına ve yaralanmalarına ilişkin kanıtların ve bilgilerin kaydedilmesi amacıyla bir uluslararası hasar sicilinin (*an international register of damage*) oluşturulmasını tavsiye etmiştir.²⁴⁵

BM Genel Kurulu'nun kararından yola çıkarak böyle bir mekanizmanın oluşturulmasına yönelik ilk adım yakın zamanda, Ukrayna ülkesinde ortaya çıkan hasar, kayıp veya yaralanmaya ilişkin bilgilerin kaydedilmesi yetkisine sahip bir "*Hasar Sicili*" ("*Register of Damage*") oluşturan Avrupa Konseyi tarafından atılmıştır. Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya Karşı Saldırganlığının Yol Açtığı Zararın Kaydına İlişkin Genişletilmiş Kısmi Anlaşmayı tesis eden CM/Res(2023)3 sayılı karar, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından 12 Mayıs 2023 tarihinde Bakan Vekillerinin 1466. toplantısında kabul edilmiştir. 16 Mayıs 2023 tarihinde Avrupa Konseyi Zirvesinde

²⁴⁴ Eritre - Etiyopya Talepler Komisyonu'nun 2009 tarihli nihai kararının İngilizce tam metni için bkz.: Eritrea Ethiopia Claims Commission Final Award, Ethiopia's Damages Claims between The Federal Democratic Republic of Ethiopia and The State of Eritrea, The Hague, August 17, 2009, par.: 99-139, <https://pcacases.com/web/sendAttach/767> (Erişim Tarihi.: 7.11.2022); Eritre-Etiyopya Arasındaki Savaş Tazminatı Konusunda Daha Detaylı Bilgi İçin bkz.: KOPPE, 2021, ss. 509-531

²⁴⁵ UN General Assembly, Eleventh Emergency Special Session, Resolution Adopted by the General Assembly on 14 November 2022, **A/RES/ES-11/5**, 15 November 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/693/55/PDF/N2269355.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi.: 11.10.2023)

Avrupa Birliği (AB), Kanada, Japonya ve ABD temsilcilerinin yanı sıra 37 Avrupa Konseyi üyesi de antlaşmanın kabulü konusunda mutabık kalmışlardır. Sicilin tüzüğünde sicilin, Rusya'nın Ukrayna ülkesinde veya Ukrayna'ya karşı gerçekleştirdiği uluslararası haksız fiillerin 24 Şubat 2022 tarihinde ya da sonrasında Ukrayna'nın uluslararası tanınmış sınırları dahilinde, karasularına kadar uzanan ülkesinde sebep olduğu, ilgili tüm gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra Ukrayna Devleti'nin (bölgesel ve yerel makamları, devlete ait veya kontrol edilen kuruluşları dahil) uğradığı zarar, ziyan veya yaralanmalara ilişkin kanıt ve talep bilgilerinin belge biçiminde bir kaydı olarak hizmet edeceği belirtilmiştir.²⁴⁶ Söz konusu sicil, kendine özgü olmakla birlikte emsal niteliği de taşımaktadır zira BM Genel Kurulu tarafından İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasına ilişkin Danışma Görüşü'nün uygulanmasında kayıp ve zararı kaydetmek üzere oluşturulan ve şu anda Viyana'da bulunan BM Hasar Sicili (*U.N. Register of Damage*) örneğini takip etmektedir. Ancak BM Hasar Sicili'nden farklı olarak Avrupa Konseyi'nde zirvesinde oluşturulan sicilin tüzüğünde sicilin, gelecekte Ukrayna ile işbirliği içinde ayrı bir antlaşma ile kurulacak bir tazminat komisyonunu da içerebilecek bir uluslararası tazminat mekanizmasının sadece ilk aşaması olduğu öngörülmektedir. Dolayısıyla antlaşma kapsamındaki plan, iki aşamalı bir süreç oluşturmaktadır. Birincisi talepleri toplamak ve kaydetmek için sicilin oluşturulması, ikincisi ise sicil kapsamında yapılan haklı talepleri yargılamak ve tazminat sağlamak için bir mekanizmanın kurulması. Bu çerçevede sicilin, gelen talepler üzerine yargılama ve tazminat tahsis etme veya sorumluluğu belirleme gibi yetkileri bulunmayacak, sadece haksız fiiller sonucu ortaya çıkan hasarların ve kayıpların kaydı tutulacaktır.²⁴⁷ Hem BM Genel Kurulu'nun kararı hem de Avrupa Konseyi tarafından oluşturulan söz konusu sicil ve kurulması öngörülen tazminat mekanizması, günümüzde de bir devletin saldırganlığı sonucunda ortaya çıkan zararlar için savaş tazminatı ödemesi gerektiğinin uluslararası toplum tarafından kabul edildiğinin bir göstergesi olup savaş tazminatı uygulamasının geliştirilmesi için önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

²⁴⁶ Resolution **CM/Res(2023)3** establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, 16 May 2023, <https://rm.coe.int/native/1680ab2595> (Erişim Tarihi: 11. 10. 2023)

²⁴⁷ GIORGETTI, Chiara / PEARSALL, Patrick: "A Significant New Step in the Creation of An International Compensation Mechanism for Ukraine", **Just Security**, July 27, 2023, [https://www.justsecurity.org/87395/significant-step-in-creation-of-international-compensation-mechanism-for-ukraine/#:~:text=Resolution%20CM%2FRes\(2023\)3%20was%20adopted%20by%20the,Against%20Ukraine%20\(the%20Agreement\)](https://www.justsecurity.org/87395/significant-step-in-creation-of-international-compensation-mechanism-for-ukraine/#:~:text=Resolution%20CM%2FRes(2023)3%20was%20adopted%20by%20the,Against%20Ukraine%20(the%20Agreement)) (Erişim Tarihi: 11. 10. 2023)

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, savaş tazminatı konusu uzun bir süre devletler arasında savaşı sonlandıran barış antlaşmalarının ana konularından birini teşkil etmiştir. Ancak savaşın geçirdiği değişim ve devletlerin aralarındaki çatışmaları savaş olarak nitelendirmekten kaçınmaları, doğal olarak da barış antlaşmalarının imzalanmasının giderek azalması neticesinde savaş tazminatı konusu ya devletler arasında kurulan özel komisyonlar tarafından ele alınmakta ya da BM Güvenlik Konseyi kararları veya UAD kararları ile belirlenmektedir. Bununla birlikte, yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü üzere, her ne kadar devletler aralarındaki çatışmaları savaş olarak nitelendirmeseler de saldırgan bir devletin eylemleri neticesinde ortaya çıkan zararı tazmin etme yükümlülüğü, uluslararası toplum tarafından kabul edilmiş bir kural haline gelmiştir.

2.2. SAVAŞ TAZMİNATININ TANIMI VE HUKUKİ TEMELİ

Daha önce de bahsedildiği gibi, I. Dünya Savaşı'na kadar savaş tazminatı “*war indemnity*” veya “*contribution*” olarak adlandırılmaktaydı. “*War indemnity*” yani savaş tazminatı, savaşın sona ermesinden sonra mağlup olan devletten zorla mülklerinin alınması veya nakdi ödemelerin tesis edilmesi anlamına gelmektedir. Burada savaş tazminatının temeli, haklı veya haksız bir savaş yürütmesine bakılmaksızın galibin hakkına dayanmaktadır. Yani galip devlet, saldırgan bir devlet olsa bile savaş tazminatı talep etme hakkını hazidir. Bu sebeple de savaş tazminatının miktarı, koşulları ve ödeme şekli tamamen galip devletin takdirine bağlı olmuştur.²⁴⁸ Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaş tazminatı, galip devletlerin mağluplar üzerindeki ayrıcalıklı hakkı olmaktan çıkarak savaştan etkilenen sivillerin ve hatta mağdur olmuş eski savaşıların haklarına dönüşmüştür.²⁴⁹

I. Dünya Savaşı'nın ardından devletler, “*war indemnity*”-nin mağlup tarafın kazanana ödediği bir nevi haraç olduğundan ve medeni devletlerin ilkelerine uygun olmadığından bu kavramı kullanmaktan vazgeçmiş, onun yerine “*reparation*” kelimesini tercih

²⁴⁸ БОРИСОВ, А. Б., **Большой Юридический Словарь**, Книжный Мир, Москва, (BORISOV, A. B., **Bolşoy Yuridiceskiy Slovar**, Knijnyy Mir, Moskva), 2010, s. 310

²⁴⁹ MOFFETT, Luke, **Reparations and War, Finding Balance in Repairing the Past**, Oxford University Press, United Kingdom, 2023, s. 123

etmişlerdir.²⁵⁰ “*Reparation*” yani tazminat, mağlup devletin galip devlete savaşın sebep olduğu zararlar için ödediği tazminat anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile bir uluslararası hukuk kişinin başka bir uluslararası hukuk kişisine karşı işlediği uluslararası bir suç sebebiyle ortaya çıkan zararın ödenmesi demektir.²⁵¹ “*War indemnity*”-den farklı olarak “*reparation*”, saldırıya maruz kalan galip devlete ödenmektedir.²⁵² “*Reparation*” saldırgan devletin haksız savaş başlatma eylemi (*jus ad bellum*), savaşı yürütme yöntemleri (*jus in bello*) vs. gibi hukuki temellere dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile savaş tazminatının temeli uluslararası haksız bir fiildir.²⁵³

Bilindiği üzere, I. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde savaşa başvurma veya kuvvet kullanma uluslararası hukuk tarafından henüz yasaklanmamıştır. 1919'da Paris Barış Konferansı'nda kurulan Savaşı Başlatanların Sorumluluğu ve Cezaların Uygulanmasına İlişkin Komisyon'un 29 Mart 1919'da barış ön konferansında sunduğu raporda, şu iki türlü kusurlu eylemden bahsedilmektedir: Savaşı kışkırtan ve başlamasına sebep olan eylemler ile savaş hukukunun ve geleneklerinin ihlali. Komisyon, Lüksemburg'un ve Belçika'nın işgali gibi örnekleri öne sürerek önceden tasarlanan ve aniden ilan edilen saldırı savaşlarının kamu vicdanının ve tarihin kınadığı bir davranış olduğunu ancak genel anlamda pozitif hukuka aykırı bir eylem olmadığını belirtmiş, bu sebeple de savaşa sebep olan eylemlerin savaşı başlatanlara karşı bir suç olarak kullanılmaması ve mahkeme önünde dava konusu yapılmaması gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁴ Sonuç olarak, Versailles Antlaşması'nın “*Yaptırımlar*” başlıklı 7. bölümünün 227. maddesinde İtilaf güçlerin eski Alman imparatoru II. Wilhelm'i, uluslararası ahlaka ve antlaşmaların kutsallığına (*sanctity*) karşı işlediği suçtan dolayı kusurlu buldukları ifade edilmiştir. 228. maddede ise Almanya'nın, İtilaf devletlerin savaş hukukunu ve geleneklerini ihlal

²⁵⁰ КАМЫШАНСКИЙ, М. М.: “Особенности Определения Размеров Компенсаций (Репараций) После Первой Мировой Войны”, **Юридичний Науковий Електронний Журнал**, (KAMIŞANSKİY, M. M.: “Osobennosti Opredeleniya Razmerov Kompensatsiy (Reparatsiy) Posle Pervoy Mirovoy Voyni”, Yuridicheskiy Naukoviy Elektronniy Jurnal), N: 2, 2016, s. 166

²⁵¹ BORISOV, 2010, s. 646

²⁵² ИВАНОВ, А. В. / ЕВДОКИМОВА, Т. В.: “Решение Репарационного Вопросы в Период 1919-1921 гг.”, **Культура, Наука, Образование**, НВГУ, (IVANOV, A. V. / YEVDOKIMOVA, T. V.: “Resheniye Reparatsionnogo Voprosa v Period 1919-1921 gg.”, Kultura, Nauka, Obrazovaniye, NVGU), 2020, s. 101

²⁵³ РАЙХЕР, В. К.: “Правовые Вопросы Репараций”, **Ученые Записки**, Серия Юридических Наук, Выпуск: 1, Издательство ЛГУ, Ленинград, (RAYKHER, V. K.: “Pravoviye Voprosi Reparatsiy”, Ucheniye Zapiski, Seriya Yuridicheskikh Nauk, Vypusk: 1, Izdatelstvo LGU, Leningrad), 1948, s. 125

²⁵⁴ Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on Enforcement of Penalties, **The American Journal of International Law**, Jan. - Apr., 1920, Vol. 14, No. 1/2, ss. 118-119

etmekle suçlanan kişileri ulusal veya uluslararası askeri mahkemeler önünde yargılama hakkını tanıdığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, daha önce de ifade edildiği üzere, Versailles Antlaşması'nda tazminat talebinin temeli olarak 231. madde kabul edilmiştir. Söz konusu maddede, Almanya'nın ve müttefiklerinin saldırganlığı sonucu dayatılan savaş sebebiyle ortaya çıkan zarardan, Almanya'nın sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Her ne kadar 1919 yılında savaş hâlâ yasaklanmamış olsa da savaş tazminatının dayanağı, Antlaşma'dan da anlaşılacağı üzere saldırganlık veya savaşa başvurma olmuştur.

Kelsen'e göre I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan barış antlaşmaları, aslında bazı yazarlar tarafından pozitif uluslararası hukukun bir kuralı olarak kabul edilen haklı savaş doktrinini doğrulamaktadır. Barış Antlaşmaları, mağlup devletlerin “*war indemnity*” değil “*reparation*” ödemelerini öngörmüştür. “*Reparation*” ödeme yükümlülüğü de genel uluslararası hukukta bir hukuk kuralı ihlalinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. “*War indemnity*” yerine “*reparation*”-un talep edilmesi, barış antlaşmalarının savaşın verdiği zararların hukuka aykırı olarak kabul edildiğini varsaymaktadır. 231. maddede savaşın Almanya'nın ve müttefiklerinin saldırganlığı sonucu dayatıldığı ifadesi, Almanya'nın ve müttefiklerinin savaşa başvurarak uluslararası hukuku ihlal ettiği anlamına gelmektedir. Aksi halde savaşın yol açtığı zararı onarma yükümlülüğü, zarar hukuka aykırı olarak verilmiş olmayacağından haklı görülmeyecektir. Kısacası burada “*savaş suçu*” (*war guilt*), sadece haklı savaş doktrini çerçevesinde mümkün görülmektedir.²⁵⁵

II. Dünya Savaşı başladığında ise savaşa başvurma Briand - Kellog Paktı ile artık yasaklanmıştı, Mihver devletler de bu Pakt'ın taraflarıydı. Bu çerçevede Almanya, Polonya'ya ve SSCB'ye saldırarak hem Briand - Kellog Paktı'nı hem de söz konusu devletlerle önceden imzalanmış saldırmazlık paktlarını²⁵⁶ da ihlal etmiştir. Anlaşılacağı üzere, I. Dünya Savaşı'nın ardından devletlerin savaş tazminatını hukuki bir zemine

²⁵⁵ KELSEN, Hans, **Peace Through Law**, The University of North Carolina Press, 1944, s. 90

²⁵⁶ Almanya'nın SSCB ile imzaladığı Saldırmazlık Antlaşması'nın İngilizce tam metni için bkz.: The Molotov-Ribbentrop Pact, 23 August 1939, https://www.files.ethz.ch/isn/125339/1393_Molotov-Ribbentrop_Pact.pdf (Erişim Tarihi.: 18.11.2022); Almanya'nın Polonya ile imzaladığı Saldırmazlık Antlaşması'nın İngilizce tam metni için bkz.: The German-Polish Agreement of January 26, 1934, <https://avalon.law.yale.edu/wwii/blbk01.asp> (Erişim Tarihi.: 18.11.2022)

bağlama çabaları zayıf kalmış olsa da II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın yasaklanmasıyla bu sorun ortadan kalkmış gözükmektedir.

Uygulanan uluslararası hukukta savaş tazminatı, savaşa başvurarak BM Şartı'nın 2/4. maddesi ile düzenlenen kuvvet kullanma yasağının ihlalden doğan sorumlulukla ilişkilendirilmektedir. Sorumluluk saldırganı atfedilmekte ve bu da söz konusu saldırgan devletin sebep olduğu çatışma sonucu ortaya çıkan zararın tamamının tazmin edilmesini gerektirmektedir.²⁵⁷ Örnek olarak 687 sayılı kararında BM Güvenlik Konseyi, Irak'ın Kuveyt'i ilhakı sonucu ortaya çıkan çevresel zarar ve doğal kaynakların tükenmesi dahil olmak üzere yabancı hükümetlerin, vatandaşların ve şirketlerin maruz kaldığı her türlü zarardan sorumlu olduğunu ve bu zararların tazmin edilmesi gerektiğini bildirmiştir. (par. 16)

Öte yandan, günümüzde savaş tazminatı talebi savaşın kendisinin sebep olduğu uluslararası hukuk ihlalinin yanı sıra, savaşın yürütülme biçiminin yani *jus in bello*'nun da ihlaline dayanmaktadır. Bu çerçevede savaş tazminatı talep etme hakkı, hem bir devletin başka bir devletin saldırganlığına veya kuvvet kullanımına maruz kaldığı zaman hem de çatışmanın genel sorumluluğunun belirsiz olduğu durumlarda bile savaşın / çatışmanın yürütülmesi sırasında uluslararası hukuk kurallarının ihlal edildiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu da devletin genel sorumluluğundan doğmaktadır. Devletin sorumluluğu hukuku kapsamında tazminat ödeme yükümlülüğü, uluslararası hukuka aykırı eylemin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve eylemler, hem kuvvet kullanma yasağının ihlali hem de uluslararası insancıl hukuk kurallarının ihlalini içerebilmektedir.²⁵⁸

2.3. DEVLETİN SORUMLULUĞU ÇERÇEVESİNDE SAVAŞ TAZMİNATI

Uygulanan uluslararası hukukta savaş tazminatı (*war reparations*), bir kavram olarak herhangi bir uluslararası belgede düzenlenmemiş olup, daha önce de ifade edildiği gibi günümüzde devletin uluslararası hukuka aykırı fiilinden doğan sorumluluğu çerçevesinde onarım yükümlülüğünün bir türü olarak kabul edilmektedir. Yukarıda

²⁵⁷ SULLO / WYATT, 2014, par.: 34

²⁵⁸ SULLO / WYATT, 2014, par.: 36-37

anlatılan BM Güvenlik Konseyi ve UAD kararlarına da bakıldığı zaman savaş tazminatı yerine, genel olarak tazminat (*reparation or compensation*) kavramının kullanıldığı görülmektedir.

Devletin sorumluluğu ile ilgili yapılan en önemli çalışma, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1955 yılından itibaren üzerinde çalıştığı ve 2001 yılında da kabul ettiği “*Devletlerin Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilinden Doğan Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler*”dir.²⁵⁹ Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun devletin sorumluluğuna ilişkin bu kodifikasyon çalışması, savaştan kaynaklanan sorunların çözümlerinin hem teorik hem de pratik açıdan diğer uluslararası uyuşmazlıkların çözümünden farklı bir temelde ele alınamayacağını açıkça göstermiştir. Dolayısıyla savaş tazminatı konu olduğu zaman, herhangi bir diğer uluslararası haksız fiilde olduğu gibi sorumlu devlet, Taslak Maddelerin “*Onarma*” başlıklı 31. maddesine göre sebep olduğu hasarı tam olarak onarma yükümlülüğü altında olacaktır.²⁶⁰ 31. maddenin 2. fıkrasında²⁶¹ hasarın bir devletin uluslararası hukuka aykırı fiilinin yol açtığı maddi veya manevi her türlü zararı kapsadığı ifade edilmiştir. “*Tazminat*” başlıklı 36. maddede ise uluslararası hukuka aykırı fiilden sorumlu olan devletin, söz konusu fiilin sebep olduğu hasarı, eski hale iade ile onarılmasının mümkün olmadığı halde tazmin etmekle yükümlü olduğu belirtilmiş; 2. fıkrada ise tazminatın, tespit edilebilmek kaydıyla mahrum kalınan kazançlar da dahil mali olarak değerlendirilen her türlü zararı kapsadığı düzenlenmiştir.²⁶²

Söz konusu maddelere bakıldığı zaman, tazminat kavramının ortaya çıkması için devletin uluslararası hukuka aykırı fiilinin varlığı ve bu fiil neticesinde zararın meydana gelmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Zararın ortaya çıkması, sorumlu devletin söz konusu zararın onarma yükümlülüğünü doğurmaktadır. Aşağıda, bu hususlar üzerinde durulacaktır.

²⁵⁹ PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, III. Kitap, Gözden Geçirilmiş 6.. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019, s. 155; “Devletlerin Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilinden Doğan Sorumluluğu”na ilişkin Taslak Maddelerin İngilizce tam metni için bkz.: Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, yearbook of the ILC, Vol. II, Part Two, 2001, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (Erişim Tarihi: 19.11.2022)

²⁶⁰ GATTINI, 2002, s. 162

²⁶¹ Taslak Maddelerin İngilizce metninde, 31. maddede onarım yükümlülüğü için *reparation* kelimesi, 36. maddede de onarım yükümlülüğünün bir türü olan tazminat için *compensation* kelimeleri kullanılmıştır. Bknz.: “Draft Articles...”, 2001, s. 91

²⁶² Taslak Maddelerin Türkçe Tercümesi için bkz.: KAYA, İbrahim, **Uluslararası Hukukta Temel Belgeler**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2020, ss. 396-419

2.3.1. Uluslararası Hukuka Aykırı Fiil

Uluslararası toplumun düzenine ve kurallarına aykırı olan davranışlar uluslararası hukuka aykırı fiil veya eylem olarak adlandırılmaktadır.²⁶³ Uluslararası hukuka aykırı bir eylemin gerçekleştirilmesinin uluslararası sorumluluk doğurduğu uluslararası hukukun yerleşmiş bir ilkesidir. Devlet, gerçekleştirdiği uluslararası hukuka aykırı bir eylem sonucunda uluslararası yükümlülüğünü ihlal etmekte ve bu da devletin sorumluluğunu ortaya çıkarmaktadır.²⁶⁴

Uluslararası hukuka aykırı bir fiilin gerçekleştirilmesi, daha önce var olandan farklı ve yeni bir uluslararası nitelikte hukuki ilişki yaratmaktadır. Bu ilişki, fiili veya ihmali gerçekleştiren devlet ile hakları ihlal edilmiş devlet arasında ortaya çıkmaktadır.²⁶⁵ Söz konusu kural, 2001 Taslak Maddelerin 1. maddesinde de düzenlenmiştir. Bahsi geçen maddede, devletin uluslararası hukuka aykırı olan her eyleminin devletin sorumluluğunu doğuracağı ifade edilmiştir. Uluslararası sorumluluğa yol açan hukuka aykırı eylem, yapma ve yapmama şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yapmama yani kaçınma eyleminin de uluslararası sorumluluğa yol açacağı, birçok uluslararası yargı kararında²⁶⁶ kabul edilmesinin yanı sıra devletin sorumluluğu ile ilgili UHK'nın yaptığı çalışma sırasında, bir dizi devlet tarafından da ifade edilmiş ve sonuç olarak Taslak Maddelerin 2. maddesinde de hüküm altına alınmıştır.²⁶⁷

²⁶³ BOZKURT, Enver / POYRAZ, Yasin / ERDAL, Selcen, **Devletler Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 276

²⁶⁴ UZUN, Elif, **Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, Seçkin Yayınları, Güncellenmiş 3. Baskı, Ankara, 2021, s. 55

²⁶⁵ WOLFRUM, Rüdiger: "Internationally Wrongful Acts", **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. X, North-Holland Publishing Company, 1982(a), s. 271

²⁶⁶ İhmalin sorumluluğu doğurması konusunda örnek olarak UAD'nın "*Korfu Kanalı Davası*" kararı öne sürülebilir. UAD'ye göre, Arnavutluk'un her ne kadar mayınlama gerçekleştirme imkanına teknik olarak sahip olmasa ve dolayısıyla da İngiliz savaş gemilerinin batması veya hasar görmesi gibi haksız fiillerin ona bağlanması mümkün olmasa da bu durumun Arnavut yetkililerinin tehlike bölgesine yakın olan veya yaklaşan gemileri uyarmak için gerekli tüm adımları atmalarını engellemezdi. Mahkeme, söz konusu uluslararası haksız fiilin Arnavutluk'u ihmali sonucunda gerçekleştiğini, bu sebeple de sorumluluğunun doğduğunu kararlaştırmıştır. Kararın İngilizce tam metni için bkz.: International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders The Corfu Channel Case, Judgment of 9 April 1949, p. 22-23, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 19.11.2022)

²⁶⁷ UZUN, 2021, s. 55

Savaşa ilişkin uluslararası hukuk, *jus ad bellum* (kuvvet kullanımına ilişkin hukuk kuralları) ve *jus in bello* (silahlı çatışmalar sırasında uyulması gereken kurallar) olarak ikiye ayrıldığından²⁶⁸ ve savaş tazminatı ödeme yükümlülüğü de devletin hukuka aykırı bir şekilde söz konusu kuralların ihlali ile ortaya çıkan sorumluluğuna dayandığından burada, bu iki kuralın ihlali ele alınacaktır.

2.3.1.1. BM Şartı'nın 2/4. Maddesinin İhlali (Jus Ad Bellum)

Kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidi yasağını düzenleyen BM Şartı'nın 2/4. maddesinin ihlalinin devletin sorumluluğunu doğurduğu şüpheşizdir. Bu çerçevede böyle bir ihlalin, diğer herhangi bir uluslararası hukuk ihlalinde de olduğu üzere tazminat ödeme gibi hukuki sonuçları olacağı kabul edilmektedir. Bunun yanında, BM Şartı'nın 2/4. maddesinde düzenlenen kuvvet kullanma yasağının uluslararası hukukun emredici kuralı, diğer bir ifade ile *jus cogens* normu olması bakımından Taslak Maddelerin 40. maddesi uyarınca devletin ağırlaştırılmış sorumluluğu da doğmaktadır.²⁶⁹

Savaş / Kuvvet kullanma sonucunda savaş tazminatının ödenmesinin ilk örneği yukarıda bahsettiğimiz 1919 Versailles Antlaşması'dır. Her ne kadar o tarihte savaşa başvurmak henüz yasaklanmamış olsa da Antlaşma'da savaş tazminatının talep edilmesi, saldırganlığa dayandırılmıştır.

Jus ad bellum'un ihlaline dayalı savaş tazminatı talebi, özellikle BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın Kuveyt'i ilhakı sonucu aldığı kararlarda ortaya çıkmaktadır. 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i ilhakı sonucunda BM Güvenlik Konseyi, BM Şartı'nın 7. Bölümü çerçevesinde hareket ederek aldığı 29 Ekim 1990 tarihli ve 674 sayılı kararında Irak'a, Kuveyt'i ilhakı sonucunda Kuveyt'e, üçüncü devletler ile bunların vatandaşlarına ve şirketlerine verdiği her türlü zarardan ve kayıptan dolayı

²⁶⁸ LOW, Luan / HODGKINSON, David: "Compensation for Wartime Environmental Damage: Challenges to International Law After the Gulf War", *Virginia Journal of International Law*, Vol. 35:405, 1995, s. 412

²⁶⁹ Devletin ağırlaştırılmış sorumluluğuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: PİRİM, Ceren Zeynep, *Uluslararası Hukukta Devletin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2022

uluslararası hukuka uygun olarak sorumlu olduğunu hatırlatmış;²⁷⁰ 3 Nisan 1991 tarihli 687 sayılı kararında ise söz konusu sorumluluğu tekrar teyit ederek Irak'ın sebep ve sorumlu olduğu zararlar arasında çevresel zarar ve doğal kaynakların tükenmesini de saymış; ayrıca tazminat ödenmesi için bir fon yaratılmasına ve bu fonun idaresi için de BM Tazminat Komisyonu'nun kurulmasına karar vermiştir.²⁷¹ BM Güvenlik Konseyi tarafından kurulan bu komisyon, Irak'ın Kuveyt'i ilhakı sonucu çevreye verilen zarar ve doğal kaynakların tüketilmesi veya yabancı hükümetlere, vatandaşlara ve şirketlere verilen zararlardan dolayı Irak'a karşı iddiaları karara bağlamakla yükümlü bir organ niteliğindedir. Bu komisyona sadece devletler veya uluslararası örgütler değil bireyler de vatandaşı oldukları devletin diplomatik koruması olmadan, bağımsız olarak başvurma hakkına sahiptir²⁷²

Her ne kadar BM Güvenlik Konseyi kararlarından Irak'ın savaş tazminatı ödeme yükümlülüğünün *jus ad bellum*'un ihlaline dayandığı aşikar olsa da literatürde özellikle 687 sayılı kararın 16. paragrafında geçen Irak'ın “çevresel zarar ve doğal kaynakların tükenmesinden” sorumlu tutulması, tartışma sebebi olmuştur.²⁷³ Zira bazı yazarlar, çevresel zararı uluslararası insancıl hukuk kuralı ihlali olarak kabul edip Irak'ın sorumluluğunu *jus ad bellum*'un değil *jus in bello*'nun ihlaline dayandırmaktadırlar. *Simonds*'a göre BM Güvenlik Konseyi, *jus ad bellum* ile *jus in bello*'yu karıştırarak yasadışı savaş araçlarının kullanılmasının sorumluluğunu, ilhakın hukuka aykırılığına bağlı hale getirmiştir.²⁷⁴ Her ne kadar BM Güvenlik Konseyi, daha önce aldığı 670 sayılı kararda²⁷⁵ Irak'ın *jus in bello* kapsamındaki yükümlülüklerini hatırlatmış olsa da tazminat ödeme yükümlülüğünü 674 ve 687 sayılı kararlarla Kuveyt'in ilhak edilmesine dayandırmıştır.

Öte yandan, çevrenin korunmasıyla ilgili uluslararası insancıl hukukta savaş sırasında sivillerin korunmasına ilişkin IV. No'lu Cenevre Sözleşmesi'nin 53. maddesinde

²⁷⁰ UN Doc. S/RES/674 (1990), par.: 8

²⁷¹ UN Doc. S/RES/687 (1991), par.: 16, 18

²⁷² GILLARD, Emanuela-Chiara: “Reparation for Violations of International Humanitarian Law”, **IRRC**, Vol. 85, No. 851, 2003, s. 541

²⁷³ LOW / HODGKINSON, 1995, s. 412

²⁷⁴ SIMONDS, Stephanie N.: “Conventional Warfare and Environmental Protection: A Proposal for International Legal Reform”, **Stanford Journal of International Law**, 29:165, 1992, s. 179

²⁷⁵ BM Güvenlik Konseyi'nin 670 Sayılı Kararı'nın tam metni için bkz.: UN Security Council, Resolution 670 (25 September 1990), UN Doc. S/RES/670 (1990), par.: 13, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/670> (Erişim Tarihi: 19.11.2022)

düzenlenmiş bir ilke bulunmaktadır. Söz konusu maddeye göre bireysel veya toplu olarak özel kişilere veya devlete ya da kamu kuruluşlarına ait olan taşınır veya taşınmaz malların işgalci devlet tarafından imhası, askeri gereklilik hali dışında yasaklanmıştır. Maddeden de anlaşılacağı üzere, askeri gereklilik çerçevesinde imha hariç tutulmuştur. Ancak uluslararası hukuk, saldırgan devletin askeri gereklilik ilkesine dayanmasına izin vermeyerek onun “*haksız savaşan*” olarak savaş sonrası sorumluluğunun talep edilebileceğini düzenlemektedir.²⁷⁶ Bu çerçevede devlet, uluslararası hukuka aykırı kuvvet kullanması sonucu ortaya çıkan her türlü zararı, çevresel zarar da dahil, tazmin etmek zorundadır. Bu durum, söz konusu zarara sebep olan eylemin kendisi silahlı çatışma hukukunun ihlali olmasa bile böyledir. Şöyle bir örnek vermek gerekirse, bir devletin başka bir devletin ülkesini 2/4. maddeyi açıkça ihlal ederek ele geçirdiğini düşünelim. Silahlı çatışma sırasında işgalci tarafın askeri güçleri, askeri hedef olan, dolayısıyla silahlı çatışma hukukuna göre yasal bir hedef olan, bir tesisi yok etmişlerdir. Bu eylem yoğun bir çevresel kirliliğe sebep olmuştur ancak “*uzun vadeli*” olmadığından Cenevre Sözleşmelerine Ek 1. Protokol’ün 35 (3).²⁷⁷ ve 55.²⁷⁸ Maddeleri ile diğer uluslararası insancıl hukuk kurallarını ihlal etmemiştir. Zira tesisin imhası, askeri gereklilik çerçevesinde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak işgalci devlet, Cenevre Sözleşmelerinin veya insancıl hukuk kurallarının ihlalinden dolayı sorumlu olmayacaktır ancak hukuka aykırı bir şekilde kuvvet kullandığından, ortaya çıkan her türlü zarardan sorumlu tutulacaktır. Zira söz konusu zarar, işgalin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile devletin sorumluluğu burada *jus in bello*’nun değil *jus ad bellum*’un ihlalinden kaynaklanmaktadır.²⁷⁹

Greenwood’a göre hukuka aykırı bir şekilde başvuru kuvvete karşılık vermek, bu hukuka aykırı eylemin öngörülebilir bir sonucu olduğundan işgalci devlet, saldırıya maruz kalan devletin hukuka uygun savaş eylemlerinin sebep olduğu zararlardan da

²⁷⁶ GATTINI, 2002, s. 177

²⁷⁷ Cenevre Sözleşmelerine Ek I. Protokol’ün 35 (3). maddesinde doğal çevreye yaygın, uzun vadeli ve ciddi zarar verme amacı taşıyan veya oluşturması beklenebilecek savaş yöntemlerinin ve araçlarının kullanımının yasak olduğu düzenlenmiştir.

²⁷⁸ Cenevre Sözleşmelerine Ek I. Protokol’ün Doğal Çevrenin Korunması başlıklı 55. maddesinde savaş sırasında doğal çevrenin ağır tahribatlara karşı korunmasına özen gösterilmesi ve bu çerçevede de bu tür zarar vermesi amaçlanan veya beklenebilecek savaş yöntemlerinin veya araçlarının yasaklanması gerektiği ifade edilmiştir.

²⁷⁹ GREENWOOD, Christopher: “State Responsibility and Civil Liability for Environmental Damage Caused by Military Operations”, **Protection of the Environment During Armed Conflict** (ed. Grunawalt, R. / King J. / McClain R.), International Law Studies, Vol. 69, 1996, ss. 403-404

sorumlu tutulabilmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararı, böyle bir yaklaşımı benimsemiştir.²⁸⁰ Saldırgan devletin bu çerçevede sorumlu tutulamayacağı tek zarar, saldırıya maruz kalan devletin kendi eylemleri sonucu uluslararası insancıl hukuku ihlal etmesiyle ortaya çıkan zarardır.²⁸¹

Anlaşılabileceği üzere işgalci devlet, silahlı çatışma sırasında *jus in bello*'ya uygun hareket etmiş olsa bile ister kendi hukuka uygun veya aykırı eylemlerinden olsun ister saldırıya maruz kalan devletin silahlı güçlerinin hukuka uygun eylemlerinden olsun, ortaya çıkan her türlü zarardan *jus ad bellum*'u ihlal ettiği için sorumlu tutulabilecektir. Bu çerçevede söz konusu devletin tazminat ödemesine hükmedilebilecektir.

2.3.1.2. İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali (Jus In Bello)

Uluslararası insancıl hukuk kurallarının ihlali de devletlerin uluslararası hukuk çerçevesinde sorumlu tutulabilecekleri hukuka aykırı eylemi oluşturmaktadır.²⁸² Örf-adet hukukuna dayanan bu kural, aynı zamanda uluslararası insancıl hukukla ilgili birçok uluslararası antlaşmada düzenlenmiştir. Örnek olarak IV No'lu La Haye Sözleşmesi'nin 3. maddesinde, söz konusu antlaşma hükümlerini ihlal eden çatışan tarafın gerektiği durumlarda tazminat ödeme yükümlülüğü bulunduğu; ayrıca çatışan tarafın, askeri kuvvetlerinin işledikleri bütün fiillerden sorumlu olduğu düzenlenmiştir. Aynı düzenleme 1949 Cenevre Sözleşmelerinin Ek I No'lu Protokolü'nün 91. maddesinde de yapılmıştır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin 91. madde ile ilgili yaptığı resmi yorumda, devletin ihmali sonucu ihlalin meydana gelmesi için gerekli önlemleri almadığı ve ihlal meydana geldikten sonra da hukuka aykırı eylemlerin bastırılmasını sağlamadığı durumlarda da sorumluluğunun doğacağı teyit edilmiştir.²⁸³

²⁸⁰ GREENWOOD, Christopher, **International Humanitarian Law and The Laws of War, Preliminary Report for the Centennial Commemoration of the First Hague Peace Conference 1899**, London School of Economics and Political Science, London, 1998, s. 15

²⁸¹ GATTINI, 2002, s. 173

²⁸² Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: PAZARCI, 2020, ss. 342-352; DÜLGER, 2015, ss. 109-116

²⁸³ Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin 91. madde ile ilgili yorumunun İngilizce tam metni için bkz.: 1977 Protocol Additional I to the Geneva Conventions, ICRC Commentary to Article 91, par. 3660, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=1066AF25ED669409C12563CD00438071> (Erişim Tarihi: 25.11.2022)

Devletin insancıl hukuk kurallarının ihlalinin sorumluluğunu düzenleyen bir dizi antlaşma olmasına rağmen tazminat ödenmesini öngören hükümler, yukarıda adı geçen IV No’lu La Haye Sözleşmesi’nin 3. ve 1949 Cenevre Sözleşmelerinin Ek I No’lu Protokolü’nün 91. maddeleridir. Bu çerçevede, tazminat ödemeye yönelik genel uluslararası yükümlülük, tartışmasız bir şekilde uluslararası insancıl hukuk bağlamında düzenlenen tazminat ödeme yükümlülüğünden daha geniştir. Bu sebeple UAD’nin uygulamasına bakıldığında, Mahkeme’nin uluslararası insancıl hukuk ihlallerini ele alan davalarda tazminat ödemesini, insancıl hukuk antlaşmalarından doğan tazminat yükümlülüğüne değil de genel sorumluluk çerçevesinde tazminat yükümlülüğüne dayandırdığı görülmektedir.²⁸⁴ Örnek olarak, yukarıda bahsettiğimiz “*Demokratik Kongo Cumhuriyeti / Uganda Davası*”nda Mahkeme, Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nin insancıl hukuk dahil uluslararası hukuk ihlallerinden ortaya çıkan zararı tazmin etme yükümlülüğüne karar verirken uluslararası insancıl hukuk antlaşmalarına değil de “*Chorzow Fabrikası Davası*”na²⁸⁵ ve diğer içtihatlarla atıfta bulunmuştur (par. 259).

Tahkim organları ve talep komisyonları da insancıl hukuk kurallarının ihlali için tazminat ödenmesine karar verebilmektedir. Bu çerçevede özellikle EETK’nın uygulaması öne çıkmaktadır. Söz konusu komisyon, Eritre ve Etiyopya arasında Aralık 2000’de imzalanan antlaşmanın²⁸⁶ 5. maddesi uyarınca “*bir Hükümet’in diğer Hükümet’e ve vatandaşlarına karşı, Cenevre Sözleşmeleri de dahil olmak üzere insancıl hukuk ve diğer uluslararası hukuk ihlallerinden kaynaklanan tüm kayıp, hasar veya yaralanma iddialarını tahkim yoluyla çözmek için*” kurulmuştur.²⁸⁷ Sonuç olarak, ister uluslararası insancıl hukukla ilgili antlaşmalardan doğan sorumluluk çerçevesinde

²⁸⁴ DARCY, Shane, **Judges, Law and War: The Judicial Development of International Humanitarian Law**, Cambridge University Press, UK, 2014, s. 250

²⁸⁵ “*Chorzow Fabrikası Davası*”nda Uluslararası Daimi Adalet Divanı, uluslararası hukuk kuralının ihlali halinde ortaya çıkan zararın onarılması gerektiğini ifade etmiş; bu yükümlülüğün uluslararası hukukun temel ilkesi olduğunu tespit etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz.: Permanent Court of International Justice, Case Concerning The Factory at Chorzow, (Claim for Indemnity), Collection of Judgments, Series A, No. 9, July 26th, 1927, https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_09/28_Usine_de_Chorzow_Competence_Arret.pdf (Erişim Tarihi: 25.11.2022)

²⁸⁶ Eritre - Etiyopya arasında Cezair’de imzalanan Antlaşma’nın İngilizce tam metni için bkz.: Agreement between the Government of the State of Eritrea and the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, December 2000, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ER%20ET_001212_AgreementEritreaEthiopia.pdf (Erişim Tarihi: 26.11.2022)

²⁸⁷ DARCY, 2014, s. 251

isterse de genel sorumluluk çerçevesinde ele alınsın insancıl hukuk kurallarının ihlali sonucunda da tazminat ödenmesine hükmedilebilecektir.

2.3.2. Zarar / Savaş Zararları (War Damages)

Devletin uluslararası sorumluluğunun ileri sürülebilmesi için zararın bir şart olup olmaması, yazarlar arasında tartışma konusu olsa da²⁸⁸ Taslak Maddelerin 31. ve 36 maddeleri, tazminatın ödenmesini uluslararası hukuka aykırı fiilin ortaya çıkardığı bir zarara bağlamaktadır.

Uluslararası hukukta zarar, uluslararası hukuk çerçevesinde korunan bir hakkın ihlali ile sonuçlanan hukuka aykırı fiilin sebep olduğu bir netice, azalma veya eksilme olarak ifade edilmektedir.²⁸⁹ Bu çerçevede, zararın ortaya çıkması için uluslararası hukuka aykırı bir fiil neticesinde mağdur devletin uluslararası hukuk tarafından korunan bir hakkının veya menfaatinin zedelenmesi ve bu zedelenme sonucunda da kaybın ve hasarın ortaya çıkması gerekmektedir.²⁹⁰

Uluslararası hukukta zarar, maddi ve manevi zarar olarak ikiye ayrılmaktadır. Devletin kendisine veya vatandaşlarına ait mallara verilen zarar ya da devletin maddi olarak değerlendirilebilen menfaatine verilen zarar, maddi zarar olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası haksız fiil sonucu kişilerin çektikleri acı ve ızdırıp ise manevi zarar olarak kabul edilmektedir.²⁹¹ Maddi zararlar ele alındığında, “*uğranılan fiili kayıp / zarar*” ve “*yoksun kalınan kâr*” şeklinde bir ayırım yapılmaktadır. Uğranılan fiili kaybın veya zararın ortaya çıkması halinde, uluslararası mahkemeler tarafından bu zararların tazmin edilmesi yönünde kabul ettikleri kararlara karşın yoksun kalınan kâr bağlamında bir zararın mevcudiyeti tartışma konusu oluşturmaktadır. Zira mahkemeler, yoksun kalınan kârı, dolaylı zarar olarak kabul edip tazmin etme taleplerini reddetmekteledir. Bununla

²⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz.: PAZARCI, 2019, ss. 159-162; DÜLGER, 2015, ss. 73-76; AKSAR, 2019 (b), s. 214; UZUN, 2021, ss. 52-53

²⁸⁹ DÜLGER, 2015, s. 73; ERKİNER, Hakkı Hakan, **Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, Nisan 2010, s. 42; RIEDEL, Eide: “Damages”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. X, Elsevier Science Publishers, 1987, ss. 68-73; BOZKURT/POYRAZ/ERDAL, 2021, s. 283

²⁹⁰ ERKİNER, Hakkı Hakan / KAVAK, Muhammed Halid: “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerarası Zararlara Yönelik Tazminatın Belirlenmesi”, **YBHD**, Yıl 7, S.1, 2022, s. 8

²⁹¹ UZUN, 2021, s. 116

birlikte ilke olarak, tazminatın ödenmesi olağan ve meşru beklenti bağlamındaki zararlar için kabul edilmektedir. Ancak gerçekleşmesi kuşku yaratan ve zararlar arasındaki bağın uzak olduğu kazanç beklentileri için ise tazminatın ödenmesi kabul edilmemektedir.²⁹²

Zararın maddi ve manevi olarak ayrılması hususu, Taslak Maddelerin 31. maddesinde de düzenlenmiştir. 20. yy.'ın başına kadar mahkeme kararlarında yalnızca maddi zarar ele alınırken²⁹³ 1923 yılında "*Lusitania Davası*"nda Mahkeme, manevi zararı da göz önünde bulundurmıştır. Alman denizaltısı tarafından bir Amerikan gemisinin batırılması sonucu hayatını kaybeden kişilerin yakınlarının travmalarını ve üzüntülerini manevi zarar olarak değerlendiren Mahkeme'ye göre, manevi zararın hesaplanması her ne kadar zor olsa da zihinsel ıstırap, fiziksel ıstırap kadar gerçek ve ölçülebilir bir olgudur ve onarılması / tazmin edilmesi gerekmektedir. Mahkeme, böyle bir onarmayı reddetmenin her hakkın ihlali için bir çözümün olduğu şeklindeki temel ilkeyi reddetmek olacağını ifade etmiştir.²⁹⁴

Zarar konusunda uluslararası sorumluluk çerçevesinde öne sürülen diğer bir husus, devletin uluslararası sorumluluğuna sebep olan zararın, hukuka aykırı fiilin veya faaliyetin doğrudan sebep olduğu bir zarar olması gerektiğidir. Ancak hangi zararın doğrudan zarar, hangisinin ise dolaylı zarar olduğunun belirlenmesi sorun teşkil etmektedir. Genel kurala göre doğrudan zarar, uluslararası bir yükümlülüğün ihlalinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan zarardır. Buna karşılık dolaylı zarar ise bu doğrudan zarardan ikincil olarak ortaya çıkan zarardır.²⁹⁵

Uluslararası haksız eylem ile ortaya çıkan zarar arasında illiyet bağının uzak olması, uluslararası mahkemeler tarafından tazminatın ödenmesini reddetmelerinin en önemli sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede uzak illiyet bağının bulunması, dolaylı zarar olarak kabul edilmekte ve tazminat talebi de reddedilmektedir.²⁹⁶ Örnek olarak "*Demokratik Kongo Cumhuriyeti / Uganda*

²⁹² BOZKURT / POYRAZ / ERDAL, 2021, s. 303

²⁹³ PAZARCI, 2019, s. 161; BOZKURT / POYRAZ / ERDAL, 2021, s. 284

²⁹⁴ Lusitania Davası Kararı'nın İngilizce metni için bkz.: Reports of International Arbitral Awards, Opinion in the Lusitania Cases, 1 November 1923, s. 36-37, https://legal.un.org/riaa/cases/vol_VII/32-44.pdf (Erişim Tarihi: 26.11.2022)

²⁹⁵ PAZARCI, 2019, s. 160; BOZKURT / POYRAZ / ERDAL, 2021, s. 284

²⁹⁶ BOZKURT / POYRAZ / ERDAL, 2021, s. 303

Davası’nda Demokratik Kongo Cumhuriyeti, tazminat talebinde Uganda’nın “*ister doğrudan uluslararası hukuka aykırı davranışından kaynaklansın isterse kesintiye uğramış bir olaylar zincirinden kaynaklansın*”, uluslararası hukuka aykırı davranışları sonucu ortaya çıkan her türlü zarar için tazminat ödemesi gerektiğini iddia etmiştir. Diğer bir ifade ile Demokratik Kongo Cumhuriyeti açısından, uzak veya çok sayıda nedenin sonucu olan zararlar bile “*eğer uluslararası hukuka aykırı eylemler işlenmemiş olsaydı meydana gelmeyeceklerdi*” ise tazminat kapsamına girmektedir.²⁹⁷ Buna karşılık UAD ise tazminata yalnızca bir devletin uluslararası haksız fiilinden kaynaklanan bir zarar olduğunda hükmedileceğini ifade etmiştir. Genel bir kural olarak, uluslararası hukuka aykırı eylem ile ortaya çıkan zarar arasındaki illiyet bağının varlığını ispat yükümlülüğü, tazminat talep eden tarafa düşmektedir. Mahkemenin içtihadına göre tazminata sadece “*hukuka aykırı fiil ile mağdur devletin uğradığı maddi veya manevi zarar arasında yeterli derecede doğrudan ve kesin bir illiyet bağının bulunması*” halinde hükmedilebilir.²⁹⁸

Benzer bir husus UAD tarafından 2007 “*Bosna-Hersek / Sırbistan-Karadağ Davası*” kararında da ele alınmıştır. Davada Mahkeme, Sırbistan’ı Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi kapsamındaki soykırımı önleme ve cezalandırma yükümlülüklerini ihlal etmekten sorumlu bulduktan sonra, tazminat konusunda karar vermek zorunda kalmıştır. UAD yargıçları, Sırp yetkililerin yükümlülüklerini yerine getirerek soykırımı önlemeye çalışmış olsalardı Srebrenitsa’da soykırımın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini tespit etmeyi uygun bulmuşlardır. Buna göre Mahkeme, uygulanabilir nedensellik standardının, Sırbistan’ın soykırımı önleme yükümlülüğünü ihlal etmesi ile soykırım eylemlerinin neden olduğu maddi veya manevi tüm zararlar arasında “*yeterince doğrudan ve kesin bir nedensellik bağı*” olduğunu teyit etmiştir. Mahkeme’ye göre böyle bir bağlantı, ancak Mahkeme’nin davanın bütününden hareketle ve yeterli derecede kesinlikle Davalı’nın yasal yükümlülüklerine uygun hareket etmiş olması durumunda Srebrenitsa’daki soykırımın gerçekten önlenebileceği sonucuna varabilmesi halinde mümkün olacaktır. Sonuç olarak Mahkeme, böyle bir durumun olmadığı kanısına varmıştır. Sırbistan’ın ihmali soykırımın işlenmesine

²⁹⁷ ICJ, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Judgment of 9 February 2022, par. 86

²⁹⁸ ICJ, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Judgment of 9 February 2022, par. 93

kesinlikle katkıda bulunmuş olsa da, bu devlet tarafından yapılacak hızlı ve düzenli bir müdahalenin Srebrenitsa'daki katliamı önleyeceği kanıtlanamamıştır.²⁹⁹

Sonuç olarak uluslararası hukuk, uluslararası bir yükümlülüğün ihlalinden kaynaklanan sadece doğrudan zararın tazmin edilmesini öngörmektedir.³⁰⁰ Bu husus BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararında da belirtilmiştir. Kararda, Irak'ın Kuveyt'i ilhaki sonucu ortaya çıkan her türlü "*doğrudan*" ("*any direct loss*") kayıptan ve zarardan sorumlu olduğu ifade edilmiştir.³⁰¹

Konumuz savaş tazminatı olduğundan bu çerçevede savaş zararlarının ele alınmasında da fayda vardır. Savaş zararı, devletin sorumluluğunu doğuran genel zararın bir alt türü olarak kabul edilmektedir. Uluslararası hukukta savaş zararının bir tanımı olmamakla birlikte, böyle bir tanım genel olarak barış antlaşmalarından çıkarılmaktadır. 1919 Versailles Antlaşması'nın 231. maddesinde, Saint-Germain Antlaşması'nın 177. maddesinde ve Trianon Antlaşması'nın 161. maddesinde Almanya'nın ve müttefiklerinin, saldırganlıkları ile dayatılan savaş sonucu ("*as a consequence of war*") ortaya çıkan tüm kayıplardan ve zarardan ("*all the loss and damage*") sorumlu oldukları belirtilmiştir. Bu çerçevede savaş zararı, savaş ile savaşın sebep olduğu zarar arasında nedensellik bağı olması koşuluyla savaşla ilişkili olan her türlü zararı kapsamaktadır.³⁰²

Savaş zararlarını, savaş giderleri ("*war costs*") ve savaş kayıpları ("*war losses*") olarak ikiye ayırmak mümkündür. Savaş giderleri, bir devletin savaş masraflarını karşılamak için yaptığı harcamalarının yanı sıra, savaş mağdurlarına yapılan yardım ödemelerini ve emekli maaşlarını da kapsamaktadır.³⁰³ Savaş kayıpları ise askeri operasyonlar ve faaliyetler sonucunda savaş bölgesinde meydana gelen kayıplarla birlikte sivil nüfusa verilen her türlü zararı da içine almaktadır. Bu çerçevede devletin, kamu kuruluşlarının,

²⁹⁹ ICJ, Reports of Judgments, Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, Judgment of 26 February 2007, par. 462

³⁰⁰ LOW / HODGKINSON, 1995, s. 458

³⁰¹ UN Doc. S/RES/687 (1991), par.: 16

³⁰² RAYKHER, 1948, ss. 112-113

³⁰³ STEINKAMM, Armin A.: "War Damages", *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982, s. 299

vatandaşların mallarına verilen zarar ve vatandaşların kişiliğine verilen zararlar da aynı kapsamda değerlendirilmektedir.³⁰⁴

Devletin genel sorumluluğu çerçevesinde ortaya çıkan zararın doğrudan ve dolaylı zarar olarak ayrılmasının yanı sıra, savaş sırasında düşman devlete veya devletin vatandaşlarına verilen savaş zararı da doğrudan veya dolaylı zarar olarak ayrılabilir. Genel zarardan farklı olarak, savaş zararı hususunda doğrudan zarar verilmesinin yolu, genel olarak insanları yaralamak veya öldürmek için ve binaların ya da yapıların yok edilmesi için uygun silahların kullanılması gibi yöntemler ileri sürülmektedir. Dolaylı zarar ise düşman devletin ve vatandaşlarının temel varoluş ihtiyaçlarına erişimin kısıtlanması amacıyla ticaret kanallarının, iletişim ve tedarik yollarının kesilmesi yoluyla verilmektedir. Burada esas sorun, nedensellik bağının tespiti sırasında ortaya çıkmaktadır. Uluslararası hukukun ihlali ile ortaya çıkan savaş zararı arasında illiyet bağının kanıtlanabilir olması gerekmektedir.³⁰⁵

2.3.3. Uluslararası Hukuk İhlalinin Devlete Atfedilmesi

Uluslararası hukuka aykırı bir fiil, eylem veya ihmal yoluyla gerçekleşebilir. Uluslararası sorumluluğun işletilebilmesi için bu tür eylemin veya ihmalin uluslararası hukuk kişisine atfedilebilir olması gerekmektedir.³⁰⁶ Bu çerçevede, uluslararası hukukta devletin uluslararası hukuka aykırı ihlalden sorumlu tutulabilmesi için söz konusu ihlalin devlete atfedilmesi, yani devletle ihlal arasında bir bağ kurulması şarttır. Bu husus, Taslak Maddelerin 2. maddesinde devletin sorumluluğunu doğuracak uluslararası hukuka aykırı fiilin bir unsuru olarak ifade edilmiştir.

Devlet, fiili gerçekleştiren veya eylemi hayata geçiren somut bir varlık olmadığından, hangi eylemlerin devletin eylemi olarak kabul edileceğinin, daha doğru bir ifade ile hangi gerçek kişilerin eylemlerinin devlete atfedileceğinin tespit edilmesi devletin uluslararası sorumluluğunun temelini oluşturmaktadır.³⁰⁷ Genel kabul edilmiş kurala göre devlete atfedilen davranışlar, devlet adına hareket eden organların, kuruluşların

³⁰⁴ RAYKHER, 1948, s. 117

³⁰⁵ STEINKAMM, 1982, s. 299

³⁰⁶ WOLFRUM, 1982 (a), s. 272; UZUN, 2021, s. 47; PAZARCI, 2019, s. 162

³⁰⁷ UZUN, 2021, s. 77

veya kişilerin davranışlarıdır. Devletin yasama, yürütme, yargı organlarının davranışlarının yanı sıra devletin organı olmamakla birlikte devlet adına hareket eden, diğer bir ifade ile devlet adına yetkilendirilmiş organların ve kişilerin davranışları da devlet adına işlenmiş kabul edilmektedir.³⁰⁸ Bu çerçevede, söz konusu kişilerin davranışlarının devlete atfedilebilmesi için kişilerin üst düzey devlet görevlisi olup olmaması veya devlete atfedilecek davranışların devletin ülkesi içinde işlenip işlenmemesi, devletin sorumluluğunun doğması açısından bir önem arz etmemektedir.³⁰⁹

Devletin yetkilendirdiği organların veya kişilerin davranışlarının devlete atfedilmesi kuralı, Taslak Maddelerin 4. ve 5. maddelerinde düzenlenmektedir. “Devlet organlarının tasarrufu” başlıklı 4. maddenin 1 fıkrasına göre “Herhangi bir devlet organının tasarrufu, ister organ yasama, yürütme, yargı ya da başka fonksiyonları ifa etsin, ister devlet yapısında hangi konuma sahip olursa olsun ve isterse merkezi hükümet organı ya da Devletin yerel birimi olsun, uluslararası hukuka göre o devletin eylemi olarak kabul edilecektir”. Uluslararası hukukta uzun süredir var olan bu ilke, “LaGrand Davası”nda UAD tarafından şu şekilde vurgulanmıştır: “Bir devletin uluslararası sorumluluğu, her ne olursa olsun, devletin yetkili organ ve makamlarının eylemleriyle devreye girmektedir”.³¹⁰ Bu husus UAD tarafından “Bosna-Hersek / Sırbistan-Karadağ Davası”nda da tekrarlanmış olup “Herhangi bir devlet organının davranışının uluslararası hukuka göre devletin bir eylemi olarak kabul edilmesi ve bu nedenle devletin bir yükümlülüğünün ihlalini teşkil etmesi halinde devletin sorumluluğuna yol açması, devlet sorumluluğu hukukunun temel taşlarından biridir” denilmiştir.³¹¹ Taslak Maddelere ilişkin UHK’nun yorumunda, bu ilkenin geniş niteliğinin altını çizilmiş ve bu hükümde Devlet organlarına yapılan atıfların şu şekilde olduğu vurgulanmıştır: “Merkezi hükümetin organları, üst düzey yetkililer veya devletin dış ilişkilerinden sorumlu kişilerle sınırlı değildir. İl ve hatta yerel düzeydekiler de dahil olmak üzere,

³⁰⁸ AKSAR, 2019 (b), ss. 205-206; PAZARCI, 2019, ss. 162-172

³⁰⁹ AKSAR, 2019 (b), s. 206; UZUN, 2021, s. 88

³¹⁰ International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, LaGrand Case (Germany v. United States of America), Request for the Indication of Provisional Measures, Order of 3 March 1999, p.16 <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/104/104-19990303-ORD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 26.11.2022)

³¹¹ ICJ, Reports of Judgments, Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, Judgment of 26 February 2007, par. 385

*hangi türde veya sınıflandırmada olursa olsun, hangi işlevi yerine getirirse getirsin ve hiyerarşinin hangi düzeyinde olursa olsun hükümet organlarını kapsamaktadır”.*³¹²

Benzer şekilde 5. madde, 4. madde kapsamında devletin bir organı olmayan ancak yasalar tarafından hükümet yetkisinin unsurlarını kullanma yetkisine sahip bir kişinin veya kuruluşun davranışının, söz konusu kişinin veya kuruluşun söz konusu olayda bu sıfatla hareket etmesi koşuluyla, uluslararası hukuk kapsamında devletin bir eylemi olarak kabul edileceğini öngörmektedir. Diğer bir ifade ile bir devlet organının eyleminin uluslararası hukuka göre o devletin eylemi olarak kabul edilmesi için söz konusu organın olayda, devlet tarafından “yetkilendirilmiş” sıfatıyla hareket etmesi gerekmektedir. Bu durum, söz konusu organ yetkisini aşsa bile (7. madde) böyle olacaktır. Burada tek şart, organın devlet tarafından “yetkilendirilmiş” sıfatıyla hareket etmiş olmasıdır. Bu çerçevede, devletin uluslararası insancıl hukuk kurallarının ihlalden doğan sorumluluk konusu ele alındığı zaman, IV No’lu La Haye Sözleşmesi’nin 3. maddesinden ve 1949 Cenevre Sözleşmelerinin Ek I No’lu Protokolü’nün 91. maddesinden de anlaşılacağı üzere, devletin silahlı kuvvetlerinin silahlı çatışma sırasında uluslararası hukuka aykırı bütün eylemlerinden, bu eylemleri gerçekleştirmeye yetkili olup olmadıklarına veya kendilerine verilen talimatlara uyup uymadıklarına bakılmaksızın, devletin kendisi sorumlu tutulacaktır.³¹³ Devletin silahlı kuvvetleri, yürütme erkinin bir organı olduğundan adı geçen maddelerin Taslak Maddeler ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁴ Bununla birlikte 3. ve 91. maddelerin, silahlı kuvvetlere mensup kişilerin gerçekleştirdikleri tüm antlaşma hükümleri ihlallerini, bu sıfatla veya başka bir şekilde yapıp yapılmadığına bakılmaksızın, kapsamaları bakımından daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus önem arz etmektedir. Nitekim savaş halindeki bir silahlı kuvvetin mensuplarının, devletin bir

³¹² CRAWFORD, James, **The International Law Commission’s Articles On State Responsibility, Introduction, Text and Commentaries**, Cambridge University Press, UK, 2002, s. 95

³¹³ KALSHOVEN, Frits “State Responsibility for Warlike Acts of the Armed Forces: From Article 3 of Hague Convention IV of 1907 to Article 91 of Additional Protocol I of 1977 and Beyond”, **The International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 40, No. 4, 1991, s. 837

³¹⁴ VENTURINI, Gabriella: “International Humanitarian Law and the Conduct of Hostilities in the Case-Law of the Eritrea-Ethiopia Claims Commission”, **The 1998-2000 Eritrea - Ethiopia War and Its Aftermath in International Legal Perspective, From the 2000 Algiers Agreements to the 2018 Peace Agreement**, (ed. Guttry, Andrea de / Post, Harry H. G. / Venturini, Gabriella), Second Edition, Springer, 2021, s. 354

organı olarak hareket edip etmediklerinin belirsiz olabileceği, muğlak durumlara düşme konusunda diğer devlet organlarına göre daha fazla ihtimal dahilindedir.³¹⁵

Antlaşma metinlerinde “*bütün*” kelimesinin kullanılmasıyla bu hüküm kapsamındaki sorumluluk, silahlı kuvvetlerin ve devletin uluslararası düzeyde normalde sorumlu olmayacağı, tamamen gayri resmi, yetkisiz eylemlerini de kapsamıştır.³¹⁶ Söz konusu kural, UAD tarafından 19 Aralık 2005 tarihli “*Kongo Topraklarındaki Silahlı Faaliyetler Davası*” kararında örf-adet hukuku kuralı olarak nitelendirilmiştir.³¹⁷

Taslak Maddelerin 2. maddesinden anlaşılacağı üzere, devletin sorumluluğunu doğuran devlete atfedilen haksız fiil, bir ihmal olarak da gerçekleşebilmektedir. Silahlı çatışma sırasında bu husus, devlet yetkililerinin silahlı güçlerin üyesi olmadan onlara eşlik eden özel kişilerin uluslararası hukuka aykırı davranışlarda bulunmasını önlemek için gerekli tedbirleri almadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır.³¹⁸

Özel kişilerin salt kendi adlarına gerçekleştirdikleri eylemlerden devlet sorumlu tutulmamaktadır. Devletin özel kişilerin eylemlerinden uluslararası sorumluluğunun doğması için söz konusu eylem ile devlet arasında bir bağın kurulması gerekmektedir.³¹⁹ Taslak Maddelere göre bir kişi veya bir grup kişi, fiilen devletin talimatı, emri veya yönlendirmesi dahilinde hareket ediyorsa (8. madde) veya bu kişiler, resmi makamların yokluğunda ya da yetersizliğinde ve yetkinin kullanılması gerektiği durumlarda söz konusu yetkileri kullanıyorsa bu kişilerin davranışları, devletin uluslararası sorumluluğunu doğuran haksız fiili olarak kabul edilecektir (9. madde). Silahlı çatışma sırasında bu hal, silahlı grupların komşu devletlere askeri görevlerini yürütmek üzere gönderilmesi halinde veya işgal edilmemiş bir toprakta yaşayanların, düşmanın yaklaşması üzerine işgalci güçlere direnmek için düzenli silahlı birliklerin oluşturulmasına zaman bulamadıklarından kendiliğinden silahlanma durumlarında

³¹⁵ KALSHOVEN, 1991, s. 837

³¹⁶ GREENWOOD, 1996, s. 401

³¹⁷ ICJ, Reports of Judgments, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Judgment of 19 December 2005, par. 214

³¹⁸ VENTURINI, 2021, s. 355

³¹⁹ BOZKURT / POYRAZ / ERDAL, 2021, s. 294

ortaya çıkmaktadır.³²⁰ Dolayısıyla böyle bir durumda, söz konusu silahlı gruplar resmi sıfat taşımasa da devletin sorumluluğu ortaya çıkacaktır.

2.3.4. Zararın Tazmin Edilmesi

Devletin hukuka aykırı bir eyleminin sonucunda bu hukuka aykırı eyleme maruz kalan, diğer bir ifade ile bu eylemden etkilenen devletle arasında yeni bir ilişki doğmaktadır ve bu ilişki haksız fiili gerçekleştiren devlete bazı yükümlülükler yüklemektedir. Bu yükümlülüklerden ilki, haksız fiili durdurmak ve bir daha tekrarlamamaktır. İkinci yükümlülük ise ortaya çıkan zararı onarma yükümlülüğüdür.³²¹ Uluslararası hukuka aykırı bir eylemde bulunan ve böylece bir başkasının hakkını ihlal eden uluslararası hukuk kişisi, ortaya çıkan zararı onarmakla yükümlüdür. Onarım yükümlülüğü, uluslararası hukuka aykırı fiilin gerçekleşmesinden doğan bir yükümlülük olup³²² Taslak Maddelerin 34. maddesinden de anlaşılacağı üzere eski hale iade, tazminat ve manevi onarım / tarziye biçimlerinde olabilmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi günümüzde savaş tazminatı, devletin sorumluluğu çerçevesinde ortaya çıkan zararı tazmin etme yükümlülüğünün bir türü olarak kabul edilmektedir. Taslak Maddelerde tazminat, 36. maddede düzenlenmiş olup ortaya çıkan zararın eski hale iade yoluyla onarımı mümkün olmadığı durumlarda tazmin edilmesi gerektiği şeklinde ifade edilmiştir. Bu çerçevede, onarım türlerinden biri olan tazminat, uluslararası sorumluluk bağlamında hukuk tarafından korunan bir hakkın veya menfaatin ihlalden kaynaklanan, finansal olarak değerlendirilebilir bir hasarın mâli olarak giderilmesi anlamına gelmektedir.³²³ Zararın tazmin edilmesi, belli bir miktar paranın ödenmesi anlamına geldiğinden zararın sadece mali olarak değerlendirilen kısmının tazmin edilebileceği, mali olarak değerlendirilemeyen salt bir hak ihlali sonucu ortaya çıkan zararların tazmin edilemeyeceği, bu durumlarda diğer bir onarım çeşidi olan manevi tatmine başvurulacağı kabul edilmektedir. Bununla beraber uluslararası

³²⁰ VENTURINI, 2021, ss. 354-355

³²¹ UZUN, 2021, s. 111

³²² WOLFRUM, Rüdiger: "Reparation for Internationally Wrongful Acts", **Encyclopedia of Public International Law, Vol. X**, North-Holland Publishing Company, 1982 (b), s. 352; UZUN, 2021, ss. 115-116; BOZKURT / POYRAZ / ERDAL, 2021, s. 301

³²³ GILLARD, 2003, s. 531

yargı kararlarından, ciddi manevi ve hukuki zararların ortaya çıkması durumunda da tazminatın ödenmesine hükmedilebileceği anlaşılmaktadır.³²⁴

Tazminatın ödenmesi çoğu zaman hukuka aykırı fiilden kaynaklanan zararın giderilmesi için en uygun yöntem olarak görülmektedir. Söz konusu kural, mahkeme içtihatları veya komisyon uygulamalarıyla da teyit edilmektedir.³²⁵ Örnek olarak, “*Gabcikovo - Nagymaros Projesi Davası*”nda UAD, uluslararası hukuka aykırı fiile maruz kalarak zarar gören devletin, fiili gerçekleştiren devletten zararın onarılması için tazminat talep etme hakkının artık uluslararası hukukun yerleşik bir kuralı haline geldiğini ifade etmiştir.³²⁶

Uluslararası sorumluluk çerçevesinde tazminatın amacı, ortaya çıkan zararın eksiksiz olarak, yani tam şekilde onarılmasıdır. Tazminat ödemesinin ardındaki temel fikir, telafi edici adalet teorisinden kaynaklanmaktadır.³²⁷ Tazminat, telafi edici bir niteliğe sahip olup cezalandırıcı bir yönü bulunmamaktadır. Bu bağlamda tazminatın, uluslararası hukuka aykırı bir fiili cezalandırmak için zararla orantısız bir şekilde belirlenmesi söz konusu olmamalıdır.³²⁸ Uygulamada zararın onarılması amacı taşımayan, cezalandırma niyetiyle ileri sürülen maddi veya manevi yaptırım talepleri, uluslararası mahkemeler tarafından reddedilmektedir.³²⁹ Eritre - Etiyopya arasındaki uyuşmazlıkla ilgili Talepler Komisyonu’nun kararında da bu husus belirtilmiştir. Komisyon, “*Chorzow Fabrikası Davası*”na atıfta bulunarak tazminatın amacının, hukuka aykırı fiilin tesirini ortadan kaldırmak ve söz konusu fiil işlenmemiş olsaydı var olabilecek durumu oluşturmak olduğunu ifade ederek, tazminatın cezalandırıcı bir yönünün bulunmadığını ifade etmiştir.³³⁰

³²⁴ UZUN, 2021, s. 120

³²⁵ CRAWFORD, James, **Brownlie’s Principles of Public International Law**, 8th Edition, Oxford, 2012, s. 571

³²⁶ UAD kararının tam metni için bkz.: International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Case Concerning The Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia) Judgment of 25 September 1997, par. 152, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 29.11.2022)

³²⁷ PLESSIS, Max du: “Reparations and International Law: How Are Reparations to Be Determined (Past Wrong or Current Effects), against Whom, and What From Should They Take?”, **Windsor Yearbook of Access to Justice**, 22, 2003, s. 62

³²⁸ ERKİNER / KAVAK, 2022, s. 17; UZUN, 2021, s. 121

³²⁹ BOZKURT / POYRAZ / ERDAL, 2021, s. 301

³³⁰ Eritrea Ethiopia Claims Commission Final Award, 2009, s. 8

Tazminat ödenmesine, eski hale iadenin mümkün olduğu bazı durumlarda da karar verilebilir. Nitekim zarara uğrayan devlet bakımından, eski hale iade şeklinde onarımın değerini kaybetmesi halinde eski hale iade ile birlikte tazminatın ödenmesine de hükmedilebilir. Ancak burada da tazminat, bir cezalandırma aracı olarak eski hale iadeye eklenmemektedir. Sadece eski hale iadenin onaramadığı kayıplar ve zararlar için öngörülmektedir.³³¹ Bu husus “*Chorzow Fabrikası Davası*”nda Mahkeme tarafından şöyle ifade edilmiştir: “*Eski hale iade / aynı iade (restitution in kind) veya bu mümkün değilse, aynı iadenin karşılık geleceği değere tekabül eden bir tutarın ödenmesi; gerektiği takdirde, aynı iadeyle veya onun yerine yapılan ödeme ile karşılanmayacak olan maruz kalınan zararlar için tazminat ödenmesi - uluslararası hukuka aykırı bir eylem nedeniyle ödenmesi gereken tazminat miktarının belirlenmesine hizmet etmesi gereken ilkelerdir.*”³³²

Uluslararası uygulamada “*tam tazminat ilkesi*” çerçevesinde tazminat, mümkün olduğu kadar zararın tamamının giderilmesi amacıyla belirlenmektedir. Bu bağlamda tazminatın miktarı, ortaya çıkan zarardan eksik kalmamalı veya daha fazla olmamalıdır. Diğer bir ifade ile tazminatın miktarı ortaya çıkan zarara mümkün olduğu derecede eşit olmalıdır. Bu çerçevede, herhangi bir şeyin ederi hesaplandığı zaman, tazminatın ödenmesinin öngörüldüğü tarihteki güncel ederi göz önünde bulundurulmalıdır.³³³

Zararın tamamının tazmin edilmesi, her zaman mümkün olmayabilir. Bu çerçevede tazminat miktarının belirlenmesindeki esas amaç, zararın ortaya çıkmadan önceki var olan durumunun en iyi şekilde onarılmasıdır. Bu sebeple hakkaniyet gereği, uluslararası hukuka aykırı fiil sonucu ortaya çıkan zararın mağdur devlet odaklı bir yaklaşımla en iyi şekilde giderilmesi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra, tazminatın belirlenmesinde tazminat ödemekle yükümlü olan devletin ödeme kapasitesi önem arz etmemektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi her ne kadar UHK, Taslak Maddelerin hazırlanması

³³¹ UZUN, 2021, s. 121

³³² Kararın İngilizce tam metni için bkz.: Permanent Court of International Justice, Case Concerning The Factory at Chorzow, (Claim for Indemnity), (Merits), Collection of Judgments, Series A, No. 17, September 13th, 1928, s. 47, https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorzow_Fond_Arret.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2022)

³³³ ERKİNER / KAVAK, 2022, ss. 17-19; PAZARCI, 2019, ss. 193-194; BOZKURT / POYRAZ / ERDAL, 2021, s. 304

sırasında³³⁴ bu hususu ele almış olsa da nihai metinde, tazminatın belirlenmesinde devletin ödeme kapasitesinin de dikkate alınması hususu ele alınmamıştır. UHK'nın bu hususu ele almamasına karşın öğretilerde, tazminatın belirlenmesi sırasında tazminat ödemekle yükümlü devletin ödeme kapasitesinin de göz önünde bulundurulması gerektiği görüşünün kabul edildiği söylenebilir.³³⁵ Örnek olarak, 1991 yılında Irak'ın Kuveyt'i ilhakının ardından BM nezdinde ve Irak'ın uluslararası haksız eylemlerinden dolayı ortaya çıkan zararların tazmini için oluşturulan fonun idaresi için kurulan Tazminat Komisyonu'nun işleyişinde, Irak'ın ödeme kapasitesi dikkate alınmıştır. Irak'ın fona sağlayacağı katkı, *“Irak halkının ihtiyaçları, dış borç hizmeti ve Irak ekonomisinin ihtiyaçları dikkate alınarak uluslararası finans kuruluşları ile birlikte değerlendirilen Irak'ın ödeme kapasitesi”* göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.³³⁶

Tazminat belirlenirken devletin ödeme kapasitesinin göz önünde bulundurulması, en son Eritre-Etiyopya savaşının ardından kurulan Talepler Komisyonu'nun uygulamasında ortaya çıkmıştır. Komisyon'a göre *“Yüksek miktarda tazminat kararları, doğası gereği ulusal kaynakların, ödemeyi yapacak olan ülkeden (ve onun sağlık, eğitim ve diğer kamu hizmetlerine ihtiyaç duyan vatandaşlarından), tazminatı alacak olan ülkeye büyük miktarda aktarılmasını gerektirecektir. Bu bağlamda, Versailles Antlaşması'ndan bu yana devletlerin yaygın uygulaması, savaşın ardından tazminat olarak talep edilen miktarların belirlenmesinde, etkilenen nüfusun ihtiyaçlarına çok büyük bir önem vermek olmuştur. Bu sebeple Komisyon, yüksek miktarda tazminat kararlarının sorumlu devletin ödeme kapasitesini aşabileceği veya bu tür tazminatın ödenmesi durumunda halkın ciddi şekilde zarar görmesine yol açabileceği ihtimalini göz ardı edemez.”*³³⁷

Sonuç olarak, her ne kadar bazı benzer örnekler mevcut olsa da tazminatın, sorumlu devletin ekonomik kapasitesine bağlı olarak sınırlandırılmasına ilişkin bir uluslararası hukuk kuralının varlığından bahsetmek mümkün değildir. Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere bu husus, UHK'nın Taslak Maddelere ilişkin çalışmalarının ilk

³³⁴ Tazminatın belirlenmesi sırasında devletin ödeme kapasitesinin değerlendirilmesi ve *“sakatlayıcı”* tazminatın mümkün olup olmayacağı konusunda detaylı bilgi için bkz.: PAPARINSKIS, Martins: “A Case Against Crippling Compensation in International Law of State Responsibility”, **The Modern Law Review**, Vol. 83, Issue 6, 2020, ss. 1246-1286

³³⁵ ERKİNER / KAVAK, 2022, ss. 17-19; PAZARCI, 2019, ss. 193-194

³³⁶ UN Doc. S/RES/687 (1991), par. 19

³³⁷ Eritrea Ethiopia Claims Commission Final Award, 2009, s. 7, par. 21, 22

okumasında ele alınmış olsa da nihai metinde kabul edilmemiştir. Bu hususta önemli bir adım, UAD tarafından “*Silahlı Faaliyetler Davası*”na ilişkin kararda atılabilirdi. Söz konusu davada davalı devlet, ödenmesi gereken tazminat miktarının sınırlandırılması konusunu gündeme getirmiştir.³³⁸ “*Silahlı Faaliyetler Davası*”nın esasına ilişkin 19 Aralık 2005 tarihli kararında UAD, Uganda’nın II. Kongo Savaşı sırasında sebep olduğu zararlardan dolayı Demokratik Kongo Cumhuriyeti’ne tazminat ödeme yükümlülüğünü kabul etmiş ancak ödenecek tazminat miktarının öncelikle taraflar arasında anlaşarak çözüleceğini, anlaşmanın sağlanamadığı durumda sadece Mahkeme’nin sorunu ele alacağını belirtmiştir.³³⁹ Bunun üzerine, tazminatla ilgili müzakerelerin başarısız olduğunu iddia eden Demokratik Kongo Cumhuriyeti, 2015 yılında UAD’ye başvurarak davanın yeniden başlatılmasını talep etmiş ve söz konusu talep kabul edilerek 2022 yılında karara bağlanmıştır.

Tazminat miktarının sınırlandırılması, Uganda tarafından tazminatla ilgili verilen muhtıradan (“*Memorial*”) öne sürülmüştür. Metinde tazminatın sınırlandırılmasıyla ilgili ileri sürülen uluslararası hukuk ilkeleri arasında cezalandırıcı tazminatların ve zarar gören devletin katkıda bulunduğu zararların tazmininin hariç tutulması, tazminat ödenmesinde orantılılık ilkesinin göz önünde bulundurulması kuralları bulunmaktadır. Uganda, konuyla ilgili argümanını, tazminatın tarafların genel ekonomik kapasitesine göre sınırlandırılmasını gerekli gören EETK’nın nihai kararına dayandırmıştır. Uganda’ya göre ölçü şöyle olmalıdır: “*Uluslararası hukuk tazminatı bir başka kritik açıdan daha sınırlandırmaktadır: tazminat sorumlu devletin ödemekapasitesini aşmamalıdır; tazminat ödeyen devletin nüfusuna ciddi zarar vermemelidir. Aksine, tazminat bir devletin ödeme gücüyle orantılı olmalıdır. Tazminat hiçbir şekilde tazminatla yükümlü olan devletin halkını geçim araçlarından mahrum bırakma etkisine sahip olmamalıdır*”.³⁴⁰

³³⁸ MAGESTE, Bernardo: “War Reparations as a Financial Burden on The Responsible State: The Congo v. Uganda Case”, **Questions of International Law**, September 29, 2022, <http://www.qil-qdi.org/war-reparations-as-a-financial-burden-on-the-responsible-state-the-congo-v-uganda-case/> (Erişim Tarihi: 29.11.2022)

³³⁹ ICJ, Reports of Judgments, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Judgment of 19 December 2005, s. 281, par. 345

³⁴⁰ International Court of Justice, Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Memorial of Uganda on Reparation, Volume I, 28 September 2016, s. 47, par. 2.55, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20160928-WRI-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 29.11.2022)

UAD, Uganda'nın ödeme kapasitesine 9 Şubat 2022 tarihli kararında değinmiştir. Kararın 110. paragrafında Mahkeme, EETK'nin tazminat miktarının belirlenmesinde, özellikle devletin kendi halkının ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden ödeme yapma kapasitesi konusunda herhangi bir şüphe olduğu durumlarda, sorumlu devletin ödeme kapasitesine ilişkin soruyu gündeme getirdiğini belirtmiştir. Daha sonra Mahkeme, Uganda'nın Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ye ödemekle yükümlü olduğu tazminat miktarını belirlemiş ve bu tazminatın Uganda tarafından Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne 5 yıl boyunca taksitler halinde ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir.³⁴¹ Ayrıca Mahkeme, hükmedilen toplam miktarın ve ödeme koşullarının Uganda'nın ödeme kapasitesi dahilinde olduğuna ikna olduğunu ifade etmiş, bu sebeple de tazminat miktarının belirlenmesinde sorumlu devletin ödeme kapasitesinin dikkate alınıp alınmayacağı sorusunun değerlendirilmesine gerek olmadığına hükmetmiştir.³⁴² UAD tarafından kararda, EETK'nin içtihadına ve genel olarak konuya değinilmesi, her ne kadar konunun Mahkeme tarafından ilgi gördüğünü göstermiş olsa da sonuç itibariyle tazminatın belirlenmesinde devletin ödeme kapasitesini göz önünde bulundurmaması, daha doğrusu bunun değerlendirilmesine gerek olmadığını vurgulaması aslında UAD tarafından EETK'nin belirlediği bu içtihadın reddedildiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra bazı yazarlar, özellikle savaş tazminatlarının saldırgan devletin ödeme kapasitesine göre belirlenmesinin savaş sonrası (*post bellum*) düşüncelerin hukuki yansıması olabileceğini ifade etmişlerdir.³⁴³ Örnek olarak, *Graefrath*'a göre “Tazminat ödeme yükümlülüğü sınırsız değildir. Saldırganlık da her uluslararası yükümlülüğün ihlalinde olduğu gibi onarma yükümlülüğünü beraberinde getirmektedir. Ancak uluslararası bir suç olan saldırganlık durumunda tazminata talebi, diğer uluslararası hukuk ihlalleri sonucu ortaya çıkan tazminat talebine kıyasla bazı özelliklere sahiptir. Nitekim savaş tazminatı bir barış anlayışının içine yerleştirilmiş olup savaşın sona ermesinden sonra kalıcı barışçıl ilişkiler inşa etme hedefini yansıtmaktadır.”³⁴⁴

Anlaşılabacağı üzere bu görüşe göre savaş tazminatı, devletlerin savaştan sonraki ilişkilerinin barışçıl şekilde kurulması için bir nevi araç olarak kabul edildiği için genel

³⁴¹ ICJ, Judgment, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Judgment of 9 February 2022, par.: 405, 406

³⁴² ICJ, Judgment, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Judgment of 9 February 2022, par.: 407

³⁴³ MAGESTE, 2022

³⁴⁴ GRAEFRATH, Bernard: “Iraqi Reparations and the Security Council”, **Heidelberg J. Int. Law**, 55, 1, 1995, s. 61

tazminat şekliinden farklılık göstermektedir ve saldırgan devletin ödeme kapasitesine göre belirlenmelidir.

Devletin ödemekle yükümlü olduğu tazminat miktarının belirlenmesinde diğer önemli bir husus, zarardır. Diğer bir ifade ile tazminatın belirlenmesinde zararın türü ve mahiyeti önem arz etmektedir. Bu çerçevede ihlal edilen kuralın yapısı ve uluslararası hukuka aykırı fiilin devam edip etmemesi hususları da tazminat miktarının belirlenmesi sırasında dikkate alınacaktır. Bunun yanı sıra, bazı durumlarda mağdur devletin tutumu ve eylemleri de önem arz etmektedir. Bu husus Taslak Maddelerin 39. maddesinde ele alınmıştır. Mağdur devletin kasti olarak veya ihmali neticesinde ortaya çıkan zarara katkı sağlaması, sorumlu devletin tazminat yükümlülüğü bakımından sorumluluğunu azaltan ya da kaldıran bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca mağdur devletin ortaya çıkan zararı ağırlaştırmama, diğer bir ifade ile zararın artmaması ve ağırlaştırılmaması için makul davranma ödevi bulunmaktadır. Mağdur devletin kasten zararı ağırlaştırması veya kötüleştirilmesi, söz konusu zarar açısından tazminat talep etmesini engelleyecektir. Diğer bir ifade ile sorumlu devletin ödeyeceği tazminat, mağdur devletin kasti veya ihmali neticesinde artan zararın miktarını kapsamamaktadır.³⁴⁵

³⁴⁵ ERKİNER / KAVAK, 2022, ss. 21-23

3. BÖLÜM

KARABAĞ SORUNU ÇERÇEVESİNDE SAVAŞ TAZMİNATI MESELESİ

Karabağ sorunu çerçevesinde savaş tazminatı meselesinin ele alınacağı bu bölümde, öncelikle Karabağ sorununun tarihi arka planı anlatılacaktır. Bu çerçevede hem I. ve II. Karabağ savaşları hem de II. Karabağ Savaşı'nı durduran silah bırakışımı antlaşması incelenecektir. Ardından Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşı'na giden süreçte müdahale hakkı ele alınacak; SSCB döneminde SSCB mevzuatına ve uluslararası hukuka göre Yukarı Karabağ'ın ayrılma meselesi ile Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı değerlendirilecektir.

Bu bölümde son olarak Ermenistan'ın uluslararası hukuktan doğan sorumluluğuna ve Azerbaycan'ın tazminat talep etme hakkına yer verilecektir. Bu çerçevede, Ermenistan tarafından Yukarı Karabağ sorunu bağlamında BM Şartı'nın 2/4. maddesinin ve insancıl hukuk kurallarının ihlali, söz konusu ihlallerden doğan sorumluluğun Ermenistan'a atfedilmesi ele alınacak; Ermenistan'ın eylemleri sonucu Azerbaycan'ın uğradığı zarar ve savaş tazminatı talep etme hakkı irdelenecektir.

3.1. KARABAĞ SORUNUNDA TARİHİ ARKA PLAN

Yukarı Karabağ sorununun tarihi arka planının anlatılacağı bu bölümde, öncelikle Yukarı Karabağ sorununun başlangıcı, sorunun savaşa dönüşmesi ve I. ve II. Karabağ Savaşları ele alınacaktır. Son olarak da taraflar arasında imzalanan, 10 Kasım 2020 tarihli silah bırakışımı antlaşması incelenecektir.

3.1.1. 1994 Tarihli Bişkek Protokolü'ne Kadar Olan Süreçte Yukarı Karabağ

Azerbaycan ve Ermenistan arasında uzun bir süre uyuşmazlık konusu olan ve ardından da iki devlet arasında bir savaşa sebep olan Yukarı Karabağ, MÖ. 4. yy. - 15. yy. arasında, öncelikle Azerbaycan'ın bugünkü topraklarında kurulan farklı devletlerin³⁴⁶, daha sonra ise 16. yy'da kurulan Azerbaycan Safevi Devleti'nin bir parçası olmuştur. Bu süreçte Karabağ'ın etnik yapısında farklılıklar bulunsa da Türk nüfusunun sayısındaki artış, özellikle Kafkasya'nın Selçuklu Devleti'ne dahil olmasının ardından 11. - 12. yy'da bölgeye Oğuzların ve Kıpçakların akın etmesi sonucunda yaşanmıştır. Bu dönemden itibaren hem genel olarak Azerbaycan'da hem de Karabağ'da Türklerin sayıca daha başat bir hale geldiği gözlemlenmektedir.³⁴⁷

1501 yılında kurulan ve Azerbaycan topraklarının merkezileşme sürecinin esasını teşkil eden Safevi Devleti'nin 13 vilayetinden biri de Karabağ Beylerbeyliği olmuş ve söz konusu bölge, Türk asıllı Kaçar soyuna bağlı Ziyadoğulları ailesi tarafından yönetilmiştir.³⁴⁸ 18. yy'ın başlarında Safevi Devleti'nin zayıflaması, Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının Azerbaycan topraklarını ele geçirmeye çalışmalarına sebep olmuş ve sonuç olarak, 1720 yılında Karabağ bölgesi Osmanlı'nın otoritesi altına girmiştir. 1727'de Karabağ'da yapılan ilk nüfus sayımına göre nüfusun ezici çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu tespit edilmiştir.³⁴⁹

18. yy'ın ikinci yarısında, Azerbaycan'da 20'ye yakın bağımsız ve yarı bağımsız hanlık ortaya çıkmış ve bunlardan biri de Azerbaycan / Türk asıllı *Penahali Han* tarafından kurulan Karabağ Hanlığı olmuştur. Azerbaycan hanlıklarının en büyük ve en önemlilerinden biri olan Karabağ Hanlığı'nın nüfusunun bir kısmını Hıristiyan Albanlar

³⁴⁶ Yukarı Karabağ, MÖ 4. yy'da kurulan Kafkaz Albaniya Devleti'nin, 10.yy'da Azerbaycan feodal devletleri olan Sacilerin ve Salaridlerin, 11. yy'da Şedadidlerin, 12. yy'da Atabeylerin, 13. yy'da İlhanlı Devleti'nin, 15. yy'da Türk asıllı Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin bir parçası olmuştur. Etraflı bilgi için bkz.: "The Nagorno-Karabakh Conflict: A Historical and Legal Appraisal", **SAM Center for Strategic Studies**, Baku, 2013, s. 14

³⁴⁷ MAHMUDOĞ, Ceyhun: "Karabağ'ın Etnik Yapısının Oluşumuna Tarihsel ve Demografik Bakış", **Qarabağ: Bildiklerimiz və Bilmədiklerimiz** (ed. Yılmaz, Reha), Qafqaz Universiteti, Şərq - Qərb, Bakı, 2010, s. 556

³⁴⁸ MUSTAFAZADƏ, Tofiq, **Qarabağ Xanlığı**, Sabah, Bakı, 2010, s. 27

³⁴⁹ YUNUSOV, Arif, **Karabakh: Past and Present**, Baku, 2005, s. 15

oluştursa da büyük bir çoğunluğunu yine Müslüman Azerbaycanlılar teşkil etmiştir.³⁵⁰ 18. yy'ın sonu ve 19. yy'ın başında Azerbaycan toprakları Osmanlı, İran ve Rus İmparatorlukları arasında bir mücadele alanına dönüşmüş ve özellikle Rusya'nın yayılmacı faaliyeti sonucunda birçok hanlık Rusya'nın egemenliğini kabul etmiştir. Bu çerçevede, Karabağ Hanlığı da 14.05.1805 tarihinde, Rus İmparatorluğu ile imzalanan Kürekçay Antlaşması³⁵¹ sonucunda Rusya'nın hakimiyeti altına girmiştir. Söz konusu antlaşma ile Karabağ Hanlığı'nın, Azerbaycan Türk nüfusunun baskınlığı ve bölgeyi yöneten feodal seçkinlerin uyuşuğu (hanlar, ağalar, beyler vs.) da göz önünde bulundurulduğunda, Rus İmparatorluğu'na tamamen Azerbaycan toprağı olarak dahil olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Kürekçay Antlaşması'nın Karabağ'ın Azerbaycan'a tarihi aidiyetini gösteren güçlü bir kanıt olduğu ileri sürülmüştür.³⁵²

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ sorununun ve ileride ortaya çıkacak savaşın temelini, özellikle 19. yy'ın başında yaşanan olaylar oluşturmaktadır. Nitekim 12 Ekim 1813 tarihinde, I. Rus - İran Savaşı sonucunda imzalanan Gülistan Antlaşması³⁵³ ile İran'a bağlanan Nahçıvan ve İrevan Hanlıkları hariç Kuzey Azerbaycan toprakları Rus İmparatorluğu'na geçmiştir. Söz konusu antlaşma sonucunda Azerbaycan toprakları Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmüş, ayrıca bölgede Türk siyasi gücü zayıflamıştır.³⁵⁴ II. Rus - İran Savaşı sonucunda 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması³⁵⁵ ile ise İrevan ve Nahçıvan Hanlıkları da Rusya'ya

³⁵⁰ MUSTAFAZADƏ, 2010, s. 30; KRÜGER, Heiko, **The Nagorno-Karabakh Conflict, A Legal Analysis**, Springer, Berlin, 2010, s. 7; ABDULLAHZADE, Cavid, **Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014 (a), ss. 25-26

³⁵¹ Kürekçay Antlaşması'nın İngilizce resmi olmayan tercümesinin tam metni için bkz.: "Treaty between the Khan of Karabakh and the Russian Empire on the Transfer of Power Over the Khanate to Russia of 14 May 1805", RAU, Johannes, **The Nagorno-Karabakh Conflict between Armenia and Azerbaijan, A Brief Historical Outline**, Verlag Dr. Köster, Berlin, 2008, s. 57

³⁵² МАММАДОВ, Ильгар / МУСАЕВ, Тофик, **Армяно-Азербайджанский Конфликт, История, Право, Посредничество**, 2-е издание, Баку, (МАММАДОВ, İlgar / MUSAYEV, Tofik: Armano-Azerbaydjanskiy Konflikt, İstoriya, Pravo, Posredničestvo, 2-ye izdaniye, Baku), 2008, ss.17-18

³⁵³ Gülistan Antlaşması'nın Rusça tam metni için bkz.: Гюлистанский Договор, (Gulistanskiy Dogovor), 12.10.1813, <https://www.history.az/images/articles/2010/01/06/kitab20100106045613286.pdf> (Erişim Tarihi: 13.12.2022)

³⁵⁴ ATTAR, Aygün Haşimzade, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 31

³⁵⁵ Türkmençay Antlaşması'nın Rusça tam metni için bkz.: Туркменчайский Договор, (Türkmençayskiy Dogovor), 10.02.1828, <https://www.history.az/images/articles/2010/01/06/kitab20100106045033312.pdf> (Erişim Tarihi: 13.12.2022)

geçmiştir. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü bozulmuş, Kuzey Azerbaycan toprakları tamamen Rus İmparatorluğu'na dahil olmuştur.³⁵⁶

Türkmençay Antlaşması'nın adından Rusya tarafından göç işlemlerinin yürütülmesi için Rus Albayı *L. Lazarev'in* başkanlığını yürüttüğü bir özel komite kurulmuştur. Bu komite, Karabağ'a göç eden Ermenileri teşvik etmek amacıyla her türlü maddi ve manevi destek sağlamakla yükümlüydü. Bu girişimlerin sonucunda, Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, sadece 3-4 aylık bir süre zarfında Aras nehrini aşarak İran'dan Azerbaycan topraklarına göç eden Ermeni ailelerinin sayısı 8.000'i aşmıştı. Söz konusu komite, göç eden ailelere altın ve gümüş para şeklinde maddi yardımlarda bulunmuştur.³⁵⁷

Bu antlaşmalar sonucunda Rusya, Rus Çarı *I. Petro'nun* 1720'li yıllarda uygulamaya başladığı göç politikasını güçlendirmiş;³⁵⁸ İran'da yaşayan Ermenileri daha önce Azerbaycan Türklerinin çoğunluk teşkil ettiği topraklara yerleştirmeye devam etmiştir. Ayrıca Rus - Osmanlı Savaşı neticesinde imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri de Güney Kafkasya'ya, özellikle Karabağ'a yerleştirmiştir.³⁵⁹

1828 yılından sonra 57.000 Ermeni, İrevan'a ve Karabağ'a göç etmiştir. 1823 yılında Karabağ'ın toplam nüfusunun % 8,4'ünü Ermeniler, % 91'ini ise Müslüman Türkler oluştururken; 1832 yılına gelindiğinde Ermeni nüfusu % 34,8'e ulaşmış, Türk nüfusu ise % 64,8 olmuştur. 19. yy'ın sonunda ise Ermeni nüfusu Karabağ'ın toplam nüfusunun % 53,3'üne ulaşmıştır.³⁶⁰

³⁵⁶ MAMMADOV / MUSAYEV, 2008, ss. 18-19

³⁵⁷ SÜLEYMANOV, Kamil, **Türk Kamuoyunda Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Halkla İlişkiler Bilim Dalı, İstanbul, 2013, s. 90

³⁵⁸ ШУКЮРОВ, Керим: “К вопросу Об Автономизации Нагорного Карабаха: Уроки Истории”, **Кавказ & Глобализация**, Том 2, Выпуск 2, (ŞUKUROV, Kerim: “K Voprosu Ob Avtonomizatsii Nagornogo Karabaha: Uroki İstorii”, **Kavkaz & Globalizatsii**, Tom 2, Vıpusk 2), 2008, s. 162

³⁵⁹ MAMMADOV / MUSAYEV, 2008, s. 19

³⁶⁰ GOLDENBERG, Suzanne, **Pride of Small Nations: the Caucasus and Post-Soviet Disorder**, Zed Books Ltd, London and New Jersey, 1994, s. 158

Rus Hükümeti, Ermenileri Azerbaycan Türklerinin çoğunluk teşkil ettiği bölgelere yerleştirmiş ve onlara bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıkları sayesinde zenginleşen Ermeniler, bölgedeki Azerbaycanlılara ağır bir şekilde baskı uygulamaya başlamıştır. Ermenilere karşı bu korumacılık, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yönelik politikasının bir unsuru haline gelmiştir.³⁶¹ Rusya, bölgeyi Hristiyanlaştırma ve Ermenileri yerleştirme politikası yoluyla Kafkasya'nın tamamı üzerinde kontrolünü sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.³⁶²

Rus yetkililerinin bölgede yaşayan Türk Müslüman nüfusa karşı tutumu, özellikle halkın etnik adının resmi kullanımda çarpıtılarak kullanılmasında göze çarpmaktadır. Nitekim uzun yıllar boyunca resmi dokümanlarda ve süreli yayınlarda yerli Türk halkı, "Tatarlar", "Transkafkasya Tatarları", "Azerbaycan Tatarları", "Farslar" ve bazen de mezheplerine göre "Müslümanlar" olarak anıldılar. Nüfusun kendi kullandığı "Türkler", "Azerbaycan Türkleri" ve dilleri olan "Türkçe" ve "Azerbaycan Türkçesi" uzun bir süre boyunca göz ardı edilmiştir.³⁶³

Sonuç olarak, Rus İmparatorluğu'nun uyguladığı bu göç ve nüfus politikaları neticesinde, Azerbaycan Türklerini yaşadıkları topraklardan göç ettirerek söz konusu bölgelere Ermenilerin yerleştirilmesinin, Ermenilerin Karabağ ve diğer bölgeler üzerinde hak iddia etmelerine sebep olduğu ve ileride yaşanacak, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşın temelini oluşturduğu açıktır.

20. yy'ın başında Rusya'da gerçekleşen iç karışıklıklar ve devrimler sonucunda ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan Ermeniler, Azerbaycan Türklerine karşı saldırılar gerçekleştirmiştir. Sadece Bakü şehrinde 1905 yılında Şubat, Ağustos ve Ekim ayları olmak üzere üç kere kanlı çatışmalar meydana gelmiş ve söz konusu çatışmalar, 10-12 bin kişinin hayatına mal olmuştur. Ayrıca İrevan ve Elizavetpol bölgelerinde de ayaklanmalar meydana gelmiştir. *Swietochowski*'ye göre "bu süreçte yaklaşık 128 Ermeni ve 158 "Tatar" köyü yağmalanmış veya tahrip edilmiş, hayatını kaybedenlerin

³⁶¹ GOZALOVA, Nigar / AMIROV, Eldar: "The South Caucasus in 1905-1906 According to "The New York Times" Coverage", **Review of Armenian Studies**, Issue 42, 2021, s. 88

³⁶² KRÜGER, Heiko: "Nagorno-Karabakh", **Self-Determination and Secession in International Law**, (ed. Walter, Christian / Ungern-Sternberg, Antje von / Abushov, Kavus), Oxford University Press, United Kingdom, 2014, s. 215

³⁶³ GOZALOVA / AMIROV, 2021, s. 88

sayısı da 100 ile 10.000 arasında değişmektedir”.³⁶⁴ Devam eden süreçte öncelikle 1905-1906 yıllarında Nahçıvan, Zengezur, Şuşa ve İrevan’da da katliamlar gerçekleştirilmiş; aynı şekilde Mart 1918’de Bakü dahil bir dizi şehirde de kanlı çatışmalar sürmüştür.³⁶⁵

Rus İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından Yukarı Karabağ, 28 Mayıs 1918’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin (ADC) kontrolüne geçmiştir.³⁶⁶ Nitekim ADC’nin kabul ettiği “*İstiklal Beyannamesi*”nde,³⁶⁷ Azerbaycan’ın Doğu ve Güney Kafkasya’yı kapsadığı düzenlenmiştir. ADC’nin ardından, henüz bir ülkeye sahip olmamasına rağmen Tiflis’te Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti (EDC) de ilan edilmiştir. Mayıs ayının sonunda ise ADC, İrevan bölgesini EDC’ye bırakmıştır.³⁶⁸ Böylece Kafkasya’da ilk Ermeni devleti, Azerbaycan Hükümeti’nin kendi tarihi toprağı olan İrevan’ı Ermenilere vermesiyle kurulmuştur. Bu dönemde EDC’nin toprakları, sadece 400.000 nüfuslu İrevan ve Eçmiedzin ile sınırlı kalmıştır.³⁶⁹

Her ne kadar Azerbaycan, İrevan şehrini EDC’ye vermekle Ermenilerin süregelen toprak taleplerinin biteceğini düşünmüş olsa da I. Dünya Savaşı’nın ardından Ermeniler, Karabağ dışında, Zengezur ve Nahçıvan bölgeleri üzerinde de hak iddia etmeye başlamışlardır.³⁷⁰ Önceleri sadece Ermeni çeteleri tarafından Azerbaycan topraklarına karşı sürdürülen saldırgan politika, artık Ermenistan’ın devlet politikası haline gelmiştir.³⁷¹ Bu çerçevede, 1918 yılının yaz aylarında *Andronik* başkanlığında Ermeni ordusu Zengezur’a girerek 115 köyü ele geçirmiş; 7.700 Azerbaycan Türkü’nü öldürmüş, 2.500 kişiyi de yaralamıştır.³⁷²

³⁶⁴ GOZALOVA / AMIROV, 2021, s. 86; SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, **1905-1920, the Shaping of a National Identity in a Muslim Community**, Cambridge University Press, 2004, s. 41

³⁶⁵ SADIGOV, Ramin: “II. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu”, **Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya**, (ed. Kurban, Vefa / Öraz Beşikçi, Seçil / Çoban, Recep Efe), Iksad Publications, İzmir, 2021, ss. 426-427

³⁶⁶ “The Nagorno-Karabakh Conflict...”, 2013, s. 16

³⁶⁷ Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin *İstiklal Beyannamesi*’nin tam metni için bkz.: *İstiqlal Bəyannaməsi, Azərbaycanın Müstəqil Dövlət Elan Edilməsi Haqqında Azərbaycan Milli Şurasının Qərarı*, 28 May 1918-ci il, <https://axc.preslib.az/az/page/iKYoaVNIsO> (Erişim Tarihi: 18.12.2022)

³⁶⁸ CORNELL, Svante E.: “The Nagorno-Karabakh Conflict, Report no. 46”, **Department of East European Studies**, Uppsala University, 1999, s. 7

³⁶⁹ RAU, 2008, s. 25; ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 50

³⁷⁰ RAU, 2008, s. 26; MAMMADOV / MUSAYEV, 2008, s. 32

³⁷¹ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 52

³⁷² YUNUSOV, 2005, s. 24

Bu dönem Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu hususu, Bakü'de İtilaf Devletleri temsil eden İngiliz Generali *W. Thomson* tarafından da teyit edilmiştir. Bunun yanı sıra General *Thomson*, ADC yönetimi tarafından *Hosrov Sultanov'un* Karabağ'ın ve Zengezur'un Valisi olarak atanmasını da onaylamıştır.³⁷³ *Hosrov Sultanov'un* Valisi olduğu Karabağ Genel Valiliğin kurulduğu ilk günden itibaren Ermenistan hükümeti ve sözde Karabağ ve Zengezur Ermeni Ulusal Konseyi temsilcileri, İngiliz komutanlığına Karabağ'da ve Zengezur'da Azerbaycan hükümetine bağlı özel bir yönetimin kurulmasını protesto eden çağrılar, mektuplar ve telgraflar göndermişlerdir. Ermenistan hükümeti, Karabağ'ı ve Zengezur'u kendi topraklarının ayrılmaz parçaları olarak nitelendirmiş; ayrıca Ermeni Ulusal Konseyi de Zengezur ve Karabağ'ın Ermeni kısmının, Azerbaycan hükümetine bağlı olmayan bir İngiliz generali tarafından yönetilen ayrı bir valiliğe dönüştürülmesini bile önermiştir.³⁷⁴

1919 yılının Ağustos ayında Karabağ Ermenileri ile Azerbaycan Hükümeti arasında Karabağ meselesinin akıbetinin Paris Barış Konferansı'nda çözüleceği öngörülerek Karabağ'ın dağlık kısımlarının ADC'nin sınırları içinde olduğunu belirten geçici bir antlaşma imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmayla ayrıca Karabağ Ermenilerinin kültürel özerkliklerinin bulunduğu da düzenlenmiştir.³⁷⁵ Ancak çok geçmeden Ermenistan'daki Taşnak Hükümeti, söz konusu antlaşma koşullarını reddederek Ermeni birliklerini Karabağ'a göndermiş; Ermeniler bu sefer sadece Karabağ'ı değil Azerbaycan'ın ve Doğu Anadolu'nun diğer bazı bölgelerini de kontrolleri altına almaya çalışmışlardır. Bu olaylar iki taraf arasındaki çatışmaların yine şiddetli bir hal almasına sebep olmuştur.³⁷⁶

Ermeni hükümeti, Zengezur'daki Ermenilerin Azerbaycan hükümetini tanımak istemediklerini göstermek amacıyla doğru bir zamanda ayaklanma çıkarmak için

³⁷³ PAŞAYEVA, Gülşen / BAĞIROVA, İrada / ALİYEV, Kamal Makili: "SSCB'de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örneği", **Uluslararası Suçlar ve Tarih, Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi**, Sayı 14, 2013, s. 73

³⁷⁴ NİFTALİYEV, İlgar: "Diplomatic Struggle Around Karabakh And Zangezur Under The ADR (1918-1920)", **IRS**, 1-2 (33-34), Spring 2018, ss. 37-38

³⁷⁵ ГУЛИЕВ, Д., **К Истории Образования Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР. 1918 - 1925: Документы и Материалы**, Азернешр, Баку, (GULİYEV, D., **К Истории Образованија Нагорно-Карабахској Аутономној Области Азербайджанској ССР. 1918 - 1925: Документи и Материјали**, Азернешр, Баку), 1989, ss. 21-22

³⁷⁶ KRÜGER, 2010, s. 13

Zengezur'a düzenli birlikler, silahlar ve mühimmat göndermiştir. Bunun üzerine Azerbaycan da Karabağ Genel Valisi'nin emrine asker göndermiştir. Azerbaycan'ın kayıtsız kalmamasının önemli sebeplerinden biri, özellikle 1918 yılının ikinci yarısından 1919 yılının başlarına kadar olan dönemde *Andronik'in* başkanlık ettiği silahlı birliklerin Zengezur'da gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda evlerini terk etmek zorunda kalan 60.000 Azerbaycanlının kendi topraklarına dönmeyi beklemleri olmuştur.³⁷⁷

Taraflar, aralarında yaşanan bu gerginliklerin ardından 20 Kasım 1919 tarihinde Tiflis'te barış konferansı gerçekleştirmiş ve 23 Kasım'da da konferansın sonucunda bir barış antlaşması imzalamışlardır. Antlaşma ile taraflar, aralarındaki sınır meseleleri de dahil olmak üzere bütün tartışmalı konuları silah yoluyla değil müzakerelerle yani barışçıl yollarla çözmeyi kabul etmiş, antlaşmanın imzalandığı andan itibaren antlaşmaya taraf olan iki hükümetten hiçbirisi o zamana kadar kendisini tanımayan bölgeleri silah zoruyla ele geçirmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Antlaşma'nın imzalanmasının ardından Azerbaycan, şartlara uyararak askeri güçlerini Zengezur'dan geri çekmiştir. Azerbaycan'dan farklı olarak Ermenistan ise Azerbaycan silahlı birliklerin bölgeden çıkması üzerine antlaşma şartlarını ihlal ederek düzenli birliklerini Zengezur'a göndermiştir. O sırada Bakü'de bulunan İngiliz askeri gazeteci *Scotland-Liddel*, devletler arasında imzalan antlaşmanın ardından Ermenilerin, Azerbaycan birliklerinin bölgeden geri çekilmesini fırsat bilerek Zengezur'daki Müslümanlara haince saldırdıklarını ve 40'a yakın köyü tahrip ettiklerini Londra'ya bildirmiştir.³⁷⁸

Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nda, İtilaf devletler Karabağ'ı Azerbaycan'ın toprağı olarak tanımışlardır. Ancak çok geçmeden 28.04.1920 tarihinde, 11. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a girmesiyle bölgede iktidarı Komünist Partisi ele geçirmiş ve akabinde Azerbaycan SSC ilan edilmiştir.³⁷⁹ Azerbaycan'ın ardından Ermenistan'da da Sovyet iktidarı kurulmuş ancak iki devlet arasındaki sınır sorunları çözümlenememiştir. Sovyet otoriteleri, taraflar arasındaki bu çatışmanın barışçı yollarla çözümlenmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır.³⁸⁰ Bu kapsamda, öncelikle Sovyet Milliyetler Komiseri

³⁷⁷ NIFTALIYEV, 2018, ss. 39-40

³⁷⁸ NIFTALIYEV, 2018, s. 40

³⁷⁹ MAMMADOV / MUSAYEV, 2008, ss. 29-30

³⁸⁰ İŞYAR, Ömer Göksel, **Dağlık Karabağ Sorunu, Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri**, Dora Yayınları, Bursa, 2020, s.10

Stalin, Azerbaycan'ı bir dostluk ve dayanışma belirtisi olarak Zengezur bölgesini Ermenistan'a vermeye ikna etmiştir.³⁸¹ Bu çerçevede, 30 Kasım 1920 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında Zengezur'un Ermenistan'a geçtiğine, ayrıca Karabağ'ın dağlık kısmına kendi kaderini tayin hakkı tanındığına dair karar alınmıştır.³⁸² 2 Aralık'ta ise Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti (ESSC) ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) arasında imzalanan antlaşma ile Sovyet Hükümeti Zengezur'u ESSC'nin tartışmasız (*undisputed*) bir parçası olarak tanımıştır.³⁸³ Böylece Zengezur'un Ermenistan'a verilmesiyle Nahçıvan'ın Azerbaycan ile olan kara bağlantısı kesilmiş³⁸⁴ ve Nahçıvan, Azerbaycan için bir eksklava³⁸⁵ dönüşmüştür.

Yukarı Karabağ ile ilgili nihai karar ise 05.07.1921 tarihinde Kafkas Bürosu tarafından verilmiştir. Her ne kadar bir gün öncesinde bölgenin Ermenistan'a verilmesi kararlaştırılmış olsa da Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı *Nerimanov'un* itirazı sonucunda, 5 Temmuz'da bu karar iptal edilmiş; Karabağ ile Azerbaycan arasındaki güçlü ekonomik bağ göz önünde bulundurularak Yukarı Karabağ'ın merkezi Şuşa olmak üzere Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (ASSC) kalmasına ve geniş özerklik tanınmasına karar verilmiştir.³⁸⁶ Ardından 07.07.1923 tarihinde ise Azerbaycan Hükümeti tarafından Yukarı Karabağ'ın Ermeni nüfusunun yoğunluk oluşturduğu kısmında, Azerbaycan SSC dahilinde Hankendi merkezli bir özerk bölge kurulmasını öngören "*Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Yaratılması Hakkında*" kararname kabul edilmiştir.³⁸⁷ Böylece Yukarı Karabağ, merkezi Hankendi olarak 1923 yılında ASSC dahilinde özerk bölge statüsünü kazanmıştır.

³⁸¹ İŞYAR, 2020, s. 13; İZZETGİL, Elşan: "Dağlık Karabağ'daki Fiili Durum Karşısında Azerbaycan'ın Ermenistan'a Kuvvet Kullanma Hakkı ve Siyasi Engeller", **Kanayan Yara Karabağ**, (ed. ÖZARSLAN, Bahadır Bumin), Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 87

³⁸² GULİYEYEV, 1989, s. 44

³⁸³ IMRANLI-LOWE, Kamala: "Karabakh, Historical Background", **The Nagorno-Karabakh Conflict, Historical and Political Perspectives**, (ed. Yavuz, Hakan M. / Gunter, Michael M), Routledge, NY, 2022, ss. 28-29

³⁸⁴ MAMMADOV / MUSAYEV, 2008, s. 32

³⁸⁵ "*Eksklav genellikle bir devletin, idari açıdan kendisiyle bütünleşmiş, ancak bir başka devletin topraklarıyla kendisinden ayrılmış, nispeten küçük bir parçasıdır.*", EVANS, Graham / NEWNHAM, Jeffrey, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (çev. H. Ahsen Utku), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 198-199

³⁸⁶ KRÜGER, 2010, s. 16; CORNELL, 1999, s. 9; GULİYEYEV, 1989, s. 59

³⁸⁷ GULİYEYEV, 1989, s. 95

Sovyetler Birliği dönemi boyunca Ermeniler, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan SSC içinde bırakılmasını düzenleyen 5 Temmuz 1921 tarihli karardan memnuniyetsizliklerini sürdürmüşlerdir. Ermeni aktivistleri ve yazarları, Karabağ'daki eylemleri açıklamak veya haklı çıkarmak için özellikle ekonomik ve kültürel şikayetlere dikkat çekmişlerdir. Onlara göre Karabağ Ermenileri, Azerbaycan'ın diğer bölgelerine kıyasla yeteri kadar kamu yatırımı alamıyordu; Karabağ'daki etnik Ermeniler yeterli Ermenice eğitim materyaline sahip değildi, Ermenistan SSC'den kitap almalarına izin verilmiyordu ve televizyon programlarını takip edemiyorlardı. Bunun üzerine 1964 yılında Ermeniler, Moskova'ya bir dilekçe göndererek Karabağ'daki bu memnuniyetsizliğe bir çözüm olarak Güney Kafkasya'daki idari sınırların Karabağ'ı ESSC'ye dahil edecek şekilde değiştirilmesini talep etmişlerdir. Ancak Sovyet yetkilileri, böyle bir sınır değişikliğinin düşünülmesini bile reddetmişlerdir.³⁸⁸

Her ne kadar Ermenilerin Yukarı Karabağ'ın Ermenistan SSC'ye dahil edilmesi talepleri devam eden süreçlerde tekrarlanmış olsa da 20. yy'ın ortaları nispeten daha sakin ve barışçıl bir şekilde geçmiştir. Yukarı Karabağ'ın Ermenistan ile birleştirilmesi talepleri 1980'li yıllarda *Gorbaçov'un "glasnost ve perestroyka"* politikası sonucunda tekrar gündeme gelmiştir.³⁸⁹ Bu çerçevede, öncelikle 20.02.1988 tarihinde Dağlık Karabağ Bölge Sovyeti tarafından Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB) Ermenistan ile birleştirilmesi hakkında karar kabul edilmiş ancak 1977 SSCB Anayasası'na aykırı olması sebebiyle söz konusu karar, SSCB Yüksek Sovyeti tarafından onaylanmamıştır. Bu kararlar Ermenilerin DKÖB'yi Azerbaycan'dan tek taraflı olarak ayırma eylemleri başlamıştır.³⁹⁰ Ardından 12.07.1988 tarihinde, hukuka aykırı bir şekilde DKÖB'nin Azerbaycan SSC'den ayrılması kararı alınmış ancak bu karar da yine Anayasa'ya aykırı olması gerekçesiyle SSCB Yüksek Sovyeti tarafından onaylanmamıştır.³⁹¹

Ağustos 1991'de Azerbaycan'ın SSCB'den bağımsızlığını ilan etmesinden yaklaşık üç gün sonra, 02.09.1991 tarihinde DKÖB ve Şaumyan rayonundan bir grup Sovyet milletvekili, Azerbaycan hükümetinin Ermeni nüfusa karşı ayrımcılık ve "*apartheid*"

³⁸⁸ CHETERIAN, Vicken, **War and Peace in the Caucasus, Russia's Troubled Frontier**, Hurst & Company, London, 2011, s. 90

³⁸⁹ PAŞAYEVA / BAĞIROVA / ALİYEYEV, **2013**, s. 76

³⁹⁰ MAMMADOV / MUSAYEV, **2008**, s. 57

³⁹¹ ABDULLAHZADE, **2014 (a)**, s. 74

politikası yürüttüğünü iddia ederek Azerbaycan'ın Şaumyan rayonu ile DKÖB'yi kapsayan bir Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin (DKC) kurulduğunu ilan etmiştir.³⁹² Bunun üzerine Azerbaycan da 26.11.1991 tarihli kanunla³⁹³ Dağlık Karabağ'ın özerkliğini kaldırdığını açıkça beyan etmiştir. Akabinde 10.12.1991'de, Dağlık Karabağ'da yalnızca Ermenilerin katıldığı referandum yapılmış ve DKC'nin Azerbaycan'dan bağımsızlığı yönünde oy kullanılmış ve Ocak 1992'de de DKC'nin Azerbaycan'dan bağımsızlığı ilan edilmiştir.³⁹⁴

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışma, savaşa dönüşmüştür. Özellikle 1992 yılında sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi, çatışmaları tırmandırmıştır. Ermeniler Azerbaycan sınırlarını ihlal ederek, Azerbaycanlıları katletmiş ve ciddi insan hakları ihlalleri gerçekleştirmiştir. En şiddetli olaylar 25-26.02.1992 tarihinde Hocalı'da yaşanmıştır. Ermeni güçleri 366. Rus Motorize Alayı'nın desteği ile Hocalı'ya saldırarak şehirde bir katliam gerçekleştirmiştir. Hocalı katliamı neticesinde 613 sivil vahşice öldürülmüş, 487 kişi yaralanmış, 1.275 kişi de rehin alınmıştır. Hocalı'nın düşmesi Azerbaycan için önemli bir stratejik ve askeri kayıp teşkil etmiştir.³⁹⁵

Hocalı'nın ardından 8 Mayıs'ta Ermeni kuvvetleri bölgenin kontrolü için önemli bir stratejik mevki olan Şuşa'yı işgal etmiştir. Şuşa'nın işgali ile birlikte Yukarı Karabağ'ın neredeyse tamamı Ermenilerin eline geçmiştir. Ardından da Ermenistan ile Yukarı Karabağ arasında bir köprü görevi oluşturan Laçın işgal edilmiştir. Laçın'den ve Şuşa'dan sonra Ermeniler, Yukarı Karabağ'ın dışına çıkarak Azerbaycan'ın yedi bölgesini daha ele geçirmiştir. Bu eylemlerin ardından BM Güvenlik Konseyi, aldığı dört kararla³⁹⁶ taraflar arasında ateşkesin imzalanması, işgalci güçlerin bölgeden

³⁹² GADIROV, Javid: "International Law and Karabakh Question", **Liberated Karabakh**, (ed. Fariz Ismailzade / Damjan Krnjevic Miskovic), ADA University Press, Baku, 2021, ss. 36-37

³⁹³ Kanunun tam metni için bkz.: "Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini ləğv etmək haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun Qüvvəyə Minməsi Qaydası Barəsində Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Qərarı, 26 Noyabr 1991, <https://e-qanun.az/framework/6784> (Erişim Tarihi: 24.12.2022)

³⁹⁴ ABDULLAHZADE, 2014 (a), ss. 77-78

³⁹⁵ CROISSANT, Michael P., **The Armenia - Azerbaijan Conflict, Causes and Implications**, Praeger, Westport, London, 1998, ss. 77 - 78

³⁹⁶ BM Güvenlik Konseyi'nin konuyla ilgili dört kararının metinleri için bkz.: UN Security Council Resolution 853 (29 July 1993), **UN Doc. S/RES/853 (1993)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/853>; UN Security Council Resolution 884 (12 November 1993), **UN Doc. S/RES/884 (1993)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/884>; UN Security Council Resolution 822 (30 April 1993), **UN Doc.**

çekilmesi, Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünün tesis edilmesi konusunda çağrıda bulunmuş olsa da sahadaki durum değişmemiştir.³⁹⁷

Genel olarak 1991 yılından başlayarak çatışmanın sonlandırılması ve ateşkesin imzalanması için Rusya, Kazakistan, İran vs. gibi devletler arabuluculuk girişimlerinde bulunmuş olsa da Ermenistan, saldırgan eylemlerine devam etmiştir. Bunun yanı sıra her iki devletin 1992 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) katılmasıyla sorun, örgütün gündemine de taşınmış ve Minsk Konferansı'nda arabuluculuk çalışmaları başlamıştır. Hem BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlarda hem de AGİT çerçevesinde hazırlanan planlarda, işgal edilen toprakların Ermeni kuvvetleri tarafından boşaltılması istenmiş ve Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü vurgulanmış ancak Ermenistan'ın işgale devam etmesi sonucunda hiç birisi uygulanmamıştır.³⁹⁸

Bütün bu girişimler ancak 1994 yılında bir sonuç vermiştir. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde Bişkek'te Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Parlamentolararası Konseyi çerçevesinde Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın Parlamento başkanları bir araya getirilmiş ve “*Bişkek Protokolü*” imzalanmıştır. Protokol'de, bölgedeki çatışmaların sadece iki devleti değil uluslararası toplumun genelini etkilediği, bu sebeple de BM ve AGİT tarafından alınan kararların uygulanması gerektiği ifade edilmiş ve 8 Mayıs'ı 9 Mayıs'a bağlayan geceden itibaren ateşin kesilmesi, işgal edilmiş bölgelerden silahlı güçlerin çıkarılması ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönmeleri gerektiği konusunda çağrıda bulunulmuştur.³⁹⁹

Bişkek Protokolü çerçevesinde, Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes antlaşması imzalanmış ve 12 Mayıs'tan itibaren de iki devlet arasında ateşkes rejimi uygulanmaya

S/RES/822 (1993), <http://unscr.com/en/resolutions/doc/822>; UN Security Council Resolution 874 (14 October 1993), **UN Doc. S/RES/874 (1993)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/874> (Erişim Tarihi: 24.12.2022)

³⁹⁷ NESIROVA, Aynur: “Economic Results of The Karabakh War: Plundering in The Territories of Azerbaijan During The Occupation Period”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2022, s. 260; KASIM, Kamer: “The Nagorno-Karabakh Conflict: Regional Implications and The Peace Process”, **Caucasus International**, Vol. 2, No. 1, Spring, 2012, s. 98

³⁹⁸ ASLANLI, Araz: “Karabağ Sorununda Ateşkesin Kısa Tarihi”, **Seta, Perspektif**, S. 300, Kasım 2020, ss. 1-3

³⁹⁹ Bişkek Protokolü'nün İngilizce tam metni için bkz.: The Bishkek Protocol, 5 May 1994, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Bishkek%20Protocol.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2023)

başlanmıştır. Ateşkes rejiminin uygulanması sonucunda Ermenistan'ın işgalci saldırıları ve iki devlet arasındaki savaş resmen durdurulmuştur. Her ne kadar 1994'ten itibaren ateşkes ihlalleri sık sık yaşanmış ve her iki taraftan da çok sayıda sivil ve asker ölmüş ve yaralanmış olsa da söz konusu ateşkes, iki devlet arasında uygulanan en uzun ateşkes antlaşması olmuştur.⁴⁰⁰

I. Karabağ Savaşı olarak bilinen bu savaş sonucunda, Azerbaycan'ın topraklarının önemli bir kısmı üzerinde bulunan 890 şehir, köy ve yerleşim yeri işgal edilmiş; yaklaşık 1 milyon insan yaşadığı bölgelerden ayrılmak zorunda kalmış, 20.000'e yakın kişi hayatını kaybetmiş, 50.000'e yakın kişi çeşitli derecelerde yaralanmış, 5.000'e yakın kişi de kaybolmuştur. İlk yapılan araştırmalar sonucunda, I. Karabağ Savaşı sonucunda Azerbaycan'a verilen zararın 60 milyar ABD Doları olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰¹

3.1.2. Bişkek Protokolü Sonrası Süreç ve II. Karabağ Savaşı

Her ne kadar Yukarı Karabağ çatışmalarının ilk aşaması 1994'te imzalanan Bişkek Protokolü ile sona ermiş olsa da Ermenistan'ın saldırgan politikası devam etmiş ve bölgede birçok kez ateşkes ihlalleri yaşanmıştır. Özellikle en ciddi çatışma, Nisan 2016'da Ermenistan'ın Azerbaycan'ın sivil yerleşim yerlerine saldırmasıyla başlamış ve dört gün süren bu çatışmada Azerbaycan, saldırılara karşılık vererek işgal altında olan bazı yerleri kurtarmayı başarmıştır.⁴⁰² Nisan çatışmalarında Azerbaycan'ın üstünlük sağlaması ve topraklarının küçük de olsa bir kısmını kurtarmış olması, aslında bu dönemin dengelerinin 1990'lardan farklı olduğunu ve taraflar arasındaki ateşkesin de uzun sürmeyeceğini ortaya koymuştur.⁴⁰³ Nisan saldırıları Yukarı Karabağ'ın "*donmuş çatışma*" (*frozen conflict*) şeklinde nitelendirilen doğası hakkındaki efsaneyi de ortadan kaldırmıştır.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ ASLANLI, Araz: "Birinci Karabağ Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", **Çıkmazdan Çözüm Karabağ Sorunu**, (ed. Muhittin Ataman / Ferhat Pirinççi), Seta Kitapları, İstanbul, 2021, s. 137

⁴⁰¹ MAMMADOV / MUSAYEV, 2008, s. 40; Ermenistan'ın saldırganlığının sonuçlarının genel istatistiği için bkz.: Ermenistanın Təcavüzünün Neticeleri, Ümumi Statistika, <http://anl.az/el/emb/QARABAQ/statistika.htm> (Erişim Tarihi: 04.01.2023)

⁴⁰² SADIGOV, 2021, s. 431

⁴⁰³ ASLANLI, 2020, s. 4

⁴⁰⁴ MUSTAFAYEVA, Najiba: "The Danger of No Peace, No War in Nagorno-Karabakh", **Turkish Policy Quarterly**, Vol. 16, No: 4, 2018, s. 121

Nisan 2016 tarihinde yaşanan çatışmaların ardından, Azerbaycan ve Ermenistan güçleri arasında Yukarı Karabağ çevresindeki temas hattı, bütün eski Sovyet coğrafyasında en fazla askerileştirilen bölge haline gelmiştir. Çatışmaların hemen akabinde Ermenistan, Temmuz 2015'te imzalanan 200 milyon dolarlık askeri kredi antlaşması çerçevesinde Rusya'dan edindiği yeni silahların ve teçhizatın teslimatını hızlandırmıştır. Ayrıca Ermenistan, Rusya ile askeri ittifakını da güçlendirmiştir. Rusya'dan İskender-M balistik füze tedarik eden Ermenistan'ın⁴⁰⁵ o dönemki Cumhurbaşkanı *Serj Sarkisyan*, DKC'de gerçekleştirilen askeri tatbikatlardan birinde şu ifadeleri kullanmıştır: *"2016'dan sonraki bir yıl içinde sınırlarımızı güçlendirdik ve birliklerimizi o kadar silahlandırdık ki bugün cephe hattımız tanınmaz hale geldi. Bugün askerlerimiz düşmanın hareketlerini kendi topraklarında takip ediyor... Ve bugün Ermenistan'ın başkomutanı gerektiği anda gözünü kırpmadan İskender-M balistik füze ile vurma emrini verecek. Komşu ülkede (yani Azerbaycan'da) bunu çok iyi biliyorlar."*⁴⁰⁶ Ayrıca 2018 yılında, dönemin Savunma Bakanı *David Tonoyan* yaptığı bir açıklamasında, 2007'de AGİT Minsk Grubu tarafından ileri sürülen Madrid Prensiplerinin temelini oluşturan *"barış için topraklar"* (*territories for peace*) formülünün yerini *"yeni topraklar için yeni bir savaş"* (*new war - new territories*) formülünün alacağını açıkça ilan etmiştir.⁴⁰⁷ Ermenistan'ın Rusya ile yaptığı askeri kredi antlaşması, balistik füze tedarik etmesi, Cumhurbaşkanı'nın ve Savunma Bakanı'nın yukarıdaki açıklamaları, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik saldırgan politikasının devam ettiğini; hatta gerektiği takdirde Azerbaycan'ın yeni topraklarını da hedef haline getireceklerini açıkça göstermiştir. Nitekim Temmuz 2020'de, Ermenistan önce Tovuz iline saldırmıştır. İki devlet arasında Yukarı Karabağ bölgesi konusunda uzun yıllardır çözülmemiş bir uyuşmazlığa ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının % 20'sini ele geçirmiş olmasına rağmen, bu sefer Ermenistan silahlı kuvvetlerinin başlattığı çatışmalar, Azerbaycan - Ermenistan sınırında meydana gelmiştir. Bu sürece kadar bütün çatışmaların Yukarı Karabağ ve çevresinde meydana gelmesi dikkate alındığında, bu durumun oldukça sıra dışı olduğu anlaşılmaktadır. Bu saldırılarıyla Ermenistan,

⁴⁰⁵ MUSTAFAYEVA, 2018, s. 121

⁴⁰⁶ "President handed high state awards to the services who excelled in the course of combat duty", 25 March 2017, <https://www.president.am/en/press-release/item/2017/03/25/President-Serzh-Sargsyan-awarded-Soldiers-in-Artsakh/> (Erişim Tarihi: 07.01.2023)

⁴⁰⁷ KUCERA, Joshua: "After Peace Negotiations, Threats of War Break Out between Armenia and Azerbaijan", April 2019, <https://eurasianet.org/after-peace-negotiations-threats-of-war-break-out-between-armenia-and-azerbaijan> (Erişim Tarihi: 07.01.2023)

Azerbaycan'ı Yukarı Karabağ ve çevresindeki bölgelerin işgalini kabul etmeye zorlamak için Azerbaycan'ın daha fazla toprağını ele geçirmeyi amaçladığını göstermiştir.⁴⁰⁸

Tovuz'un ardından 27 Eylül sabah saatlerinde Ermenistan silahlı kuvvetleri, geniş çaplı bir saldırı başlatarak cephe hattındaki Azerbaycan ordu mevzilerine ve sivil yerleşim yerlerine büyük kalibreli silahlarla ve toplarla ateş açmıştır. Buna karşılık olarak da Azerbaycan Savunma Bakanlığı, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin saldırgan faaliyetlerini bastırmak ve halkın güvenliğini sağlamak için karşı saldırı operasyonu başlatmıştır. Her iki taraf da genel veya kısmi seferberlik ilan ederek uzun süreli yoğun bir çatışma için gerekli önlemleri almıştır.⁴⁰⁹

Her ne kadar Azerbaycan, bölgesel barışın korunması için her türlü yolu denemiş olsa da Ermenistan'ın gerçekleştirdiği saldırılar, Azerbaycan'ın kendi bağımsızlığını ve ülke bütünlüğünü korumak için savaş dışında bir yolunun olmadığını ortaya koymuştur. Azerbaycan'ın cesaretini güçlendiren unsurlar arasında, Türkiye'nin üst düzey görevlilerinin Azerbaycan'ı her açıdan destekleyen açıklamaları da bulunmaktadır.⁴¹⁰ Sonuç olarak, bütün bu gelişmeler neticesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında 26 yıl sonra yeni bir savaş başlamıştır.

II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan silahlı kuvvetleri saldırgan politikasına devam etmiş ve cephe hattından uzakta olan sivil yerleşim yerlerine ateş açmış; ayırım gözetmeden kamu binalarını, dükkanları ve konutları hedef almıştır. II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın sivil kayıplara sebep olan eylemleri sonucunda, Azerbaycan'da 93 sivil hayatını kaybetmiş ve 454 sivil yaralanmıştır.⁴¹¹

⁴⁰⁸ MIRZAYEV, Farhad: "The Nagorno-Karabakh Conflict, International Law Appraisal", **The Nagorno-Karabakh Conflict, Historical and Political Perspectives**, (ed. Yavuz, Hakan M. / Gunter, Michael M), Routledge, NY, 2022, s. 182

⁴⁰⁹ SHAFIYEV, Farid / HUSEYNOV, Vasif: "Peace Negotiations Cannot Be Held Forever", **Insight Turkey**, Vol. 22, No. 4, Fall, 2020, s. 106

⁴¹⁰ PAŞA, Elnur: "Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 7(1), 2021, s. 209

⁴¹¹ Detaylı bilgi için bkz.: 44 gün sürən Vətən Müharibəsi (II Qarabağ müharibəsi), <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)

27 Eylül - 9 Kasım 2020 tarihleri arasında devam eden 44 günlük savaşta Azerbaycan, Füzuli, Zengilan, Kubadlı, Cebrail illerini ve bunlara bağlı olan bir dizi köyü; Terter, Hocalı, Laçın illerine bağlı bir dizi köyü ve yerleşim yerini işgalden kurtarmıştır.⁴¹² 8 Kasım 2020 tarihinde “*Karabağ’ın Kudüsü*”⁴¹³ olarak adlandırılan ve stratejik bir öneme sahip olan Şuşa’nın işgalden kurtarılmasıyla Ermenistan, mağlubiyetini kabul etmiş ve taraflar arasında Rusya’nın arabuluculuğu ile aşağıda incelenecek olan 10 Kasım’da silah bırakışımı imzalanmıştır.⁴¹⁴ Böylelikle II. Karabağ Savaşı ile 1990’lardan bu yana çözülemeyen Yukarı Karabağ sorununda dengeler, Azerbaycan lehine değişmiş ve Azerbaycan, topraklarının büyük bir kısmını geri almayı başarmıştır.

Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanan ve aşağıda incelenecek olan 10 Kasım antlaşmasına rağmen Ermenistan, Azerbaycan’a karşı yürüttüğü saldırgan politikasından vazgeçmemiştir. Bu çerçevede, Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı’nın yayımladığı bilgilere göre 12-13 Eylül 2022 tarihleri arasında Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri’nden 282 asker, Ermenistan askeri birliklerinin saldırılarını önlemeye çalışırken yaralanmış, ayrıca Ermenistan’ın bu saldırısı neticesinde 2 sivil de yaralanmıştır.⁴¹⁵ Bunun yanında, Karabağ’daki ayrılıkçı güçlere Ermenistan’ın desteği devam etmiş, 9 Eylül 2023 tarihinde ayrılıkçı yapı tarafından sözde cumhurbaşkanı seçimleri gerçekleştirilmiş ve sözde yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir. Azerbaycan’ın süreci barışçıl yollarla yönetmeye çalışmasına rağmen Karabağ’da gerçekleştirilen bu seçim, uluslararası toplum tarafından da kınanmıştır.⁴¹⁶ Seçimlerin ardından 19 Eylül’de Ermeni silahlı kuvvetlerinin Ahmedbeyli-Füzuli-Şuşa karayolu üzerinde terör amacıyla döşedikleri mayınların patlaması neticesinde, askerler ve siviller ölmüştür. Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik bu planlı terörizm politikası, Azerbaycan’ı harekete geçirmiştir. Azerbaycan, Ermeni silahlı birliklerinin Karabağ’da bulunmasının bölgesel barışa ve istikrara tehdit oluşturduğunu defalarca ifade etmiş; 10 Kasım silah

⁴¹² 44 gün sürən Vətən Müharibəsi (II Qarabağ müharibəsi)

⁴¹³ WAAL, Thomas de, **Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War**, 10th-year Anniversary Edition, Revised and Updated, New York University Press, 2013, s. 197

⁴¹⁴ GÜLER, Mehmet Çağatay: “Karabağ’ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem”, **Seta Perspektif**, S. 301, Kasım, 2020, ss. 1-2

⁴¹⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin məlumatı, 17 Sentyabr 2022, <https://mod.gov.az/az/news/azerbaycan-respublikasinin-mudafie-nazirliyinin-melumati-42421.html> (Erişim Tarihi: 15.01.2023)

⁴¹⁶ Detaylı bilgi için bkz.: “Beynəlxalq aləm Qarabağda qanunsuz “seçki”ni tanımır”, Xalq Qazeti, 10.09.2023, <https://xalqgazeti.az/az/siyaset/138198-beynəlxalq-ələm-qarabagda-qanunsuz-seckini> (Erişim Tarihi: 15.10.2023)

bırakışımı antlaşma hükümlerinin gerçekleştirilmesi, bölgedeki provokasyonların önlenmesi, silahlı birliklerin silahsızlandırılması ve bölgedeki askeri altyapıların etkisizleştirilmesi, ayrıca sivil halkın da güvenliğinin sağlanması için terörle mücadele operasyonu gerçekleştirmiştir.⁴¹⁷ Operasyonun başlamasından bir gün sonra yani 20 Eylül'de Karabağ'daki Ermeni ayrılıkçı teröristler teslim olmuş ve Azerbaycan ile Ermeniler arasında terörle mücadele operasyonunun durdurulması için bir mutabakat yapılmıştır. Söz konusu mutabakat metninde, Karabağ'daki Ermeni silahlı kuvvetlerinin ve yasadışı grupların silahlarını bırakması, savaş mevzilerini ve askeri mevzileri terk etmeleri ve tamamen silahsızlanmaları, Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan ülkesini terk etmesi düzenlenmiştir.⁴¹⁸ Sonuç olarak, Azerbaycan'ın başarılı operasyonu sonucunda Ermenilerin teslim olmasının ardından Azerbaycan, Yukarı Karabağ üzerindeki kontrolünü tamamen geri kazanmış ve ülke bütünlüğünü sağlamıştır. Bununla birlikte, taraflar arasında hâlâ bir barış antlaşması imzalanmamıştır.

3.1.3. 10 Kasım 2020 Tarihli Silah Bırakışımı Antlaşması

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Ermenistan Başbakanı ve Rusya Federasyonu Başkanı tarafından imzalanan dokuz maddelik silah bırakışımı antlaşması, taraflar arasında 44 gün süren ve 5.000'den fazla kişinin hayatını kaybettiği savaşı durdurmuştur. Ayrıca söz konusu antlaşma, I. Karabağ Savaşı'nın bitiren Bişkek Protokolü'nden bu yana Güney Kafkasya'da var olan statükoyu da değiştirmiştir.⁴¹⁹

Antlaşma'nın⁴²⁰ 1. maddesiyle 10 Kasım 2020'de saat 00.00 itibarıyla çatışma bölgesinde ateşin ve tüm askeri faaliyetlerin durdurulması ilan edilmiş, ayrıca tarafların

⁴¹⁷ Detaylı bilgi için bkz.: Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin məlumatı, 19 Sentyabr 2023, <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-melumati-49348.html> (Erişim Tarihi: 15.10.2023)

⁴¹⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Polkovnik Anar Eyvazov: "Lokal xarakterli antiterror tədbirlərinin dayandırılması barədə razılıq əldə olunmuşdur", 20 Sentyabr 2023, <https://mod.gov.az/az/news/polkovnik-anar-eyvazov-lokal-xarakterli-antiterror-tedbirlerinin-dayandirilmasi-barede-raziliq-elde-olunmusdur-49444.html> (Erişim Tarihi: 15.10.2023)

⁴¹⁹ MIKLASOVA, Julia, The Recent Ceasefire in Nagorno-Karabakh: Territorial Control, Peacekeepers and Question of Status, **EJIL: Talk!, Blog of the European Journal of International Law**, December 2020, <https://www.ejiltalk.org/the-recent-ceasefire-in-nagorno-karabakh-territorial-control-peacekeepers-and-unanswered-question-of-status/> (Erişim Tarihi: 15.01.2023)

⁴²⁰ Antlaşmanın Azerbaycan Türkçesinde olan tam metni için bkz.: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı, 10 Noyabr 2020, <https://president.az/az/articles/view/45923> (Erişim Tarihi: 15.01.2023); Antlaşma'nın

buldukları pozisyonda kalacakları ifade edilmiştir. 2. ve 6. maddelere göre 15 Kasım'a kadar Kelbecer ili, 20 Kasım'a kadar Ağdam ili, 1 Aralık'a kadar da Laçın ili Ermenistan tarafından Azerbaycan'a iade edilecektir. 3. madde ile Yukarı Karabağ cephe hattı ve Laçın koridoru boyunca Rus Barış Gücü'nün konuşlanacağı düzenlenmiş, bunun yanında 5. madde ile de tarafların anlaşmaya uyup uymadıklarının daha iyi denetlenebilmesi için Barış Gücü Kontrol Merkezi'nin kurulacağı ifade edilmiştir. Rus Barış Gücü'nün burada bulunma süresi 5 yıl olarak belirtilmiştir. Sürenin bitimine 6 ay kala taraflar, bu hükmün sonlandırılması için bir beyanda bulunmadıkları takdirde, bu süre otomatik olarak 5 yıl daha uzayacaktır (4. madde). 7. madde ile yerinden edilmiş kişilerin ve sığınmacıların (*qaçqınların*) BM Mülteciler Yüksek Komiserliği kontrolünde Yukarı Karabağ ve çevresine dönmeleri öngörülmüştür. Söz konusu antlaşma ile savaş esirlerinin, rehinelere, tutuklu olan diğer kişiler ile cenazelerin de değişiminin gerçekleşmesi gerektiği düzenlenmiştir (8. madde). Ayrıca Antlaşma'nın 9. Maddesinde, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın ana karasının batı bölgelerini birleştiren yeni yolların inşa edilmesi ve bölgedeki bütün ekonomik bağlantıların ve ulaşım bağlantıların önündeki engellerin kaldırılması öngörülmüştür.

10 Kasım 2020 tarihli Antlaşma ile ilgili birkaç hususun ele alınmasında fayda vardır. Öncelikle Azerbaycan Türkçesi'ndeki metinde bu antlaşma, Türkiye Türkçesi'nde "*beyan*" veya "*bildirir*" anlamına gelen "*beyanat*" olarak ifade edilmiştir. Örf-adet hukuku kuralı niteliğinde olan Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (VAHS) 2. maddesinde, uluslararası antlaşmanın tanımı verilmiştir. Buna göre uluslararası antlaşma, ismi ne olursa olsun tek veya daha fazla belgede yer alan, yazılı şekilde düzenlenen, devletler arasında imzalanmış ve uluslararası hukuka tabi olan bir antlaşmadır. Aynı husus, UAD tarafından "*Katar / Bahreyn Davası*"nda da ele alınmış olup UAD'ye göre belgenin biçimi veya ismi ne olursa olsun devletler, birbirlerine karşı taahhüte girdikleri zaman bir uluslararası antlaşma imzalamış olurlar.⁴²¹ Bu çerçevede, 10 Kasım tarihli Silah Bırakışımı Antlaşması, her ne kadar "*beyanat*" olarak ifade edilmiş olsa da VAHS'nin 2. maddesinde belirtilen uluslararası antlaşma tanımına

Türkçe tam metni için bkz.: SARIKAYA, Yalçın, **44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi**, TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2020, s. 26

⁴²¹ UAD kararının tam metni için bkz.: International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Case Concerning Maritime Delimitation and Territorial Questions Between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain), Judgment of 1 July 1994, par. 23, 25, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/87/087-19940701-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 19.01.2023)

uyduğu açıktır. Nitekim antlaşma, tek bir belgede yazılı olarak düzenlenmiş olup Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya tarafından imzalanmış ve işgal edilmiş bölgelerin boşaltılması; yerinden edilmiş kişilerin bölgeye geri dönmeleri; savaş esirlerinin, rehinelerin ve cenazelerin değişimi; bölgeye barış gücü birliklerinin yerleştirilmesi gibi uluslararası hukuka tabi meselelerle ilgili düzenlenmiştir.

Bunun yanı sıra, her ne kadar literatürde 10 Kasım tarihli antlaşma bir ateşkes antlaşması olarak ifade edilse de 1. Bölüm’de anlatıldığı üzere, ateşkes antlaşması genel olarak daha dar kapsamlı olup sadece tarafların yaralılarını tahliye etmesi ya da cenazelerin alınması için imzalanan bir antlaşmadır. Ancak 10 Kasım tarihli antlaşma incelendiğinde, bunun bir silah bırakışımı antlaşması olduğu anlaşılmaktadır. Silah bırakışımı antlaşması, tarafların resmi olarak silahlı çatışmayı durdurmayı kabul ettikleri bir antlaşma olup devletlerin kendi aralarında yaptıkları müzakereler sonucu veya tarafsız bir devletin insiyatifi ile de imzalanabilmektedir. 10 Kasım antlaşmasına bakıldığı zaman, söz konusu antlaşmanın Rusya Federasyonu’nun girişimi ile imzalandığı görülmektedir. Antlaşma’nın 1. maddesinde de tarafların silahlı çatışmaları durdurmayı kabul ettikleri ifade edilmiştir. Ateşkesten farklı olarak, silah bırakışımını imzalamaya yetkili kişiler, savaşan hükümetler veya temsilcileridir. Bu çerçevede, 10 Kasım Antlaşması’nın Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Ermenistan Başbakanı ve Rusya Federasyonu Başkanı tarafından imzalanması da bunun bir silah bırakışımı antlaşması olduğunu göstermektedir. Ayrıca söz konusu antlaşmada ele alınan Ermenistan askeri birliklerinin toprakları terk etmesi, savaş esirlerinin durumu, antlaşmanın uygulanmasını kontrol etmek için izleme komisyonunun oluşturulması gibi hususlar silah bırakışımı antlaşmalarında ele alınan hususlardır. Sonuç olarak, 10 Kasım tarihli Antlaşma’nın Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan uluslararası bir silah bırakışımı antlaşması olduğu; taraflar arasındaki savaşı bitirmediği, sadece durdurduğu; bu çerçevede taraflar arasındaki ilk müzakereleri oluşturduğu ve barış antlaşmasının imzalanması için bir adım olduğu ifade edilebilir.

3.2. II. KARABAĞ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE AZERBAYCAN'IN MÜDAHALE HAKKINI KULLANMASI

Azerbaycan'ın müdahale hakkının değerlendirilmesinden önce Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde ele alınması gereken bazı hukuki hususlar bulunmaktadır. Bu bölümde öncelikle Yukarı Karabağ Ermenilerinin SSCB iç hukukundan veya uluslararası hukuktan doğan ayrılma hakkının bulunup bulunmadığı incelenecektir. Bu çerçevede Yukarı Karabağ'ın ayrılma hakkı SSCB mevzuatı çerçevesinde değerlendirilecek, daha sonra *uti possidetis juris* ilkesinin, ülke bütünlüğü ilkesinin ve kendi kaderini tayin etme hakkının Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde geçerliliği irdelenecektir. Son olarak, Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı ele alınacak; meşru müdafaa hakkının şartlarının II. Karabağ Savaşı sırasında gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilecektir.

3.2.1. SSCB İç Hukukuna Göre Yukarı Karabağ'ın Statüsü ve Ayrılma Hakkı

3.2.1.1. SSCB ve Azerbaycan SSC Anayasası

SSCB'nin devlet yapısı 7 Ekim 1977 tarihli SSCB Anayasası'nın⁴²² 70. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre SSCB, ulusların kendi kaderini özgürce belirlemeleri ve eşit Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin gönüllü birlikteliği sonucunda, sosyalist federalizm ilkesi temelinde kurulmuş çok uluslu birlikten oluşan bir devlettir. Aralarında Azerbaycan SSC'nin ve Ermenistan SSC'nin bulunduğu birliği oluşturan 15 Sovyet Cumhuriyeti, tek tek 71. maddede sayılmış olup söz konusu cumhuriyetlerin SSCB'den ayrılma haklarının saklı tutulduğu Anayasa'nın 72. maddesinde belirtilmiştir.

Sovyet Cumhuriyetleri dışında Anayasa'da üç farklı özerklik çeşidi öngörülmüştür. Bunlar “Özerk Cumhuriyetler”, “Özerk Bölgeler” ve “Özerk Eyaletler”dir. 82. madde ile Özerk Cumhuriyet'in, Birlik Cumhuriyeti dahilinde kurulduğu düzenlenmiş olup, söz konusu Cumhuriyet'in sınırlarının kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceğine 84.

⁴²² 1977 SSCB Anayasası'nın Rusça tam metni için bkz.: Конституция СССР, Принята на Внеочередной Седьмой Сессии Верховного Совета СССР Девятого Созыва 7 октября 1977 г., (Konstitutsiya SSSR Prinyata na Vneoçerednoy Sedmoy Sessii Verhovnogo Soveta SSSR Devyatogo Sozıva 7 Oktyabra 1977 g.), <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm> (Erişim Tarihi: 25.01.2023)

maddede hükmedilmiştir. Özerk Cumhuriyetler 85. maddede sayılmış olup bunlardan biri de Azerbaycan SSC dahilinde bulunan Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'dir (NÖSSC).

Özerk Bölge ile ilgili düzenleme ise Anayasa'nın 86. maddesinde yapılmıştır. Bu maddeye göre Özerk Bölge, Birlik Cumhuriyeti'nin dahilinde kurulmaktadır. Maddenin devamında Otonom veya Özerk Bölge ile ilgili kanunların ya da kararların Özerk Bölge Sovyeti'nin önerisi üzerine Birlik Cumhuriyeti'nin Yüksek Sovyeti tarafından kabul edildiği ifade edilmiştir. 87. madde ile de DKÖB'nin Azerbaycan SSC sınırları içinde bulunduğu düzenlenmiştir. Anlaşılacağı üzere, 1977 SSCB Anayasa'sına göre Dağlık Karabağ, Azerbaycan SSC dahilinde bir Özerk Bölge statüsüne sahip olup, bölgeyle ilgili sınırların değiştirilmesi dahil herhangi bir konuda bir kararın alınması yetkisi, Azerbaycan SSC'nin Yüksek Sovyeti'ne ait olmuştur.

Dağlık Karabağ'ın statüsü, 1978 tarihli Azerbaycan SSC Anayasası'nda⁴²³ da aynı şekilde düzenlenmiştir. Anayasa'nın 78. maddesi ile Azerbaycan SSC'nin NÖSSC ve DKÖB'den ibaret olduğu ifade edilmiş, 83. madde ile de DKÖB'nin Azerbaycan SSC'nin bir parçası olduğu teyit edilmiştir.

Daha önce ifade edildiği gibi Dağlık Karabağ Bölge Sovyeti toplantısında, 1988'de hukuka aykırı bir şekilde DKÖB'nin Azerbaycan SSC'den ayrılmasına karar verilmiş; bu karar SSCB Yüksek Sovyeti tarafından onaylanmayınca da 1991 yılında yine hukuka aykırı bir şekilde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ilan edilmiştir. SSCB Anayasası'na bakıldığı zaman özerk bölgelerin ayrılma hakkının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Anayasa'nın 72. maddesi ile Birlik Cumhuriyetlerinin SSCB'den serbestçe ayrılma hakları saklı tutulmuştur. Bu çerçevede, Anayasa'ya göre böyle bir hak sadece Azerbaycan SSC'ye tanınmış olup Azerbaycan SSC'nin bir parçasını oluşturan ve özerk bir bölge olan DKÖB'nin ayrılma hakkı bulunmamaktadır. Öte yandan, özerk bölgeler Birlik Cumhuriyetlerinin denetimine bırakılmış ve onlara tabi kılınmıştır. 86. maddeye göre özerk bölgeler, Birlik

⁴²³ 1978 tarihli Azerbaycan SSC Anayasası'nın tam metni için bkz.: Azərbaycan SSR 1978-ci il Konstitusiyası (Əsas Qanunu), https://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_kons.pdf (Erişim Tarihi: 25.01.2023)

Cumhuriyetlerin bir parçasını oluşturmuştur ve bu sebeple de kendi başlarına kullanabilecekleri ayrılma hakları bulunmamaktadır.⁴²⁴

Bunun yanı sıra, 78. maddede de Birlik Cumhuriyeti'nin sınırlarının kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceği, Birlik Cumhuriyetleri arasındaki sınırların ise SSCB'nin onayına tabi olmak kaydıyla ilgili cumhuriyetlerin karşılıklı mutabakatı ile değiştirilebileceği düzenlenmiştir. Anlaşılacağı üzere, özerk bölgelerden farklı olarak Birlik Cumhuriyetlerinin ülke bütünlüğü, Anayasa ile düzenlenmiştir ve bu konuda herhangi bir değişiklik sadece ilgili cumhuriyetlerin rızası ile yapılabilmektedir. Ancak Azerbaycan SSC ile Ermenistan SSC arasında DKÖB'nin hukuki statüsünün değiştirilmesi veya Azerbaycan SSC'den ayrılması konusunda herhangi bir antlaşma bulunmamaktadır.⁴²⁵ Ayrıca her ne kadar Dağlık Karabağ Bölge Sovyeti, 1988 yılında bölgenin Ermenistan SSC'ye devredilmesi için girişimlerde bulunsa da bu talepler Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti ve SSCB Yüksek Sovyeti tarafından reddedilmiştir. Sonuç olarak, 1988 yılında DKÖB'nin Ermenistan SSC ile birleştirilmesi kararının hem SSCB Anayasası'na hem de Azerbaycan SSC Anayasası'na aykırı olduğundan hukuki olarak bir bağlayıcılığının bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁴²⁶

3.2.1.2. 3 Nisan 1990 Tarihli Kanun

1988 yılında aldığı kararla Ermenistan ile birleşme girişimlerinde bulunan Yukarı Karabağ Ermenileri, daha sonra Azerbaycan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etme yönünde hareket etmeye başlamıştır. Bu çerçevede, 02.09.1991 tarihinde Azerbaycan'dan ayrılma ve bağımsız cumhuriyet ilan etme kararı, özellikle 03.04.1990 tarihli "*Bir Birlik Cumhuriyetinin SSCB'den Ayrılmasıyla İlgili Sorunların Çözümüne İlişkin Usul Hakkında Kanun*"⁴²⁷ dayandırılmıştır.⁴²⁸ Ermeniler, DKÖB'nin bu kanun çerçevesinde Azerbaycan'dan ayrılma hakkına sahip olduğunu; Eylül 1991'de

⁴²⁴ KRÜGER, 2010, s. 29

⁴²⁵ MAMMADOV, Mushfig: "Legal Aspects of Nagorno-Garabagh Conflict", **Caucasian Review of International Affairs**, Vol. 1 (1), 2006, s. 16

⁴²⁶ KRÜGER, 2010, s. 29

⁴²⁷ Kanun'un Rusça tam metni için bkz.: Закон О Порядке Решения Вопросов, Связанных с Выходом Союзной Республики из СССР, 3 Апреля 1990, (Zakon O Poryadke Reşeniya Voprosov, Svyazannix s Vıxodom Soyuznoy Respubliki iz SSSR), <https://docs.cntd.ru/document/902002993> (Erişim Tarihi: 27.01.2023)

⁴²⁸ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 100

bağımsızlık ilan ederek ve ardından da referanduma giderek Kanun'un ayrılma usulüne ilişkin bütün şartlarını yerine getirdiklerini öne sürmüşlerdir.⁴²⁹

Söz konusu kanun, 1990 yılında bazı devletlerin SSCB'den ayrılma yönündeki girişimleri ve SSCB'nin parçalanma tehlikesi karşısında, *Gorbaçov* yönetiminin SSCB'nin bölgesel yapısını yeniden düzenlemek ve güçlendirmek amacıyla çıkardığı bir dizi kanundan sadece biriydi. Her ne kadar Sovyet Anayasası, Birlik Cumhuriyetlerinin ayrılma hakkının bulunduğunu düzenliyorduydu da 1990 Kanunu, bu ayrılmanın usulünü daha detaylı bir şekilde ele almıştır.⁴³⁰

Ermenilerin iddialarını dayandırdıkları 1990 Kanunu'nun 3. maddesine göre özerk cumhuriyetleri, özerk bölgeleri ve özerk eyaletleri olan bir Birlik Cumhuriyetinde, referandum her bir özerklik için ayrı ayrı yapılmaktadır. Özerk cumhuriyetlerin ve özerk oluşumların halklarının, SSCB'de veya ayrılan birlik cumhuriyeti bünyesinde kalma sorununa bağımsız olarak karar verme ve kendi devlet statüleriyle ilgili sorunu gündeme getirme hakları saklı tutulmaktadır. Adı geçen maddenin DKÖB'nin ayrılması bağlamında uygulanabilirliği, bir dizi önemli sebepten dolayı tartışmalıdır. Öncelikle SSCB Anayasası'nda, birlik cumhuriyetlerin sınırlarının o devletin rızası olmadan değiştirilemeyeceği belirtilmiştir. Bu çerçevede, 1990 Kanunu'nun 3. maddesinin Anayasa ile çeliştiği anlaşılmaktadır. Zira söz konusu madde ile bir özerk bölgenin ayrılma hakkını kullanması, bünyesinde bulunduğu Birlik Cumhuriyeti'nin sınırlarının değiştirilmesi ve ülke bütünlüğünün ihlal edilmesi ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla DKÖB'nin Azerbaycan'ın onayı olmadan serbest bir şekilde ayrılma hakkını kullanması Anayasa'ya aykırılık teşkil etmektedir.⁴³¹ Bunun yanı sıra, 3. madde özerk bölgelere, yalnızca Birlik Cumhuriyeti'nin belirli ayrılma prosedürlerini izleyerek SSCB'den ayrılması halinde ayrılma hakkı tanımıştır. Ancak SSCB Anayasası'nın 72. maddesinde zaten Birlik Cumhuriyetlerine ayrılma hakkını tanıdığından, SSCB'den ayrılan devletler 1990 Kanunu'nun karmaşık prosedürünü izlememiş; SSCB

⁴²⁹ POPJANEVSKI, Johanna: "International Law and the Nagorno-Karabakh Conflict", **The International Politics of the Armenian-Azerbaijan Conflict, The Original "Frozen Conflict" and European Security**, (ed. Cornell, Svante E.), Palgrave Macmillan, New York, 2017, s. 38

⁴³⁰ KRÜGER, 2014, s. 217

⁴³¹ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 109

Anayasası'nın ilgili maddesine dayanarak ayrılma haklarını kullanmışlardır.⁴³² Bu çerçevede, Azerbaycan'ın da söz konusu kanunun öngördüğü prosedürü izlemeyip SSCB Anayasası çerçevesinde sahip olduğu haktan yararlanarak SSCB'den ayrılması göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan'ın bir parçası olan DKÖB'nin 1990 Kanunu'ndan kaynaklanan ayrılma hakkına atıf yapması oldukça çelişkili bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak bütün bu hususlar değerlendirildiğinde, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinin ve bu ilanın da 1990 Kanunu'na dayandırılmasının herhangi meşru bir temelinin olmadığı anlaşılmaktadır.

3.2.2. Uluslararası Hukuka Göre Yukarı Karabağ'ın Ayrılma Hakkı

SSCB döneminde Dağlık Karabağ'ın ayrılmasının SSCB mevzuatına uygun olduğunu savunan Ermeniler, SSCB'nin dağılmasının ardından Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasını uluslararası hukuka da uygun olduğunu öne sürmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, özellikle kendi kaderini tayin etme (self determinasyon) hakkına dikkat çekmektedirler. Öte yandan Azerbaycan ise böyle bir haklarının bulunmadığını, ayrıca Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasının ülke bütünlüğüne saygı ilkesine aykırılık teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Bu hususlar aşağıda değerlendirilecektir.

3.2.2.1. Uti Possidetis Juris İlkesi

Devletin sınırlarının belirlenmesi konusunda başvuru ilkelere biri olan *uti possidetis juris ilkesi*, yeni kurulan devletlerin bir sömürgeci gücün sınırları içinde idari bir birim oldukları zaman sahip oldukları sınırlarla bağımsızlığa kavuşmalarını öngörmektedir.⁴³³ Diğer bir ifade ile *uti possidetis juris*, sömürge döneminde var olan sınırların kabul edilmesini ve söz konusu sınırların tek taraflı olarak kolaylıkla değiştirilemeyeceğini ifade etmektedir.⁴³⁴ Bu çerçevede, bağımsızlığı kazanan devlete

⁴³² POPJANEVSKI, 2017, s. 39; MEREZHKO, Oleksandr, **The Problem of Nagorno-Karabakh and International Law**, Dmitry Burago Publishing House, Kiev, 2014, s. 26

⁴³³ SHAW, Malcolm N. "The Heritage of States: The Principle of *Uti Possidetis Juris* Today", **British Yearbook of International Law**, Vol. 67, Issue 1, 1996, s. 97

⁴³⁴ AKSAR, 2019 (a), s. 264

sömürge dönemindeki iç sınırlar aktarılmakta ve söz konusu sınırlar, yeni kurulan bu devletin uluslararası sınırlarını oluşturmaktadır.⁴³⁵

Bu ilke, ilk olarak 19. yy'da İspanya İmparatorluğu'nun topraklarının diğer Avrupa devletleri tarafından yeniden sömürgeleştirilmesini önlemek amacıyla geliştirilmiştir. Eski İspanya İmparatorluğu topraklarının *terra nullius* olarak nitelendirilip yeniden işgal edilmesini önlemek amacıyla geliştirilen bu ilke,⁴³⁶ her ne kadar başta sadece dekolonizasyon süreci için öngörülmüş olsa da SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılması örneklerinde olduğu gibi ortaya çıkan yeni devletler bakımından da uygulanacak genel bir ilke ve örf-adet hukuku kuralı haline gelmiştir.⁴³⁷ Bu husus UAD tarafından "*Sınır Uyuşmazlığı Davası*"nda (*Burkina-Faso / Mali*) da teyit edilmiştir. Mahkeme'ye göre her ne kadar bu ilke, dekolonizasyon sürecinde ortaya çıkmış olsa da sadece belirli bir uluslararası hukuk sistemine özgü bir kural değildir. Söz konusu ilke, her nerede olursa olsun bağımsızlığın kazanılması olgusuyla bağlantılı olan bir ilkedir. İlkenin amacı, yönetim gücünün çekilmesinin ardından yeni devletlerin bağımsızlığının ve istikrarının korunmasıyla ve sınırların zorlanmasıyla ortaya çıkacak uyuşmazlıkların önlenmesidir. İlkenin temelinde, bağımsızlığın elde edildiği andaki ülke sınırlarına saygıyı güvence altına alma amacı yatmaktadır.⁴³⁸

Uti possidetis juris ilkesi, uluslararası hukukun ülke bütünlüğü ilkesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ilke uluslararası sınırların dokunulmazlığını sağlayan,⁴³⁹ "*bir devletin halef olması durumunda önceden var olan uluslararası sınırlara saygı gösterme yükümlülüğüdür*".⁴⁴⁰ Benzer bir husus Yugoslavya'nın dağılmasıyla ilgili ortaya çıkacak sorunların önlenmesi için ABD ile SSCB tarafından desteklenen ve Avrupa Topluluğu'nun girişimiyle 1991 yılında kurulan Yugoslavya Hakemlik

⁴³⁵ ÇAKIR, Tuğrul: "Uti Possidetis (Mevcut Sınırların Korunması) İlkesi Üzerine Bir Değerlendirme", **AkdHFD**, C. 12, S. 2, 2022, s. 597

⁴³⁶ CARTER, David B / GOEMANS, H. E.: "The Making of the Territorial Order: New Borders and the Emergence of Interstate Conflict", **International Organizations**, Vol. 65, Spring 2011, s. 286

⁴³⁷ SHAW, Malcolm N.: "Peoples, Territorialism and Boundaries", **European Journal of International Law**, Vol. 8, Issue 3, 1997, s. 496

⁴³⁸ UAD Kararı'nın İngilizce tam metni için bkz.: International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso / Republic of Mali), Judgment of 22 December 1986, p. 565, par. 20, par. 23, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/69/069-19861222-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 29.01.2023)

⁴³⁹ BAGHERI, Saeed: "Exploring the Legality of the Constitutional and Independence Referendums in Nagorno-Karabakh under International Law", **Nordic Journal of International Law**, 90, 2021, s. 7

⁴⁴⁰ ICJ, Reports of Judgments, Burkina Faso / Republic of Mali, Judgment of 22 December 1986, par. 24

Komisyonu Konferansı'nda da dile getirilmiştir. Konferansta Komisyon, “*Aksi kararlaştırılmadığı sürece, eski sınırlar uluslararası hukuk tarafından korunan sınırlar haline gelir. Bu sonuç, bölgesel statükoya saygı ilkesinden kaynaklanmaktadır*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁴¹

Adı geçen ilkenin uluslararası hukukta genel bir ilke haline gelmesi, bu ilkenin 8 Aralık 1991 tarihli Minsk'te imzalanan BDT Antlaşması'nda ve Avrupa Birliği'nin (AB) 16 Aralık 1991 tarihinde kabul ettiği “*Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Yeni Devletlerin Tanınmasına İlişkin Rehber İlkeler Bildirisi*”nde düzenlenmesinden de anlaşılmaktadır.⁴⁴² BDT Antlaşması'nın 5. maddesinin 1. fıkrasında, tarafların birbirlerinin ülke bütünlüğünü ve BDT çerçevesindeki mevcut sınırların dokunulmazlığını tanıdıkları ve saygı gösterdikleri ifade edilmiştir.⁴⁴³ Bu hüküm, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın da dahil olduğu eski SSCB Cumhuriyetleri tarafından 21 Aralık 1991 tarihinde imzalanan Alma-Ata Protokolü'nde de yer almıştır.⁴⁴⁴ *Shaw*'a göre Minsk ve Alma-Ata belgeleri, esasen uluslararası sınırları koruyan ülke bütünlüğü ilkesine atıfta bulunsa da metinlerdeki niyet, esasen yeni sınırlara uluslararası, bölgesel ve ulusal meşruiyet sağlamak amacıyla *uti possidetis juris* doktrinini ileri sürmek ve pekiştirmek olmuştur. Zira burada korunması gereken sınırlar, uluslararası sınırlar olarak yeni ortaya çıkan eski SSCB Cumhuriyetlerinin sınırlarıydı.⁴⁴⁵ AB'nin 1991'deki Bildirisi'nde ise ortaya çıkan yeni devletlerin yalnızca barışçıl yöntemlerle ve ortak mutabakatla değiştirilebilecek sınırlarına saygı gösterileceği ifade edilmiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ GUNTER, Michael M.: “Self-Determination or Territorial Integrity? International Legal / Political Doctrines in Opposition and Their Implications for Karabakh”, **The Nagorno-Karabakh Conflict, Historical and Political Perspectives**, (ed. Yavuz, Hakan M. / Gunter, Michael M), Routledge, NY, 2022, ss. 116-117

⁴⁴² ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 134

⁴⁴³ BDT Antlaşma'sının İngilizce tam metni için bkz.: Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States, European Commission for Democracy through Law, Council of Europe, Strasbourg, 8 September 1994, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1994\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)054-e) (Erişim Tarihi: 03.02.2023)

⁴⁴⁴ Alma-Ata Protokolü'nün İngilizce tam metni için bkz.: Protocol to the Agreement establishing the Commonwealth of Independent States signed at Minsk on 8 December 1991 by the Republic of Belarus, the Russian Federation (RSFSR) and Ukraine, Alma Ata Declaration, December 21, 1991, s. 148, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1994\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)054-e) (Erişim Tarihi: 03.02.2023)

⁴⁴⁵ SHAW, Malcolm N. “Re: Order in Council P.C. 1996-1497 of 30 September 1996”, **Self-Determination in International Law: Quebec and Lessons Learned**, (ed. Anne F. Bayefsky), Kluwer Law International, The Hague, 2000, s. 146, par. 81

⁴⁴⁶ 1991 AB Bildirisi'nin İngilizce tam metni için bkz.: Declaration on the “Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union”, **International Legal Materials**, 1992, Vol. 31, No. 6, s. 1485

Ülke bütünlüğü ilkesi ile halkların kendi kaderini tayin etme hakkı arasında bir çatışma çıkması durumunda *uti possidetis juris* ilkesi, temel çerçeveyi belirleyecek bir araçtır. Bu bağlamda, ortaya çıkan yeni bir devlet, ayrılıkçı (*breakaway*) bir bölge karşısında ülke bütünlüğü ilkesine ancak bu bölgenin *uti possidetis juris* ilkesi uyarınca önceden kendi idari sınırları dahilinde olması ve devletin kuruluşundan sonra da ulusal sınırları içinde yer alması halinde dayanabilecektir.⁴⁴⁷ Öte yandan, ortaya çıkan yeni devletin daha önce belirli bir bölgesindeki halk kendi kaderini tayin etme hakkını ileri sürerek ayrılmak istediğini ifade etse bile ilgili devlet, *uti possidetis juris* ilkesi bağlamında söz konusu bölgenin daha önce kendi sınırları dahilinde olduğunu ileri sürerek ülke bütünlüğü ilkesine dayanabilecektir.⁴⁴⁸

Uti possidetis juris ilkesinin Yukarı Karabağ sorununda da uygulanabileceği açıktır. Bu çerçevede, ilke bağlamında 1991 yılında Azerbaycan'ın SSCB'den bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Yukarı Karabağ da dahil olmak üzere Azerbaycan SSC'nin eski idari sınırları, artık uluslararası hukuk tarafından korunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası sınırları haline gelmiştir.⁴⁴⁹ Bu husus, Yukarı Karabağ ile ilgili 1993 yılında BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen kararlarla da desteklenmektedir. Nitekim, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu 853 sayılı ve 884 sayılı kararlarda teyit edilmiştir. Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsız bir devlet olarak tanındığında, Yukarı Karabağ dahil ülke sınırlarının da uluslararası sınır olarak tanındığı Avrupa Konseyi Raportörü *D. Atkinson'un* hazırladığı raporda da belirtilmiştir.⁴⁵⁰ Ayrıca 1991 AB Bildirisi'nde de Yukarı Karabağ sorununa *uti possidetis juris* ilkesinin uygulanabilir olduğu dolaylı bir şekilde de olsa ifade edilmektedir.⁴⁵¹ Kısacası, *uti possidetis juris* ilkesi çerçevesinde SSCB'den bağımsızlığını yeni kazanmış bir devlet olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası tanınmış sınırları, bağımsızlığını kazandığı sırada var olan Yukarı Karabağ da dahil olmak üzere eski Azerbaycan SSC'nin sınırları olmuştur.

⁴⁴⁷ KRÜGER, 2010, s. 42

⁴⁴⁸ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 135; SHAW, 1997, s. 478

⁴⁴⁹ MAMMADOV / MUSAYEV, 2008, s. 75

⁴⁵⁰ Avrupa Konseyi'nin Raporu'nun İngilizce tam metni için bkz.: Report, Political Affairs Committee, The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference, **Doc. 10364**, 29 November 2004, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10733&lang=EN> (Erişim Tarihi: 03.02.2023)

⁴⁵¹ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 136

3.2.2.2. Ülke Bütünlüğüne Saygı İlkesi

Uluslararası hukukun en temel ilkelerinden biri olan ülke bütünlüğü ilkesi, bir devletin ülkesinin bu devletin rızası dışında herhangi bir şekilde bölünemeyeceğini, parçalanma eylemlerinin konusu olamayacağını ve diğer devletlerin de söz konusu devletin ülke bütünlüğüne saygı duyacağını ifade etmektedir.⁴⁵² Bu çerçevede, ülke bütünlüğü ilkesinin devletlerin parçalanmasını, devletin ülkesine karşı güç kullanılmasını, iç işlerine müdahale edilmesini vs. yasakladığı kabul edilmektedir. Öte yandan, ülke bütünlüğü ilkesi daha geniş bir işleve de sahiptir. Ülke bütünlüğü ilkesi, bir tüzel kişilik olarak temel amacı, sınırları uluslararası hukuka uygun olarak belirlenmiş belirli bir toprak parçası içinde daimi varlığını sürdürmek olan devletle yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla ülke bütünlüğü ilkesi, devlet yapısının / sisteminin merkezinde yer almaktadır.⁴⁵³ Söz konusu ilke, devletlerin bağımsızlığının ve egemen eşitliğinin kilit bir unsurunu oluşturmaktadır.⁴⁵⁴

Ülke bütünlüğü ilkesi, devletin ülkesel varlığını korumaktadır. Bu ilke, belirli bir bölgede var olan toplum içindeki ilişkileri sağlamlaştırmayı ve böylece uluslararası düzeni de güvence altına almayı amaçlamaktadır. Bu sebeple ülke bütünlüğü ilkesi, bir bölgenin etnik veya dini açıdan fiilen nasıl oluştuğuna bakmaksızın, o bölgedeki güvenli ve barışçıl ilişkilerin temel unsurunu oluşturmaktadır.⁴⁵⁵ Yukarıda bahsedilen *uti possidetis juris* ilkesi ile de desteklenen bu ilke, özellikle devletlerin siyasi bağımsızlığı ile ilgili meselelerde devreye girmektedir.⁴⁵⁶

Ülke bütünlüğü ilkesi, bir kavram olarak ilk kez Kırım Savaşı'nı sona erdiren 1856 tarihli Paris Barış Antlaşması'nda kullanılmıştır. Antlaşma'nın 7. maddesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne saygı gösterileceği taahhüt edilmiştir. Söz konusu ilkenin genel bir kural haline gelmesi ise ancak I. Dünya Savaşı'nın ardından MC Misakı ile gerçekleşmiştir. 1918 yılında ABD Başkanı

⁴⁵² PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, II. Kitap, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017 (b), s. 15

⁴⁵³ OUALI, Abdelhamid El, **Territorial Integrity in a Globalizing World, International Law and States' Quest for Survival**, Springer-Verlag, Berlin, 2012, ss. 1-3

⁴⁵⁴ KOHEN, Marcelo G.: "Introduction", **Secession, International Law Perspectives**, (ed. Marcelo G. Kohen), Cambridge University Press, UK, 2006, s. 6

⁴⁵⁵ KRÜGER, 2010, s. 50

⁴⁵⁶ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 153

Wilson'un ilkelerinin 14. bendinde büyük ve küçük devletlerin siyasi bağımsızlığının ve ülke bütünlüğünün garanti edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ardından söz konusu ilke MC Misakı'nın 10. maddesinde de ele alınmıştır.⁴⁵⁷ Misak'ın 10. maddesine göre üye devletler, birbirlerinin ülke bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına saygı göstereceklerini ve dış saldırılara karşı korumayı taahhüt etmişlerdir. Ülke bütünlüğü ilkesi II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan BM'nin kurucu antlaşmasında da yer almış, BM Şartı'nın 2/4. maddesinde düzenlenen ve *jus cogens* kuralı olan kuvvet kullanma yasağına da kaynaklık etmiştir.⁴⁵⁸

BM bünyesinde kabul edilmiş birçok uluslararası belgede BM Şartı ile uyumlu bir şekilde devletlerin ülke bütünlüğüne ilişkin tutumu teyit edilmiştir. Örnek olarak, 1970 tarihli "*Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri*"de⁴⁵⁹ devletlerin, uluslararası ilişkilerinde herhangi bir devletin siyasi bağımsızlığına veya ülke bütünlüğüne yönelik askeri, siyasi, ekonomik veya diğer her türlü zorlamadan kaçınma yükümlülüğü belirtilmiştir. Bildiride ayrıca halkların kendi kaderini tayin etme haklarının bir devletin ülke bütünlüğünü ihlal edecek bir şekilde kullanılamayacağı düzenlenmiştir.

Ülke bütünlüğü ilkesi AGİT'in 1975 Helsinki Nihai Senedi ile de geliştirilmiştir. Bu belge, katılımcı devletlerin sınırlarının dokunulmazlığını ve ülke bütünlüğüne saygı gösterilmesini öngörmektedir. Belgede katılımcı devletlerin ülkelerine karşı kuvvet kullanımını ve ülkelerin askeri işgali yasaklanmış, ayrıca işgalin ve ele geçirmenin hukuki olarak tanınmayacağı beyan edilmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ ODENDAHL, Kerstin: "The Scope of Application of the Principle of Territorial Integrity", **German Yearbook of International Law**, Vol. 53, 2010, s. 514

⁴⁵⁸ ÖZARSLAN, Bahadır Bumin: "Arap Baharı Sürecinde Türkiye'nin Suriye'ye Yönelik Askeri Harekatlarının Hukuki Temeli", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Yıl 8, Sayı 15, Haziran 2020 (a), s. 354

⁴⁵⁹ Bildiri'nin İngilizce tam metni için bkz.: Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, UNGA, 2625 (XXV), **A/RES/25/2625**, 24 October 1970, <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

⁴⁶⁰ Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act, Helsinki, 1975, art. III, IV, p. 5, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

lke bütünlüğü ilkesi birçok evrensel ve bölgesel antlaşmalarda, kararlarda ve diğer düzenlemelerde ele alınmıştır. Bütün bu düzenlemelere bakıldığında ilkenin devletler arasındaki ilişkilerde uygulanması gereken bir ilke haline geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁶¹

Devletler için ülke bütünlüğüne saygı, egemen eşitliklerinin tanınmasının bir sonucu olarak da kabul edilmektedir. Bu çerçevede, bir devletin diğer bir devletteki ayrılıkçı hareketlere destek vermesi, ülke bütünlüğünün ihlali olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶² Yukarı Karabağ sorununa bakıldığında, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasının sadece i ayrılıkçı hareket olmadığı, Ermeni tarafının reddetmesine rağmen, Ermenistan'ın mali ve askeri olarak desteklediği ve Ermenistan'ın kontrolünde gerçekleşen bir ayrılma eylemi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶³ Ermenistan'ın ayrılıkçı glere verdiği ekonomik, siyasi, askeri vs. destek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) "*ıragov ve diğerleri / Ermenistan Davası*"nda da teyit edilmiştir.⁴⁶⁴ Ermenistan'ın desteği olmadan ekonomik olarak zayıf ve küçük bir bölge olan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a karşı gelemeyeceği açıktır. Sonuç olarak, uluslararası toplum⁴⁶⁵ tarafından da kabul edildiği gibi Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasında doğrudan rol oynamış ve Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünü ihlal etmiştir.⁴⁶⁶

Öte yandan, devlet uygulamaları, ülke bütünlüğü ilkesinin gelişerek sadece devletler arası ilişkilerde değil i ayrılıkçı hareketlerde de uygulanacağı bir örf-adet hukuku kuralı haline geldiğini göstermektedir.⁴⁶⁷ ülke bütünlüğü ilkesi, devleti hem dıştan hem de içten gelen ayrılıkçı tehditlere karşı korumaktadır. Bununla birlikte, ayrılma eylemlerinde uluslararası hukuk tarafından devletin ülke bütünlüğüne üstünlük

⁴⁶¹ ÖZARSLAN, 2020 (a), s. 357

⁴⁶² KOHEN, 2006, s. 6

⁴⁶³ KRÜGER, 2010, s. 51

⁴⁶⁴ AİHM Kararı'nın İngilizce tam metni için bkz.: ECHR, Case of Chiragov and Others v. Armenia, **Application no. 13216/05**, GC Judgment, 16 June 2015, par. 186, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

⁴⁶⁵ BM Güvenlik Konseyi, 1993 yılında aldığı Yukarı Karabağ ile ilgili dört kararla Yukarı Karabağ'ı işgal altında bir bölge olarak tanıyarak, i çatışmalara ve ayrılıkçı hareketlere karşan tüm taraflara seslenmiş ve ilgili devletlerin ülke bütünlüğüne saygı gösterme yükümlülüğünü hatırlatarak, bu ilkeye aykırı olarak tek taraflı ilan edilen herhangi bir oluşumun kabul edilemeyeceği uyarısında bulunmuştur. Konsey, uluslararası sınırların dokunulmazlığını ve toprak elde etmek için güç kullanımının kabul edilemez olduğunu sık sık teyit etmiştir. Bkz.: **UN Doc. S/RES/853 (1993); UN Doc. S/RES/884 (1993); UN Doc. S/RES/822 (1993); UN Doc. S/RES/874 (1993)**

⁴⁶⁶ KRÜGER, 2010, s. 51

⁴⁶⁷ KOHEN, 2006, s. 8

verilmekte ve tek taraflı olarak kabul edilen bağımsızlık bildirimlerine kendiliğinden hukuki bir sonuç atfedilmemektedir.⁴⁶⁸ Bu çerçevede, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, Yukarı Karabağ Ermenilerinin tek taraflı olarak ayrılıp DKC'yi ilan etmelerinin Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünü ihlal ettiği açıktır.

Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ sorununda ülke bütünlüğü ilkesine dayanabileceğinin diğer bir göstergesi de BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütlerin kararları olmuştur. BM Güvenlik Konseyi, Yukarı Karabağ ile ilgili aldığı dört kararda da Azerbaycan'ın ülke bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin Yukarı Karabağ ile ilgili 1416 (2005) sayılı kararında da Azerbaycan'ın ülke bütünlüğüne atıf yapılmıştır.⁴⁶⁹ Aynı şekilde, AGİT Minsk Grubu'nun 1996 Lizbon Zirvesi'nde ileri sürdüğü çözüm önerisinde⁴⁷⁰ ve NATO'nun 2006 Riga Zirvesi'nde⁴⁷¹ de Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü teyit edilmiştir. Sonuç olarak, uluslararası kuruluşların kararlarında da ele alındığı üzere, Yukarı Karabağ sorununda Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü ilkesine dayanabileceği açıktır.

3.2.2.3. Kendi Kaderini Tayin Etme (Self-Determinasyon) Hakkı

Halkların kendi kaderini tayin etme veya self-determinasyon ilkesi, I. Dünya Savaşı'nın ardından tartışılmaya başlanmış ve *Wilson'un* ilkelerinden biri olarak tasarlanmış olsa da sonuç itibarıyla söz konusu ilkeler arasında yer alamamış,⁴⁷² uygulanan uluslararası

⁴⁶⁸ CRAWFORD, James: "Response to Experts Reports of the Amicus Curiae", **Self-Determination in International Law: Quebec and Lessons Learned**, (ed. Anne F. Bayefsky), Kluwer Law International, The Hague, 2000, ss. 157-158

⁴⁶⁹ Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin Kararı'nın İngilizce tam metni için bkz.: Council of Europe, The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference, **Resolution 1416 (2005)**,

<https://pace.coe.int/pdf/054535b64a8c8db462e36c55fd37d805120c5634eefb777b2aa00391ceb35fda/resolution%201416.pdf> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

⁴⁷⁰ AGİT MİNSK Grubu'nun konuyla ilgili açıklaması'nın İngilizce tam metni için bkz.: Statement of The OSCE Chairman-in-office, Lisbon Document, 1996, s. 15, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/0/39539.pdf> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

⁴⁷¹ Riga Zirvesi Bildirisi'nin İngilizce tam metni için bkz.: Riga Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government Participating in The Meeting of The North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006, par. 43, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_37920.htm?selectedLocale=en (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

⁴⁷² Detaylı bilgi için bkz.: DOĞAN, İlyas: "Siyasal Bir İlke Olarak Halkların Kendi Geleceğini Belirleme İlkesine Devletler Hukuku Açısından Bakış", **KHUKA**, Cilt 9, Sayı 1, Mart 2006, ss. 2-3

hukukta kabulü ise II. Dünya Savaşı'nın ardından BM Şartı ile gerçekleşmiştir.⁴⁷³ BM Şartı'nın 1/2., 55. ve 76. maddeleriyle söz konusu ilke tanınmıştır. Ancak BM Şartı'nda sadece bir ilke olarak ele alınan kendi kaderini tayin etme ilkesinin uluslararası hukukun bir kuralı haline gelmesi, 16.12.1966 tarihli İkiz Sözleşmeler ile ve çeşitli BM Genel Kurulu kararlarıyla gerçekleşmiştir. İkiz Sözleşmeler olarak bilinen “*Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi*”nin⁴⁷⁴ ve “*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi*”nin⁴⁷⁵ 1. maddesine göre “*Bütün halklar kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptirler. Bu hak gereğince halklar, kendi siyasal statülerini özgürce kararlaştırırlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sağlarlar*”. Görüldüğü gibi İkiz Sözleşmelerde kendi kaderini tayin etme, bir ilke olarak değil bir hak olarak düzenlenmiştir.

Bunun dışında, BM Genel Kurulu'nun 14.02.1960 tarihli ve 1514 (XV) sayılı⁴⁷⁶, 24.10.1970 tarihli ve 2625 (XXV) sayılı⁴⁷⁷ bildirimlerinde de halkların kendi kaderini tayin etme ve bu bağlamda da kendi siyasi statülerini serbestçe belirleme haklarının bulunduğu teyit edilmiştir.⁴⁷⁸ Söz konusu belgelerin hiçbirisinde, kendi kaderini tayin etme hakkının tanımı yapılmamakla birlikte genel kabule göre, kendi kaderini tayin etme hakkı kültürel bağımsızlık, dini özgürlük ve kendi dilini kullanma hakkını kapsamaktadır.⁴⁷⁹

Kendi kaderini tayin etme hakkının iki farklı yönü bulunmaktadır. İç kendi kaderini tayin etme hakkı olarak da bilinen birinci yönü, devletin iç örgütlenmesiyle ilgili olup bir halkın dış baskı olmadan serbest bir şekilde istediği idare biçimini seçme hakkını

⁴⁷³ AKSAR, 2019 (a), s. 210; PAZARCI, 2017 (b), s. 7

⁴⁷⁴ 16.12.1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Türkçe tam metni için bkz.: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

⁴⁷⁵ 16.12.1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Türkçe tam metni için bkz.: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

⁴⁷⁶ BM Genel Kurul'un 1514 (XV) sayılı ve 14.12.1960 Tarihli “Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri” Kararı'nın Türkçe tam metni için bkz.: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095937bm_38.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

⁴⁷⁷ BM Genel Kurulu'nun 2625 (XXV) sayılı ve 24.10.1970 Tarihli “BM Şartı Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge”nin Türkçe tam metni için bkz.: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020094506bm_17.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

⁴⁷⁸ AKSAR, 2019 (a), ss. 210-211

⁴⁷⁹ CARLEY, Patricia, **Self-Determination, Sovereignty, Territorial Integrity, and the Right to Secession**, United States Institute of Peace, 2006, s. 9

ifade etmektedir. Bu çerçevede, halklar serbest bir şekilde istedikleri siyasi yönetim şeklini, devlet ve hükümet biçimlerini belirleme hakkına sahiptir.⁴⁸⁰ İç kendi kaderini tayin etme hakkı, bir halkın kendi devleti veya hükümeti ile arasındaki ilişkiyle ve özellikle de bir halkın kendi kaderini tayin etme hakkının o halkın yaşadığı devlet içinde uygulanmasıyla veya gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Bu çerçevede, kendi kaderini tayin etme hakkı, söz konusu halka devletin karar alma sürecine katılma hakkı veren siyasi kendi kaderini tayin etme hakkının bir uygulama şekli olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸¹ Karar alma sürecine katılımın derecesi her durumda aynı olmak zorunda değildir, aksine her olayın özel koşullarına göre değişmektedir. Ancak, kendi kaderini tayin etme hakkının varlık sebebi ve amacı temelinde, katılım hakkının ilgili halkın kültürel, etnik ve/veya tarihi kimliğinin korunmasını, muhafaza edilmesini, güçlendirilmesini veya geliştirilmesini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilecek konuları kapsamaması gerekmektedir. Sonuç itibarıyla katılım hakkı, her durumda devletin siyasi sisteminin belirlenmesi / oluşturulması ile ilgili olacaktır. Bununla birlikte, katılım hakkının kapsamı bu alanlarla sınırlandırılmamalıdır. Zira kendi kaderini tayin etme hakkı sadece bir halkın siyasi statüsünün belirlenmesiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda halkın ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini de içermektedir.⁴⁸²

Dış kendi kaderini tayin etme hakkı olarak adlandırılan ikinci yönü ise bir halkın bağımsız bir devlet kurmak da dahil olmak üzere, dilediği devlete bağlanmayı seçme hakkını kapsamaktadır.⁴⁸³ Burada ifade edilen, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve ortak özellikleri bulunan bir topluluğun yabancı bir güce bağlı olmadan, kendi geleceğini ve uluslararası statüsünü tayin ederek kendi devletine ve egemenlik hakkına sahip olması, diğer bir ifade ile bağımsızlığıdır.⁴⁸⁴ Kendi kaderini tayin etme hakkının bir halk tarafından bu şekilde uygulanması, o halkın içinde yaşadığı devletin dış sınırlarının değiştirilmesine yol açmaktadır. Dış kendi kaderini tayin etme hakkının bu özelliği, iç kendi kaderini tayin etme hakkıyla arasında önemli bir fark oluşturmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, dış kendi kaderini tayin etme hakkının

⁴⁸⁰ AKSAR, 2019 (a), s. 211; PAZARCI, 2017 (b), s. 8; CASSESE, Antonio, **Self-Determination of Peoples, Legal Reappraisal**, Cambridge University Press, Great Britain, 1996, s. 101

⁴⁸¹ RAIC, David, **Statehood and the Law of Self-Determination**, Kluwer Law International, 2002, ss. 237-238

⁴⁸² RAIC, 2002, s. 239

⁴⁸³ AKSAR, 2019 (a), s. 211; PAZARCI, 2017 (b), s. 8

⁴⁸⁴ KÜTÜKÇÜ, Akif M.: “Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 12, 2004, s. 262

uygulanmasına ilişkin farklı yöntemler bulunmaktadır. Bu hak, bir devletin feshedilmesi, başka bir devletle birleşmesi ya da ayrılma yoluyla kullanılabilir. Bu yöntemlere, uluslararası hukuka aykırı olarak yabancı işgali altına girdikten sonra bir halk tarafından halihazırda var olan bir devletin bağımsızlığının fiilen yeniden tesis edilmesi de eklenebilir.⁴⁸⁵ Nitekim BM Genel Kurulu'nun 2625 (XXV) sayılı ve 24.10.1970 tarihli bildirisinde, kendi kaderini tayin etme hakkının uygulama biçimi olarak, *“egemen ve bağımsız bir devletin kurulması, bağımsız bir devletle serbest bir şekilde birleştirilmesi veya bütünleşmesi ya da bir halkın özgürce başka bir siyasi statüye kavuşması”* belirtilmiştir.

BM sisteminde kabul edilen dış kendi kaderini tayin etme ilkesi işgal, sömürge ya da vesayet altındaki ülkelere uygulanacak biçimde düşünülmüş ve doktrinde de öyle kabul edilmiştir.⁴⁸⁶ Bununla birlikte, 20. yy'ın sonunda SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılması sonucunda, kendi kaderini tayin etme hakkının sömürgeler dışında da uygulanabileceği düşüncesi gündeme gelmiştir. Zira söz konusu iki devletten ayrılan ve bağımsızlıklarını ilan eden yeni devletler, bu hakka dayandıklarını ileri sürmüşlerdir. Öte yandan, bu yeni bağımsız devletlerin önemli ve ortak olan özellikleri, daha önce federal bir devlet bünyesinde federe bir yapıyı oluşturmaları ve federal devletlerin anayasalarında böyle bir hakka sahip olduklarının düzenlenmiş olmasıdır.⁴⁸⁷

Kendi kaderini tayin etme hakkıyla ilgili en çok yapılan tartışma, söz konusu hakkın öznesinin belirsizliğiyle ilgili olmuştur. Her ne kadar yukarıda ele alınan uluslararası belgelerden de anlaşılacağı üzere uluslararası hukuk, kendi kaderini tayin etme hakkını öncelikle *“halklara”* vermiş olsa da *“halk”* teriminin genel kabul görmüş bir tanımı yapılmamıştır. Bu çerçevede, *“halk”* kapsamına kimlerin dahil olduğu, bir topluluğun hangi şartlar altında halk olarak nitelendirilebileceği gibi hususlar belirsizliğini korumuştur.⁴⁸⁸ Ancak hem uluslararası düzenlemelere hem de devlet uygulamalarına bakıldığı zaman *“halkların”*, bir ülke içindeki bütün insanları kapsayacak şekilde anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, her ne kadar azınlık gruplarının da

⁴⁸⁵ RAIC, 2002, s. 289

⁴⁸⁶ SHAW, 1997, s. 480

⁴⁸⁷ PAZARCI, 2017 (b), s. 9

⁴⁸⁸ TOMUSCHAT, Christian: “Secession and self-determination”, **Secession, International Law Perspectives**, Cambridge University Press, UK, 2006, s. 23; ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 164

ülkenin bir parçasını oluşturduğu kabul edilse de “*halk*”, bir ülke üzerindeki insanların tümünü ifade etmektedir. Bu çerçevede, kendi kaderini tayin etme hakkını haiz olan halk, öncelikle sömürge altında olan devletlerin halkı olmakla birlikte, yabancı boyunduruğu altında olan ve ırk baskısına maruz kalan halkın üyelerini kapsamaktadır.⁴⁸⁹

Yukarı Karabağ sorunu bağlamında değerlendirildiği zaman, öncelikle kendi kaderini tayin etme hakkının sömürge altındaki halklara tanındığı göz önünde bulundurularak bu hakkın Yukarı Karabağ sorununa uygulanamayacağı söylenebilir. Zira Yukarı Karabağ, hiçbir zaman sömürge statüsünde olmamıştır.⁴⁹⁰ Bunun yanı sıra, uluslararası hukuka göre halk kavramı, 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasından önce SSCB’nin tüm nüfusunu ifade etmiştir. Diğer bir ifade ile burada ne Azerbaycan SSC’nin nüfusu ne de DKÖB’nin nüfusu ayrılıkta, kendi kaderini tayin etme hakkının öznesi olarak ifade edilen “*halk şartı*”nı karşılamamıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ise Azerbaycan sınırları içindeki nüfus, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin halkı niteliğini kazanmış ve Yukarı Karabağ’ın nüfusu da bu halkın ayrılmaz bir parçası olarak kalmıştır. Gerek SSCB gerekse Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde Yukarı Karabağ devletinden bahsedilemeyeceği için buranın nüfusunun da tek başına bir halk olarak nitelendirilemeyeceği açıktır. Sonuç olarak Karabağ Ermenileri, bir devletin halkının talep edebileceği dış kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmamışlardır. Ayrıca, Yukarı Karabağ’ın ayrılması veya Karabağ’ın statüsü hakkında herhangi bir kararın verilmesi için Karabağ Ermenileri de dahil olmak üzere Azerbaycan halkının bir bütün olarak karar vermesi gerekmektedir.⁴⁹¹ Bu husus, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 12 Kasım 1995 tarihli Anayasası’nda da düzenlenmiş olup Anayasa’nın 3. maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti’nin sınırları, yalnızca tüm halkın katılacağı referandum yoluyla değiştirilebilecektir.⁴⁹² Ancak Aralık 1991’de sadece Ermeniler arasında

⁴⁸⁹ UZ, Abdullah: “Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 3, No. 9, 2007, s. 70

⁴⁹⁰ МУСТАФАЕВА, Наджиба, **Принципы Международного Права и Нагорно-Карабахский Конфликт**, Монография, Баку, (MUSTAFAEVA, Nadjiba, Printsipi Mejdunarodnogo Prava i Nagorno-Karabakhskiy Konflikt, Monografiya, Baku), 2014, s. 26; TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı: “Lozidou-Türkiye Davası ve Dağlık Karabağ Sorunu”, **Kanayan Yara Karabağ** (ed. ÖZARSLAN, Bahadır Bumin), Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 174

⁴⁹¹ KRÜGER, 2010, ss. 55-56

⁴⁹² Anayasa’nın tam metni için bkz.: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 Noyabr 1995, <https://www.e-qanun.az/framework/897> (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

gerçekleşen DKC'nin Azerbaycan'dan ayrılması yönünde oy kullanılan referanduma, Azerbaycan halkı katılmamış ve karşı çıkmıştır.⁴⁹³

Emenilerin ileri sürdüğü tez çerçevesinde Yukarı Karabağ nüfusu kendi kaderini tayin etme hakkına sahip bir halk olarak kabul edilse bile bu, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'nden ayrılabilceği anlamına gelmemektedir. Zira halkların kendi kaderini tayin etme hakkını düzenleyen BM Genel Kurulu'nun 24.10.1970 tarihli ve 2625 (XXV) sayılı bildirisinde, söz konusu hakkın bir devletin parçalanmasını teşvik edecek şekilde yorumlanamayacağı vurgulanmıştır. Bildiride devletlerin, başka bir devletin ulusal birliğini ve ülke bütünlüğünü ihlal edecek her türlü hareketten kaçınmaları gerektiğine hükmedilmiştir. Ülke bütünlüğü lehine bir "*koruma maddesi*" (*safeguard clause*) olarak da ifade edilen bu düzenlemenin amacı, kendi kaderini tayin etme hakkını kullandığını iddia eden iç ayrılıkçı hareketlere karşı devletin ülke bütünlüğünü korumak olmuştur.⁴⁹⁴

Diğer taraftan, Yukarı Karabağ'ın ayrılması meselesi sadece Karabağ'ın Ermeni nüfusu tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak Yukarı Karabağ'da Ermeniler, tek başlarına Azerbaycan'da bir halk olarak değil sadece ülke sınırları içinde diğer etnik gruplar gibi yaşayan azınlık grubu olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹⁵ Uluslararası hukukta, kendi kaderini tayin etme hakkı ise azınlıklara tanınmamıştır.⁴⁹⁶

Kendi kaderini tayin etme hakkının etnik gruplara ve azınlıklara ayrılma hakkı tanımadığı devlet uygulamalarında da görülmektedir. Nitekim eski SSCB Cumhuriyetlerinin sınırları içinde bulunan ve Karabağ gibi "*Özerk Bölge*" statüsünde olan Abhazya'da ve Güney Osetya'da, Gürcistan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet kurma yönünde gerçekleştirilen ayrılıkçı hareketlere karşı uluslararası toplum olumsuz bir tavır takınmış ve bunlar, bir devlet olarak tanınmamıştır.⁴⁹⁷ 1999 yılında gerçekleştirilen AGİT İstanbul Zirvesi sonucunda kabul edilen bildiride, üye devletlerin

⁴⁹³ BAGHERI, 2021, s. 14

⁴⁹⁴ ODENDAHL, 2010, s. 536

⁴⁹⁵ АЛИЕВ, Намиг, "Армяно-Азербайджанский Нагорно-Карабахский Конфликт в Контексте Международного Права", *Кавказ&Глобализация*, Том 1(2), (ALİYEV, Namig: "Armano-Azerbaydjanskiy Nagorno-Karabakhskiy Konflikt v Kontekste Mejdunarodnogo Prava", *Kavkaz&Globalizaciya*, Tom 1(2)), 2007, s. 24

⁴⁹⁶ UZ, 2007, s. 70

⁴⁹⁷ KRÜGER, 2010, s. 65

Gürcistan'ın egemenliğini ve ülke bütünlüğünü destekledikleri, Abhazy ve Güney Osetya ile ilgili ihtilafların Gürcistan sınırları dahilinde ve bu bölgelerin siyasi statülerinin belirlenmesi suretiyle çözülmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁹⁸ Her ne kadar Rusya, 2008 yılında Gürcistan ile yaşanan çatışmalar sebebiyle Abhazy'yı ve Güney Osetya'yı bağımsız bir devlet olarak tanımış olsa da uluslararası toplumun ezici çoğunluğu, söz konusu ayrılıkçı eylemlerin uluslararası hukuka aykırı olduğunu savunarak bu iki oluşumun bağımsızlığını tanımamıştır.⁴⁹⁹

Kendi kaderini tayin etme hakkı çerçevesinde ayrılma konusuna, diğer bir ifade ile dış kendi kaderini tayin etme hakkının kullanımına örnek olarak gösterilebilecek bir diğer olay da Kırım'ın Ukrayna'dan bir referandum sonucunda ayrılıp Rusya ile birleşme kararıdır. 18. yy'dan I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte tamamen Rusların kontrolünde olan Kırım, SSCB'nin kurulmasıyla birlikte öncelikle RSFSC'ye bağlı özerk bir cumhuriyet olmuştur.⁵⁰⁰ 1936 SSCB Anayasası'nın 22. maddesinde Kırım'ın RSFSC'ye bağlı bir vilayet olduğu belirtilmiş olsa da 26 Nisan 1954 tarihli "*Kırım Vilayetinin RSFSC'den Ukrayna SSC'ye Devri Hakkında SSCB Kanunu*"yla söz konusu Anayasa maddesinde değişiklik edilmiş ve Kırım, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (USSC) devredilmiştir.⁵⁰¹ 20 Ocak 1991 tarihinde de Kırım'da bir referandum yapılmış ve aynı yılın Şubat ayında Kırım vilayeti, USSC'ye bağlı bir özerk cumhuriyete dönüşmüş ve SSCB'nin dağılmasının ardında da bağımsız Ukrayna Devleti'nin sınırları içinde bu statüsünü⁵⁰² korumuştur. Nitekim 28 Haziran 1996 tarihli Ukrayna Anayasası'nın 133. maddesine göre Kırım Özerk Cumhuriyeti bölgeler, şehirler, kasabalar ve köyler ile birlikte Ukrayna'nın idari yapısını teşkil etmektedir. 134. maddeye göre ise Kırım Özerk Cumhuriyeti, Ukrayna Devleti'nin ayrılmaz bir

⁴⁹⁸ OSCE, Istanbul Document, **Istanbul Summit 1999**, Istanbul, 1999, par. 15, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/39569.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

⁴⁹⁹ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 181

⁵⁰⁰ Daha detaylı bilgi için bkz.: KIRIMLI, Hakan: "Kırım, Rus İdaresi Dönemi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, Ankara, 2022, ss. 457-465

⁵⁰¹ Закон О Передаче Крымской Области из Состава РСФСР в Состав Украинской ССР, Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик, 26 Апреля 1954 года, (Zakon o Peredaçe Kırımskoj Oblasti is Sostava RSFSR s Sosrav Ukrainsoj SSR, Verhovnyy Sovet Soyuzu Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 26 Aprelya 1954 goda), <https://docs.cntd.ru/document/901982301> (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

⁵⁰² SSCB'nin dağılma sürecinde Kırım'ın statüsü ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: ÖZARSLAN, Bahadır Bumin: "Soğuk Savaş Sonrasında Kırım'ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 10, Sayı: 39, 2014 (b), ss. 97-135

parçasıdır.⁵⁰³ Bu husus, 21 Ekim 1998 tarihli Kırım Özerk Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. maddesinde de tekrarlanmıştır.⁵⁰⁴

SSCB'nin dağılmasının ardından Kırım'da yaşayan Ruslar, Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi ve daha sonra da Rusya ile birleşmesi gerektiği tezlerini ileri sürmeye başlamışlardır.⁵⁰⁵ Daha o tarihlerde Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan bu çatışmalar, 2014 yılında Ukrayna'da ortaya çıkan Maidan olaylarının ardından daha da tırmanmıştır. Ukrayna'daki istikrarsızlıktan faydalanan Rusya, Kırım'daki Rus birliklerini destekleyerek Kırım'ın özerklik statüsünün güçlendirilmesine ilişkin bir referandumun yapılmasını sağlamıştır. Tarihi iki kere değişen referandumun konusu da değişmiş olup, 16 Mart 2014 tarihinde gerçekleştirilen referandumda Kırım'ın Rusya'ya bağlanıp bağlanmayacağı oylamaya sunulmuştur.⁵⁰⁶ Bu referanduma katılanların çoğu, Kırım'ın Rusya ile birleşmesi yönünde oy kullanmıştır. Referandumun hemen ertesi gün 17 Mart'ta Kırım Yüksek Konseyi, yaptığı Olağanüstü Genel Kurul toplantısında "*Kırım'ın Bağımsızlığı Hakkında*" bir karar kabul etmiştir. Söz konusu belgeye göre, Kırım Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 18 Mart 2014 tarihinde de Rusya Devlet Başkanı *Putin*, Kırım'ın Rusya Federasyonu ile birleşmesini öngören antlaşmayı imzalamıştır.⁵⁰⁷

Kırım'ın bağımsızlık ilanına ve daha sonra da Rusya ile bağlanma kararına ilişkin açıklama yapan *Putin*, Kırım halkının kendi kaderini tayin etme hakkını kullanarak Ukrayna'dan bağımsızlıklarını ilan ettiğini vurgulamıştır. Ancak ister SSCB döneminde olsun ister Ukrayna'nın bağımsızlık sürecinde olsun, Yukarı Karabağ örneğinde olduğu

⁵⁰³ Ukrayna Anayasası'nın İngilizce tam metni için bkz.: Constitution of Ukraine, Adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996, <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b> (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

⁵⁰⁴ Kırım Özerk Cumhuriyeti Anayasası'nın Rusça tam metni için bkz.: Конституция Автономной Республики Крым, Была принята на второй сессии Верховной Рады Автономной Республики Крым 21 октября 1998 года, (Konstitutsiya Avtonomnoy Respubliki Kırım, Bila prinyata na vtoroy sessi Verkhovnoy Rady Avtonomnoy Respubliki Kırım 21 Oktyabrya 1998 goda), <https://pravoved.in.ua/section-law/164-kark.html> (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

⁵⁰⁵ KIRIMLI, 2022, s. 463

⁵⁰⁶ ÖZDAL, Habibe / ÖZERTEN, Hasan Selim / HAS, Kerim / YEGİN, Mehmet: "Ukrayna Siyasi Krizinde Rusya ve Batı'nın Tutumu", **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Analiz No: 28, Mart 2014, s. 6; TAŞDEMİR, Fatma / ÖZER, Adem: "Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu: Kosova'nın Rövanşı mı?", **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: X, S. 1, 2015, s. 51

⁵⁰⁷ "История и Современность", Экскурс в Историю, **Государственный Совет Республики Крым**, ("İstoriya i Sovremennost", Ekskurs v Istoriyu, Gosudarstvennyy Sovet Respubliki Kırım), http://crimea.gov.ru/o_gossovete/istoriya_sovremennost (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

gibi Kırım'da da bağımsız bir devletten bahsetmek mümkün değildir. Nasıl ki Yukarı Karabağ SSCB döneminde Azerbaycan SSC'nin bir parçası olmuşsa ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardında da sınırları içinde kalmaya devam etmişse aynı şekilde Kırım da SSCB döneminde öncelikle RSFSC'nin, daha sonra da USSC'nin bir parçası olmuştur. Ukrayna'nın SSCB'den bağımsızlığını ilan ettiği dönemde de Kırım, yine Ukrayna sınırları içinde kalmıştır.⁵⁰⁸ Bunun yanı sıra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde olduğu gibi Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde de sınırların değişimi referandum yoluyla gerçekleşmektedir. Nitekim Kırım Özerk Cumhuriyeti Anayasası'nın 7. maddesinin 2. fıkrasında Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin sınırlarının Ukrayna Anayasası uyarınca yerel referandum kararı ve Kırım Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi'nin kararı ile değişebileceği düzenlenmiştir. Anlaşılacağı üzere, Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin sınırlarının değiştirilmesi Ukrayna Anayasası'na uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Bu husus, sınırların değişiminin merkezi idarenin onayına tabi olduğunu göstermektedir.⁵⁰⁹ Dolayısıyla sadece Yukarı Karabağ Ermenilerinin yaptıkları referandum sonucu Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması ve Azerbaycan'ın sınırlarının değişimi meşru kabul edilemeyeceği gibi aynı şekilde Kırım'da da merkez yönetimin onayı olmadan ve Ukrayna seçmenlerinin tamamının katılmadığı, keyfi bir şekilde gerçekleştirilen referandum sonucunda da Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılması meşru sayılamayacaktır.

Kırım'ın bağımsızlığını ilan ederek Ukrayna'dan ayrılmasının hukuka aykırı olduğu ve kendi kaderini tayin etme hakkı çerçevesinde değerlendirilemeyeceği hem Avrupa Konseyi hem de BM tarafından teyit edilmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından kabul edilen 1988 (2014) sayılı kararda⁵¹⁰ Meclis, Ukrayna'nın ülke bütünlüğünün altını çizerek 16 Mart 2014 tarihinde yapılan referandumun ve ardından da Rusya ile birleşme kararının hukuka aykırı olduğunu ifade etmiştir. Bu karar, Yukarı Karabağ açısından kendi kaderini tayin etme hakkının ileri sürülemeyeceğini de ortaya koymaktadır. Nitekim Yukarı Karabağ'dan farklı olarak bir Özerk Cumhuriyet olan

⁵⁰⁸ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 187

⁵⁰⁹ ÖZARSLAN, 2014 (b), s. 106

⁵¹⁰ Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE), Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions, **Resolution 1988 (2014)**, par. 16, <https://pace.coe.int/pdf/6e53cce0058ad39a85a2998f4c81c076eda1e742e7206ce26bee14895fecfda3/res.%201988.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

Kırım'da referandumun yapılmasının ve Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasının hukuka aykırı olduğunu ileri süren karar, Yukarı Karabağ bağlamında da etki doğuracaktır.⁵¹¹

Kırım sorunu karşısında BM üyelerinin tutumları da olumsuz olmuştur. Her ne kadar Rusya'nın veto yetkisinin olması sebebiyle BM Güvenlik Konseyi'nde konuyla ilgili karar alınamamış olsa da, BM Genel Kurulu kararında⁵¹² yine Ukrayna'nın ülke bütünlüğüne atıf yapılması ve üye devletlerin temsilcilerinin tutumları, Kırım'ın ayrılmasının hukuka aykırı olduğunu ortaya koymuştur.⁵¹³ 100 devletin lehte oy kullanması sonucu kabul edilen bu karar, Yukarı Karabağ konusunda da önem arz etmektedir. Kırım'ın Ukrayna'dan bağımsızlığının ilan edilmesinin ve Rusya ile birleşmesinin meşru olamayacağını ileri süren bu karar, Yukarı Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini tayin etme hakkına dayanarak bir referandum sonucu Azerbaycan'dan ayrılmalarının da hukuka aykırı olduğunu göstermektedir. Zira Ukrayna'ya bağlı bir özerk cumhuriyet olan Kırım'ın ayrılmasının Ukrayna'nın ülke bütünlüğünü ihlal ettiği ve hukuka aykırı olduğu ileri sürülürken, Azerbaycan SSC içinde bir özerk bölge olan Karabağ'ın Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünü göz ardı ederek ayrılmasının meşru kabul edilmesi mümkün değildir.⁵¹⁴

Literatürde dış kendi kaderini tayin etme hakkının yani ayrılma hakkının kullanılabilmesinin ağır ve sistematik baskı ya da ciddi insan hakları ihlalleri veya uluslararası hukuk kapsamındaki temel hakların bir hükümet tarafından kısıtlanması gibi durumlarda mümkün olduğu görüşü mevcuttur.⁵¹⁵ “*Telafti edici ayrılma*” veya “*iyileştirici ayrılma*” (*remedial secession*) olarak da adlandırılan bu görüş çerçevesinde, uygulamada azınlıkların da ayrılma hakkından bahsedildiği gözlemlenmektedir.⁵¹⁶ Söz konusu doktrin, bazı uluslararası hukuk yazarları tarafından destek görmüş olsa da

⁵¹¹ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 187

⁵¹² UN General Assembly, Sixty-eighth Session, Resolution Adopted by the General Assembly on 27 March 2014, A/RES/68/262, 1 April 2014, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/455/17/pdf/n1345517.pdf?token=Ni7rZVawqrsJtAGYYU&f e=true> (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

⁵¹³ ABDULLAHZADE, Cavid: “Self Determinasyon ve Ayrılma Açısından Kırım Sorunu”, **TAAD**, Yıl: 5, Sayı: 19, Ekim 2014 (b), ss. 188-189

⁵¹⁴ ABDULLAHZADE, 2014 (b), ss. 188-189

⁵¹⁵ HANNUM, Hurst: “The Specter of Secession: Responding to Claims for Ethnic Self-Determination”, **Foreign Affairs**, Vol. 77, No. 2, 1998, s.16

⁵¹⁶ BENZIGER, Felicitas / CASTELLINO, Joshua: “Minorities, Self-Determination, and Secession”, **The Routledge Handbook of Self-Determination and Secession**, (ed. Ryan D. Griffiths, Aleksandr Pavkovic and Peter Radan), Routledge, New York, 2023, s. 97

doktrinin temelleri hem teoride hem de uygulamada tartışmalı olup⁵¹⁷ bir uluslararası hukuk kuralı haline geldiği söylenemez. UAD de 22 Temmuz 2010 tarihli Kosova'nın bağımsızlığına ilişkin danışma görüşünde, telafi edici ayrılma konusunda karşıt görüşlerin olduğunu, uluslararası hukuk tarafından böyle bir hakkın tanınıp tanınmayacağı veya hangi koşullar altında tanınacağıyla ilgili farklı görüşlerin bulunduğunu bildirerek⁵¹⁸ aslında böyle bir kuralın varlığını tanımayı reddettiğini göstermiştir. Böyle bir hak uluslararası hukuk tarafından kabul edilse bile, hakkın kullanımı için gereken koşulların ortadan kalkması durumunda ayrılmanın mümkün olup olmayacağı, mümkün olması halinde bu hakkın ne kadar sürede kullanılabileceği gibi konular açıklık kazanmamıştır.⁵¹⁹ Bununla birlikte uluslararası hukuk kuralı haline gelmesi durumunda bile telafi edici ayrılma, bölgesel olarak farklı bir topluluğa, genellikle de haklarından mahrum bırakılmış bir azınlığa karşı işlenen ağır insan hakları ihlalleri bağlamında, ayrılmanın daha korkunç ihlalleri önlemek için nihai bir çare olabileceği fikrini benimsemektedir.⁵²⁰ Bu çerçevede, mevcut devlet yapısı içinde bir barış çözümü ihtimalinin kalmadığı durumlarda, ayrılmanın mümkün olduğu gözükmetedir.⁵²¹ *Thomas Burri*'ye göre telafi edici ayrılmaya, ancak bir halka karşı ağır insan hakları ihlallerinin işlenmesi gibi en uç durumlarda başvurulabilecektir. Bu bağlamda ülkenin bir kısmı üzerinde egemenliğin kaybı, ihlali gerçekleştiren devlet için en ağır ceza olacaktır.⁵²²

Her ne kadar Ermeniler, çeşitli toplantılarda ve açıklamalarında Azerbaycan yönetimi tarafından baskıya; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi ayrımcılığa; sürgünlere maruz kaldıklarını ve bu sebeple de Yukarı Karabağ'ın telafi edici ayrılma çerçevesinde ayrılmasının meşru olduğunu savunsalar da bu iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim SSCB döneminde, Yukarı Karabağ'ın sosyal gelişmişlik seviyesi, ülke geneline

⁵¹⁷ VIDMAR, Jure: "Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice", **St Antony's International Review** 6, no. 1, 2010, s. 50

⁵¹⁸ International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Accordance with International Law of The Unilateral Declaration of Independence In Respect of Kosovo, Advisory Opinion of 22 July 2010, par. 82, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2023)

⁵¹⁹ SAMANCI, Uğur: "Uluslararası Adalet Divanının Kosova'nın Bağımsızlık İlanına İlişkin Danışma Görüşü", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı 2, 2009, s. 169

⁵²⁰ BENZIGER / CASTELLINO, 2023, s. 97

⁵²¹ CASESSE, 1996, s. 120

⁵²² BURRI, Thomas: "Secession in the CIS, Causes, Consequences, and Emerging Principles", **Self-Determination and Secession in International Law**, (ed. Walter, Christian / Ungern-Sternberg, Antje von / Abushov, Kavus), Oxford University Press, United Kingdom, 2014, s. 145

kıyasla çok daha yüksek olmuştur. Yukarı Karabağ Ermenilerine tanınan kültürel ve eğitim ayrıcalıkları da Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerine kıyasla daha fazladır. Bunun yanı sıra, Yukarı Karabağ Ermenileri Azerbaycan SSC'nin vatandaşları ile eşit haklara sahip olmuşlar ve merkez yönetimde üst düzey vazifelerde yer almışlardır. İlâveten, Azerbaycan SSC'nin Yüksek Sovyeti'nde de temsil edilme hakları bulunmuştur. Ayrıca, Yukarı Karabağ Ermenilerine Azerbaycan SSC dahilinde özerklik verilmekle yine SSCB'deki diğer etnik gruplara kıyasla daha çok üstünlük tanınmıştır.⁵²³ Dolayısıyla Yukarı Karabağ'daki Ermeni nüfusunun iç kendi kaderini tayin etme hakkının Azerbaycan SSC yönetiminin herhangi bir sınırlaması ve engellemesi olmaksızın tam olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ermenilerin iddia ettikleri gibi ayrılma haklarını meşrulaştıracak nitelikte, Azerbaycan SSC tarafından Yukarı Karabağ Ermenilerine karşı gerçekleştirildiği iddia edilen ağır insan hakları ihlallerinin de bir kanıtı bulunmamaktadır.⁵²⁴ Sonuç olarak, bu değerlendirmeler ışığında Yukarı Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini tayin etme hakkına dayanarak Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünü ihlal etmelerinin ve bağımsızlıklarını ilan etmelerinin meşruluğunun bulunmadığı, son derece açıktır.

3.2.3. Yukarı Karabağ Sorunu Çerçevesinde Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı

Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkına dayanarak kuvvet kullanmasının mümkün olup olamayacağı, II. Karabağ Savaşı'ndan önce de tartışma konusu oluşturmakla birlikte, özellikle II. Karabağ Savaşı'nın ardından, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'a düzenlediği askeri operasyonun meşru müdafaa hakkının tezahürü olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği yine uluslararası kamuoyunda tartışmalara yol açmıştır. Nitekim Azerbaycan, 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin taraflar arasındaki ateşkes rejimini ihlal ederek silahlı saldırıya geçtiğini bildirerek, Ermenistan'ın yeni bir askeri saldırısını önlemek ve sivillerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin güvenliğini sağlamak amacıyla meşru müdafaa hakkını kullanarak ve uluslararası insancıl hukuka uygun bir şekilde karşı

⁵²³ ABDULLAHZADE, 2014 (a), ss. 218-225

⁵²⁴ MIRZAYEV, 2022, s. 186

saldırıya geçtiğini ifade etmiştir.⁵²⁵ Bu bağlamda aşağıda, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde meşru müdafaa hakkının bulunup bulunmadığı incelenecektir.

3.2.3.1. Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı

BM Şartı'nın "*Barişin Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler*" başlığını taşıyan 7. Bölümü'nde yer alan 51. madde, kuvvet kullanma yasağının istisnası olan meşru müdafaa hakkını düzenlemektedir. Söz konusu madde şu şekildedir: "*Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası bariş ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hanel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası bariş ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez*".

Maddeden de anlaşılacağı üzere, silahlı bir saldırıya uğrayan devlet, BM Güvenlik Konseyi gerekli tedbirleri alana kadar saldırıyı gerçekleştiren devlete karşı güç kullanarak kendisini savunma hakkına sahiptir. Burada meşru müdafaa doğal bir haktır ve devlet bu hakkını ister tek başına, isterse de başka bir devletle ortak bir şekilde kullanabilmektedir.

Meşru müdafaa hakkı çerçevesinde kuvvet kullanımı ile bu hakkı doğuran fiil arasında içerik açısından herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bu sebeple de hukuka uygun olan meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanımı ile hukuka aykırı bir şekilde kuvvet kullanımını birbirinden ayırt etmek amacıyla meşru müdafaa hakkının haklı kılınması

⁵²⁵ Azerbaycan BM Daimi Temsilcisi'nin konuyla ilgili Genel Sekreter'e hitaben yazdığı mektubun İngilizce tam metni için bkz.: Letter dated 27 September 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, **A/75/357 - S/2020/948**, 28 September 2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3885177?ln=ru#record-files-collapse-header>, (Erişim Tarihi: 15.02.2023)

için⁵²⁶ bir kısmı BM Şartı'ndan, bir kısmı da örf-adet hukukundan kaynaklanan bazı şartlar bulunmaktadır.⁵²⁷ Söz konusu şartlar şunlardır: Silahlı saldırının (*an armed attack*) varlığı, zaruret (*necessity*), orantılılık (*proportionality*), aciliyet (*immediacy*) ve BM Güvenlik Konseyi'ni bilgilendirme şartı.⁵²⁸ Aşağıda, söz konusu şartlar ele alınacak ve bu şartların Yukarı Karabağ sorununda gerçekleşip gerçekleşmediği incelenecektir.

3.2.3.2. Silahlı Saldırının Varlığı

Meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanma, mutlaka daha önceki bir hukuka aykırı fiile dayanmaktadır.⁵²⁹ “*Silahlı saldırı*” kavramı, BM Şartı'nın 51. maddesi uyarınca meşru müdafaa kavramının esas unsurunu ifade etmektedir. Bu kavramın tanımlanması, tek taraflı kuvvet kullanımının ne ölçüde kabul edilebilir olduğunu göstermektedir ve savaşın önlenmesine ilişkin uluslararası hukuk kurallarının etkinliği açısından da son derece önemlidir. Bu sebeple “*silahlı saldırı*” kavramı, ne kadar açık ve net bir şekilde tanımlanırsa devletlerin hukuk dışı kuvvet kullanımlarını meşru müdafaa olarak meşrulaştırma çabaları da o kadar başarılı bir şekilde itibarsızlaştırılabilir.⁵³⁰

Her ne kadar BM Şartı'nın 51. maddesinde, bir devletin meşru müdafaa hakkını kullanması için bir silahlı saldırıya maruz kalması gerektiği ifade edilmiş olsa da silahlı saldırının tanımına yer verilmemiştir. BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1974 tarihli 3314 (XXIX) sayılı “*Saldırının Tanımı Kararı*”⁵³¹, silahlı saldırı tanımının belirsizliğinin ortadan kalkması için dolaylı bir katkı sağlamıştır. Ancak tavsiye niteliğinde olan bu bildiri de silahlı saldırının değil genel olarak saldırı fiilinin tanımı yapılmıştır.⁵³²

⁵²⁶ BAŞEREN, 2003, s. 119

⁵²⁷ KESKİN, 1998, s. 45

⁵²⁸ PAZARCI, 2020, s. 131-135; AKSAR, 2019 (b), s. 124; KESKİN, 1998, ss. 45-50; BOZKURT, Enver, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 3. Baskı, Ankara, 2007, ss. 56-59; BAŞEREN, 2003, ss. 119-139; DINSTEIN, 2011, ss. 242-268; CASEY-MASLEN, Stuart, *Jus ad Bellum, The Law on Inter-State Use of Force*, Hart Publishing, New York, 2020, ss. 56-75; NOLTE, George / RANDELZHOFFER, Albrecht: “Ch. VII Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, Article 51”, *The Charter of the United Nations: A Commentary, Volume II*, (ed. Simma, Bruno / Khan, Daniel-Erasmus / Nolte, Georg / Paulus, Andreas / Wessendor, Nikolai), 3rd Edition, Oxford University Press, 2012, ss. 1405-1427

⁵²⁹ BAŞEREN, 2003, s. 120

⁵³⁰ NOLTE, / RANDELZHOFFER, 2012, ss. 1407-1408

⁵³¹ Karar'ın İngilizce tam metni için bkz.: Definition of Aggression, General Assembly **Resolution 3314 (XXIX)**, 14 December 1974 <http://www.un-documents.net/a29r3314.htm> (Erişim Tarihi: 15.02.2023)

⁵³² NOLTE / RANDELZHOFFER, 2012, s. 1408

Bildiri'nin 1. maddesinde saldırganlık, bir devletin başka bir devletin egemenliğine, ülke bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına yönelik silahlı kuvvet kullanılması olarak tanımlanmıştır. Bu düzenlemeden de anlaşılacağı üzere saldırganlık, silahlı kuvvet kullanılmasını da içermektedir. Nitekim UHK da saldırganlık kavramının silahlı saldırı kavramını da içerdiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak, 3314 (XXIX) sayılı kararın silahlı saldırı kavramının anlamının ve içeriğinin belirlenmesi konusunda önemli bir katkısının olduğu söylenebilir.⁵³³ Ayrıca Karar'ın 3 (a). maddesinde “*Savaş ilan edilmiş olsun olmasın, aşağıdaki fiillerin herhangi birisi bir saldırı fiili niteliği taşır: a. Bir Devletin silahlı kuvvetlerinin diğer bir devleti istila etmesi veya ona hücum etmesi veya ne kadar geçici olursa olsun, böyle bir istiladan veya hücumdan ileri gelen herhangi bir askeri işgal veya kuvvet yoluyla başka bir Devletin ülkesinin veya bir bölümünün ilhaki*” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu maddeden, bir devletin başka bir devletin ülkesini işgalinin de silahlı saldırı anlamına geldiği söylenebilir. UAD de “*Nikaragua Davası*”⁵³⁴ ve “*Silahlı Faaliyetler Davası*”⁵³⁵ dahil birçok kararında, belirli bir güç kullanımının silahlı saldırı teşkil edip etmediğini tespit etmek için 3314 (XXIX) sayılı karara dayanarak “*saldırı*” kavramını, uygulamada “*silahlı saldırı*” kavramıyla eşit tutmuştur.

Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde Azerbaycan topraklarına karşı yaklaşık 30 yıl önce silahlı bir saldırı gerçekleşmiş ve uluslararası belgelerde de ifade edildiği üzere bu silahlı saldırı, söz konusu toprakların % 20'sinin işgal edilmesiyle sonuçlanmıştır.⁵³⁶ Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkının değerlendirilmesi için burada öncelikle söz konusu silahlı saldırının veya işgalin Ermenistan tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği hususu ele alınmalıdır. Zira BM Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılında konuyla ilgili aldığı dört kararda, işgalci güçlerin işgal edilen bölgelerden çekilmesi gerektiği ifade edilmiş ancak Ermenistan, saldırgan taraf olarak tanımlanmamıştır. Bununla birlikte, kararlarda söz konusu sorunun Azerbaycan ve Ermenistan arasında

⁵³³ ARAL, Berdal, **Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı**, Siyasal Kitabevi, Kırıkkale, 1999, ss. 18-19

⁵³⁴ International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986, par. 195, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 15.02.2023)

⁵³⁵ ICJ, Reports of Judgments, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Judgment of 19 December 2005, par. 146

⁵³⁶ QASIMOVA, Shafa: “Article 51 of the UN Charter and The Armenia-Azerbaijan Conflict”, **Perceptions**, Spring Summer, 2010, s. 94

olduğu belirtilmiştir.⁵³⁷ Bunun yanı sıra, Ermeni kuvvetlerinin çatışmalara aktif olarak katıldığı kabul edilmektedir. Her ne kadar Ermeni yetkilileri, yıllarca saldırıların Karabağ Ermenileri tarafından yapıldığını ve Ermenistan'ın sadece bu çatışmalardan “endişeli” bir komşu olduğunu iddia etmiş olsalar da⁵³⁸ dönemin Ermenistan Savunma Bakanı *Manukyan*, bu söylemlerin siyasi amaçlarla yapıldığını, Karabağ Ermenileri ile Ermenistan silahlı birliklerinin askeri eylemlerde birlik içinde hareket ettiklerini ifade etmiştir.⁵³⁹ Bir sonraki alt başlıkta daha detaylı ele alınacak olan, 1993 yılında Azerbaycan'ın Kelbecer iline yapılan saldırıda, Ermeni silahlı kuvvetlerinin iştiraki daha da belirgin bir hal almıştır.

Ermenistan'ın işgalci devlet olarak nitelendirilmesi, BM Genel Kurulu kararlarının yanında, Avrupa Konseyi'nin ve Avrupa Parlamentosu'nun kararlarında, ayrıca İnsan Hakları İzleme Komitesi gibi sivil toplum kuruluşlarının raporlarında da ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 1416 (2005) sayılı⁵⁴⁰ Yukarı Karabağ sorunuyla ilgili aldığı kararda, Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünün üye devletin silahlı saldırısı sonucunda ihlal edildiği ifade edilmiştir. Her ne kadar Ermenistan'ın adı geçmese de sözde DKC'nin Avrupa Konseyi üyesi olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, kararda söz edilen üye devletin Ermenistan olduğu açıktır.⁵⁴¹

Azerbaycan topraklarına karşı gerçekleştirilen işgalde Ermenistan'ın rolü, AİHM'nin “*Çıragov ve Diğerleri / Ermenistan Davası*”nda da ele alınmıştır. Mahkeme'ye göre, Ermenistan'ın önemli bir askeri desteği olmadan 1992 yılında 150.000'den az nüfusu olan DKC'nin 7.000.000 nüfusa sahip Azerbaycan'ın topraklarını işgal etme gibi bir imkanı bulunmamaktadır.⁵⁴² Ermenistan'ın ilk günden itibaren sorunun tarafı olduğunu vurgulayan Mahkeme, DKC ile Ermenistan'ın birçok önemli konuda bütünleştiğini; Ermenistan'ın DKC'ye ve yönetimine askeri, siyasi ve mali destek sağladığını; netice

⁵³⁷ ASLANLI, Araz, **Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015, s. 170

⁵³⁸ KNOLL-TUDOR, Bernhard / MUELLER, Daniel: “At Daggers Drawn: International Legal Issues Surrounding the Conflict in and around Nagorno-Karabakh”, **EJIL: Talk!, Blog of the European Journal of International Law**, November 17, 2020

⁵³⁹ WAAL, 2013, s. 222

⁵⁴⁰ PACE, **Resolution 1416 (2005)**, The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference, par. 2

⁵⁴¹ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 293

⁵⁴² Case of Chiragov and Others v. Armenia, No. 13216/05, 2015, par. 174

itibariyle de Ermenistan'ın işgal edilen topraklar üzerinde etkin kontrol uyguladığını belirtmiştir.⁵⁴³ Bir sonraki başlıkta daha detaylı inceleneceği üzere Mahkeme, söz konusu etkin kontrolün Azerbaycan'ın egemen olduğu topraklarının işgali anlamına geldiğini tespit etmiştir.⁵⁴⁴ Dolayısıyla Ermenistan, hem doğrudan kendi askeri güçleri ile hem de etkin kontrol çerçevesinde Yukarı Karabağ'daki güçleri kullanarak silahlı saldırı boyutuna ulaşacak seviyede Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünü ihlal etmiştir.⁵⁴⁵ Bu da Azerbaycan'ın Ermenistan'ın gerçekleştirdiği saldırılar karşısında uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa hakkını haiz olduğunu göstermektedir.

3.2.3.3. Zaruret ve Orantılılık

Meşru müdafaa'nın gereklilik veya zaruret koşuluna göre, meşru müdafaya son çare olarak başvurulması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile saldırıya uğrayan bir devlet, saldırgan bir devlete karşı ancak başka bir çözüm yolu kalmadığında yani barışçıl yolların veya diplomatik girişimlerin sonuçsuz kaldığı durumlarda, meşru müdafaa çerçevesinde karşılık verebilmektedir.⁵⁴⁶

Meşru müdafaya son çare olarak başvurulması devletlerin uygulamalarında da kendini göstermektedir. Örnek olarak, Altı Gün Savaşları sırasında İsrail, BM Güvenlik Konseyi önünde, karşı karşıya olduğunu düşündüğü artan tehditlere ve dış kaynaklardan kendisine karşı yapıldığı iddia edilen terör saldırılarına rağmen, barışçıl bir çözümün bulunması umuduyla güç kullanarak karşılık vermekten kaçındığını, sorun ancak güç kullanımından başka bir alternatif olmadığı bir noktaya ulaştığında meşru müdafaa kapsamında karşılık verdiğini vurgulamıştır.⁵⁴⁷

Meşru müdafaa'nın diğer şartı olan ve savunma eyleminin ölçüsü ve etkileri üzerinde bir sınırlama işlevi sağlayan⁵⁴⁸ orantılılık ilkesine göre ise saldırı ile saldırıya verilen

⁵⁴³ Case of Chiragov and Others v. Armenia, No. 13216/05, 2015, par. 186

⁵⁴⁴ Case of Chiragov and Others v. Armenia, No. 13216/05, 2015, par. 96

⁵⁴⁵ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 293

⁵⁴⁶ RUYSS, Tom, 'Armed Attack' and Article 51 of The UN Charter: Evolutions in Customary Law and Practice, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 95; ARAL, 1999, s. 26; DINSTEIN, 2011, s. 232

⁵⁴⁷ GREEN, James A., The International Court of Justice and Self-Defence in International Law, Studies in International Law: Vol. 25, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2009, s. 78

⁵⁴⁸ RUYSS, 2010, s. 110

karşılık, orantılı olmalıdır. Bu çerçevede, orantılılık ilkesine uygun olarak verilen karşılık, sadece silahlı saldırıyı püskürtecek derecede olmalıdır. Söz konusu ilke, saldırgan devletin ülkesinin işgal edilebileceği anlamına gelmemektedir.⁵⁴⁹ Bununla birlikte, meşru müdafanın silahlı saldırıyı püskürtmekle sınırlı olması koşulu, meşru müdafaa için kullanılan silahların mutlaka saldırı için kullanılanlarla benzer olması gerektiği anlamına gelmez. Püskürtmek, daha çok saldırıyı sona erdirmeyi amaçlamaktadır. Böylece saldırıyı başlatan motivasyon da ortadan kalkmış olacaktır. Bu da saldırıda kullanılan güçten çok daha fazlasının kullanılmasını gerektirebilir. Dolayısıyla devletler meşru müdafaa haklarını kullanırken saldırıyı gerçekleştiren yabancı birlikleri kendi topraklarından çıkarmakla sınırlandırılmaz; saldırının sona ermesini sağlamak için onları sınır boyunca takip de edebilirler.⁵⁵⁰ Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi meşru müdafaa hakkı, saldırıya uğrayan devlete saldırgan devletin ülkesini ele geçirme hakkı vermemektedir. Saldırgan devletin ülkesi kısa bir süreliğine işgal edilebilirse de çözüm bulunur bulunmaz işgal sona erdirilmelidir.⁵⁵¹

Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1994'te imzalanan ateşkesten II. Karabağ Savaşı'na kadar olan süreçte, ister BM çerçevesinde isterse de AGİT Minsk Grubu aracılığıyla sorunun çözümü için müzakereler sürdürülmüşse de bütün bu girişimlerden herhangi bir sonuç alınamamıştır.⁵⁵² Bununla birlikte, Azerbaycan'ın toprakları 30 yıla yakın bir süre işgal altında kalmış ve 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan, ateşkes antlaşmasını ihlal ederek tekrar bir saldırıda bulunmuştur. 27 Eylül'de Ermenistan tarafından böyle bir saldırı gerçekleşmemiş olsaydı bile Azerbaycan'ın barışçıl girişimlerin sonucunda işgalden kurtulmak için son çare olarak meşru müdafaa hakkına başvurması da hukuka uygun olacaktı. Dolayısıyla Yukarı Karabağ sorununda barışçıl yöntemlerin yetersiz kaldığı ve Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı çerçevesinde kuvvet kullanmaktan başka bir seçeneğinin kalmadığı söylenebilir. Ayrıca II. Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını kullanırken orantılılık koşulu çerçevesinde hareket ettiği de gözlemlenmektedir. Zira Azerbaycan'ın tek hedefi, saldırıyı def ederek kendi topraklarını işgalden kurtarmak

⁵⁴⁹ BAŞEREN, 2003, ss. 137-138

⁵⁵⁰ NOLTE / RANDELZHOFFER, 2012, s. 1427

⁵⁵¹ BAŞEREN, 2003, s. 138

⁵⁵² İZZETGİL, 2016, s. 104

olmuş, orantılılık koşulunu ihlal ederek Ermenistan'ın topraklarına yönelik herhangi bir saldırıda bulunmamıştır.

3.2.3.4. Aciliyet

Meşru müdafaa hakkının bir diğer koşulu olan aciliyet bağlamında, silahlı saldırı ile meşru müdafaa çerçevesinde kullanılan kuvvet arasında zaman açısından bir bağın bulunması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile silahlı saldırıya karşı kullanılan kuvvet, silahlı saldırının hemen ardından gerçekleşmelidir.⁵⁵³ Bununla birlikte, silahlı bir saldırıyla karşı karşıya olan bir devletin hemen karşılık vermesi her zaman mümkün olmayabilir. Nitekim zaruret koşulu çerçevesinde öncelikle gerekli bilgilerin toplanması veya diplomatik müzakerelerin sürdürülmesi için belli bir zaman aralığının gerektiği de kabul edilmektedir.⁵⁵⁴ Eğer saldırıya uğrayan devlet, sorunu barışçıl yollarla çözmek için bir girişimde bulunmuş ve bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmışsa bu sürecin sonunda söz konusu devletin meşru müdafaa hakkının ortadan kalktığı düşünülmemelidir.⁵⁵⁵ Dolayısıyla silahlı bir saldırıya “*derhal*” bir karşılık verme şartı mutlak olmayıp bir dizi olası faktörden etkilenmektedir. Örnek olarak, Falkland Adaları olayında Arjantin'in saldırısının ardından 23 günlük bir süre kabul edilebilir bir gecikme olarak görülmüştür. Bunun bir sebebi, Arjantin'in saldırısının ardından adaların işgalinin devam etmesi ve bunun da bir görüşe göre devam eden bir saldırı olarak kabul edilmesi olabilir. Diğer bir taraftan ise gecikmenin kabul edilmesi, meşru müdafaa çerçevesinde verilen tepkinin derecesinden de kaynaklanmış olabilir. Zira Arjantin'in saldırısına gerekli karşılığı verecek büyüklükte bir kuvveti seferber etmek için de zamana ihtiyaç duyulmuştur. Sonuç olarak, meşru müdafaa hakkı çerçevesinde kuvvet kullanımı delil toplamanın zorluğu, mağdur devletin kendi güçlerini seferber etmesinden kaynaklanan gecikme, diplomatik müzakereler için harcanan süre vs. gibi somut olayın koşulları göz önünde bulundurularak makul bir zaman dilimi içinde yapılmalıdır.⁵⁵⁶

Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı değerlendirildiği zaman, 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşmasının ardından geçen

⁵⁵³ BAŞEREN, 2003, s. 134

⁵⁵⁴ DINSTEIN, 2011, s. 233

⁵⁵⁵ ARAL, 1999, s. 28

⁵⁵⁶ GREEN, 2009, ss. 102-103

yaklaşık 30 yılın, Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını kullanmasına bir engel olduğu düşünülebilir. Lakin burada mühim olan, mağdur devletin ilk tutumudur ki Azerbaycan, Ermenistan'ın 20. yy'ın sonlarında gerçekleştirdiği ilk saldırılara meşru müdafaa hakkı çerçevesinde karşılık vermiştir. Ancak saldırıların yoğunlaşması üzerine verdiği karşılık yetersiz kalmış ve ülkesinin bir kısmı işgal edilmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan'ın o dönem Ermenistan ile ateşkes antlaşması imzalaması dışında bir seçeneği kalmamıştır.⁵⁵⁷

1994 yılından 2020 yılına kadar geçen sürede Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını kullanmamasının temel sebebi de söz konusu ateşkes antlaşması olmuştur. Daha önce de ele alındığı üzere, ateşkes antlaşması silahlı çatışmayı sonlandırmaz, sadece bir süreliğine durdurur. Ateşkes antlaşmasının ihlal edilmesi sonucunda yeni bir savaşın ve meşru müdafaa hakkının tespiti gerekmemektedir. Diğer bir ifade ile taraflar, söz konusu antlaşmadan önceki duruma dönerler. Bu çerçevede Azerbaycan'ın ateşkes antlaşmasını ihlal etmesi durumunda bu eylem, kuvvet kullanma yasağının ihlalini oluşturmayacak; Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın antlaşmadan önce gerçekleştirdiği silahlı saldırıya karşı haiz olduğu meşru müdafaa hakkının kullanması anlamına gelecektir.⁵⁵⁸ Kaldı ki Azerbaycan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde meşru müdafaa hakkını kullanarak kuvvete başvurması, yine Ermenistan'ın o tarihlerde cephe hattı boyunca Azerbaycan askeri kuvvetlerinin mevzilerine saldırarak taraflar arasındaki ateşkes antlaşmasını ihlal etmesi üzerine gerçekleşmiştir. Söz konusu saldırıya kadar Azerbaycan, sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi için pek çok girişimde bulunmuş; üçüncü taraflarca yapılan bütün görüşmelere katılarak BM Güvenlik Konseyi'nin 1993'te aldığı 4 bağlayıcı kararın hayata geçirilmesi için bütün diplomatik yolları tüketmiştir.

Aciliyet şartı bağlamında tartışılan bir diğer husus, yıllarca devam eden işgalin yeni bir statüko yaratması sebebiyle Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını ileri sürüp süremeyeceğiyle ilgilidir. Nitekim bazı yazarlar, aciliyet koşulunun sağlanması gerektiğini ve Azerbaycan'ın 27 Eylül'den itibaren başlattığı güç kullanımını meşru müdafaa hakkı kapsamında haklı gösteremeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu görüşe göre işgal, devam eden bir saldırı (*continuing armed attack*) olarak

⁵⁵⁷ ASLANLI, 2015, ss. 173-174

⁵⁵⁸ ABDULLAHZADE, 2014 (a), s. 299

yorumlanmamalıdır⁵⁵⁹ zira işgalin devam eden silahlı bir saldırı olarak değerlendirilmesi kuvvet kullanma yasağına karşı bir tehdit oluşturacaktır. Ayrıca ülke bütünlüğünün korunması, BM Şartı'nın uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü ve devletler arasındaki barışın ve istikrarın korunması gibi diğer temel ilkeler gözardı edilerek gerçekleştirilmemelidir. Kısacası, işgal bağlamında uygulama, kuvvet kullanma yasağının ardındaki amaca zaman kısıtlaması olmaksızın bir meşru müdafaa hakkı tanımak yerine ülkesel statükoyu koruyarak daha iyi ulaşılabileceğini göstermektedir.⁵⁶⁰

Diğer bir görüşe göre ise yıllarca süren ateşkes antlaşmasının ardından bile mağdur devletin meşru müdafaa hakkı saklı kalacaktır. Eğer silahlı bir saldırı, bir ülkenin işgaline yol açmışsa o zaman söz konusu ülke işgal altında kaldığı sürece de silahlı saldırı devam ediyor olacaktır. Bu çerçevede, ilk saldırının ardından uzun bir süre geçse bile ülkesi işgal edilmiş bir devletin meşru müdafaa hakkı saklı kalacaktır. Ayrıca ilk saldırı ile meşru müdafaa hakkı çerçevesinde kuvvet kullanımı arasında uzun bir zaman dilimi mevcutsa, bu aslında meşru müdafaa hakkının gerekliliğine de işaret edecektir zira mağdur devletin silahlı saldırı ve işgali sona erdirmek için başka bir yolu kalmamıştır.⁵⁶¹ Ayrıca Azerbaycan, bu süre zarfında Ermenilerin Karabağ ve çevresindeki bölgeleri ele geçirmesine hiçbir zaman rıza göstermemiş ve bu yönde doğrudan veya dolaylı hiçbir beyanda bulunmamıştır. Zımni kabul anlamına gelebilecek hiçbir tutum takınmamıştır.

Yukarıda ele alındığı üzere, 3314 (XXIX) sayılı Saldırının Tanımı Kararı'ndan işgalin silahlı bir saldırı anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Yukarı Karabağ üzerinde herhangi bir hakkı bulunmayan Ermenistan'ın kuvvet kullanarak Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ve bu işgali de yıllar boyunca devam ettirmesi, silahlı saldırının sürekli bir hale geldiğini göstermektedir. Bu sebeple 1994 yılından itibaren diplomatik yollarla uyuşmazlığı çözmeye çalışan ve yaklaşık 30 yıldır ülkesinin bir kısmı işgal

⁵⁵⁹ KNOLL-TUDOR / MUELLER, 2020

⁵⁶⁰ RUY, Tom / RODRIGUEZ SILVESTRE, Felipe: "The Nagorno-Karabakh Conflict and The Exercise of "Self-Defence" to Recover Occupied Land", **Just Security**, November 10, 2020, <https://www.justsecurity.org/73310/the-nagorno-karabakh-conflict-and-the-exercise-of-self-defense-to-recover-occupied-land/> (Erişim Tarihi: 17.02.2023)

⁵⁶¹ AKANDE, Dapo / TZANAKOPOULOS, Antonios: "Legal: Use of Force in Self-Defence to Recover Occupied Territory", **The European Journal of International Law**, Vol. 32, No. 4, 2022, ss. 1305-1306

altında olan Azerbaycan'ın, uzun bir süre geçmesine rağmen meşru müdafaa çerçevesinde kuvvet kullanmasının meşru olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2.3.5. BM Güvenlik Konseyi'ni Bilgilendirme

Meşru müdafaa hakkının bir diğer şartı da BM Şartı'nın 51. maddesinde düzenlenen BM Güvenlik Konseyi'ni bilgilendirme yükümlülüğüdür. Maddede, üye devletlerin meşru müdafaa çerçevesinde aldıkları önlemleri BM Güvenlik Konseyi'ne bildirmeleri gerektiği ve meşru müdafaa hakkının Konsey, barışın ve güvenliğin sağlanması için zaruri olan tedbirleri gerçekleştirene kadar devam edeceği düzenlenmiştir. 51. maddede düzenlenen meşru müdafaa hakkını kullanan devletin söz konusu eylemleri BM Güvenlik Konseyi'ne bildirme yükümlülüğü, amir bir kural olmayıp daha ziyade usule ilişkin açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır.⁵⁶² Diğer bir ifadeyle bu usul yükümlülüğüne uyulmaması, devletin meşru müdafaa iddiasını otomatik olarak ortadan kaldırmaz.⁵⁶³ Bununla birlikte, 1986 tarihli "*Nikaragua Davası*" kararında UAD, meşru müdafaa çerçevesinde alınan önlemlerin BM Güvenlik Konseyi'ne bildirilmemesi durumunun da meşru müdafaa iddiasının değerlendirilmesinde dikkate alınacak bir etken olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁴

Mağdur devletin aldığı tedbirleri BM Güvenlik Konseyi'ne bildirmesinin ardından Konsey, BM Şartı'nın 7. Bölümü çerçevesinde bir karar alabilir ve devletlerin bu karara uyması zaruridir. Zira BM Şartı ile üye devletler tarafından barışın ve güvenliğin korunması yükümlülüğü Konsey'e bırakılmıştır. Konsey'in karar alamaması ve herhangi bir tedbir alamaması halinde, mağdur devlet için hukuki durum aynı şekilde devam edecektir. Yani meşru müdafaa hakkı saklı kalacaktır.⁵⁶⁵

Bilindiği üzere I. Karabağ Savaşı'nın ardından BM Güvenlik Konseyi, Yukarı Karabağ sorunuyla ilgili dört karar almıştır. Söz konusu kararlarda Konsey, Ermeni silahlı güçlerinin bölgeyi hemen terk etmeleri ve işgale son verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

⁵⁶² BAŞEREN, 2003, s. 139

⁵⁶³ CASEY-MASLEN, 2020, s. 74; DINSTEIN, 2011, s. 140

⁵⁶⁴ BAŞEREN, 2003, s. 140; ICJ, Reports of Judgments, Nicaragua v. United States of America, Judgment of 27 June 1986, par. 200

⁵⁶⁵ DINSTEIN, 2011, s. 238

Ancak Konsey'in kararlarının ilk savaştan bugüne dek herhangi etkili bir sonuç doğurmadığı da görülmektedir. Zira kararlarda belirtilen, işgalci güçlerin işgal altındaki bölgelerden çekilmesi hükmü, hiçbir zaman uygulanmamıştır. Ayrıca söz konusu talep dört ayrı kararda tekrarlanmış ve işgal olgusu tespit edilmiş olmasına rağmen kararlarda, ekonomik ve siyasi herhangi bir yaptırım veya askeri zorlama tedbiri öngörülmemiştir. BM Şartı'nın 51. maddesinden, saldırıya uğrayan devletin meşru müdafaa hakkının Konsey tarafından gerekli ve etkili yani sonuç doğuran tedbirler alınana kadar devam edeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla BM Güvenlik Konseyi'nin Yukarı Karabağ çerçevesinde aldığı dört kararın 1994 yılında Ermenistan tarafından ülkesinin beşte biri işgal edilen Azerbaycan için herhangi bir sonuç doğurmamasına⁵⁶⁶ ve işgalin yaklaşık 30 yıldır devam etmesine dayanarak Azerbaycan'ın bu süre zarfında meşru müdafaa hakkının devam ettiği söylenebilir.

3.3. ERMENİSTAN'IN ULUSLARARASI HUKUKTAN DOĞAN SORUMLULUĞU

Önceki bölümde ifade edildiği üzere, savaş tazminatı ödeme yükümlülüğü, bir devletin hukuka aykırı olarak kuvvet kullanma yasağının ve insancıl hukuk kurallarının ihlali ile ortaya çıkan sorumluluğuna dayanmaktadır. Bu çerçevede, bu alt başlıkta Azerbaycan'ın savaş tazminatı talep etme hakkının değerlendirilmesi için Ermenistan'ın BM Şartı'nın 2/4. maddesinin ve insancıl hukuk kurallarının ihlalden doğan sorumluluğu ele alınacaktır.

3.3.1. BM Şartı'nın 2/4. Maddesinin İhlali

Jus cogens kural niteliği taşıyan ve devletlerin uluslararası ilişkilerinde kuvvet kullanımını veya kuvvet kullanma tehdidini yasaklayan BM Şartı'nın 2/4. maddesinin, herhangi bir uluslararası hukuk kuralının ihlali olduğu gibi devletin sorumluluğunu doğurduğu kabul edilmektedir. Yukarı Karabağ meselesi bağlamında uluslararası hukukun kuvvet kullanma yasağının uygulanması, SSCB'nin dağılmasına kadar mümkün olmamıştır. Zira SSCB döneminde bu sorun, bir iç hukuk meselesi olmuş ve uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirilmemiştir. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla

⁵⁶⁶ ARAL, 1999, ss. 36-37

birlikte, 1991 yılında SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan diğer devletler gibi Azerbaycan ve Ermenistan da uluslararası hukuk sisteminin kişileri haline gelerek bu sistemin hem haklarına sahip olmuş hem de yükümlülüklerine uymak zorunda kalmıştır. Bu sebeple Aralık 1991'den itibaren artık bağımsızlığını kazanan Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a karşı gerçekleştirdiği bütün eylemler, uluslararası hukuk kurallarına göre değerlendirilmelidir.⁵⁶⁷

Ermenistan hükümeti, Yukarı Karabağ çatışmasında askeri müdahalesinin bulunduğunu reddetse de özellikle çatışmaların arttığı 1988 yılında Dağlık Karabağ Ermenilerinin Ermenistan ile birleşme hedeflerini alenen desteklediği açıktır.⁵⁶⁸ Her ne kadar Ermenistan'ın o dönem ayrılıkçı grupları desteklemesi uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirilmese de söz konusu eylemler, Ermenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından devam eden askeri müdahalesinin de dayanağını oluşturmuştur.⁵⁶⁹

1991 yılında Yukarı Karabağ sorunu, artık uluslararası hukuk kişileri olan iki bağımsız devlet arasında gerçekleşen bir uluslararası silahlı çatışma haline gelmiştir. 1988 Sonbaharı'ndan itibaren Ermeniler, düzenli askeri birliklere karşı koyabilecek askeri oluşumlar (*military formations*) kurmaya başlamış ve 1991 yılında Yukarı Karabağ'da savaşı gönüllülerden ve milislerden oluşan Azerbaycan birlikleri karşısında, savaşa daha hazırlıklı bir şekilde girmiştir. Sonuç olarak, 1991 yılının Ekim ayında Ermeni Silahlı Kuvvetleri saldırılara başlamış ve Şubat 1992'ye kadar Azerbaycan'ın 35 köyünü ele geçirmiş, 11 köyünü ise tamamen yıkarak onlarca köy sakinini öldürmüştür.⁵⁷⁰

Şubat ayının 25'ni 26'sına bağlayan gece ise Ermeni kuvvetlerinin 366. Rus Motorize Alayı'nın da yardımıyla 3.000'den fazla sivil halkın, 160 askerin ve milisin bulunduğu Yukarı Karabağ'ın küçük bir kasabası olan Hocalı'ya gerçekleştirdiği saldırı, bu savaşın en kanlı ve şiddetli olayı olmuştur.⁵⁷¹ Sivillere yönelik gerçekleştirilen bu katliamda,⁵⁷²

⁵⁶⁷ KRÜGER, 2010, s. 95

⁵⁶⁸ MAKILI-ALIYEV, Kamal, **Contested Territories and International Law, A Comparative Study of the Nagorno-Karabakh Conflict and the Aland Islands Precedent**, Routledge, London, 2019, s. 6

⁵⁶⁹ KRÜGER, 2010, s. 100

⁵⁷⁰ YUNUSOV, 2005, s. 43

⁵⁷¹ YUNUSOV, 2005, s. 43

⁵⁷² Hocalı'da Ermeniler tarafından gerçekleştirilen fiillerin "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" çerçevesinde soykırım olarak değerlendirilmesi ile ilgili bkz. ÖZARSLAN,

Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın resmi sayfasındaki verilere göre 63'ü çocuk, 106'sı kadın ve 70'i yaşlı olmak üzere 613 kişi öldürülmüş; 487 kişi yaralanmış, 1.275 kişi ise rehin alınmıştır.⁵⁷³

Hocalı'da bir katliamın gerçekleştiği haberi çok yavaş yayılmıştır. İlk başta uluslararası toplum, böyle bir vahşetin gerçekleştiğine inanmak istememiştir. Zira o güne kadar uluslararası medyanın çoğu, Ermenileri saldırgan olmaktan ziyade çatışmanın mağdurları olarak göstermiştir.⁵⁷⁴ Azerbaycan hükümeti, Hocalı faciasının faillerinin Ermenistan Silahlı Kuvvetleri olduğunu bildirirse de Ermenistan, bunu reddetmiş ve sorumluluğu Karabağ'daki birliklere ve gönüllülere yüklemiştir.⁵⁷⁵ Ancak dönemin Ermeni askeri lideri, daha sonra Ermenistan Cumhurbaşkanı olan *Serj Sarkisyan*, Hocalı'nın alınmasıyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur: *"Hocalı'dan önce Azerbaycanlılar bizimle oyun oynayabileceklerini sanıyorlardı, Ermenilerin sivil hakla karşı el kaldırmayacak insanlar olduğunu düşünüyorlardı. Tüm bunlara bir son vermemiz gerekiyordu. Ve sonuçta öyle de oldu"*. Söz konusu açıklama, Hocalı katliamının kısmen de olsa gözdağı vermek için önceden düşünülmüş, kasıtlı bir katliam olduğunu göstermektedir.⁵⁷⁶

Bunun yanı sıra İnsan Hakları İzleme Komitesi de Yukarı Karabağ'daki birliklere Ermenistan'ın çatışmaların ilk gününden itibaren hem silah hem de gönüllü yardımı sağladığını ifade etmiştir.⁵⁷⁷ Dolayısıyla Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'daki birliklere askeri vs. yardım sağlamasıyla kuvvet kullanma yasağını ihlal ettiğine dair kanıtlar, daha 1992 yılının başlarında ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁸

Yukarı Karabağ'da Ermenistan'ın çatışmalara askeri müdahalesi, özellikle Kelbecer'e yönelik 27 Mart 1993 tarihinde başlayan saldırılarla belirgin hale gelmiştir. Laçın

Bahadır Bumin: "Soykırım Suçununun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı", **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2014 (a)

⁵⁷³ Detaylı bilgi için bkz.: Xocalı Soyqırımı, <https://mod.gov.az/az/xocali-soyqirimi-411/> (Erişim Tarihi: 21.02.2023)

⁵⁷⁴ WAAL, 2013, s. 184

⁵⁷⁵ KRÜGER, 2010, s. 100

⁵⁷⁶ WAAL, 2013, ss. 184-185

⁵⁷⁷ İnsan Hakları Komitesi'nin konuyla ilgili Rapor'un İngilizce metni için bkz.: Armenia, Human Rights Developments, <https://www.hrw.org/reports/1995/WR95/HELSINKI-01.htm> (Erişim Tarihi: 21.02.2023)

⁵⁷⁸ KRÜGER, 2010, s. 100

koridoru ile birlikte Yukarı Karabağ'ı Ermenistan'dan ayıran ve Yukarı Karabağ'ın dışında bir bölge olan Kelbecer, her zaman stratejik bir öneme sahip olmuştur. Ermeni birliklerinin öncülük ettiği Kelbecer saldırısının önemli bir kısmı batıdan, Ermenistan'ın Vardenis bölgesinden yapılmıştır. Ermenistan'ın Kelbecer'in işgali operasyonuna katılma emri, dönemin Savunma Bakanı *Manukyan* tarafından verilmiştir. Doğudan, yani Yukarı Karabağ'dan da destekleyici saldırılar başlamış ve burada da Ermeni askeri birlikleri mühimmat tedariki şeklinde önemli bir yardım sağlamıştır.⁵⁷⁹ Yukarı Karabağ sorununda özellikle Kelbecer rayonunun işgali, silahlı çatışmalara Ermenistan'ın doğrudan katıldığını gösteren ilk örneği oluşturmaktadır. Ermenistan'ın bölgeye gerçekleştirdiği silahlı saldırı ve bölgenin işgal edilmesi, BM Şartı'nın 2/4. maddesinin ihlalini oluşturmaktadır.⁵⁸⁰

Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ sınırları haricinde olan bir bölgesinin ele geçirilmesi, Ermenistan üzerinde ciddi bir uluslararası baskının oluşmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, öncelikle BM Güvenlik Konseyi konuyla ilgili ilk kararını kabul etmiştir.⁵⁸¹ 822 sayılı kararda BM Güvenlik Konseyi, işgalci güçlerin Kelbecer'i terk etmesini talep etmiştir. Ermenistan'ın Kelbecer'in işgalinden sonra da saldırılarına devam etmesi, BM Güvenlik Konseyi'ni Yukarı Karabağ ile ilgili üç ayrı karar daha almaya teşvik etmiştir. Ermenistan'ın saldırgan bir devlet olduğu, kararlarda açıkça ifade edilmemiştir. Bununla birlikte, Konsey'in ileri sürdüğü işgalin ve kuvvet kullanımının sonlandırılması talebinin kararın metninden Ermenistan'a yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu kararlarda, müdahaleci devlet tarafından gerçekleştirilen bütün düşmanca eylemlerin sonlandırılması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu çerçevede, Yukarı Karabağ'ın devlet olarak tanınmaması ve ayrıca, Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünün hukuka aykırı olarak ihlal edildiği hesaba katıldığında, kararlarda müdahaleci veya saldırgan devlet olarak Ermenistan'ın kastedildiği açıktır.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Azerbaijan, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, Human Rights Watch, Helsinki, 1994, s. 115; WAAL, 2013, ss. 224-226; KRÜGER, 2010, s. 102

⁵⁸⁰ ABDULLAHZADE, Cavid: "Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan'ın Rolü ve Sorumluluğu", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 69 (4), 2020, s. 1549

⁵⁸¹ WAAL, 2013, s. 225

⁵⁸² ABDULLAHZADE, 2020, s. 1550; KRÜGER, 2010, s. 103

Ermenistan'ın gerçekleştirdiği işgal AİHM'nin "*Çırağov ve diğerleri / Ermenistan Davası*"⁵⁸³ kararında da ele alınmıştır. Mahkeme, 18 Ekim 1907 IV No'lu La Haye Sözleşmesi'ne atıfta bulunarak, 1907 La Haye Sözleşmeleri çerçevesinde "*işgalin, bir devletin düşman bir devletin toprakları veya topraklarının bir kısmı üzerinde fiili otorite kullanması durumunda söz konusu olduğunu*" ifade etmiştir. Mahkemeye göre "*fiili otorite gerekliliğinin (requirement) etkin kontrol gerekliliği ile eş anlamlı olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Egemen bir devletin rızası olmaksızın bir bölgede etkin kontrol uygulayabilecek yabancı birliklerin varlığı askeri işgalin var olduğu anlamına gelmektedir.*"⁵⁸⁴ Ermenistan ile DKC'nin ilişkisini değerlendiren Mahkeme, "*Ermenistan Cumhuriyeti'nin Yukarı Karabağ çatışmasına en başından beri askeri müdahalesi ve askeri teçhizatı sağlaması yoluyla önemli ölçüde dahil olduğunu tespit etmiştir. Bu askeri destek, söz konusu topraklar üzerinde devam eden etkin kontrol için belirleyici olmuştur ve olmaya da devam etmektedir*"⁵⁸⁵ sonucuna varmıştır. Mahkeme, "*Ermenistan'ın Yukarı Karabağ sorununun ilk günlerinden itibaren "DKC" üzerinde önemli ve belirleyici bir etkiye sahip olduğunu, "DKC" ile Ermenistan'ın neredeyse bütün önemli konularda entegre olduğunu ve bu durumun bugün de devam ettiğini*" belirtmektedir. Diğer bir ifade ile "*DKC" ve yönetimi, Yukarı Karabağ ve Laçin dahil olmak üzere çevre bölgeler üzerine etkin bir kontrol uygulayan Ermenistan'ın kendisine verdiği askesi, siyasi, mali ve diğer destekler sayesinde ayakta kalmaktadır*"⁵⁸⁶ şeklindeki tespitiyle Ermenistan – DKC ilişkisini, açıkça ortaya koymuştur.

Tüm bu değerlendirmeler, her ne kadar Ermenistan tarafı bunu kabul etmese de Yukarı Karabağ'ın ve etrafındaki yedi bölgenin kuvvet kullanılarak Ermenistan tarafından işgal edildiğini göstermektedir. Silahlı çatışmanın bir tarafı olarak Ermenistan, II. Karabağ Savaşı'nda da iştirak etmiştir. Azerbaycan'ın topraklarının bir kısmını I. Karabağ Savaşı sırasında işgal etmiş ve bunu sürdürmüş olan Ermenistan, II. Karabağ Savaşı sırasında da söz konusu hukuka aykırı eylemlerinden vazgeçmemiştir.⁵⁸⁷ Sonuç olarak Ermenistan'ın Karabağ Savaşı'nda uluslararası hukukun kuvvet kullanma yasağını ihlal ettiği ve bu sebeple de sorumluluğunun doğduğu açıktır. Nitekim, yukarıda da ifade

⁵⁸³ Karar'ın detaylı incelemesi için bkz.: SADIGZADE, Arzu, **Mülkiyet Hakkı Çerçevesinde Çırağov Davası**, Astana Yayınları, Ankara, 2020

⁵⁸⁴ Case of Chiragov and Others v. Armenia, No. 13216/05, 2015, par. 96

⁵⁸⁵ Case of Chiragov and Others v. Armenia, No. 13216/05, 2015, par. 180

⁵⁸⁶ Case of Chiragov and Others v. Armenia, No. 13216/05, 2015, par. 186

⁵⁸⁷ ABDULLAHZADE, 2020, s. 1554

edildiği üzere, 10 Kasım 2020 tarihli “*Silah Bırakışımı Antlaşması*”na da taraf olarak imza atmıştır. Bu imza ile Ermenistan, taraf olduğunu açıkça kabul etmiştir.

3.3.2. İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali

Uluslararası hukukta insancıl hukuk kurallarının ihlali sonucunda da ihlali gerçekleştiren devletin sorumluluğu ortaya çıkmakta ve bu da mağdur devletin savaş tazminatı talep etme hakkını doğurmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan’ın devlet ülkesini yaklaşık 30 yıldır işgal altında tutan Ermenistan, bu süre zarfında birçok insancıl hukuk kuralını ihlal etmiştir. Aşağıda konu, bu yönüyle ele alınacaktır.

3.3.2.1. I. Karabağ Savaşı Sırasında Gerçekleştirilen Eylemler

3.3.2.1.1. Demografik Yapıyı Değiştirme

İhlal edilen insancıl hukuk kuralları arasında öncelikle Ermenistan’ın işgal ettiği bölgelerde demografik yapıyı değiştirmeye yönelik eylemleri ele alınmalıdır. Ermenistan’ın bölgeyi işgal etmesi sonucunda Yukarı Karabağ’dan ve işgal edilmiş diğer yedi bölgeden yaklaşık 600.000 Azerbaycan Türkü yerinden edilmiştir.⁵⁸⁸ Bu rakam aşağıda belirtildiği üzere, Azerbaycan’ın resmi verilerine göre 1 milyondan fazladır. İşgal sırasında gerçekleştirilen demografik değişiklikler BM Genel Kurulu tarafından da teyit edilmiştir.⁵⁸⁹ Azerbaycanlıların zorla boşalttığı bu bölgelere ise Ermenistan tarafından nüfus transferi yapılmıştır.⁵⁹⁰ Böyle bir yeniden nüfuslandırma stratejisi çerçevesinde Ermeni hükümeti, yerinden edilmiş Azerbaycanlıların geri dönme ihtimalini engellemek, yeni bir demografik durum yaratıp statükoyu korumak için kasıtlı

⁵⁸⁸ Uluslararası Kriz Grubu’nun konuyla ilgili yayınladığı Raporu için bkzn.: Tackling Azerbaijan’s IDP Burden, ICG, 27 February 2012, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/azerbaijan/tackling-azerbaijan-s-idp-burden>, (Erişim Tarihi: 21.02.2023)

⁵⁸⁹ UN General Assembly, Forty-eighth Session, Emergency International Assistance to Refugees and Displaced Persons in Azerbaijan, **A/RES/48/114**, 23 March 1994, <https://www.unhcr.org/uk/libraries/pdf.js/web/viewer.html?file=https%3A%2F%2Fwww.unhcr.org%2Fuk%2Fsites%2Fuk%2Ffiles%2Flegacy-pdf%2F3ae69ee710.pdf> (Erişim Tarihi: 21.02.2023)

⁵⁹⁰ Detaylı bilgi için bkzn.: The situation in the occupied territories of Azerbaijan - Letter dated 11 Nov 2004 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the UN addressed to the President of the GA (**A/59/568**), <https://reliefweb.int/report/armenia/situation-occupied-territories-azerbaijan-letter-dated-11-nov-2004-permanent> (Erişim Tarihi: 21.02.2023)

ve koordineli bir çaba göstermiştir. Ayrıca eski Ermenistan Savunma Bakanı *Seyran Ohanyan*'in bir röportajında belirttiği gibi, bu tür hesaplanmış yerleşim planları savaş durumunda orduya hem fiziksel hem lojistik hem de teknik destek sağlamayı da amaçlıyordu.⁵⁹¹

Gerçekleştirilen yerleşim faaliyetleri ve hukuka aykırı yerleşim politikasını destekleyen sosyal ve ekonomik altyapı inşası, Azerbaycanlıların evlerine dönmelerini engellemek ve sahada yeni bir demografik durum yaratmak hedefiyle bölgenin Ermenilerden oluşmasını kolaylaştırmak için Azerbaycanlılardan boşalan bölgeler de dahil olmak üzere, stratejik bölgeler olarak adlandırılan birkaç köyden oluşan önceden belirlenmiş kırsal kümelerde gerçekleştirilmektedir. Ermeni yerleşimcileri işgal edilen bölgelere taşınmaya teşvik etmek için teşvik planı uygulanmış, belirli imtiyazların sağlanacağı öngörülmüştür. Yerleşim sürecinin farklı aşamalarında uygulanan yöntemler arasında indirimli veya ücretsiz kamu hizmetleri, ücretsiz inşaat malzemeleri, istihdam olanaklarının sunulması; ev, arazi vs. gibi ücretsiz maddi desteklerin ve tarımsal hibe, kredi vs. sağlanması gibi imkanlar yer almıştır. Bunun yanı sıra Ermeni yerleşimcilerle imzalanan sözleşmelerle yerleşimcilerin orada 10 yıldan fazla yaşamaları koşuluyla bağışlanan mülklerin yasal mülkiyetinin bedelsiz olarak onlara verileceği de öngörülmüştür. Ermenistan'ın bu yerleştirme politikası neticesinde, yapılan araştırmalara göre 2011 yılı itibariyle işgal edilen bölgelere 25.000-30.000 arasında kişinin yerleştiği bildirilmektedir.⁵⁹²

Azerbaycan'ın işgal altındaki ülkesinde, Ermenistan'ın yasa dışı olarak inşa ettiği yerleşim projelerinin nihai sayısı bilinmese de araştırma misyonu raporları Ermenistan'ın bu tür hedef odaklı politikasını ortaya koymaktadır. Nitekim AGİT'in 2005 tarihli araştırma misyonu raporu, Azerbaycan'ın o dönem işgal altında bulunan topraklarında Ermeni yerleşimlerine dair kayda değer kanıtlar ortaya koymuştur.⁵⁹³ Bu rapor üzerine AGİT Minsk Grubu, bu durumun uzun süre devam etmesinin barış

⁵⁹¹ ALYARLI, Javid / ABBASOVA, Arzu: "Assessing Damage Caused by the Illegal Activities of Armenia to Azerbaijan in the Liberated (Formerly Occupied) Territories", **Caucasus Strategic Perspectives**, Vol. 1, Issue 2, 2020, ss. 95-96

⁵⁹² Illegal Economic and Other Activities in The Occupied Territories of Azerbaijan, **Report by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan**, 2016, s. 28-31

⁵⁹³ Detaylı bilgi için bkz.: Report of the OSCE Fact-Finding Mission to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh", 28.02.2005, <https://www.legal-tools.org/doc/b08893/pdf> (Erişim Tarihi: 21.02.2023)

sürecini ciddi şekilde zorlaştıracak bir *fait accompli*'ye yol açabileceğini, bölgenin demografik yapısında gelecekte taraflar arasındaki müzakereleri daha da zorlaştıracak değişikliklerden kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁹⁴

İşgal edilen topraklarda gerçekleştirilen bu yerleştirme politikasından fazlasıyla rahatsız olan Azerbaycan, BM Genel Kurulu'nun 23.11.2004 tarihli 59. Oturumunda, işgal altındaki topraklara yerleştirmelerin giderek arttığını, "*Karabağ'a Dönüş*" isimli bir program çerçevesinde bu yerleştirme politikasının giderek büyük ölçekli ve organize karakter kazandığını ifade etmiştir. Bu programın Ermenistan hükümeti tarafından denetlendiğini ve finanse edildiğini bildirmiştir.⁵⁹⁵

Uluslararası hukukta işgal edilen topraklara işgalci devletin kendi halkını yerleştirmesi veya göç ettirmesi yasaklanmıştır. Söz konusu kural, savaş veya silahlı çatışma sırasında sivillerin korunmasına ilişkin IV No'lu Cenevre Sözleşmesi'nde (madde 49/6) düzenlenmiştir. Ayrıca Cenevre Sözleşmelerinin 1977 Ek I No'lu Protokolü ile de söz konusu düzenlemeye ek olarak, işgalci devletin işgal ettiği topraktaki halkı sınır dışı etmesi de yasaklanmıştır (madde 85/4 (a)). Sonuç olarak, Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardaki halkı yerinden etmesi ve bu bölgelere kendi halkını yerleştirmesi, adı geçen düzenlemelere aykırı olup insancıl hukuk kurallarının ihlalini oluşturmaktadır.

3.3.2.1.2. Malların Yağmalanması ve İmha Edilmesi

Azerbaycan Türklerinin işgal edilen topraklardan göç ederken geride bıraktıkları malları da yağmalanmış ve dağıtılmıştır. Azerbaycan'ın en güzel şehirlerinden olan Şuşa, Ağdam gibi bölgelerde evler ve sokaklar, Ermeniler tarafından talan edilmiştir.⁵⁹⁶ İşgalden sonra Ağdam ilini ziyaret eden *Thomas de Waal*, Ermenilerin gerçekleştirdiği

⁵⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Letter of The OSCE Minsk Group Co-Chairs to The OSCE Permanent Council on the OSCE Minsk Group Fact-Finding Mission (FFM) to The Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno Karabakh (NK), March 2005, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/dsca20050413_11/dsca20050413_11_en.pdf (Erişim Tarihi: 21.02.2023)

⁵⁹⁵ UN General Assembly, Fifty-ninth Session, 46th Plenary Meeting, **UN Doc. A/59/PV.46**, 29 October 2004, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/580/14/PDF/N0458014.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 21.02.2023)

⁵⁹⁶ ABDULLAHZADE, 2020, s. 1559

yıkımın boyutunu ifade etmek için burayı “*Küçük Hiroşima*” olarak nitelendirmiştir.⁵⁹⁷ Bu eylemleriyle de Ermenistan, insancıl hukuk kurallarını ihlal etmiştir. Nitekim uluslararası insancıl hukuk, özellikle de sivillerin korunmasını öngören IV No’lu Cenevre Sözleşmesi (m. 53) ile Kara Savaşlarına İlişkin La Haye Sözleşmesi’nde (m. 23 (g)), işgalci devletin işgal ettiği bölgelerde bulunan mallara saygılı davranılması gerektiği, askeri zaruret dışında söz konusu malların imha edilemeyeceği düzenlenmiştir.

3.3.2.1.3. Kültürel Malların Zarar Görmesi

Ermenistan’ın eylemleri sonucunda Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarında Azerbaycan halkına ait kültür malları da ciddi zarar görmüştür. İlk insan yerleşimleri arasında yer alan ve tarihi öneme sahip Azıh ve Taglar mağaraları tahrip edilmiş; işgal altındaki topraklarda bulunan mezarlıklar, türbeler, camiler ve diğer anıtlar yıkılmıştır. Şuşa şehrinde bulunan Aşağı ve Yukarı Gövher Ağa camileri, dahi besteci *Üzeyir Hacıbeyov’un* ve Azerbaycan’ın profesyonel vokal sanatının kurucusu *Bülbül’ün* müze evleri, şair *Hurşud Banu Natavan’ın* saray kompleksi, Doğu mimarisinin özelliklerini yansıtan ulusal tarzda inşa edilmiş şehirdeki konutların çoğu, şair *Molla Panah Vagif’in* mezarı gibi kültürel mallar tahrip edilmiştir. Maddi değere sahip birçok kültür malları da Ermenistan’a götürülmüştür.⁵⁹⁸

Ağdam ilinin işgali sırasında Azerbaycan mimarisinin incilerinden sayılan Ağdam Ulu Cami de Ermeni saldırılarının kurbanı olmuş, Caminin minareleri sökülmüş, tavanı uçurulmuştur.⁵⁹⁹ 2010 yılında işgal edilmiş topraklarda değerlendirme yapan AGİT Minsk Grubu’nun raporunda, işgal edilmiş kasabaların ve köylerin neredeyse harabeye döndüğü ifade edilmiştir.⁶⁰⁰ Genel olarak Ermeni saldırganlığı sonucunda işgal edilmiş topraklarda bulunan yaklaşık 67 cami; 700’e yakın tarihi-mimarlık, el yazmalarının ve kitapların bulunduğu 927 kütüphane; sanat galerileri, kültür merkezleri, müzik ve sanat

⁵⁹⁷ WAAL, 2013, s. 6

⁵⁹⁸ SÜLEYMANOV, Elxan / SÜLEYMANOV, Vurğun, **Ermenistanın Azərbaycana Qarşı Silahlı Təcavüzü və İşğalın Ağır Nəticələri**, Bakı, 2012, ss. 65-66

⁵⁹⁹ MƏMMƏDOV, Nahid, **İşğal Altındaki Tarixi-Dini Abidələrimiz**, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı, 2015, s. 11

⁶⁰⁰ Raporun İngilizce tam metni için bkz.: Executive Summary of the “Report of the OSCE Minsk Group Co-Chairs’ Field Assessment Mission to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh”, <https://www.osce.org/files/f/documents/7/d/76209.pdf> (Erişim Tarihi: 25.02.2023)

okulları, devlet tiyatroları, konser salonları işgal edilmiş topraklarda kalmış, birçoğu işgal süresince dağıtılmış ve talan edilmiştir.⁶⁰¹

Ermenistan, bu eylemleriyle 1954 “*Silahlı Çatışmalarda Kültürel Değerlerin Korunmasına İlişkin Sözleşme*”nin hükümlerini ihlal etmiştir. Sözleşme hükümlerinden Karabağ dahil olmak üzere Azerbaycan ülkesi üzerinde bulunan bütün kültürel varlıkların / malların kökeni farketmeksizin Azerbaycan Devleti’ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sözleşme’nin 1. maddesinde kültürel varlık, her halkın kültürel mirası için önem arz eden taşınır ve taşınmaz mal olarak tanımlanmış olup bu tanım, mimari, sanat veya tarihi eserleri, kütüphaneleri, kitap ve arşiv koleksiyonları vs. kapsamaktadır. Sözleşme’nin 4. ve 5. maddelerinde ise işgalci devletin işgal edilen ülkedeki kültürel malları korumak için her türlü düşmanca eylemden; her türlü hırsızlık, yağma, zimmete geçirme, el koyma eylemlerinden kaçınması gerektiği düzenlenmiştir. 1954 tarihli Sözleşme’nin I. Protokolü⁶⁰² ise 1. maddesiyle ayrıca silahlı çatışma sırasında işgal edilen bölgeden kültürel varlıkların ihracını yasaklamaktadır.

Ermenistan’ın yukarıda sıralanan eylemleri 1954 Sözleşme’sinin yanı sıra 1972 “*Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme*”nin taraf devletlerin diğer taraf devletlerin ülkelerinde bulunan kültürel ve doğal mirasın doğrudan veya dolaylı olarak zarar verebilecek herhangi kasıtlı bir eylemde bulunmamayı taahhüt ettiklerini düzenleyen 6. maddenin 3. fıkrasına ve Cenevre Sözleşmelerinin 1977 Ek I No’lu Protokolü’nün kültürel malların ve ibadet yerlerinin, ayrıca doğal çevrenin korunmasını düzenleyen 53. ve 55. maddelerine de aykırılık teşkil etmektedir

⁶⁰¹ ZENGİN, Eyüp / İBAYEV, Vefaddin: “Karabağ’ın İşgalinin Kültürel Etkileri”, **Qarabağ: Bildiklerimiz və Bilmədiklerimiz** (ed. Yılmaz, Reha), Qafqaz Universiteti, Şərq - Qərb, Bakı, 2010, ss. 344-348

⁶⁰² Protokol’ün İngilizce tam metni için bkz.: First Protocol to the 1954 Hague Convention, https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Protocol_EN_2020.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2023)

3.3.2.2. II. Karabağ Savaşı Sırasında Gerçekleştirilen Eylemler

3.3.2.2.1. Sivillere ve Sivil Yerleşim Yerlerine Yönelik Saldırıları

Ermenistan'ın insancıl hukuk kurallarına aykırı eylemleri, II. Karabağ Savaşı sırasında da devam etmiştir. Ermenistan'ın hukuka aykırı eylemleri arasında özellikle cephe hattından uzak olan sivil yerleşim yerlerine ve sivillere yönelik gerçekleştirdiği saldırılar dikkat çekmektedir. Azerbaycan BM Daimi Temsilcisi'nin BM Genel Sekreteri'ne gönderdiği 13 Ekim 2020 tarihli mektubunda, cephe hattından yaklaşık 40 km uzaklıkta bulunan ve yaklaşık 500.000 nüfusa sahip Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Gence'ye, Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından füze saldırısının gerçekleştirildiği ve bu saldırının da Ermenistan'ın Vardenis şehrinden yapıldığı ifade edilmiştir. Mektupta söz konusu füzenin bir apartmana isabet ettiği, binanın yerle bir olduğu ve bina sakinlerinin de enkaz altında kaldığı belirtilmiştir. Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin Gence şehrine düzenledikleri saldırılar sonucunda, 4-11 Ekim tarihleri arasında 10 apartman binası ve 100'den fazla tesis, büyük ölçüde hasar görmüş; 10 sivil hayatını kaybetmiş ve 71'i de ağır yaralanmıştır.⁶⁰³

Sivillere yönelik gerçekleştirilen diğer bir saldırı, yine cephe hattından uzak olan ve Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel merkezlerinden biri olan Berde şehrine yapılan saldırılar olmuştur. 27-28 Ekim tarihleri arasından Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin msket bombası ve balistik füze kullanarak şehre saldırması 27 sivilin ölümüne ve 105 sivilin yaralanmasına sebep olmuştur. Ayrıca tarihi ve kültürel yapılar, özel mülkler ve araçlar ciddi zarar görmüştür. Çatışma sırasında tıbbi tesisler ve ambulanslar, eğitim kurumları gibi sivil unsurlar da saldırıların hedefi haline gelmiştir. Bunun dışında su, elektrik, gaz ve haberleşme istasyonları dahil hayati önem arz eden altyapı tesisleri de kasıtlı olarak saldırılara maruz kalmıştır. Enerji ve elektrik altyapılarına da ciddi zararlar verilmiş ve bazı yerleşim yerleri de elektriksiz kalmıştır.⁶⁰⁴

⁶⁰³ Letter dated 11 October 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, **A/75/508-S/2020/1001**, 13 October 2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3887649> (Erişim Tarihi: 25.02.2023)

⁶⁰⁴ Report Concerning the Factual Evidences of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces, **The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan**, Baku, 2020, s. 5

44 gün süren ve “*Vatan Savaşı*” olarak da adlandırılan II. Karabağ Savaşı sırasında, Ermenistan’ın askeri kuvvetlerinin Azerbaycan’ın Ağdam, Ağcebedi, Beylagan, Berde, Gence, Görənboy, Fizuli, Mingeçevir, Terter gibi şehirlerine hiçbir ayırım gözetmeden gerçekleştirdikleri saldırılar neticesinde aralarında yaşlıların, kadınların ve çocukların da bulunduğu 93 sivil ölmüş, 454 sivil yaralanmış; toplam 13.360 mülk ve 346 araç zarar görmüştür.⁶⁰⁵

Sivil halka ve yerleşim yerlerine yönelik gerçekleştirilen bütün bu eylemlerle uluslararası insancıl hukuk kurallarını düzenleyen bir dizi uluslararası antlaşma ihlal edilmiştir. Bunlar arasında özellikle savaş veya silahlı çatışma sırasında sivillerin korunmasını güvence altına alan IV No’lu Cenevre Sözleşmesi ve 1977 tarihli Ek I No’lu Protokol öne çıkmaktadır. Nitekim Protokol’ün 48. maddesi, çatışmanın taraflarının sivil nüfusa ve sivil hedeflere saygı gösterilmesini ve bunların korunmasını sağlamak amacıyla sivil halk ile muharipler arasında ayırım yapmaları ve eylemlerini de yalnızca askeri hedeflere yöneltmeleri gerektiğini düzenlemiştir. Protokol’ün 51/2. maddesinde sivil halkın saldırıların hedefi olamayacağı, 51/4. maddesinde ise ayırım gözetmeyen saldırıların yasak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sivil nesnelerin korunmasını düzenleyen 52. maddede sivil nesnelerin de saldırı hedefi olamayacağı ve saldırıların sadece askeri hedefle sınırlı olacağı hüküm altına alınmıştır. Protokol’ün 57/1. maddesinde de askeri operasyonların yürütülmesi sırasında, sivil halkın ve sivil nesnelerin korunmasına özen gösterilmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Kısacası, Ermenistan’ın savaş sırasında sivil halkı ve sivil nesneleri hedef alması, cepheden oldukça uzakta bulunan sivil yerleşim yerlerine ayırım gözetmeden saldırması sonucunda, söz konusu antlaşma hükümleri ihlal edilmiştir.

3.3.2.2.2. Yasaklı Silahların ve Yöntemlerin Kullanılması

II. Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan, uluslararası insancıl hukuk kurallarının yasakladığı silahlara ve yöntemlere de başvurmuştur. 4-17 Ekim 2020 tarihleri arasında Gence şehri, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından ayırım gözetmeden, Scud-B balistik füzeler ve Smerch roketleri ile dört kez vurulmuştur. Füze saldırıları neticesinde,

⁶⁰⁵ 44 gün süren Vətən Müharibəsi (II Qarabağ müharibəsi)

şehir içerisinde yaklaşık 80.000 m²'lik bir alan hasar görmüştür. En dehşet verici saldırı ise 17 Ekim'de gece saat 01:00 sularında gerçekleştirilmiştir. Scud-B balistik füze ile gerçekleştirilen bu saldırıların yerleşim yeri olan iki caddeye isabet etmesi sonucu evler enkaz haline gelmiş, aralarında altı çocuğun bulunduğu 16 sivil hayatını kaybetmiş, 60 kişi de yaralanmıştır. Ayrım gözetmeden gerçekleştirilen bu saldırılar neticesinde sivillere ait mallar ve kamu malları zarar görmüş; hastane, okul, anaokul vs. gibi sivil nüfusun yoğun olduğu bölgelerde hasarlar meydana gelmiştir.⁶⁰⁶

27 Eylül - 10 Kasım 2020 tarihleri arasında Ermeni Silahlı Kuvvetleri hem cephede hem de cephe hattından uzakta bulunan Terter, Ağcebedi ve Goranboy illerine yönelik son derece tehlikeli olan fosfor bombalarını beş kere kullanmıştır. Bunun yanı sıra Ermeni Silahlı Kuvvetleri, 8 Ekim - 8 Kasım 2020 tarihleri arasında ise Azerbaycan'ın kültür başkenti olan ve doğal zenginlikleri ile meşhur olan Şuşa ilinin ormanlarına, yine sivil nüfusun yoğun olduğu Fuzuli ve Terter illerine uzun süreli ve ciddi zarara sebep olan en az altı adet beyaz fosforlu top mermilerle ateş açarak bu bölgede bulunan doğal kaynakları kasten ateşe vermiş ve uzun vadeli, geniş ve ciddi zararların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁰⁷

En büyük can kaybı, Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin 28 Ekim'de cephe bölgesinden yaklaşık 30 km uzaklıkta yerleşen, yaklaşık 40.000 nüfusa sahip olan Berde şehrine yaptıkları saldırı sonucunda yaşanmıştır. Söz konusu saldırıda bir gün içinde 21 kişi hayatını kaybetmiş, 70 kişi ise yaralanmıştır. Bu saldırıda, Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin ayrım gözetmeden kullanımı yasak bir silah türü olan msket bombaları (*cluster bombs*) kullandığı saptanmıştır.⁶⁰⁸ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin raporunda, Berde'ye yapılan bu saldırılarda kullanılan söz konusu bombaların Smerch msket bombası olduğu ve bu msket bombalarının sözde DKC kuvvetlerinin elinde bulunmadığı ancak Ermenistan Ordusu'nda bulunduğu belirtilmiş olup saldırıların Ermenistan tarafından gerçekleştirildiği veya Ermenistan tarafından DKC kuvvetlerine mühimmat sağlandığı

⁶⁰⁶ KAY QC, Steven / BECKER, Dréa / KERN, Joshua, **Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict Targeting of Civilians in Azerbaijan**, September - November 2020, An Interim Report, 9 Bedford Row, London, s. 26

⁶⁰⁷ 44 gün sürən Vətən Müharibəsi (II Qarabağ müharibəsi)

⁶⁰⁸ Armenia/Azerbaijan: First confirmed use of cluster munitions by Armenia 'cruel and reckless', **Amnesty International**, 29 October 2020, <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2020/10/armenia-azerbaijan-first-confirmed-use-of-cluster-munitions-by-armenia-cruel-and-reckless/> (Erişim Tarihi: 03.03.2023)

ifade edilmiştir. Söz konusu msket bombalarından biri de Berde Merkez Hastanesi'ne yani şehrin en büyük ve donanımlı hastanesine 100 metreden daha yakın mesafeye düşmüştür.⁶⁰⁹ Komite'nin kriz ve çatışma üzere kıdemli araştırmacısı *Belkis Wille'nin* konu ile ilgili ifadeleri şöyledir: “*Bu acımasız silahların uluslararası bir sözleşme ile yasaklanmış olmasının bir sebebi vardır ve bunları bir şehrin merkezinde kullanmak sivil yaşamı ve uluslararası hukuku hiçe saymaktır.*” Ayrıca Ermenistan'ın msket bombalarını kullanmayı veya Yukarı Karabağ'a bunları tedarik etmeyi derhal durdurması gerektiği de belirtilmiştir.⁶¹⁰

Msket bombaları, ayırım gözetmeyen yaygın etkileri ve sivillere yönelik uzun vadeli tehlikeleri sebebiyle 2008 tarihli “*Msket Bombalarına İlişkin Sözleşme*”⁶¹¹ ile yasaklanmıştır. Ancak ne Ermenistan ne de Azerbaycan söz konusu sözleşmeye taraf olmuştur. Bununla birlikte msket bombalarının kullanımının 1977 tarihli Ek I No'lu Protokol ile de yasaklandığı söylenebilir. Zira Protokol'ün 35. maddesinde savaş veya silahlı çatışma sırasında tarafların kullanacakları savaş yöntemlerini ve araçlarını seçme haklarının sınırsız olmadığı, gereksiz yaralanmaya veya acıya sebep olacak nitelikteki silahların ve savaş yöntemlerinin yasak olduğu ve ayrıca doğal çevreye yaygın, uzun vadeli ve ciddi zarar verecek savaş yöntemlerinin ve araçlarının da yasak olduğu düzenlenmiştir. Benzer düzenlemeler 1907 tarihli La Haye Sözleşmesi'nin 22. ve 23 (e). maddelerinde de yapılmıştır. Bu bağlamda, ayırım gözetmeyerek sivil halk ile doğal çevreye uzun vadeli ve ciddi zarar verecek, gereksiz acılara sebep olacak nitelikte bir silah olması sebebiyle msket bombalarının da insancıl hukuk kuralları tarafından yasaklanmış silah kategorisinde ele alınması gerektiği öne sürülebilir. Bu çerçevede Ermenistan'ın yukarıda zikredilen eylemleriyle II. Karabağ Savaşı sırasında da uluslararası hukuk tarafından yasaklanmış araçları ve yöntemleri kullanarak adı geçen sözleşme hükümlerini ihlal ettiği anlaşılmaktadır.

⁶⁰⁹ Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan, **Human Rights Watch**, October 30, 2020, <https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan> (Erişim Tarihi: 03.03.2023)

⁶¹⁰ Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan, 2020

⁶¹¹ Sözleşme'nin İngilizce tam metni için bkz.: Convention on Cluster Munitions <https://geneva-s3.unoda.org/static-unoda-site/pages/templates/convention-on-cluster-munitions/Convention%2Bon%2BCluster%2BMunitions%2BE.pdf> (Erişim Tarihi: 03.03.2023)

3.3.2.2.3. Kültürel Malların Zarar Görmesi

II. Karabağ Savaşı sırasında, yine Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin eylemleri neticesinde, dini mekanlar ve kültür eserleri, ayrıca çevre de ciddi zarara uğramıştır. Örnek olarak, Gence şehrine gerçekleştirilen saldırılar neticesinde 1887 yılına ait Aleksandr Nevsky Rus Ortodox Kilisesi, 14. yy'a ait İmamzade Dini Külliyesi, Azerbaycan Devlet Tarım Üniversitesi binası, eğitim kurumları ve kültürel tesisler zarar görmüştür. Söz konusu binaların duvarlarında çatlaklar oluşmuş, avizeler ve pencere camları kırılmıştır. Bunların yanı sıra, beş okul ve altı anaokulu ile Gence Müzik Koleji binasında da ciddi hasarlar ortaya çıkmıştır.⁶¹² Azerbaycan'ın zafer kazanarak kendi topraklarını işgalden kurtarması üzerine Ermeni Silahlı Kuvvetleri, işgalden kurtarılan bölgelerden çekilirken çevreyi de talan etmiştir. Özellikle Kelbecer ilinin doğal kaynaklarına, biyolojik çeşitliliğine ve çevresine de ciddi zarar verilmiştir. Ayrıca kurtarılan bölgelerde bulunan ve değerli ağaç ve çalı türleri ile zengin olan Azerbaycan'ın ormanları da Ermeniler tarafından kasıtlı olarak tahrip edilmiştir.⁶¹³

Sonuç olarak, söz konusu eylemleriyle Ermenistan, kültür ve eğitim kurumlarına, tarihi ve dini eserlere, çevreye ciddi zarar vermiş ve insancıl hukuk kurallarını ihlal etmiştir. Zira 1977 tarihli I No'lu Protokol'ün kültürel nesnelere ve ibadet yerlerinin korunmasına ilişkin hükümleri içeren 53. maddesinde, halkın kültürel veya manevi mirasını oluşturan tarihi anıtlara, sanat eserlerine ve ibadet yerlerine yönelik düşmanca eylemlerde bulunulması, söz konusu nesnelere askeri amaçlarla kullanılması yasaklanmıştır. Ayrıca doğal çevrenin korunmasını düzenleyen 55. maddede de savaş veya silahlı çatışma sırasında doğal çevrenin yaygın, uzun vadeli ve ciddi zararlara karşı korunması gerektiğine hükmedilmiş; bu tür zararlara yol açan savaş yöntemlerinin ve araçlarının kullanılması yasaklanmıştır. Bunların yanı sıra, Ermenistan söz konusu eylemleriyle 1954 tarihli *“Silahlı Çatışmalarda Kültürel Değerlerin Korunmasına İlişkin Sözleşme”* nin de ilgili hükümlerini ağır bir şekilde ihlal etmiştir.

⁶¹² İkinci Qarabağ Müharibəsi Başlama Səbəbləri, Yaratdığı Fəsadlar və Tərədilən Cinayətlərə dair Hesabat, **Beynəlxalq Avrasiya Mətbuat Fondu**, Sentyabr-Oktyabr 2020, s. 10

⁶¹³ Detaylı bilgi için bkz.: Ermənilər tərəfindən təbiətin vəhşicəsinə talan edilməsinə son qoyulması üçün Azərbaycanın haqlı tələbi beynəlxalq təşkilatların diqqətinə çatdırılıb, Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 16 Noyabr 2020, <http://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=11639> (Erişim Tarihi: 03.03.2023)

3.3.2.2.4. Çocuk Askerlerin Kullanılması

Ermenistan tarafından II. Karabağ Savaşı sırasında işlenen diğer bir insancıl hukuk kuralı ihlali de Azerbaycan'a karşı gerçekleştirdiği askeri operasyonlarda çocukları kullanması olmuştur.⁶¹⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, işgal altındaki topraklarda çocukların asker olarak istihdam edilmesiyle ilgili Ekim 2020'de yaptığı açıklamada, Ermenistan'ın saldırganlığı sebebiyle neredeyse 30 yıldır Azerbaycan vatandaşı yüz binlerce çocuğun muzdarip olduğunu ancak Ermenistan'ın asker olarak kullandığı Ermeni çocuklarının da haklarını ihlal etmekten çekinmediğini bildirmiştir.⁶¹⁵

Çocukların savunmasızlığı göz önünde bulundurularak, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, silahlı çatışma sırasında çocukların korunmasına öncelik vermekte ve hem genel hem de özel koruma sağlamaktadır.⁶¹⁶ Bu çerçevede Cenevre Sözleşmelerine Ek I No'lu Protokol'ün 77/1. maddesinde çocukların özel saygıya konu olacakları ve her türlü saldırıdan korunacakları, ayrıca çatışan tarafların da çocuklara ihtiyaç duydukları bakım ve yardımı sağlamakla yükümlü oldukları düzenlenmiştir. 77/2. maddede ise çatışan tarafların 15 yaşını doldurmamış çocukların çatışmalara doğrudan katılmamaları için her türlü tedbiri alacakları ve onları silahlı kuvvetlerine almaktan kaçınacakları hüküm altına alınmıştır. Cenevre Sözleşmelerine Ek II No'lu Protokol'de⁶¹⁷ ise daha kesin ifadelerle 15 yaşını doldurmamış çocukların ne silahlı kuvvetlere veya gruplara alınmasına ne de çatışmalarda yer almalarına izin verilebileceği hüküm altına alınmıştır (madde 4/3 (c)).

⁶¹⁴ SAFAROV, Nizam, / MUSTAFAYEVA, Najiba: "Violations of International Humanitarian Law in the Second Karabakh War", **Caucasus Strategic Perspectives**, Vol. 1, Issue 2, 2020, s.138

⁶¹⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Information of the Press Service Department of the MFA of the Republic of Azerbaijan on employment of children by Armenia as soldiers in the occupied territories of Azerbaijan <https://berlin.mfa.gov.az/en/news/3776/information-of-the-press-service-department-of-the-mfa-of-the-republic-of-azerbaijan-on-employment-of-children-by-armenia-as-soldiers-in-the-occupied-territories-of-azerbaijan> (Erişim Tarihi: 10.03.2023)

⁶¹⁶ SAFAROV / MUSTAFAYEVA, 2020, s.139

⁶¹⁷ Protokol'ün İngilizce tam metni için bkz.: 1977 Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), <https://www.ohchr.org/sites/default/files/protocol2.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2023)

Silahlı çatışmalar sırasında çocukların korunmasına dair hükümler 1989 tarihli “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”de⁶¹⁸ yer almaktadır. Sözleşme’nin 38. maddesinde, taraf devletlerin silahlı çatışmalara 15 yaşını henüz doldurmamış çocukların katılmaması için gereken bütün önlemleri almaları ve bu çocukları askere almaktan kaçınmaları gerektiği düzenlenmiştir. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Karabağ Savaşlarında hem çocukları askeri faaliyetlerde kullanarak söz konusu antlaşma hükümlerine aykırı davranmış hem de Azerbaycan’ın sivil yerleşim yerlerine füze saldırıları düzenleyerek çocukların ölümüne sebep olmuştur.

Bütün bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere Ermenistan, ister I. ve II. Karabağ Savaşları süresince isterse de Azerbaycan topraklarını işgal altında tuttuğu 30 sene boyunca olsun uluslararası insancıl hukuk kurallarını ağır bir şekilde ihlal etmiş ve Azerbaycan’ı maddi ve manevi ciddi zarara uğratmıştır.

3.3.3. Sorumluluğun Ermenistan’a İsnat Edilmesi

2. Bölüm’de ele alındığı üzere, uluslararası hukukta devletin sorumluluğunun ileri sürülebilmesi için uluslararası haksız fiilin devlete isnat edilebilmesi yani devlet ile söz konusu haksız eylem arasında bir bağın kurulması gerekmektedir. 2001 tarihli Taslak Maddelerdeki düzenlemeye göre öncelikle devletin bütün organlarının eylemleri, devletin eylemi olarak kabul edilecek (4. madde); ayrıca devletin organı olmamakla birlikte devletin emri ile ya da denetimi altında bir kişinin veya grubun gerçekleştirdiği fiiller de devletin fiili olarak kabul edilecektir (8. madde).

Taslak Maddelerin 8. maddesindeki bu hüküm, esasen iki hususu kapsamaktadır. Birincisi, özel kişilerin veya grupların doğrudan devletin organlarının talimatı doğrultusunda hareket ettiği durumlar; ikincisi ise bu grupların yönlendirme veya kontrol altında hareket ettiği durumlardır. İkinci durum, özellikle önem arz etmektedir. Zira devletlerin gerçekte ayrılıkçı grupların faaliyetlerini kontrol etmesi durumunda, bu

⁶¹⁸ Sözleşme’nin Türkçe tam metni için mknz.: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 20 Kasım 1989, <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (Erişim Tarihi: 20.03.2023)

grupların eylemleri sebebiyle ortaya çıkan sorumluluktan kaçınamayacağı anlamına gelmektedir.⁶¹⁹

Özel şahısların ve grupların eylemlerinin devlete yüklenebilmesi konusunda UAD'nin 1986 tarihli "Nikaragua Davası" önem arz etmektedir. Nitekim söz konusu davada Mahkeme, devletle hukuken bir bağının bulunmaması halinde grupların veya kişilerin eylemlerinin hangi şartlar altında devlete yüklenebileceğini tespit etmiştir. Mahkeme'ye göre özel kişilerin ve grupların eylemlerinin devlete isnat edilebilmesi ve yasal sorumluluğuna yol açabilmesi için devletin bu şahıslar ve gruplar üzerinde etkin kontrolünün (*effective control*) bulunması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile devletin söz konusu şahısları ve grupları finanse ettiği, örgütlediği, eğitim verdiği, hedeflerini seçtiği ve operasyonlarını planladığı gösterilerek aralarında bir bağın bulunduğu kanıtlanmalıdır.⁶²⁰

1999 yılında EYUCM'nin Tadic Davası'nda ise Temyiz Dairesi tarafından bu katı etkin kontrol kuralı esnetilmiştir. Daire, özel şahısların veya grupların gerçekleştirdikleri eylemlerin devlete atfedilmesi için devletin bunlar üzerinde kontrol sahibi olması gerektiğini, bu kontrolün derecesinin de her olayın kendi koşullarına göre değişeceğini bildirmiştir. Özel şahısların ve grupların fiillerinin devlete atfedilebilmesi için devletin söz konusu haksız fiilin işlenmesine ilişkin özel talimat verdiğinin ya da devletin söz konusu fiillere geriye dönük olarak (*ex post facto*) alenen onay verdiğinin kanıtlanması gerekmektedir.⁶²¹

Temyiz Dairesi, silahlı grupların işledikleri haksız fiillerin bir devlete yüklenebilmesi için devletin bu gruplar üzerinde etkin kontrolünün değil, genel kontrolünün (*overall control*) bulunmasının yeterli olacağını kararlaştırmıştır. Bu çerçevede devletin söz konusu gruplara sadece eğitim vererek, bunları finanse ederek veya destekleyerek değil

⁶¹⁹ Letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, **A/66/787 – S/2012/289**, 3 May 2012, par. 38, <https://www.mfa.gov.az/files/report-on-the-international-legal-rights-of-the-azerbaijani-internally-displaced-persons-and-the-republic-of-armenias-responsibility.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2023)

⁶²⁰ ICJ, Reports of Judgments, Nicaragua v. United States of America, Judgment of 27 June 1986, par. 115

⁶²¹ EYUCM Kararı'nın İngilizce tam metni için bkz.: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Prosecutor v. Dusko Tadic, Judgment of 15 July 1999, <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-94-1#eng> (Erişim Tarihi: 20.03.2023)

bu grubun eylemlerini planlayarak veya örgütleyerek grup üzerinde genel veya bütünsel bir kontrol sağladığının ispatlanmasının yeterli olacağına hükmetmiştir.⁶²²

Yukarı Karabağ sorununda değerlendirilmesi gereken husus, hem Karabağ Savaşları sırasında hem de işgal süresince Azerbaycan ülkesinde gerçekleştirilen uluslararası haksız fiillerin Ermenistan'a atfedilip atfedilemeyeceğidir. Ermenistan, her ne kadar Yukarı Karabağ Savaşı'nda bit taraf olmadığını ve herhangi bir müdahalesinin bulunmadığı iddia etse de yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, Ermenistan'ın özellikle 1993 yılında Kelbecer işgali sırasında bu savaşa, askeri birlikleriyle katıldığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, devletin silahlı kuvvetlerinin devletin bir organı olması sebebiyle Ermenistan'ın, öncelikle kendi silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan ülkesindeki faaliyetleri sebebiyle uluslararası sorumluluğu doğmaktadır.

Bir başka husus da Ermenistan'ın bölgedeki Ermeni silahlı güçleri üzerindeki etkisi ve bunun derecesidir. Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'daki gönüllü milisler ve askeri birlikler üzerinde de denetiminin ve etkinliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda detaylı bir şekilde ele alınan veriler çerçevesinde, Yukarı Karabağ'daki birlikler üzerinde Ermenistan'ın sadece genel kontrolünün değil UAD'nin öne çıkardığı etkin kontrolünün bulunduğu ifade edilebilir. Zira Ermenistan, hem savaş sırasındaki birçok operasyona kendi birlikleri ile katılmış hem de Yukarı Karabağ'da kurulan sözde yönetim ile askeri, siyasi ve ekonomik bütünlük kurmuştur.⁶²³ Bu husus, Ermeni siyasi liderlerinin açıklamalarında da kendini göstermektedir. Örnek olarak, 1992 yılında Ermenistan'ın Savunma Bakanı olarak atanan *Manukyan*, Ermeni ordusunun savaşta yer almadığına dair yapılan açıklamalarının sadece siyasi amaçlarla yapıldığını; Yukarı Karabağ Ermenileri ile Ermenistan Ordusu'nun askeri eylemlerde birlik olduğunu itiraf etmiştir. Ayrıca *Manukyan*, siyasi açıdan daha temkinli davranan dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı olan *Ter Petrosyan*'ı bilgilendirmeden, Ermenistan Silahlı Kuvvetlerine hareket emri verdiğini de ifade etmiştir.⁶²⁴

⁶²² ABDULLAHZADE, 2020, s. 1562

⁶²³ ABDULLAHZADE, 2020, ss. 1563-1564

⁶²⁴ WAAL, 2013, s. 222

Ermenistan'ın Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde sorumluluğu meselesi, AİHM'nin 16 Haziran 2015 tarihli “*Çıraqov ve Diğerleri / Ermenistan Davası*” kararında da ele alınmıştır. Ermenistan'ın müdahalesinin varlığını değerlendiren Mahkeme'ye göre, Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'daki askeri katılımı Haziran 1994'te Ermenistan ile DKC arasında imzalanan Askeri Antlaşma ile bir derecede resmileştirilmiştir. Zira Antlaşma'da her iki tarafın işbirliği yapacağı, birçok askeri konunun yanında ayrıca Ermenistan ile DKC'nin askerlerinin birbirlerinin ülkesinde askerlik yapabilecekleri de düzenlenmektedir. (par. 175)

AİHM, aynı davada Ermenistan siyasi liderlerinin açıklamalarını da değerlendirmiştir. Dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı *Serj Sarkisyan*'ın 2013 yılının Ocak ayında Savunma Bakanlığı liderlerine yaptığı konuşmaya atıf yapan Mahkeme, *Sarkisyan*'ın, Yukarı Karabağ'da kendi orduları tarafından elde edilen zaferin hukuken tanınmasının Ermenistan'ın dış politikasının hedefi olduğunu ifade ettiğine dikkat çekmiştir (par. 178). Sonuç olarak Mahkeme, bütün değerlendirmeleri neticesinde Ermenistan ile DKC'nin birçok konuda bütünleştiğini / entegre olduğunu ifade etmiş; Ermenistan'ın Yukarı Karabağ çatışmasında en başından beri bir taraf olduğunu ve Yukarı Karabağ'daki birlikler üzerinde de etkin kontrol uyguladığını kararlaştırmıştır (par. 186). Mahkeme tarafından saptanan Ermenistan'ın bu etkin kontrolü, Ermenistan'ın savunmasının aksine Azerbaycan'ın ülkesinde gerçekleştirilen haksız fiillerin sorumluluğunun sözde DKC'ye değil Ermenistan'a atfedilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca 10 Kasım 2020 tarihli silah bırakışımı antlaşmasının Ermenistan tarafından imzalanması da Ermenistan'ın Yukarı Karabağ Ermenileri üzerindeki etkin kontrolünü kabul ettiği söylenebilir. Nitekim VAHS'nin 11. maddesinde de düzenlendiği üzere devletler, imza yoluyla bir antlaşmayla bağlanma rızalarını ortaya koymaktadırlar. Antlaşma'nın 2. maddesinde ise “*taraf devlet*”in açıklaması yapılmış olup, antlaşma ile bağlanma rızasını gösteren devletin taraf devlet olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede Ermenistan, 10 Kasım antlaşmasını imzalayarak taraf olma rızasını ortaya koymuş⁶²⁵ ve antlaşmanın kendisi açısından bağlayıcılık kazandığını da kabul etmiştir.

⁶²⁵ URAZ, Onur: “Sıcak Savaştan Hukuk Savaşına: Bir Moral Üstünlük Mücadelesi Olarak Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın Uluslararası Hukuktaki Girişimleri”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History**, 23, 2022, s. 40

Sonuç olarak Ermenistan, ilk günden itibaren Azerbaycan'a karşı başlattığı saldırgan politikasını ve Azerbaycan'ın ülkesinin işgalini hem kendi organları aracılığıyla hem de Yukarı Karabağ'daki ayrılıkçı güçler üzerinde etkin kontrol uygulayarak devam ettirmiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan ülkesinde gerçekleştirdiği kuvvet kullanma yasağının ve insancıl hukuk kurallarının ihlali, Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası haksız fiiller sonucu ortaya çıkan zararı, Ermenistan'ın tazmin etme yükümlülüğü bulunmaktadır.

3.4. AZERBAJCAN'IN UĞRADIĞI ZARAR VE SAVAŞ TAZMİNATI TALEP ETME HAKKI

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere, ister her iki Karabağ Savaşı sırasında olsun isterse de Azerbaycan'ın 30 yıla yakın bir süre topraklarının işgal altında kaldığı süreçte olsun Ermenistan'ın saldırgan faaliyeti sonucunda Azerbaycan çok ciddi maddi ve manevi zarara uğramıştır. Öncelikle Azerbaycan ülkesinin % 20'si, yani 17.000 km²'den fazla bir alan yaklaşık 30 yıl işgal altında kalmıştır. Söz konusu işgal sonucunda onbinlerce Azerbaycan vatandaşı öldürülmüş veya yaralanmış, mülkleri talan edilmiş, ayrıca kendi ülkelerinden mülklerini de bırakarak göç etmeye zorlanmıştır. Genel olarak Azerbaycan'ın nüfusuna, topraklarına, halkın kültürel mirasına, ekonomisine, doğal kaynaklarına, florasına ve faunasına, ekolojisine ciddi maddi ve manevi zarar verilmiştir.

Ermenistan, I. Karabağ Savaşı'nın ardından işgalin sonuçlarını güçlendirmek ve işgal edilen Azerbaycan ülkesinden siyasi, ekonomik ve askeri açıdan faydalanmak için her türlü yolu denemiştir. Bu çerçevede hem Ermenistan'dan hem de diğer ülkelerden işgal edilen bölgelere Ermeniler yasadışı olarak yerleştirilmiş, ekonomik altyapı değiştirilmiş, kaynaklar sömürülmüş ve Azerbaycan'ın kültürel kimliği kasıtlı olarak silinmiştir. İşgal edilen bölgeleri kendi özel çıkarları için işlemenin ve bu bölgedeki ayrılıkçı rejime ve kendisine gıda sağlamanın yanında Ermenistan, Azerbaycan'ın tarım tesislerini ve sulama sistemlerini de tahrip etmiş; mineral ve doğal kaynakları yağmalamış; ayrıca çıkarılan metallerin taşınmasını sağlamak için kapsamlı altyapı değişikliği yapmıştır. Bu da çeşitli madenlerin sömürülmesine ve ekosistemin zarar görmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra işgal edilen toprakların kültürel, tarihi ve dini mimarisi zarar görmüştür.

Bu eylemler için Ermenistan hükümeti ve Ermeni özel şirketleri, Yukarı Karabağ'daki ayrılıkçı rejime mali destek sağlamıştır.⁶²⁶

I. Karabağ Savaşı Azerbaycan'ın, 139.336 hektar sulanan arazi, 34.600 hektar üzüm bağı ve meyve bahçesi, 127.000 hektar verimli arazi dahil 1.226.674 hektarlık alanını; işgalden önce Azerbaycan'ın tahıl üretiminin % 14,3'ünü, üzüm üretiminin % 31,5'ini, et üretiminin % 14,5'ini, süt üretiminin % 17,1'ini, yün üretiminin %19,3'ünü ve ipek üretiminin % 17'sini karşılayan 4.1 milyon hektar tarım arazisini kaybetmesine yol açmıştır.⁶²⁷ Dolayısıyla Ermenistan, gıda ve tüketim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla işgal edilen toprakların tarımsal potansiyelinden hukuka aykırı bir şekilde yararlanmıştı. Nitekim 2019'da, Ermenistan'da 228.000 hektar alan hasat edilirken, işgal altındaki topraklarda Ermenistan'ın tahıl arzının % 25'ini karşılayan 89.000 hektar ekili arazi vardı.⁶²⁸

Azerbaycan'a verilen zararın hesaplanması, oldukça zordur ve zarar, çok fazladır. Daha I. Karabağ Savaşı'nın ardından, 25 Ekim 1996 tarihinde Azerbaycan'ın BM Daimi Temsilcisi, BM Genel Sekreteri'ne gönderdiği mektupta, Ermenistan'ın saldırılarının neticesinde Azerbaycan'ın uğradığı zararın on milyonlarca ABD doları olduğunu tespit etmiştir. Mektupta, Ermenistan'ın Azerbaycanlılara yönelik saldırıları ve etnik temizlik sonucunda Azerbaycan'da 1 milyondan fazla yerinden edilmiş kişi olduğu, toplam 900 yerleşim yerinin yağmalandığı, 9 milyon metrekareden fazla sivil konutun, devlet işletmesinin ve sosyal tesisin tahrip edildiği belirtilmiştir.⁶²⁹ İlaveten, İslam Konferansı Örgütü'nün (yeni adıyla İslam İşbirliği Teşkilatı) 13-14 Mart 2008'de gerçekleştirdiği konferansta kabul edilen 2/11-E(IS) sayılı kararda, Ermenistan'ın Azerbaycan'a kendi topraklarında verdiği ekonomik zararın 60 milyar doları aştığı ifade edilmiştir.⁶³⁰

⁶²⁶ ALYARLI / ABBASOVA, 2020, ss. 94-95

⁶²⁷ Detaylı bilgi için bkz.: Armenia's Aggression Against Azerbaijan, Socio-Economic Consequences, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.az/en/category/consequences-of-the-aggression-by-armenia-against-azerbaijan/socio-economic-consequences> (Erişim Tarihi: 12.04.2023); ALYARLI / ABBASOVA, 2020, ss. 102

⁶²⁸ "Consequences of Loss of Karabakh for Armenia Economy", 17 December 2020, <https://turan.az/en/analytics/consequences-of-loss-of-karabakh-for-armenian-economy-2098287> (Erişim Tarihi: 12.04.2023)

⁶²⁹ Letter dated 25 October 1996 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, **A/C.3/51/9**, 30 October 1996, <https://digitallibrary.un.org/record/223749> (Erişim Tarihi: 12.04.2023)

⁶³⁰ **Resolution No. 2/11-E(IS)** on The Activities Related to Economic Assistance to Member States and Non-OIC Countries and Muslim Communities, Eleventh Session of The Islamic Summit Conference,

Ermenistan'ın işgali sonucu ülke içinde yerinden edilmiş ailelerin ve zorla göç ettirilen insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik Azerbaycan hükümeti tarafından çaba sarf edilmiş ve çeşitli projeler uygulanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerle İlgili Devlet Komitesi Başkanı *Ali Hasanov*, Mayıs 2011'de yaptığı basın açıklamasında, o tarihe kadar Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde yerinden edilmiş kişiler için 67 yeni yerleşim yerinin inşa edildiğini ve 100.000'i aşkın yerinden edilmiş kişinin yeni evlere yerleştirildiğini bildirmiştir. Ayrıca 130 eğitim kurumunun, 50'ye yakın sağlık kurumunun ve onlarca kültür merkezinin de inşa edilerek hizmete sunulduğu ifade edilmiştir. *Hasanov*, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için o tarihe kadar 2,1 milyar manatı devlet bütçesinden, 850 milyon manatı Devlet Petrol Fonu'ndan ve 740 milyon doları uluslararası insani kuruluşlar tarafından olmak üzere, toplam 3,7 milyar manat harcandığına dikkat çekmiştir.⁶³¹

Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Çalışma Grubu, 2014 yılında Ermeni işgalinin Azerbaycan'a verdiği maddi ve manevi zararı ortaya koyan bir rapor hazırlamıştır. Raporda maden yataklarının yağmalanması, biyolojik çeşitliliğin ve ormanların yok edilmesi, arazilerin tahrip edilmesi ile suya, su rezervlerine ve çevre kirliliğine yol açan çevresel vs. zararlar değerlendirilmiş; 22 yıllık işgal süresince Azerbaycan'a verilen toplam zararın 285 milyar dolar olduğu tespit edilmiştir. 2018 yılında ise Azerbaycan'ın uğradığı maddi hasar miktarının belirlenmesi için gerçekleştirilen ön adli incelemeden alınan bilgilere göre ortaya çıkan zararın miktarı, tahminen 818 milyar 880 milyon ABD dolardır.⁶³²

II. Karabağ Savaşı'nın ardından ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı *İlham Aliyev'in* talimatı üzere yapılan araştırmalar sonucunda, Ocak 2021'de Başbakan *Ali Asadov*, II. Karabağ

Republic of Senegal, 13-14 March 2008, p. 13, <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=40&refID=9> (Erişim Tarihi: 12.04.2023)

⁶³¹ “Baş nazirin müavini, Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri cənab Əli Həsənov mətbuat konfransı keçirmişdir,” 13 May 2011, <https://idp.gov.az/az/news/84> (Erişim Tarihi: 12.04.2023)

⁶³² ŞAHBAZOV, Telman: “Ermənistanın İşğalı Nəticəsində Azərbaycana Vurulmuş Maddi və Mənəvi Zıyan, Onun Ödənilməsinin Hüquqi Aspektləri”, 13 Oktyabr 2018, <https://mod.gov.az/az/pre/24525.html> (Erişim Tarihi: 17.04.2023)

Savaşı sırasında sivil mülklere, taşıtlara, tarım makinelerine ve diğer gayrimenkullere verilen hasarın toplam değerinin yaklaşık 63,6 milyon manat; karayolları altyapısı, elektrik, iletişim, gaz, su hatları ve diğer altyapı tesisleri olmak üzere devlet mülklerine verilen zararın değerinin ise yaklaşık 27,4 milyon manat olduğunu; genel olarak hesaplanan zararın değerinin toplam 91 milyon manat teşkil ettiğini ifade etmiştir.⁶³³

Kasım 2020’de Ekonomi uzmanı *Eldeniz Emirov’un* yaptığı açıklamaya göre gerçekleştirilen ön hesaplamalar neticesinde, işgalden kurtarılan hemen hemen her ilçenin altyapısına 6-8 milyar dolara yakın zarar verilmiştir. Bu zararı karşılamak için söz konusu miktardan daha fazla harcama yapılması gerektiğini belirten *Emirov*, Ermenistan’ın saldırgan politikası sonucu Azerbaycan’a verilen zararın 1,2-1,3 trilyon dolara yakın olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁴ Benzer bir açıklamayı, 25 Kasım 2020’de Azerbaycan’ın Moldova Büyükelçisi *Gudsi Osmanov* bir röportajında yapmıştır. Büyükelçi’ye göre, 2018 yılında yani II. Karabağ Savaşı’ndan 2 yıl önce Ermenistan’ın verdiği zarar 818 milyar 880 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla bugün tazminat miktarının 1 trilyon dolardan daha fazla olduğu rahatlıkla söylenebilecektir.⁶³⁵

Sonuç olarak, bütün bu değerlendirmeler ışığında, Ermenistan’ın hem BM Şartı’nın 2/4. maddesini ihlal ederek Azerbaycan’ın topraklarını işgal etmesi hem de insancıl hukuk kurallarını ihlal etmesi sonucunda uluslararası sorumluluğunun doğduğunun tartışmasız bir gerçek olduğu ileri sürülebilir. Daha önceki bölümde de ele alındığı üzere uluslararası hukuk, sorumlu bir devlete haksız fiili sonucu ortaya çıkan zararı tam olarak tazmin etme yükümlülüğü getirmektedir. Bu çerçevede Ermenistan’ın, Azerbaycan’ı yaklaşık 30 yıldır uğrattığı zararı ödeme yükümlülüğü bulunmaktadır.

Bilindiği üzere II. Karabağ Savaşı’nın ardından 10 Kasım 2020’de Azerbaycan ve Ermenistan arasında taraflar arasındaki askeri faaliyetleri durduran bir silah bırakışımı

⁶³³ “Hesablanmış daimi ziyan 63,6 mln. manat həcmində qiymətləndirilir”, 07 Yanvar 2021, <https://qafqazinfo.az/news/detail/hesablanmis-deymis-ziyan-636-mln-manat-hecminde-qiymetlendirilir-310713> (Erişim Tarihi: 17.04.2023)

⁶³⁴ “Ermənistanın Azərbaycana vurduğu zərərin məbləği 1.3 trilyon dollara yaxın ola bilər”, 18 Noyabr 2020, <https://az.trend.az/business/3336339.html> (Erişim Tarihi: 17.04.2023)

⁶³⁵ “Ermənistanın ölkəmizə vurduğu zərərin ödənilməsinin təmin edilməsi istiqamətində işlər aparılır”, 25 Noyabr 2020, <https://ordu.az/az/news/178477/azerbaycanin-moldovadaki-sefiri--ermenistanin-olkemize-vurdugu-zererin-odenilmesinin-temin-edilmesi-istiqametinde-isler-aparilir> (Erişim Tarihi: 17.04.2023)

antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma'nın 1. maddesinde de ifade edildiği üzere söz konusu taraflar, aralarındaki çatışmaları durdurmayı taahhüt etmişlerdir. Ancak silah bırakışımı antlaşması savaşa son vermez, sadece bir süreliğine dondurur. Silah bırakışımı antlaşması, savaşı sona erdiren barış antlaşmalarının imzalanması yönünde atılan bir adım olarak değerlendirilmektedir. Barış antlaşması ise aksine savaşı bitirmekte ve tarafların savaş sonrası ilişkilerini düzenlemektedir. Savaş sonrası kurulan barış ilişkilerinin en temel konularından biri de savaş sırasında uğranılan zararın tazmin edilmesi olduğundan, barış antlaşmalarında devletler, savaş tazminatı meselesini de gerekli gördüklerinde ele almaktadırlar. Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere, I. ve II. Dünya Savaşları'ndan sonra imzalanan barış antlaşmalarında savaş tazminatını meselesinin ele alınması yaygın bir uygulama haline gelmiştir.

10 Kasım tarihli silah bırakımı antlaşmasının Azerbaycan ve Ermenistan arasında ileride imzalanacak barış antlaşması için atılan bir adım olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Azerbaycan, Ermenistan'ın saldırgan politikası sonucu uğradığı zararlar için barış antlaşması imzalanması sırasında savaş tazminatı talep etme hakkını ileri sürebilecektir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, uluslararası hukukta savaş tazminatının hem nakdi olarak hem de ayni olarak ödenmesi mümkündür. Nitekim uygulamada sorumlu devletten savaş tazminatı ödenmesi talep edilirken söz konusu devletin ekonomik durumunun da dikkate alınması beklenmektedir. Bahsi geçen husus, Lozan Barış Antlaşması'nda uygulanmış olup Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tazminatı ödemek için ekonomik durumunun uygun olmadığı, bundan dolayı savaş tazminatını ayni olarak yani Karaağaç bölgesini Türkiye'ye geri vererek ödemek durumunda kaldığı bilinmektedir. Sorumlu devletin ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak savaş tazminatı talep edilmesi uygulaması özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından daha da artmış, bu sebeple de nakdi tazminatın yerine ayni savaş tazminatının ödenmesi daha yaygın hale gelmiştir. Ermenistan'ın 30 yıla yakın bir süreçte Azerbaycan'a uğrattığı zararı nakdi olarak ödemesi mevcut ekonomik durumunda gerçekçi gözükmemektedir. Diğer bir ifadeyle böyle bir savaş tazminatını ödemek için ödeme kapasitesinin olmadığı ileri sürülebilir. Lozan Barış Antlaşması örneğinde olduğu gibi Azerbaycan, Ermenistan'ın ödeme kapasitesini dikkate alarak savaş tazminatının ödenmesini ayni olarak talep edebilecektir. Bu çerçevede, Azerbaycan ile Nahçıvan arasında kara bağlantısını

oluşturan ve 1920 yılında Sovyet Hükümeti tarafından Ermenistan'a verilen Zengezur'un savaş tazminatı olarak talep edilmesi mümkün gözükmemektedir.⁶³⁶

⁶³⁶ ÖZARSLAN, Bahadır Bumin: "Zengezur Savaş Tazminatı Olarak Azerbaycan'a Verilmelidir", **Yeni Düşünce Dergisi**, Yıl: 26, Sayı: 845, Aralık 2020 (b), ss. 20-21

SONUÇ

Klasik anlamda devletlerin silahlı birlikleri vasıtasıyla birbirlerine üstünlük sağlamayı ve kazanan tarafın mağlup tarafa barış koşullarını istediği gibi dayatmayı amaçladığı geniş bir çatışma olan savaş, 19. yy'a kadar devletlerin egemenliklerinden doğan bir hak olarak kabul edilmiştir. 20. yy'ın başlarında gerçekleşen teknolojik gelişmeler sonucunda, savaşların getirdiği yıkımın derecesi artmış olsa da devletler yine de bu haklarından vazgeçmek istememişlerdir. Bununla birlikte, savaşın yasak olmadığı dönemlerde bile savaşın sonuçlarını daha aza indirmek, savaş sırasında özellikle sivilleri korumak, savaşın yöntemlerini insancillaştırmak için hukuk kurallarının oluşturulması için önemli adımlar atmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın yaşattığı tahribat, böyle büyük çaplı bir savaşın bir daha tekrarlanmaması için uluslararası toplumu somut bir adım atmaya sevk etmiş ve savaşı önlemek için gerekli tedbirleri alacak küresel bir örgütün kurulmasına yol açmıştır. Bu çerçevede 1920 yılında kurulan MC'nin kurucu antlaşması olan MC Misakı'nda devletlerin savaşa başvurma özgürlükleri sınırlandırılmıştır. Ancak 1939 yılında patlak veren II. Dünya Savaşı, uluslararası toplumun attığı adımların yeni bir savaşı önlemek için yetersiz kaldığını açıkça göstermiştir. II. Dünya Savaşı sonucunda devletler, BM örgütünü kurmuşlar ve örgütün kurucu antlaşması olan BM Şartı'nın 2/4. maddesiyle kuvvet kullanmaya ve kuvvet kullanma tehdidine yasak getirerek, ister büyük çaplı bir savaş olsun ister küçük çaplı bir çatışma olsun devletlerin ülke bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı her türlü silahlı eylemi yasaklamışlardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra her ne kadar savaş tamamen yasaklanmış olsa da devletlerin hâlâ uluslararası ilişkilerinde savaşa başvurdukları görülmektedir. Nitekim kökleri çok eskilere dayanan Yukarı Karabağ sorunu, SSCB'nin dağılma sürecinde daha da tırmanmış; Azerbaycan ve Ermenistan'ın SSCB'den bağımsızlığını kazandıkları 1991 yılında artık iki devlet arasında topyekun bir savaşa dönüşmüştür.

Savaşı tetikleyen olayların başında 1980'li yıllarda Azerbaycan SSC'nin özerk bölgesi olan DKÖB'de yaşayan Ermenilerin DKÖB'yi Ermenistan SSC ile birleştirme çabaları ve bu yönde aldıkları karar gelmiştir. Söz konusu birleştirme kararı SSCB Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmeyince, hukuka aykırı bir şekilde DKÖB'nin tek taraflı olarak Azerbaycan SSC'den ayrılması kararı alınmış; SSCB'nin dağılmasının ardından da uluslararası toplum tarafından tanınmayan sözde DKC kurulmuştur. DKC'nin kurulması, sorunu tırmandırmış ve bağımsızlığını yeni kazanan iki devlet arasında bir savaş başlamıştır. 1994 yılına kadar süren bu savaşta, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın ülkesine yönelik gerçekleştirdiği saldırgan politikası sonucunda Azerbaycan'ın ülkesinin % 20'si işgal edilmiş; 20.000'e yakın kişi hayatını kaybetmiş, 50.000'e yakın kişi yaralanmış; binlerce kişi kendi evlerini ve mülklerini terk ederek kaçmak zorunda kalmıştır. Ermenistan'ın hukuka aykırı davranışları sonucunda Azerbaycan, ciddi maddi ve manevi zarara uğramıştır.

İki devlet arasında gerçekleşen bu savaş, 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşmasıyla durdurulmuş olsa da Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırıları durmamış, sık sık ateşkes ihlalleri yaşanmıştır. Nitekim 27 Eylül 2020 tarihinde sabah saatlerinde, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı geniş çaplı saldırı başlatması üzerine Azerbaycan, uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa hakkı çerçevesinde karşı saldırıya başlamıştır.

II. Karabağ Savaşı veya 44 Günlük Savaş olarak da bilinen bu savaşta Azerbaycan, işgal altındaki ülkesinin büyük bir kısmını geri almayı başarmıştır. 44 günün ardından 10 Kasım 2020'de iki devlet arasında bir silah bırakışımı antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmayla savaş durdurulmuş olsa da sonlandırılmamıştır. Zira silah bırakışımı antlaşmaları, savaşı taraflarının bir süreliğine savaşı veya silahlı çatışmayı resmi olarak durdurmayı kabul ettikleri bir antlaşmadır. Bu antlaşma genelde, taraflar arasındaki barış sürecinin ilk müzakerelerini oluşturmakta ve barış antlaşmasının imzalanması için bir adım olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifade ile silah bırakışımı antlaşması, savaşı bitirmemektedir. Nitekim Ermenistan, 10 Kasım antlaşmasının ardından da Azerbaycan ülkesine yönelik silahlı saldırılarına devam etmiştir. Oysa bölgede barışın ve istikrarın oluşması ve sorunun nihai bir çözüme ulaştırılması için savaşın sonlandırılması gerektiği bilinmektedir.

Savaşı sonlandırma yöntemlerinden en yaygını olan barış antlaşması, savaşan taraflar arasında savaş halini tamamen sonlandıran ve taraflar arasındaki barış ilişkilerinin tesisi amacıyla imzalanan uluslararası bir antlaşmadır. Barış antlaşmalarında devletler savaşa hangi şartlar altında son vereceklerini ve barış ilişkilerinin tesisi konusundaki şartları düzenlerler. Barış antlaşmalarında ele alınan en önemli konulardan biri de savaş tazminatıdır. Savaş tazminatı ödeme uygulaması Antik Çağ'a kadar uzanmakla birlikte, 20. yy'a kadar mağlup tarafın bir cezai yaptırım niteliğinde, galip tarafa yaptığı bir ödeme olarak kabul edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından İttifak Devletleri ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan barış antlaşmalarında geniş uygulama alanı bulan savaş tazminatı, artık galip devletlerin mağlup devletlere ödettiği cezai bir yaptırım olarak değil işlenen uluslararası suç sebebiyle ortaya çıkan zarar için gerçekleştirilen ödeme olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Savaş tazminatının barış antlaşmalarında düzenlenmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiş bu olup bu süreçte imzalanan barış antlaşmalarında savaş tazminatının ödenmesinde yaşanan zorlukların ortadan kaldırılması için nakdi tazminatın yerine aynı tazminatın daha çok tercih edildiği gözlemlenmektedir.

Devletlerin uluslararası ilişkilerinde kuvvet kullanmaya başvurmalarının yasaklanması, aralarındaki çatışmaları savaş olarak nitelendirmekten kaçınmalarına sebep olmuştur. Bu da doğal olarak devletler arasında savaşı müteakip imzalanan barış antlaşmalarının sayısını azaltmıştır. Bununla birlikte savaş tazminatı uygulamalarına BM Güvenlik Konseyi, UAD, komisyon vs. kararlarında da rastlamak mümkündür. Nitekim günümüzde savaş tazminatı, devletin uluslararası haksız fiilinden doğan sorumluluğunun bir alt türü olarak kabul edilmekte olup kuvvet kullanma yasağının ve insancıl hukuk kurallarının ihlaline dayanmaktadır.

Bilindiği üzere, hem I. ve II. Karabağ Savaşları sırasında hem de yaklaşık 30 senelik işgal boyunca Ermenistan, bir çok uluslararası hukuk ihlali gerçekleştirerek Azerbaycan'ı hem maddi hem de manevi zarara uğratmıştır. Öncelikle Azerbaycan'ın ülkesine karşı saldırı düzenleyerek ve Azerbaycan'ın ülkesinin % 20'sini işgal ederek BM Antlaşması'nın 2/4. maddesiyle düzenlenen kuvvet kullanma yasağını ihlal etmiştir. Bunun yanı sıra, hem I. ve II. Karabağ Savaşları sırasında hem de yine işgal süresince

Azerbaycan'ın işgal edilen bölgelerinde demografik yapıyı değiştirerek; malları yağmalayarak ve imha ederek; Azerbaycan'ın kültürel mallarına, doğal çevresine zarar vererek; sivilleri ve sivil yerleşim yerlerini saldırıların hedefi yaparak; yasak olan silahları kullanarak yine bir dizi insancıl hukuk kuralını da ihlal etmiştir. Her ne kadar Ermenistan bütün bu uluslararası hukuk ihlallerinin kendisi tarafından işlenmediğini iddia etmiş olsa da yukarıda detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere Ermenistan'ın bu ihlallerden sorumlu olduğu açıktır. Nitekim AIHM'in "*Çıraqov ve Diğerleri / Ermenistan Davası*" kararı ile de Ermenistan'ın sorumluluğu hüküm altına alınmıştır.

Ermenistan, yaklaşık 30 yıldır Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgelerinde demografik yapıyı değiştirerek aslında sahadaki gerçekliği değiştirmeye çalışmıştır. İşgal edilen bölgelerdeki zengin kaynakları istismar ederek başta altın, bakır vs. değerli taşlar olmak üzere doğal kaynakları çıkararak kendi ekonomisine büyük bir mali katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, yukarıda da detaylı olarak ele alındığı üzere Ermenistan, hem BM Antlaşması'nın 2/4. maddesini hem de insancıl hukuk kurallarını ihlal ederek Azerbaycan'ı ciddi bir şekilde maddi ve manevi zarara uğratmıştır. Yukarıdaki örneklerden de yola çıkarak Azerbaycan'ın bu ihlaller sonucu ortaya çıkan zararların tazmin edilmesi için savaş tazminatı talep etme hakkı doğduğu rahatlıkla söylenebilir. Taraflar arasında barış antlaşmasının imzalanması için bir önadım olan silah bırakışımı antlaşması imzalanmış olsa da hâlâ bir barış antlaşması imzalanmamıştır. Barış antlaşmasının imzalanması, Azerbaycan'ın savaş sırasında uğradığı bütün zararların tazminini talep edebileceği önemli bir adım olacaktır. Bu çerçevede belirtilmesi gereken diğer bir husus da savaş tazminatının şekli ile ilgilidir. Nitekim uluslararası hukukta savaş tazminatının hem nakdi olarak hem de aynı olarak ödenmesi mümkündür. Nakdi ödemelerde yaşanan zorluklar veya tazminatı ödeyecek devletlerin ödeme kapasitesi vs. gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda, aynı tazminatın ödenmesi bazen daha uygun bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın ardından Lozan Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın Türkiye'ye ödemekle yükümlü olduğu savaş tazminatını ödemek için ekonomik durumunun iyi olmadığı dikkate alınmış ve Lozan Barış Antlaşması'nda yapılan düzenlemeyle aynı tazminatın ödenmesine hükmedilmiştir. Bu bağlamda Karaağaç bölgesi, Türkiye'ye geri verilmiştir. Yukarı Karabağ sorununa bakıldığı zaman Ermenistan'ın Azerbaycan'a verdiği zararın

hesaplanamayacak kadar yüksek olduğu ve bu tazminatı ödemek için ekonomik kapasitesinin yetmeyeceği açıktır. Bu çerçevede Azerbaycan, savaş tazminatını aynı olarak da talep edebilecektir. Bu bağlamda, aynı savaş tazminatı olarak da 20. yüzyılın başlarında Sovyet Hükümeti tarafından Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan'a verilen ve böylece Azerbaycan'ın Nahçıvan ile olan kara bağlantısının koptuğu Zengezur bölgesinin Ermenistan'dan savaş tazminatı olarak talep edilmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA**KİTAPLAR VE MAKALELER**

ABADAN, Nermin: “Kayıtsız Şartsız Teslim”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 6, Sayı 01, 1951

ABDULLAHZADE, Cavid, **Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014 (a)

ABDULLAHZADE, Cavid: “Self Determinasyon ve Ayrılma Açısından Kırım Sorunu”, **TAAD**, Yıl: 5, Sayı: 19, Ekim 2014 (b)

ABDULLAHZADE, Cavid: “Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan’ın Rolü ve Sorumluluğu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 69 (4), 2020

AKANDE, Dapo / TZANAKOPOULOS, Antonios: “Legal: Use of Force in Self-Defence to Recover Occupied Territory”, **The European Journal of International Law**, Vol. 32, No. 4, 2022

AKSAR, Y., **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I**, Güncellenmiş 5. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019 (a)

AKSAR, Y., **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II**, Güncellenmiş 5. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019 (b)

ALYARLI, Javid / ABBASOVA, Arzu: “Assessing Damage Caused by the Illegal Activities of Armenia to Azerbaijan in the Liberated (Formerly Occupied) Territories”, **Caucasus Strategic Perspectives**, Vol. 1, Issue 2, 2020

AQUINAS, Thomas, **Summa Theologica**, Benziger Bros. Edition, Perrysburg, Ohio, 1947

ARAL, Berdal, **Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı**, Siyasal Kitabevi, Kırıkkale, 1999

AREND, Anthony Clark / BECK, Robert J., **International Law and The Use of Force: Beyond the UN Charter Paradigm**, Routledge, 2013

ARISTOTLE, **Politics**, (Eng. Translation: H. Rackham), William Heinemann LTD, Harvard University Press, London, 1959

ASLANLI, Araz, **Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015

ASLANLI, Araz: “Karabağ Sorununda Ateşkesin Kısa Tarihi”, **Seta, Perspektif**, S. 300, Kasım 2020

ASLANLI, Araz: “Birinci Karabağ Savaşı’nın Nedenleri ve Sonuçları”, **Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu**, (ed. Muhittin Ataman / Ferhat Pirinççi), Seta Kitapları, İstanbul, 2021

ATTAR, Aygün Haşımzade, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005

BAILEY, Sydney D.: “Cease-Fires, Truces, and Armistices in the Practice of the UN Security Council”, **The American Journal of International Law**, Vol. 71, No. 3, 1977

BAGHERI, Saeed: “Exploring the Legality of the Constitutional and Independence Referendums in Nagorno-Karabakh under International Law”, **Nordic Journal of International Law**, 90, 2021

BAŞEREN, Sertaç, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003

BAYILLIOĞLU, Uğur: “Daimi Hakemlik Mahkemesi’nin Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Arasındaki Tazminat Faizi Uyuşmazlığına İlişkin Kararı Hakkında Bir Değerlendirme”, **Çankaya University Journal of Law**, 7/2, Şubat 2011

BELL, Christine / O’ROURKE, Catherine: “Peace Agreements or Pieces of Paper? The Impact of UNSC Resolution 1325 on Peace Processes and Their Agreements”, **International and Comparative Law Quarterly**, Volume 59, Issue 04, 2010

BENZIGER, Felicitas / CASTELLINO, Joshua: “Minorities, Self-Determination, and Secession”, **The Routledge Handbook of Self-Determination and Secession**, (ed. Ryan D. Griffiths, Aleksandr Pavkovic and Peter Radan), Routledge, New York, 2023

BOZKURT, Enver, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı**, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 3. Baskı, Ankara, 2007

BOZKURT, Enver / POYRAZ, Yasin / ERDAL, Selcen, **Devletler Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021

BRIERLY, J. L.: “International law and Resort to Armed Force”, **The Cambridge Law Journal**, Vol. 4, No. 3, 1932

BROWNLIE, Ian, **International Law and the Use of Force by States**, Oxford University Press, New York, 1963

BURRI, Thomas: “Secession in the CIS, Causes, Consequences, and Emerging Principles”, **Self-Determination and Secession in International Law**, (ed. Walter, Christian / Ungern-Sternberg, Antje von / Abushov, Kavus), Oxford University Press, United Kingdom, 2014

CARLEY, Patricia, **Self-Determination, Sovereignty, Territorial Integrity, and the Right to Secession**, United States Institute of Peace, 2006

CARTER, David B / GOEMANS, H. E.: “The Making of the Territorial Order: New Borders and the Emergence of Interstate Conflict”, **International Organizations**, Vol. 65, Spring 2011

CASEY-MASLEN, Stuart, **Jus ad Bellum, The Law on Inter-State Use of Force**, Hart Publishing, New York, 2020

CASSESE, Antonio, **Self-Determination of Peoples, Legal Reappraisal**, Cambridge University Press, Great Britain, 1996

CHETERIAN, Vicken, **War and Peace in the Caucasus, Russia’s Troubled Frontier**, Hurst & Company, London, 2011

CLAUSEWITZ, Carl Von, **On War**, (tr. HOWARD M. / PARET Peter), Oxford University Press, 2007

COING, Helmut: “Dawes Plan”, **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982 (a)

COING, Helmut: “Young Plan”, **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982 (b)

COHRS, Patrick O., **The Unfinished Peace after World War I, America, Britain and the Stabilisation of Europe, 1919-1932**, Cambridge University Press, New York, 2006

CORNELL, Svante E.: “The Nagorno-Karabakh Conflict, Report no. 46”, **Department of East European Studies**, Uppsala University, 1999

CRAWFORD, James: “Response to Experts Reports of the Amicus Curiae”, **Self-Determination in International Law: Quebec and Lessons Learned**, (ed. Anne F. Bayefsky), Kluwer Law International, The Hague, 2000

CRAWFORD, James, **The International Law Commission's Articles On State Responsibility, Introduction, Text and Commentaries**, Cambridge University Press, UK, 2002

CRAWFORD, James, **Brownlie's Principles of Public International Law**, 8th Edition, Oxford, 2012

CROISSANT, Michael P., **The Armenia - Azerbaijan Conflict, Causes and Implications**, Praeger, Westport, London, 1998

CROZAT, Charles, **Devletler Umumi Hukuku, Cilt: I, Umumi Prensipler ve Tarihçe**, (çev. ÇELİK, Edip F.), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1950

CZAPLINSKI, Wladyslaw: "Concept of War Reparations in International Law and Reparations after World War II", **Polish Quarterly of International Affairs** 69, 14(1), 2005

ÇAKIR, Tuğrul: "Uti Possidetis (Mevcut Sınırların Korunması) İlkesi Üzerine Bir Değerlendirme", **AkdHFD**, C. 12, S. 2, 2022

DARCY, Shane, **Judges, Law and War: The Judicial Development of International Humanitarian Law**, Cambridge University Press, UK, 2014

DEMİR, Şerif: "Lozan Barış Antlaşması ve Türkiye-Yunanistan Arasındaki Tazminat Meselesi", **Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi**, Ankara, 2017

DETTER, Ingrid, **The Law of War**, Cambridge University Press, Second Edition, UK, 2000

DINSTEIN, Yoram, **The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict**, Cambridge University Press, 2004

DINSTEIN, Yoram, **War, Aggression and Self-Defence**, Cambridge University Press, Fifth Edition, 2011

DOĞAN, İlyas: “Siyasal Bir İlke Olarak Halkların Kendi Geleceğini Belirleme İlkesine Devletler Hukuku Açısından Bakış”, **KHUKA**, Cilt 9, Sayı 1, Mart 2006

DOLZER, Rudolf: “The Settlement of War-Related Claims: Does International Law Recognize a Victim’s Private Right of Action? Lessons after 1945”, **Berkeley Journal of International Law**, Vol: 20:296, 2002

DÜLGER, Kenan, **Devletin Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlalinden Doğan Sorumluluğu**, Beta Basım, İstanbul, 2015

EAGLETON, Clyde: “The Attempt to Define War”, **International Conciliation**, 15, 1933

ELBE, Joachim Von: “The Evolution of the Concept of the Just War in International Law”, **The American Journal of International Law**, 1939, Vo. 33, No. 4

ERKİNER, Hakkı Hakan, **Devletin Haksız Fılden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, Nisan 2010

ERKİNER, Hakkı Hakan / KAVAK, Muhammed Halid: “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerarası Zararlara Yönelik Tazminatın Belirlenmesi”, **YBHD**, Yıl 7, S.1, 2022

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinler Tarihi**, Cilt I, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953

ERPELDING, Michel / HESS, Burkhard / RUIZ FABRI, Helene, **Peace Through Law, The Versailles Peace Treaty and Dispute Settlement After World War I**, Nomos Verlagsgesellschaft, Germany, 2019

EVANS, Graham / NEWNHAM, Jeffrey, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (çev. H. Ahsen Utku), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007

FAZAL, Tanisha M., **Wars of Law: Unintended Consequences in the Regulation of Armed Conflict**, Cornell University Press, 2018

FIEDLER, Wilfried: “Surrender”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982

FLECK, Dieter: “Suspension of Hostilities”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982

GADIROV, Javid: “International Law and Karabakh Question”, **Liberated Karabakh**, (ed. Fariz Ismailzade / Damjan Krnjevic Miskovic), ADA University Press, Baku, 2021

GATTINI, Andrea: “The UN Compensation Commission: Old Rules, New Procedures on War Reparations”, **EJIL**, 13, 2002

GILLARD, Emanuela-Chiara: “Reparation for Violations of International Humanitarian Law”, **IRRC**, Vol. 85, No. 851, 2003

GIORGETTI, Chiara / PEARSALL, Patrick: “A Significant New Step in the Creation of An International Compensation Mechanism for Ukraine”, **Just Security**, July 27, 2023, [https://www.justsecurity.org/87395/significant-step-in-creation-of-international-compensation-mechanism-for-ukraine/#:~:text=Resolution%20CM%2FRes\(2023\)3%20was%20adopted%20by%20the,Against%20Ukraine%20\(the%20Agreement\)](https://www.justsecurity.org/87395/significant-step-in-creation-of-international-compensation-mechanism-for-ukraine/#:~:text=Resolution%20CM%2FRes(2023)3%20was%20adopted%20by%20the,Against%20Ukraine%20(the%20Agreement))

GOLDENBERG, Suzanne, **Pride of Small Nations: the Caucasus and Post-Soviet Disorder**, Zed Books Ltd, London and New Jersey, 1994

GOZALOVA, Nigar / AMIROV, Eldar: “The South Caucasus in 1905-1906 According to “The New York Times” Coverage”, **Review of Armenian Studies**, Issue 42, 2021

GRAEFRATH, Bernard: “Iraqi Reparations and the Security Council”, **Heidelberg J. Int. Law**, 55, 1, 1995

GREENWOOD, Christopher: "The Concept of War in Modern International Law", **International and Comparative Law Quarterly**, 1987, Vol: 36/02

GREENWOOD, Christopher: "State Responsibility and Civil Liability for Environmental Damage Caused by Military Operations", **Protection of the Environmental During Armed Conflict** (ed. Grunawalt, R. / King J. / McClain R.), International Law Studies, Vol. 69, 1996

GREENWOOD, Christopher, **International Humanitarian Law and The Laws of War, Preliminary Report for the Centennial Commemoration of the First Hague Peace Conference 1899**, London School of Economics and Political Science, London, 1998

GREEN, James A., **The International Court of Justice and Self-Defence in International Law**, Studies in International Law: Vol. 25, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2009

GREEN, Leslie C., **The Contemporary Law of Armed Conflict**, Second Edition, Juris Publishing, 2000

GRENVILLE, John / WASSERSTEIN, Bernard, **The Major International Treaties of the Twentieth Century, A History and Guide with Texts**, Routledge, 2013

GREWE, Wilhelm G.: "Peace Treaties", **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982

GROTIUS, Hugo, **Savaş ve Barış Hukuku (De Iure Belli Ac Pacis)**, (çev. MERAY, S.L.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967

GUNTER, Michael M.: "Self-Determination or Territorial Integrity? International Legal / Political Doctrines in Opposition and Their Implications for Karabakh", **The Nagorno-Karabakh Conflict, Historical and Political Perspectives**, (ed. Yavuz, Hakan M. / Gunter, Michael M), Routledge, NY, 2022

GÜLER, Mehmet Çağatay: “Karabağ’ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem”, **Seta Perspektif**, S. 301, Kasım, 2020

HANNUM, Hurst: “The Specter of Secession: Responding to Claims for Ethnic Self-Determination”, **Foreign Affairs**, Vol. 77, No. 2, 1998

HATHAWAY, Oona / MILLS, Maggie / POSTON, Thomas: “War Reparations: The Case for Countermeasures”, **Stanford Law Review**, Vol. 76, 2024

IMRANLI-LOWE, Kamala: “Karabakh, Historical Background”, **The Nagorno-Karabakh Conflict, Historical and Political Perspectives**, (ed. Yavuz, Hakan M. / Gunter, Michael M), Routledge, NY, 2022

İŞYAR, Ömer Göksel, **Dağlık Karabağ Sorunu, Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri**, Dora Yayınları, Bursa, 2020

İZZETGİL, Elşan: “Dağlık Karabağ’daki Fiili Durum Karşısında Azerbaycan’ın Ermenistan’a Kuvvet Kullanma Hakkı ve Siyasi Engeller”, **Kanayan Yara Karabağ**, (ed. ÖZARSLAN, Bahadır Bumin), Astana Yayınları, Ankara, 2016

JERVEY, Huger W.: “Reparations and War Debts”, **The American Scholar**, Vol. 1, No. 4, 1932

KALSHOVEN, Frits: “State Responsibility for Warlike Acts of the Armed Forces: From Article 3 of Hague Convention IV of 1907 to Article 91 of Additional Protocol I of 1977 and Beyond”, **The International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 40, No. 4, 1991

KASIM, Kamer: “The Nagorno-Karabakh Conflict: Regional Implications and The Peace Process”, **Caucasus International**, Vol. 2, No. 1, Spring, 2012

KAVANAGH, Michael J. / OJAMBO, Fred: “Uganda Pays Congo First Tranche of \$ 325 Million War Reparations”, 12 September 2022,

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-09-12/uganda-pays-congo-first-tranche-of-325-million-war-reparations#xj4y7vzkg>

KAY QC, Steven / BECKER, Dréa / KERN, Joshua, **Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict Targeting of Civilians in Azerbaijan**, September - November 2020, An Interim Report, 9 Bedford Row, London

KAYA, İbrahim, **Uluslararası Hukukta Temel Belgeler**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2020

KELSEN, Hans, **Peace Through Law**, The University of North Carolina Press, 1944

KESKİN, Funda, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları Tezler Dizisi: 4, Ankara, 1998

KESKİN, A. F.: “Uluslararası Hukukta Savaş ve Barış”, **Mülkiye Dergisi**, 2014, 38 (3)

KIRIMLI, Hakan: “Kırım, Rus İdaresi Dönemi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, Ankara, 2022

KNOLL-TUDOR, Bernhard / MUELLER, Daniel: “At Daggers Drawn: International Legal Issues Surrounding the Conflict in and around Nagorno-Karabakh”, **EJIL: Talk!**, **Blog of the European Journal of International Law**, November 17, 2020

KOHEN, Marcelo G.: “Introduction”, **Secession, International Law Perspectives**, (ed. Marcelo G. Kohen), Cambridge University Press, UK, 2006

KOPPE, Erik V.: “Compensation for War Damage Resulting from Breaches of Jus ad Bellum”, **The 1998-2000 Eritrea - Ethiopia War and Its Aftermath in International Legal Perspective, From the 2000 Algiers Agreements to the 2018 Peace Agreement**, (ed. Guttry, Andrea de / Post, Harry H. G. / Venturini, Gabriella), Second Edition, Springer, 2021

KRÜGER, Heiko, **The Nagorno-Karabakh Conflict, A Legal Analysis**, Springer, Berlin, 2010

KRÜGER, Heiko: “Nagorno-Karabakh”, **Self-Determination and Secession in International Law**, (ed. Walter, Christian / Ungern-Sternberg, Antje von / Abushov, Kavus), Oxford University Press, United Kingdom, 2014

KUCERA, Joshua: “After Peace Negotiations, Threats of War Break Out between Armenia and Azerbaijan”, April 2019, <https://eurasianet.org/after-peace-negotiations-threats-of-war-break-out-between-armenia-and-azerbaijan>

KÜTÜKÇÜ, Akif M.: “Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 12, 2004

LAWRENCE, Thomas Joseph, **The Principles of International Law**, 4th Edition, D. C. Heath & Co., Publishers, Boston, 1895, p. 331

LAUTERPACHT, Elihu: “The Legal Irrelevance of the “State of War””, Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921-1969), **Cambridge University Press**, Vol. 62, 1969

LOW, Luan / HODGKINSON, David: “Compensation for Wartime Environmental Damage: Challenges to International Law After the Gulf War”, **Virginia Journal of International Law**, Vol. 35:405, 1995

MAGESTE, Bernardo: “War Reparations as a Financial Burden on The Responsible State: The Congo v. Uganda Case”, **Questions of International Law**, September 29, 2022, <http://www.qil-qdi.org/war-reparations-as-a-financial-burden-on-the-responsible-state-the-congo-v-uganda-case/>

MAKILI-ALIYEV, Kamal, **Contested Territories and International Law, A Comparative Study of the Nagorno-Karabakh Conflict and the Aland Islands Precedent**, Routledge, London, 2019

MAMMADOV, Mushfig: “Legal Aspects of Nagorno-Garabagh Conflict”, **Caucasian Review of International Affairs**, Vol. 1 (1), 2006

MAHMUDOV, Ceyhun: “Karabağ’ın Etnik Yapısının Oluşumuna Tarihsel ve Demografik Bakış”, **Qarabağ: Bildiklərimiz və Bilmədiklərimiz** (ed. Yılmaz, Reha), Qafqaz Universiteti, Şərq - Qərb, Bakı, 2010

MƏMMƏDOV, Nahid, **İşğal Altındaki Tarixi-Dini Abidələrimiz**, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı, 2015

MENG, Werner: “War”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982

MERAY, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş II**, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975

MERAY, Seha (çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları No: 320, Takım I, Cilt 3, Ankara, 2018 (a)

MERAY, Seha (çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları No: 338, Takım 2, Cilt 1, Kitap 1, Ankara, 2018 (b)

MERAY, Seha (çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları No: 348, Takım 2, Cilt 2, Ankara, 2018 (c)

MEREZHKO, Oleksandr, **The Problem of Nagorno-Karabakh and International Law**, Dmitry Burago Publishing House, Kiev, 2014

MEYN, Karl - Ulrich: “Debellatio”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. III, North-Holland Publishing Company, 1982

MIKLASOVA, Julia, The Recent Ceasefire in Nagorno-Karabakh: Territorial Control, Peacekeepers and Question of Status, **EJIL: Talk!**, **Blog of the European Journal of**

International Law, December 2020, <https://www.ejiltalk.org/the-recent-ceasefire-in-nagorno-karabakh-territorial-control-peacekeepers-and-unanswered-question-of-status/>

MIKOS-SKUZA, Elzbieta: “International Law’s Changing Terms: “War” becomes “Armed Conflict”, in O’CONNELL, Mary Ellen (ed), **What Is War? An Investigation in the Wake of 9/11**, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2012

MILOJEVIC, Movir: “Prohibition of Use of Force and Threats in International Relations”, **Law and Politics**, Vol. 1, No. 5, 2001

MIRZAYEV, Farhad: “The Nagorno-Karabakh Conflict, International Law Appraisal”, **The Nagorno-Karabakh Conflict, Historical and Political Perspectives**, (ed. Yavuz, Hakan M. / Gunter, Michael M), Routledge, NY, 2022

MOFFETT, Luke, **Reparations and War, Finding Balance in Repairing the Past**, Oxford University Press, United Kingdom, 2023

MUSTAFAYEVA, Najiba: “The Danger of No Peace, No War in Nagorno-Karabakh”, **Turkish Policy Quarterly**, Vol. 16, No: 4, 2018

MUSTAFAZADƏ, Tofiq, **Qarabağ Xanlığı**, Sabah, Bakı, 2010

MUTLU, Erdem İlker, **Savaşın ve Barışın Hukuku: Modern Dönemin İki Yüzyılı**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016

MYERS, Denys P, **Origin and Conclusion of The Paris Pact, The Renunciation of War as an Instrument of National Policy**, World Peace Foundation Pamphlets, Boston, 1929

NEFF, Stephen C., **War and The Law of Nations, A General History**, Cambridge University Press, 2005

NESIROVA, Aynur: “Economic Results of The Karabakh War: Plundering in The Territories of Azerbaijan During The Occupation Period”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2022

NIFTALIYEV, Ilgar: “Diplomatic Struggle around Karabakh And Zangezur Under The ADR (1918-1920)”, **IRS**, 1-2 (33-34), Spring 2018

NOLTE, George / RANDELZHOFFER, Albrecht: “Ch. VII Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, Article 51”, **The Charter of the United Nations: A Commentary, Volume II**, (ed. Simma, Bruno / Khan, Daniel-Erasmus / Nolte, Georg / Paulus, Andreas / Wessendor, Nikolai), 3rd Edition, Oxford University Press, 2012

NUSSBAUM, Arthur, **A Concise History of the Law of Nations**, The Macmillan Company, New York, 1954

ODENDAHL, Kerstin: “The Scope of Application of the Principle of Territorial Integrity”, **German Yearbook of International Law**, Vol. 53, 2010

OPPENHEIM, L., **International Law, A Treatise**, Vol II. War and Neutrality, Gece Kitaplığı, Ankara, Mart 2018

ORALLI, Levent Ersin: “Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu”, **TESAM Akademi Dergisi**, C.: 1, Sayı: 1, 2014

OREND, Brian, **The Morality of War**, Broadview Press, Canada, 2006

OTTO, Roland, **Targeted Killings and International Law: With Special Regard to Human Rights and International Humanitarian Law**, Springer, Heidelberg, 2012

OUALI, Abdelhamid El, **Territorial Integrity in a Globalizing World, International Law and States’ Quest for Survival**, Springer-Verlag, Berlin, 2012

ÖZARSLAN, Bahadır Bumin: “Soykırım Suçununun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı”, **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2014 (a)

ÖZARSLAN, Bahadır Bumin: “Soğuk Savaş Sonrasında Kırım’ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 10, Sayı: 39, 2014 (b)

ÖZARSLAN, Bahadır Bumin: “Arap Baharı Sürecinde Türkiye’nin Suriye’ye Yönelik Askeri Harekatlarının Hukuki Temeli”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Yıl 8, Sayı 15, Haziran 2020 (a)

ÖZARSLAN, Bahadır Bumin: “Zengezur Savaş Tazminatı Olarak Azerbaycan’a Verilmelidir”, **Yeni Düşünce Dergisi**, Yıl: 26, Sayı: 845, Aralık 2020 (b)

ÖZDAL, Habibe / ÖZERTEN, Hasan Selim / HAS, Kerim / YEGİN, Mehmet: “Ukrayna Siyasi Krizinde Rusya ve Batı’nın Tutumu”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Analiz No: 28, Mart 2014

PAPARINSKIS, Martins: “A Case Against Crippling Compensation in International Law of State Responsibility”, **The Modern Law Review**, Vol. 83, Issue 6, 2020

PAŞA, Elnur: “Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 7(1), 2021

PAŞAYEVA, Gülşen / BAĞIROVA, İrada / ALİYEV, Kamal Makili: “SSCB’de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örneği”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih, Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi**, Sayı 14, 2013

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, I. Kitap, Gözden Geçirilmiş 14. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017 (a)

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, II. Kitap, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017 (b)

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, III. Kitap, Gözden Geçirilmiş 6.. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, IV. Kitap, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2020

PİRİM, Ceren Zeynep, **Uluslararası Hukukta Devletin Ağırlandırılmış Sorumluluğu**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2022

PLESSIS, Max du: “Reparations and International Law: How Are Reparations to Be Determined (Past Wrong or Current Effects), against Whom, and What From Should They Take?”, **Windsor Yearbook of Access to Justice**, 22, 2003

POPJANEVSKI, Johanna: “International Law and the Nagorno-Karabakh Conflict”, **The International Politics of the Armenian-Azerbaijan Conflict, The Original “Frozen Conflict” and European Security**, (ed. Cornell, Svante E.), Palgrave Macmillan, New York, 2017

QASIMOVA, Shafa: “Article 51 of the UN Charter and The Armenia-Azerbaijan Conflict”, **Perceptions**, Spring Summer, 2010

RAIC, David, **Statehood and the Law of Self-Determination**, Kluwer Law International, 2002

RAU, Johannes, **The Nagorno-Karabakh Conflict between Armenia and Azerbaijan, A Brief Historical Outline**, Verlag Dr. Köster, Berlin, 2008

RIEDEL, Eide: “Damages”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. X, Elsevier Science Publishers, 1987

ROUSSEAU, Jean-Jacques, **The Social Contract and The First and Second Discourses**, (ed. Susan Dunn), Yale University Press, London, 2002

RUYS, Tom, **‘Armed Attack’ and Article 51 of The UN Charter: Evolutions in Customary Law and Practice**, Cambridge University Press, New York, 2010

RUYS, Tom / RODRIGUEZ SILVESTRE, Felipe: “The Nagorno-Karabakh Conflict and The Exercise of “Self-Defence” to Recover Occupied Land”, **Just Security**, November 10, 2020, <https://www.justsecurity.org/73310/the-nagorno-karabakh-conflict-and-the-exercise-of-self-defense-to-recover-occupied-land/>

SADIGOV, Ramin: “II. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu”, **Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya**, (ed. Kurban, Vefa / Öraz Beşikçi, Seçil / Çoban, Recep Efe), Iksad Publications, İzmir, 2021

SADIGZADE, Arzu, **Mülkiyet Hakkı Çerçevesinde Çıraçov Davası**, Astana Yayınları, Ankara, 2020

SAMANCI, Uğur: “Uluslararası Adalet Divanının Kosova’nın Bağımsızlık İlanına İlişkin Danışma Görüşü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı 2, 2009

SARIKAYA, Yalçın, **44 Gün Savaşı: Azerbaycan’ın Karabağ Zaferi**, TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2020

SAFAROV, Nizam / MUSTAFAYEVA, Najiba: “Violations of International Humanitarian Law in the Second Karabakh War”, **Caucasus Strategic Perspectives**, Vol. 1, Issue 2, 2020

SEIDL-HOHENVELDERN, Ignaz: “Reparations”, **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982 (a)

SEIDL-HOHENVELDERN, Ignaz: “Reparations After World War II”, **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982 (b)

SIMONDS, Stephanie N.: “Conventional Warfare and Environmental Protection: A Proposal for International Legal Reform”, **Stanford Journal of International Law**, 29:165, 1992

SHAFIYEV, Farid / HUSEYNOV, Vasif: “Peace Negotiations Cannot Be Held Forever”, **Insight Turkey**, Vol. 22, No. 4, Fall, 2020

SHAW, Malcolm N.: “The Heritage of States: The Principle of *Uti Possidetis Juris* Today”, **British Yearbook of International Law**, Vol. 67, Issue 1, 1996

SHAW, Malcolm N.: “Peoples, Territorialism and Boundaries”, **European Journal of International Law**, Vol. 8, Issue 3, 1997

SHAW, Malcolm N. “Re: Order in Council P.C. 1996-1497 of 30 September 1996”, **Self-Determination in International Law: Quebec and Lessons Learned**, (ed. Anne F. Bayefsky), Kluwer Law International, The Hague, 2000

SHAW, Malcolm N., **Uluslararası Hukuk**, (çev. Y.Acer, İ.Kaya, M.T.Demirtepe, G.E.Şimşek), 8. Baskı, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2018

SHEARER, Ivan: “A Revival of the Just War Theory?”, **International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines**, (ed. Schmitt, M. / Pejic), Essays in Honour of Yoram Dinstein, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2007

SOLIS, Gary D., **The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War**, Cambridge University Press, 2010

SONYEL, Salahi R.: “Lozan’da Türk Diplomasisi”, **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu, Sayı: 149, Cilt: 38, Ankara, 1974

STEINKAMM, Armin A.: “War Damages”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. IV, North-Holland Publishing Company, 1982

SULLO, Pietro / WYATT, Julian: “War Reparations”, **Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, 2014

SÜLEYMANOV, Elxan / SÜLEYMANOV, Vurğun, **Ermənistanın Azərbaycana Qarşı Silahlı Təcavüzü və İşğalın Ağır Nəticələri**, Bakı, 2012

SÜLEYMANOV, Kamil, **Türk Kamuoyunda Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Halkla İlişkiler Bilim Dalı, İstanbul, 2013

SUAREZ, Francisco: “A Work on the Three Theological Virtues Faith, Hope and Charity”, **Selections from Three Works of Francisco Suarez**, (ed. Scott, J. B.), Oxford, 1944

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, **1905-1920, the Shaping of a National Identity in a Muslim Community**, Cambridge University Press, 2004

ŞAHBAZOV, Telman: “Ermənistanın İşğalı Nəticəsində Azərbaycan Vurulmuş Maddi və Mənəvi Ziyən, Onun Ödənilməsinin Hüquqi Aspektləri”, 13 Oktyabr 2018, <https://mod.gov.az/az/pre/24525.html>

TAŞDEMİR, Fatma / ÖZER, Adem: “Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu: Kosova'nın Rövanşı mı?”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: X, S. 1, 2015

TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı: “Lozidou-Türkiye Davası ve Dağlık Karabağ Sorunu”, **Kanayan Yara Karabağ** (ed. ÖZARSLAN, Bahadır Bumin), Astana Yayınları, Ankara, 2016

“**The Nagorno-Karabakh Conflict: A Historical and Legal Appraisal**”, SAM Center for Strategic Studies, Baku, 2013

TOMUSCHAT, Christian: “Secession and self-determination”, **Secession, International Law Perspectives**, (ed. Marcelo G. Kohen), Cambridge University Press, UK, 2006

URAZ, Onur: “Sıcak Savaştan Hukuk Savaşına: Bir Moral Üstünlük Mücadelesi Olarak Azerbaycan’ın ve Ermenistan’ın Uluslararası Hukuktaki Girişimleri”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History**, 23, 2022

UZ, Abdullah: “Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 3, No. 9, 2007

UZUN, Elif, **Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, Seçkin Yayınları, Güncellenmiş 3. Baskı, Ankara, 2021

VATTEL, Emer de, **The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on The Origin and Nature of Natural Law and on Luxury**, (ed. Kapossy Bela / Whatmore, Richard), Liberty Fund, 2008

VENTURINI, Gabriella: “International Humanitarian Law and the Conduct of Hostilities in the Case-Law of the Eritrea-Ethiopia Claims Commission”, **The 1998-2000 Eritrea - Ethiopia War and Its Aftermath in International Legal Perspective, From the 2000 Algiers Agreements to the 2018 Peace Agreement**, (ed. Guttry, Andrea de / Post, Harry H. G. / Venturini, Gabriella), Second Edition, Springer, 2021

VIDMAR, Jure: “Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice”, **St Antony’s International Review** 6, no. 1, 2010

WAAL, Thomas de, **Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War**, 10th-year Anniversary Edition, Revised and Updated, New York University Press, 2013

WALLACE, Cynthia D.: “Kellogg-Briand Pact (1928)”, **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. III, North-Holland Publishing Company, 1982

WEBER, Ludwig: “Lausanne Peace Treaty”, **Encyclopedia of Public International Law**, North-Holland Publishing Company, 1982

WOLFRUM, Rüdiger: “Internationally Wrongful Acts”, **Encyclopedia of Public International Law, Vol. X**, North-Holland Publishing Company, 1982 (a)

WOLFRUM, Rüdiger: “Reparation for Internationally Wrongful Acts”, **Encyclopedia of Public International Law, Vol. X**, North-Holland Publishing Company, 1982 (b)

YUNUSOV, Arif, **Karabakh: Past and Present**, Baku, 2005

ZENGİN, Eyüp / İBAYEV, Vefaddin: “Karabağ’ın İşgalinin Kültürel Etkileri”, **Qarabağ: Bildiklərimiz və Bilmədiklərimiz** (ed. Yılmaz, Reha), Qafqaz Universiteti, Şərq - Qərb, Bakı, 2010

АБОЛМАСОВ, В. В.: “Репарационный Кризис 1923 года и Пути Его Решения”, **Сборник Статей Международной Научно-Практической Конференции “Личность и Общество в Историческом Процессе”**, (ABOLMASOV, V. V.: “Reparatsionnyy Krizis 1923 goda i Puti Yego Resheniya”, Sbornik Statey Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii “Liçnost i Obşestvo v İstoriçeskom Protsese”) 2020

АЛИЕВ, Намиг, “Армяно-Азербайджанский Нагорно-Карабахский Конфликт в Контексте Международного Права”, **Кавказ&Глобализация**, Том 1(2), (ALİYEV, Namig: “Armano-Azerbaydjanskiy Nagorno-Karabakhskiy Konflikt v Kontekste Mejdunarodnogo Prava”, Kavkaz&Globalizaciya, Tom 1(2)), 2007

БЮНЬОН, Франсуа: “Справедливая Война, Агрессивная Война и Международное Гуманитарное Право”, **Международный Журнал Красного Креста**, Сборник Статей, (BUNYON, Fransua: “Spravedlivaya Voyna, Agresivnaya Voyna i Mejdunarodniye Gumanitarnoye Pravo”, Mejdunarodniy Jurnal Krasnogo Kresta, Sbornik Statey), 2002

БОРИСОВ, А. Б., **Большой Юридический Словарь**, Книжный Мир, Москва, (BORISOV, A. B., Bolşoy Yuridiçeskiy Slovar, Knijny Mir, Moskva), 2010

БОГАТУРОВ, А. Д., **Системная История Международных Отношений В Четырех Томах, 1918-1991**, Том Первый. События 1918-1945, Московский Рабочий, Москва, (BOGATUROV, A. D., Sistemnaya İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy v Çetireh Tomah, 1918-1991, Tom Perviy. Sobitiya 1918-1945, Moskovskiy Raboçiy, Moskva), 2000

ГОРОХОВ, В. Н., **История Международных Отношений 1918-1939**, Курс Лекций, Издательство Московского Университета, Москва, (GOROHOV, V. N.: İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy 1918-1939, İzd. Moskovskogo Universiteta, Moskva), 2004

ГУЛИЕВ, Д., **К Истории Образования Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР. 1918 - 1925: Документы и Материалы**, Азернешр, Баку, (GULIYEV, D., K İstorii Obrazovaniya Nagorno-Karabakhskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR. 1918 - 1925: Dokumenti i Materialı, Azerneşr, Baku), 1989

ЕВГЕНЬЕВ, В. В., **Международно-Правовое Регулирование Reparаций После Второй Мировой Войны**, Гос. Издательство Юридической Литературы, Москва, (YEVGENYEV, V. V.: Mejdunarodno-Pravovoye Regulirovaniye Reparaciy Posle Vtoroy Mirovoy Voyni, İzd. Yur. Literaturi, Moskva), 1950

ИВАНОВ, А. В. / ЕВДОКИМОВА, Т. В.: “Решение Ремонтного Вопросы в Период 1919-1921 гг.”, **Культура, Наука, Образование**, НВГУ, (IVANOV, A. V. / YEVDOKIMOVA, T. V.: “Reşeniye Reparatsionnogo Voprosa v Period 1919-1921 gg.”, Kultura, Nauka, Obrazovaniye, NVGU), 2020

КАМЫШАНСКИЙ, М. М.: “Особенности Определения Размеров Компенсаций (Ремонтных) После Первой Мировой Войны”, **Юридичний Науковий Електронний Журнал**, (KAMIŞANSKIY, M. M.: “Osobennosti Opredeleniya

Razmerov Kompensatsiy (Reparatsiy) Posle Pervoy Mirovoy Voyni”, Yuridiçeskiy Naukoviy Elektronniy Jurnal), N: 2, 2016

ЛУКАШУК, И. И., **Современное Право Международных Договоров. Том II. Действие Международных Договоров**, (LUKAŞUK, İ. İ., Sovremennoye Pravo Mejdunarodnix Dogovorov. Tom II. Deystviye Mejdunarodnix Dogovorov), Wolters Kluwer, 2006

ЛЮБИМОВ Н. Н., **План Дауэса, Финансовое Восстановление Германии, Доклад Комиссии Дауэса**, Финансовое Издательство, Москва, (LYUBİMOV, N. N., Plan Dauesa, Finansovoye Vosstanovleniye Germanii, Doklad Komissii Dauesa, Finansovoye İzdatelstvo, Moskva), 1925

МАММАДОВ, Ильгар / МУСАЕВ, Тофик, **Армяно-Азербайджанский Конфликт, История, Право, Посредничество**, 2-е издание, Баку, (MAMMADOV, İlgar / MUSAYEV, Tofik: Armano-Azerbaydjanskiy Konflikt, İstoriya, Pravo, Posredniçestvo, 2-ye izdaniye, Baku), 2008

МУСТАФАЕВА, Наджиба, **Принципы Международного Права и Нагорно-Карабахский Конфликт**, Монография, Баку, (MUSTAFAYEVA, Nadjiba, Printsipi Mejdunarodnogo Prava i Nagorno-Karabakhskiy Konflikt, Monografiya, Baku), 2014

ПОТЕМКИН, В. П., **История Дипломатии, Том Третий, Дипломатия в Период Подготовки Второй Мировой Войны (1919-1939 гг.)**, Гос. Издательство Политической Литературы, Москва, (POTEMNKİN, V. P., İstoriya Diplomatii, Tom Tretiy, Diplomatiya v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoy Voyni (1919-1939 gg.), Gos. İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva), 1945

РАЙХЕР, В. К.: “Правовые Вопросы Репараций”, **Ученые Записки**, Серия Юридических Наук, Выпуск: 1, Издательство ЛГУ, Ленинград, (RAYKHER, V. K.: “Pravoviye Voprosı Reparaciy”, Uçeniye Zapiski, Seriya Yuridiçeskix Nauk, Vipusk: 1, İzdatelstvo LGU, Leningrad), 1948

САНАКОЕВ, Ш. П. / ЦЫБУЛЕВСКИЙ, Б. Л., Тегеран – Ялта – Потсдам: **Сборник Документов**, 2-е изд., Издательство “Международные Отношения”, (SANAKOYEV, Ş. P. / TSIBULEVSKIY, B. L., Tegeran - Yalta - Potsdam: Sbornik Dokumentov, 2-ye izd., İzdatelstvo “Mejdunarodniye Otnoşeniya”,) 1970

СОЗОНОВ, М. Н.: “Репарационный Вопрос в Контексте Англо-Германских Отношений 1924-1929 г.”, **Вестник Кемеровского Государственного Университета**, (SOZONOV, M. N.: “Reparatsionnyy Vopros v Kontekste Anglo-Germanskih Otnoşeniy 1924-1929 g.”, Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta), N: 3 (63), T. 2, 2015

ШУКЮРОВ, Керим: “К Вопросу Об Автономизации Нагорного Карабаха: Уроки Истории”, **Кавказ & Глобализация**, Том 2, Выпуск 2, (ŞUKUROV, Kerim: “K Voprosu Ob Avtonomizatsii Nagornogo Karabaha: Uroki İstorii”, Kavkaz & Globalizatsii, Tom 2, Vıpusk 2), 2008

ULUSLARARASI MAHKEME KARARLARI

ECHR, Case of Chiragov and Others v. Armenia, **Application no. 13216/05**, GC Judgment, 16 June 2015, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353>

Eritrea Ethiopia Claims Commission Final Award, Ethiopia’s Damages Claims between The Federal Democratic Republic of Ethiopia and The State of Eritrea, The Hague, August 17, 2009, <https://pcacases.com/web/sendAttach/767>

International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders The Corfu Channel Case, Judgment of 9 April 1949, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders
Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso / Republic of Mali), Judgment of
22 December 1986, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/69/069-19861222-JUD-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders
Case Concerning Maritime Delimitation and Territorial Questions Between Qatar and
Bahrain (Qatar v. Bahrain), Judgment of 1 July 1994, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/87/087-19940701-JUD-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders
Case Concerning The Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia) Judgment of
25 September 1997, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders,
LaGrand Case (Germany v. United States of America), Request for the Indication of
Provisional Measures, Order of 3 March 1999, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/104/104-19990303-ORD-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders
Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic
of the Congo v. Uganda), Judgment of 19 December 2005, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/116/10455.pdf>

International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders
Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of
the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment
of 26 February 2007, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders
Accordance with International Law of The Unilateral Declaration of Independence In

Respect of Kosovo, Advisory Opinion of 22 July 2010, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice, Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo, Democratic Republic of the Congo v. Uganda, Memorial of Uganda on Reparation, Volume I, 28 September 2016, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20160928-WRI-01-00-EN.pdf>

International Court of Justice, Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment of 9 February 2022, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/116/116-20220209-JUD-01-00-EN.pdf>

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *Prosecutor v. Dusko Tadic*, **Case No. IT-94-1**, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction of October 2, 1995, <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Judgment of 15 July 1999, <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-94-1#eng>

Permanent Court of Arbitration, Russian Claim for Interest on Indemnities (Damages Claimed by Russia for Delay in Payment of Compensation owed to Russians Injured During the War of 1877-1878), Russia v. Turkey, Award of the Tribunal, <https://pcacases.com/web/sendAttach/643>

Permanent Court of International Justice, Case Concerning The Factory at Chorzow, (Claim for Indemnity), Collection of Judgments, Series A, No. 9, July 26th, 1927, https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_09/28_Usine_de_Chorzow_Compotence_Arret.pdf

Permanent Court of International Justice, Case Concerning The Factory at Chorzow, (Claim for Indemnity), (Merits), Collection of Judgments, Series A, No. 17, September 13th, 1928, https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorzow_Fond_Arret.pdf

Reports of International Arbitral Awards, Opinion in the Lusitania Cases, 1 November 1923, https://legal.un.org/riaa/cases/vol_VII/32-44.pdf

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ

BM Genel Kurul'un **1514 (XV) sayılı** 14 Aralık 1960 Tarihli “Sömürge İdaresi Altındaki Ükelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri”, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095937bm_38.pdf

BM Genel Kurulu'nun **2625 (XXV) sayılı** 24 Ekim 1970 Tarihli “BM Şartı Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge”, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020094506bm_17.pdf

Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, UNGA, 2625 (XXV), **A/RES/25/2625**, 24 October 1970, <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>

Definition of Aggression, General Assembly **Resolution 3314 (XXIX)**, 14 December 1974, <http://www.un-documents.net/a29r3314.htm>

Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, yearbook of the ILC, Vol. II, Part Two, 2001, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

Letter dated 25 October 1996 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, **A/C.3/51/9**, 30 October 1996, <https://digitallibrary.un.org/record/223749>

Letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, **A/66/787 – S/2012/289**, 3 May 2012, <https://www.mfa.gov.az/files/report-on-the-international-legal-rights-of-the->

azerbaijani-internally-displaced-persons-and-the-republic-of-armenias-responsibility.pdf

Letter dated 27 September 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, **A/75/357 - S/2020/948**, 28 September 2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3885177?ln=ru#record-files-collapse-header>

Letter dated 11 October 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, **A/75/508-S/2020/1001**, 13 October 2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3887649>

State Responsibility, Comments and Observations Received by Governments, **UN Doc. A/CN.4/488**, 1998

State Responsibility, Comments and Observations Received by Governments, **UN Doc. A/CN.4/492**, 1999

The situation in the occupied territories of Azerbaijan - Letter dated 11 Nov 2004 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the UN addressed to the President of the GA(**A/59/568**), <https://reliefweb.int/report/armenia/situation-occupied-territories-azerbaijan-letter-dated-11-nov-2004-permanent>

UN General Assembly, Forty-eight Session, Emergency International Assistance to Refugees and Displaced Persons in Azerbaijan, **A/RES/48/114**, 23 March 1994, <https://www.unhcr.org/uk/libraries/pdf.js/web/viewer.html?file=https%3A%2F%2Fwww.unhcr.org%2Fuk%2Fsites%2Ffiles%2Flegacy-pdf%2F3ae69ee710.pdf>

UN General Assembly, Fifty-ninth Session, 46th Plenary Meeting, **UN Doc. A/59/PV.46**, 29 October 2004, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/580/14/PDF/N0458014.pdf?OpenElement>

UN General Assembly, Sixty-eighth Session, Resolution Adopted by the General Assembly on 27 March 2014, **A/RES/68/262**, 1 April 2014,

<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/455/17/pdf/n1345517.pdf?token=Ni7rZVawqrsJtAGYYU&fe=true>

UN General Assembly, Eleventh Emergency Special Session, Resolution Adopted by the General Assembly on 14 November 2022, **A/RES/ES-11/5**, 15 November 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/693/55/PDF/N2269355.pdf?OpenElement>

UN Security Council Resolution 262 (31 December 1968), **UN Doc. S/RES/262 (1968)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/262>

UN Security Council Resolution 670 (25 September 1990), **UN Doc. S/RES/670 (1990)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/670>

UN Security Council Resolution 674 (29 October 1990), **UN Doc. S/RES/674 (1990)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/674>

UN Security Council Resolution 686 (2 March 1991), **UN Doc. S/RES/686 (1991)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/686>

UN Security Council Resolution 687 (3 April 1991), **UN Doc. S/RES/687 (1991)**, <https://www.un.org/depts/unmovic/documents/687.pdf>

UN Security Council Resolution 692 (20 May 1991), **UN Doc. S/RES/692 (1991)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/692>

UN Security Council Resolution 822 (30 April 1993), **UN Doc. S/RES/822 (1993)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/822>

UN Security Council Resolution 853 (29 July 1993), **UN Doc. S/RES/853 (1993)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/853>

UN Security Council Resolution 874 (14 October 1993), **UN Doc. S/RES/874 (1993)**, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/874>

UN Security Council Resolution 884 (12 November 1993), **UN Doc. S/RES/884 (1993)**,
<http://unscr.com/en/resolutions/doc/884>

ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR

1899 Convention for the Pacific Settlement of International Disputes, <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>

1899 La Haye Sözleşmeleri İngilizce tam metinleri için bkz.:
http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf

1899 La Haye Bildirileri İngilizce tam metinleri için bkz.:
http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf

1907 Convention for the Pacific Settlement of International Disputes, <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1907-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>

1907 Tarihli La Haye Sözleşmeleri İngilizce tam metinleri için bkz.:
http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf

1976 Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Environmental Modification Techniques, <https://www.icrc.org/en/document/1976-convention-prohibition-military-or-any-hostile-use-environmental-modification>

1977 Protocol Additional I to the Geneva Conventions, ICRC Commentary to Article 91, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=1066AF25ED669409C12563CD00438071>

1977 Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), <https://www.ohchr.org/sites/default/files/protocol2.pdf>

Agreement between the Government of the State of Eritrea and the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, December 2000, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ER%20ET_001212_Agreement EritreaEthiopia.pdf

Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States, European Commission for Democracy through Law, Council of Europe, Strasbourg, 8 September 1994, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1994\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)054-e)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı, 10 Noyabr 2020, <https://president.az/az/articles/view/45923>

Birleşmiş Milletler Şartı, https://turkiye.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf

Compromise of Arbitration between the Imperial Government of Russia and the Imperial Ottoman Government signed at Constantinople, July 22/August 4, 1910, <https://pcacases.com/web/sendAttach/1251>

Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act, Helsinki, 1975, art. III, IV, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, UNESCO, Adopted by the General Conference at its seventeenth session Paris, 16 November 1972, <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, Geneva, 22 August 1864, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument>

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 14 May 1954, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/400>

Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=4825657B0C7E6BF0C12563CD002D6B0B&action=openDocument>

Convention (II) Respecting the Limitation of the Employment of Force for the Recovery of Contract Debts, <https://www.legal-tools.org/doc/af0649/pdf>

Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea. Geneva, 12 August 1949, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=2F5AA9B07AB61934C12563CD002D6B25&action=openDocument>

Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=77CB9983BE01D004C12563CD002D6B3E&action=openDocument>

Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AE2D398352C5B028C12563CD002D6B5C&action=openDocument>

Convention (III) relative to the Opening of Hostilities, The Hague, 18 October 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/190?OpenDocument>

Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907, <https://ihl->

databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=144930FB7D15DBF6C12563CD00516582

Convention on Cluster Munitions, December 2008, <https://geneva-s3.unoda.org/static-unoda-site/pages/templates/convention-on-cluster-munitions/Convention%2Bon%2BCluster%2BMunitions%2BE.pdf>

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 20 Kasım 1989, <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>

Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=568842C2B90F4A29C12563CD0051547C>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf>

First Protocol to the 1954 Hague Convention, https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Protocol_EN_2020.pdf

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf>

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=D9E6B6264D7723C3C12563CD002D6CE4&action=openDocument>

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977, [https://ihl-](https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AA0C5BCBAB5C4A85C12563CD002D6D09&action=openDocument)

[databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AA0C5BCBAB5C4A85C12563CD002D6D09&action=openDocument](https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AA0C5BCBAB5C4A85C12563CD002D6D09&action=openDocument)

Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes, 2 October 1924, <https://www.refworld.org/docid/40421a204.html>

Protocol to the Agreement establishing the Commonwealth of Independent States signed at Minsk on 8 December 1991 by the Republic of Belarus, the Russian Federation (RSFSR) and Ukraine, Alma Ata Declaration, December 21, 1991, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1994\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)054-e)

Riga Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government Participating in The Meeting of The North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_37920.htm?selectedLocale=en

The Bishkek Protocol, 5 May 1994, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Bishkek%20Protocol.pdf>

The Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons, Geneva, 1980, <https://www.icrc.org/en/document/1980-convention-certain-conventional-weapons>

The Covenant of the League of Nations, https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=32971179

The Effects of Armed Conflicts on Treaties, Helsinki 1985, https://www.idi-il.org/app/uploads/2017/06/1985_hel_03_en.pdf

The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm>

The German-Polish Agreement of January 26, 1934,
<https://avalon.law.yale.edu/wwii/blbk01.asp>

The Molotov-Ribbentrop Pact, 23 August 1939,
https://www.files.ethz.ch/isn/125339/1393_Molotov-Ribbentrop_Pact.pdf

Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920,
<http://www.hungarianhistory.com/lib/trianon/trianon.pdf>

Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919,
<https://www.dipublico.org/1009/treaty-of-neuilly-and-protocol-the-united-states-of-america-the-british-empire-france-italy-and-japan/>

Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles), 28 June 1919,
https://www.census.gov/history/pdf/treaty_of_versailles-112018.pdf

Treaty of Peace Between the Principal Allied and Associated Powers and Austria (Signed at St. Germain-en-Laye, 1919, 10 September), <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf>

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, 1969,
https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=438

Гюлистанский Договор, (Gulistanskiy Dogovor), 12.10.1813,
<https://www.history.az/images/articles/2010/01/06/kitab20100106045613286.pdf>

Туркменчайский Договор, (Tirkmençayskiy Dogovor), 10.02.1828,
<https://www.history.az/images/articles/2010/01/06/kitab20100106045033312.pdf>

KANUNLAR VE DİĞER MEVZUAT

Azərbaycan SSR 1978-ci il Konstitusiyası (Əsas Qanunu), https://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_kons.pdf

“Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Ləğv Etmək Haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun Qüvvəyə Minməsi Qaydası Barəsində Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Qərarı, 26 Noyabr 1991, <https://e-qanun.az/framework/6784>

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 Noyabr 1995, <https://www.e-qanun.az/framework/897>

Constitution of Ukraine, Adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996, <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>

Declaration on the “Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union”, **International Legal Materials**, 1992, Vol. 31, No. 6

Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, 1863, <https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/l1mlp/Instructions-gov-armies/Instructions-gov-armies.pdf>

İstiqlal Bəyannaməsi, Azərbaycanın Müstəqil Dövlət Elan Edilməsi Haqqında Azərbaycan Milli Şurasının Qərarı, 28 May 1918-ci il, <https://axc.preslib.az/az/page/iKYoaVNIso>

Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, 16 May 2023, <https://rm.coe.int/native/1680ab2595>

Закон О Передаче Крымской Области из Состава РСФСР в Состав Украинской ССР, Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик, 26 Апреля 1954 года, (Закон о Передаче Крымской Области из Состава РСФСР в Состав Украинской ССР, Верховный Совет Союза Советских Сotsialistiçeskix

Respublik, 26 Aprelya 1954 goda), <https://docs.cntd.ru/document/901982301>

Закон О Порядке Решения Вопросов, Связанных с Выходом Союзной Республики из СССР, 3 Апреля 1990, (Zakon O Poryadke Resheniya Voprosov, Svyazannykh s Vыхodom Soyuznoy Respubliki iz SSSR), <https://docs.cntd.ru/document/902002993>

Конституция Автономной Республики Крым, Была принята на второй сессии Верховной Рады Автономной Республики Крым 21 октября 1998 года, (Konstitutsiya Avtonomnoy Respubliki Krim, Bila prinyata na vtoroy sessi Verkhovnoy Radı Avtonomnoy Respubliki Krim 21 Oktyabrya 1998 goda), <https://pravoved.in.ua/section-law/164-kark.html>

Конституция СССР Принята на Внеочередной Седьмой Сессии Верховного Совета СССР Девятого Созыва 7 октября 1977 г., (Konstitutsiya SSSR Prinyata na Vneочerednoy Sedmoy Sessii Verkhovnogo Soveta SSSR Devyatogo Sozıva 7 Oktyabra 1977 g.), <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>

DIĞER BELGELER

44 gün sürən Vətən Müharibəsi (II Qarabağ müharibəsi), <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi>

Armenia's Aggression Against Azerbaijan, Socio-Economic Consequences, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.az/en/category/consequences-of-the-aggression-by-armenia-against-azerbaijan/socio-economic-consequences>

Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan, **Human Rights Watch**, October 30, 2020, <https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan>

Armenia, Human Rights Developments, <https://www.hrw.org/reports/1995/WR95/HELSINKI-01.htm>

Armenia/Azerbaijan: First confirmed use of cluster munitions by Armenia ‘cruel and reckless’, **Amnesty International**, 29 October 2020, <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2020/10/armenia-azerbaijan-first-confirmed-use-of-cluster-munitions-by-armenia-cruel-and-reckless/>

Azerbaijan, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, Human Rights Watch, Helsinki, 1994

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin məlumatı, 17 Sentyabr 2022, <https://mod.gov.az/az/news/azerbaycan-respublikasinin-mudafie-nazirliyinin-melumati-42421.html>

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin məlumatı, 19 Sentyabr 2023, <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-melumati-49348.html>

“Baş nazirin müavini, Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri cənab Əli Həsənov mətbuat konfransı keçirmişdir”, 13 May 2011, <https://idp.gov.az/az/news/84>

“Beynəlxalq aləm Qarabağda qanunsuz “seçki”ni tanımır”, Xalq Qazeti, 10.09.2023, <https://xalqqazeti.az/az/siyaset/138198-beynelxalq-alem-qarabagda-qanunsuz-seckini>

Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on Enforcement of Penalties, **The American Journal of International Law**, Jan. - Apr., 1920, Vol. 14, No. ½

“Consequences of Loss of Karabakh for Armenia Economy”, 17 December 2020, <https://turan.az/en/analytics/consequences-of-loss-of-karabakh-for-armenian-economy-2098287>

Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE), Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions, **Resolution 1988 (2014)**, <https://pace.coe.int/pdf/6e53cce0058ad39a85a2998f4c81c076eda1e742e7206ce26bee14895fecfda3/res.%201988.pdf>

Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE) The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference, **Resolution 1416 (2005)**, <https://pace.coe.int/pdf/054535b64a8c8db462e36c55fd37d805120c5634eefb777b2aa00391ceb35fda/resolution%201416.pdf>

Ermənilər tərəfindən təbiətin vəhşicəsinə talan edilməsinə son qoyulması üçün Azərbaycanın haqlı tələbi beynəlxalq təşkilatların diqqətinə çatdırılıb, Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 16 Noyabr 2020, <http://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=11639>

Ermənistanın Təcavüzünün Nəticələri, Ümumi Statistika, <http://anl.az/el/emb/QARABAQ/statistika.htm>

“Ermənistanın Azərbaycana vurduğu zərərin məbləği 1.3 trilyon dollara yaxın ola bilər”, 18 Noyabr 2020, <https://az.trend.az/business/3336339.html>

“Ermənistanın ölkəmizə vurduğu zərərin ödənilməsinin təmin edilməsi istiqamətində işlər aparılır”, 25 Noyabr 2020, <https://ordu.az/az/news/178477/azerbaycanin-moldovadaki-sefiri--ermenistanin-olkemize-vurdugu-zererin-odenilmesinin-temin-edilmesi-istiqametinde-isler-aparilir>

Executive Summary of the “Report of the OSCE Minsk Group Co-Chairs’ Field Assessment Mission to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh”, <https://www.osce.org/files/f/documents/7/d/76209.pdf>

“Hesablanmış dəymiş ziyan 63,6 mln. manat həcmində qiymətləndirilir”, 07 Yanvar 2021, <https://qafqazinfo.az/news/detail/hesablanmis-deymis-ziyan-636-mln-manat-hecminde-qiymetlendirilir-310713>

“How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law?”, **International Committee of the Red Cross (ICRC) Opinion Paper**, March 2008

İkinci Qarabağ Müharibəsi Başlama Səbəbləri, Yaratdığı Fəsadlar və Törədilən Cinayətlərə dair Hesabat, **Beynəlxalq Avrasiya Mətbuat Fondu**, Sentyabr-Oktyabr 2020

Illegal Economic and Other Activities in The Occupied Territories of Azerbaijan, **Report by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan**, 2016

Information of the Press Service Department of the MFA of the Republic of Azerbaijan on employment of children by Armenia as soldiers in the occupied territories of Azerbaijan, <https://berlin.mfa.gov.az/en/news/3776/information-of-the-press-service-department-of-the-mfa-of-the-republic-of-azerbaijan-on-employment-of-children-by-armenia-as-soldiers-in-the-occupied-territories-of-azerbaijan>

Letter of The OSCE Minsk Group Co-Chairs to The OSCE Permanent Council on the OSCE Minsk Group Fact-Finding Mission (FFM) to The Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno Karabakh (NK), March 2005, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/dsca20050413_11/dsca20050413_11en.pdf

OSCE, Istanbul Document, **Istanbul Summit 1999**, Istanbul, 1999, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/39569.pdf>

“President handed high state awards to the services who excelled in the course of combat duty”, 25 March 2017, <https://www.president.am/en/press-release/item/2017/03/25/President-Serzh-Sargsyan-awarded-Soldiers-in-Artsakh/>

Polkovnik Anar Eyvazov: “Lokal xarakterli antiterror tədbirlərinin dayandırılması barədə razılıq əldə olunmuşdur”, 20 Sentyabr 2023, <https://mod.gov.az/az/news/polkovnik-anar-eyvazov-lokal-xarakterli-antiterror-tedbirlerinin-dayandirilmasi-barede-raziliq-elde-olunmusdur-49444.html>

Report of the OSCE Fact-Finding Mission to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh, 28.02.2005, <https://www.legal-tools.org/doc/b08893/pdf>

Report Concerning the Factual Evidences of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces, **The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan**, Baku, 2020

Report, Political Affairs Committee, The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference, **Doc. 10364**, 29 November 2004, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10733&lang=EN>

Resolution No. 2/11-E(IS) on The Activities Related to Economic Assistance to Member States and Non-OIC Countries and Muslim Communities, Eleventh Session of The Islamic Summit Conference, Republic of Senegal, 13-14 March 2008, p. 13, <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=40&refID=9>

Statement of The OSCE Chairman-in-office, Lisbon Document, 1996, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/0/39539.pdf>

Tackling Azerbaijan's IDP Burden, ICG, 27 February 2012, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/azerbaijan/tackling-azerbaijan-s-idp-burden>

Xocalı Soyqırımı, <https://mod.gov.az/az/xocali-soyqirimi-411/>

“История и Современность”, Экскурс в Историю, **Государственный Совет Республики Крым**, (“İstoriya i Sovremennost”, Ekskurs v Istoriyu, Gosudarstvennyy Sovet Respubliki Kırım), http://crimea.gov.ru/o_gossovete/istoriya_sovremennost

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 29/03/2024</p> <p>Tez Başlığı: Barış Antlaşmalarında Savaş Tazminatı ve Karabağ Sorununa Yansımaları Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....</p> <p>Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 219 sayfalık kısmına ilişkin, 22/03/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitinadlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 14 'dür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler**:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <input checked="" type="checkbox"/> Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2. <input checked="" type="checkbox"/> Kaynakça hariç 3. <input type="checkbox"/> Alıntılar hariç 4. <input checked="" type="checkbox"/> Alıntılar dâhil 5. <input checked="" type="checkbox"/> 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Arzu SADIGZADE</p>
--

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Arzu SADIGZADE	
	Öğrenci No	N18247523	
	Enstitü Anabilim Dalı	Kamu Hukuku Anabilim Dalı	
	Programı	Doktora	
	Statüsü	Doktora <input checked="" type="checkbox"/>	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik)Dr <input type="checkbox"/>

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Dr. Bahadır Bumim ÖZARSLAN

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF PUBLIC LAW	
Date: 29/03/2024	
Thesis Title (In English): War Reparations in the Peace Treaties and Reflections to Karabakh Problem	
According to the originality report obtained by myself /my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 22/03/2024 for the total of 219 pages including the a) TitlePage, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 14 %.	
Filtering options applied**:	
1. <input checked="" type="checkbox"/> Approval and Declaration sections excluded	
2. <input checked="" type="checkbox"/> References cited excluded	
3. <input type="checkbox"/> Quotes excluded	
4. <input checked="" type="checkbox"/> Quotes included	
5. <input checked="" type="checkbox"/> Match size up to 5 words excluded	
I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.	
I respectfully submit this for approval.	
Arzu SADIGZADE	

Student Information	Name-Surname	Arzu SADIGZADE	
	Student Number	N18247523	
	Department	DEPARTMENT OF PUBLIC LAW	
	Programme	DOCTORATE	
	Status	PhD <input checked="" type="checkbox"/>	Combined MA/MSc-PhD <input type="checkbox"/>

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Dr. Bahadır Bumim ÖZARSLAN

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding refence, quotation excluded / included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>EthicsBoard Form forPhDThesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 29/03/2024	
Tez Başlığı: Barış Antlaşmalarında Savaş Tazminatı ve Karabağ Sorununa Yansımaları	
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Arzu SADIGZADE	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Arzu SADIGZADE	
	Öğrenci No	N18247523	
	Enstitü Anabilim Dalı	Kamu Hukuku Anabilim Dalı	
	Programı	Doktora	
	Statüsü	Doktora <input checked="" type="checkbox"/>	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik)Dr

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>EthicsBoard Form forPhDThesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF PUBLIC LAW	
Date: 29/03/2024	
ThesisTitle (In English): War Reparations in the Peace Treaties and Reflections to Karabakh Problem	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Arzu SADIGZADE	

Student Information	Name-Surname	Arzu SADIGZADE	
	Student Number	N18247523	
	Department	DEPARTMENT OF PUBLIC LAW	
	Programme	DOCTORATE	
	Status	PhD <input checked="" type="checkbox"/>	Combined MA/MSc-PhD <input type="checkbox"/>

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN